

RĪGAS STRADIŅA UNIVERSITĀTE

Anda Laķe

Promocijas darbs

Novērtējuma pētījums kā sabiedrības racionalitātes
izpausme, tā izmantošana Latvijas politikas veidošanā

Promocijas darbs izstrādāts socioloģijas nozarē

Zinātniskā vadītāja:

Dr. sc. soc., Asoc. prof. Ritma Rungule

Promocijas darbs izstrādāts ar ESF projekta “Atbalsts
doktorantiem studiju programmas apguvei un zinātniskā grāda ieguvei Rīgas
Stradiņa Universitātē” atbalstu.

Rīga, 2011

Anotācija

Promocijas darbā pētītas novērtējuma pētījuma kā īpaša sociālo zinātņu lietišķo pētījumu veida praktiskā izmantojuma pieredzes Latvijas politikas veidošanas vidē. Pētnieciskās tēmas pamatproblēma ir novērtējuma pētījuma nesistemātiskā, selektīvā un retā (vairākās rīcībpolitiku jomās) praktiskā izmantošana un tā mazā nozīme sociālo problēmu risināšanā. Promocijas pētījuma mērķis formulēts atbilstoši problēmas struktūras specifikai un galvenajiem pētāmajiem jautājumiem: izpētīt novērtējuma pētījuma izmantojuma prakses Latvijas politikas veidošanas vidē, identificēt un klasificēt novērtējuma pētījumā īstenotās racionālās sociālās rīcības stratēģijas un ar tām saistītās novērtējuma pētījuma praktiskās nozīmes modifikācijas Latvijas politikas veidošanas vidē. Pētnieciskā interese koncentrēta uz novērtējuma pētījuma īstenojumā iesaistīto aktoru rīcības stratēģiju saikni ar novērtējuma praktiskās nozīmes izpaušmēm. Novērtējuma pētījuma veikšana, izmantošana un praktiskā nozīme tiek skatīta arī kopsakarībā ar novērtējuma pētījuma praktiskās nozīmes jēdziena izpratni politikas veidotāju, politisko lēmēju un pētnieku priekšstatos. Promocijas darba teorētisko pamatojumu veido rīcības racionalitātes konceptuālās izpratnes socioloģijas teorijās un uz praktisku izmantojumu vērsto novērtējuma pieeju metodoloģiskie pamatprincipi. Empīrisko datu analīze un skaidrojums balstīts J. Hābermāsa mērķa racionalitātes un komunikatīvās racionalitātes kategorijās un K. Veisas novērtējuma praktiskā izmantojuma izpratnē. Novērtējuma pētījuma praktiskās nozīmes izpratne un rīcības stratēģijas novērtējuma pētījuma īstenojumā empīriski pētītas ar kvalitatīvās intervijas palīdzību. Empīriskā pētījuma dati pamato galveno promocijas darba secinājumu: Latvijas politikas veidošanas videi tipiska ir novērtējumā iesaistīto grupu mērķracionālas rīcības stratēģija, taču tā neatbilst uz praktisku izmantojumu orientētas novērtējuma pieejas pamatprincipiem. Komunikatīvās racionalitātes rīcības stratēģijas elementu trūkums iesaistīto grupu mijiedarbībā būtiski samazina novērtējuma pētījuma lomu sociālo problēmu efektīvāko risinājumu modeļu identificēšanā un piemērošanā Latvijas politikas veidošanas praksē.

Atslēgvārdi: *rīcības racionalitāte, novērtējums, novērtējuma pētījums, novērtējuma pētījuma praktiskā izmantošana jeb lietderība.*

Annotation

This dissertation explored the use of evaluation research in policy-making environment in Latvia as a special applied-research tool in social sciences. The main research problem is the piecemeal, selective and rare (action policies in several fields) application of fundamental assessment study approach and its small role in solving social problems. There are several aims in this dissertation that are formulated in accordance with the specific problem structure. The main issues under study are: to examine evaluation research practices utilization in Latvia's policy-making environment, to identify and classify rational social action strategies implemented in the outcome of assessment study and related modifications of assessment study's practical importance in Latvia's policy-making environment. Research interest focuses on the evaluation research as involved in implementing action strategies by actors in relation to the expressions of the practical applications of evaluation. Performing evaluation research, use and practical significance, is seen also in interconnection with understanding the concept of evaluation research, its practical importance in perceptions of policy makers, decision-makers and researchers. Theoretical framework of this dissertation consists of sociological theories of rational behavior's conceptual understanding and of approach to practically- oriented methodological principles of evaluation. Empirical data analysis and explanations are based on M. Habermas target rationality and communicative rationality categories and K. Weiss' practical use of meaning in evaluation. Understanding practical importance of evaluation research and action strategy evaluation research assessment was empirically explored with the help of qualitative interviews. Empirical research data supports the main conclusion of dissertation that policy-making environment in Latvia has a typical assessment aim-rational action strategy of groups involved in evaluation; however, it does not meet a specific practice-oriented approach of evaluation framework. The lack of action elements of the strategy communicative rationality in the interaction of involved groups significantly reduces the role of assessment study in identifying the most effective solution models for social problems and their application in the policy-making practice in Latvia.

Keywords: *rationality of action, evaluation, assessment study, evaluation research practical use or utility.*

Saturs

Apzīmējumi un saīsinājumi	5
Attēlu saraksts	6
Tabulu saraksts	6
IEVADS	7
Problēmas analīze un pētnieciskās tēmas raksturojums	7
Pētījuma mērķi un uzdevumi	20
Pētījuma teorētiskais pamatojums	21
Pētījuma metodoloģijas un pētniecisko metožu raksturojums	26
Promocijas darba struktūra	28
Promocijas darba aktualitāte un novitāte	28
1. RACIONALITĀTES UN SABIEDRĪBAS RACIONALIZĀCIJAS IDEJU ATTĪSTĪBA SOCIOLOGU TEORĒTISKAJOS PRIEKŠSTATOS	31
1.1. Racionalitātes un sabiedrības racionalizācijas idejas modernitātes un postmodernitātes teorētisko perspektīvu attīstības kontekstā	32
1.2. J. Hābermāsa racionalitātes jēdziena izpratne	49
2. NOVĒRTĒJUMA UN NOVĒRTĒJUMA PĒTĪJUMA TEORĒTISKO PIEEJU ATTĪSTĪBA	65
2.1. Novērtējuma un novērtējuma pētījuma jēdzienu konceptuālās izpratnes	65
2.2. Novērtējuma pētījuma vēsturiskā attīstība	73
2.3. Novērtējuma teorētisko pieeju raksturojums	87
3. NOVĒRTĒJUMA PĒTĪJUMS KĀ SOCIĀLA PĒTĪJUMA VEIDS	115
3.1. Novērtējuma pētījums kā lietišķais sociālais pētījums	115
3.2. Novērtējuma pētījums un akadēmisks/fundamentālais pētījums	122
4. NOVĒRTĒJUMA PĒTĪJUMA IZMANTOŠANA LATVIJAS POLITIKAS VEIDOŠANĀ UN TĀ PRAKTISKĀS NOZĪMES KONSTITUĒŠANĀS NOTEIKTU RACIONĀLAS RĪCĪBAS STRATĒGIJU IETVAROS	131
4.1. Novērtējuma pētījumi Latvijā un politikas novērtējuma tiesiski normatīvais regulējums	131
4.2. Empīriskā pētījuma konceptuālais un metodoloģiskais pamatojums	144
4.3. Novērtējuma pētījuma izmantošana Latvijas politikas veidošanā: empīriskā pētījuma datu analīze	156
4.3.1. Novērtējuma un novērtējuma pētījuma būtības un mērķu izpratne	156
4.3.2. Priekšstati par novērtējuma pētījuma praktisko izmantošanu	173
Novērtējuma pētījuma īstenojumā identificētās racionālas sociālās rīcības stratēģijas .	192
5. SECINĀJUMI	203
Pateicība	220
IZMANTOTĀS LITERATŪRAS SARAKSTS	221
Normatīvie akti un dokumenti	221
Literatūra un informācijas avoti	222
Elektroniski pieejamie informācijas avoti	230
Pielikumi	233

Apzīmējumi un saīsinājumi

SVF – Starptautiskais Valūtas fonds

BCA – ieguvumu–izmaksu un analīze (*benefit-cost analysis*);

CEA – izmaksu efektivitātes analīze (*cost-effectiveness analysis*)

ANO – Apvienoto Nāciju Organizācija

ex-ante – sākotnējais novērtējums

mid-term – starpposma novērtējums

ex-post – gala ietekmes novērtējums

VK – Valsts kanceleja

MK – Ministru kabinets

EK – Eiropas Komisija

ES – Eiropas Savienība

PPSAP – Politikas plānošanas sistēmas attīstības pamatnostādnes

LR – Latvijas Republika

Attēlu saraksts

- 1. att. **Promocijas darba pētāmās problēmas struktūra.**
- 2. att. **Promocijas darba loģika.**
- 1.1. att. **J. Hābermāsa rīcības teorijas jēdzieni un to savstarpējās attiecības.**
- 2.1. att. **D. Kērkpatrika novērtējuma četru līmeņu modelis.**
- 4.1. att. **Racionalitāte-sociālo zinātņu metodoloģijas-novērtējuma pētījuma pieejas.**
- 4.2. att. **Empīriskā pētījuma kategoriju shēma.**
- 4.3. att. **Novērtējuma praktiskās izmantošanas izpratnes veidi.**

Tabulu saraksts

- 1.1. tab. **M. Vēbera rīcības tipoloģija J. Hābermāsa atspoguļojumā.**
- 1.2. tab. **M. Vēbera alternatīvā rīcības tipoloģija**
- 1.3. tab. **Uzskatāmās rīcības tipi J. Hābermāsa interpretācijā.**
- 2.1. tab. **Novērtēšanas vēsture.**
- 3.1. tab. **Akadēmiskā un novērtējuma pētījuma atšķirības.**
- 4.1. tab. **Izteikumi par citām novērtējumā iesaistītajām aktoru grupām.**
- 4.2. tab. **Izteikumi par sadarbības nepieciešamību starp novērtējumā iesaistītajām aktoru grupām.**

IEVADS

Problēmas analīze un pētnieciskās tēmas raksturojums

Promocijas darba pētnieciskās intereses pamatojums sakņojas autores centienos precizēt sociālo zinātņu un īpaši socioloģijas vietu un praktisko nozīmi mūsdienu sabiedrībā. Domājot par zināšanu lomas aktualizēšanu mūsdienu sabiedrības organizācijā, mūsdienu vācu zināšanu socioloģijas virziena pētnieks raksta, ka “zināšanas ir mūsdienu sabiedrības atslēgas vārds, un tām jāklūst arī par atslēgu nākotnei.”¹ Tādējādi tiek akcentēta zināšanu nozīme ekonomiskās, politiskās un citās sociālās dzīves jomās. Tomēr jāatzīst, ka *zinātnisko zināšanu* sociālās nozīmes un izmantojuma tēma ir vienlaikus gan plaši, gan neviennozīmīgi risināta sociālo zinātņu paradigmu ietvaros, iegūstot kritisku skatījumu tieši postmodernās sabiedrības jēdziena kontekstā, sākot jau ar Žanu Fransuā Liotāru (*J.-F. Lyotard*), kurš 20. gs. 80. gados aktualizēja diskusiju par zināšanām un norādīja, ka “nav iespējams neņemt vērā zinātnieku šaubas par zinātnisko zināšanu pašreizējā stāvokļa un nākotnes novērtējumu.”² Protams, minētais pētnieciskās intereses mērogs ir ļoti plašs un paredz argumentētu pētnieciskā lauka sašaurinājumu, ko var īstenot, kritiski uzlūkojot sociālo zinātņu ieguldījumu sociālo problēmu risināšanā.

20. gadsimta pēdējās dekādēs Rietumu sabiedrība zaudēja tai vēl 60. gados tik raksturīgo optimismu un cerības, kas bija saistītas ar sociālo zinātņu nozīmīgo lomu sociālo problēmu risināšanā (piemēram, īstenojot slavenās politiskās programmas “Cīņa ar nabadzību” un “Labklājības sabiedrība”, Džona F. Kenedija (*J. F. Kennedy*) un Lindona Džonsona (*L. Johnson*) administrācija ASV ieguldīja ievērojamus līdzekļus novērtējuma un pētījumu jomā). Atskatoties pagātnē, Hārvarda Universitātes socioloģijas un izglītības zinātņu profesore Kerola Veisa (*C. H. Weiss*) 1977. gadā rakstīja: “Bija daudz cerību, ka sociālā zinātne nesīs lielu racionālu labumu pavisamajai pārvaldes pasaulei. Tika gaidīts, ka tā dos reālus datus plānošanai .., atklās cēloņsakarības politiku veidošanai, lai valstsvīri zinātu, kā un kurus mainīgos lielumus

¹ Knoblauch H. B. Wissen. In: *Handbuch Soziologie*. Hrsg. von N. Baur, H. Korte, M. Low, M. Schroer. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften / GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden, 2008, S. 465.

² Liotārs Ž. F. *Postmodernais stāvoklis: pārskats par zināšanām*. Rīga: Laikmetīgās mākslas centrs. 2008, 21. lpp.

ietekmēt ceļā uz izvirzīto mērķu sasniegšanu. Tas ļautu apzināties un novērtēt alternatīvo politiku relatīvās izmaksas un priekšrocības, dodot lēmumu pieņēmējiem iespēju izraudzīties visrentablākos risinājumus un ceļus. Savukārt politiku ieviešanas stadijā tām tiktu nodrošināts objektīvs efektivitātes novērtējums, lai izdarītu nepieciešamās izmaiņas veiksmīgam rezultātam.”³ Šāds sociālo zinātņu producēto zināšanu izmantojums politikas veidošanā uztverams kā sociāli politiskās rīcības eventuālas racionalizācijas modelis, taču dinamiskās pārmaiņas gan pašā sabiedrībā, gan sociālo zinātņu attīstībā 20. gadsimta beigās un 21. gadsimta sākumā ieviesušas korekcijas arī šajā jomā.

Zinātnisko zināšanu pragmatikas aspekta aktualizāciju mūsdienu sabiedrībā skaidri izpauž sociāli politiskajā kontekstā konstituējies “uz zināšanām balstītas sabiedrības” jēdziens, kurā ietverta ideja par nākotnes sabiedrības raksturojumu. Tajā pašā laikā gan sociālo zinātņu akadēmiskās vides debatēs, gan publiskajā diskursā arvien saasinātākā formā tiek aktualizēta tematika, kura koncentrētā izteiksmē ir izsakāma kā to pretrunu analīze, kuras pastāv starp zināšanām, no vienas puses, un sociāli politisko darbību, rīcību un uzvedību, no otras puses. Tas aktualizējas sabiedrības makroprocesu līmenī. Var konstatēt, ka pēdējā desmitgadē jautājums par sociālo zinātņu nozīmi tiek debatēts vismaz trīs būtiskāko problēmjautājumu kontekstā: pirmkārt, sociālo zinātņu pakārtotā vieta attiecībā pret dabaszinātņu hegemoniju; otrkārt, sociālo zinātņu lietderība un praktisks izmantojums ekonomikas sektorā (ko uzņēmējdarbība var mācīties no sociālajām zinātnēm un ko savukārt sociālās zinātnes var pārņemt no uzņēmējdarbības); treškārt, sociālo zinātņu varas resurss jeb spēks (kāda ir sociālo zinātņu rezonanse politikā un kā politika ietekmē sociālās zinātnes).

Nav uzskatāms par nejaušību fakts, ka Starptautiskās Socioloģijas asociācijas (*International Sociological Association*) rīkotajā 17. Pasaules socioloģijas kongresā 2010. gada jūlijā, viena no piecām plenārtēmām bija “Zināšanu režīmi un politikas veidošana ilgtspējīgas attīstības un vides izmaiņu sektorā”. Referātos dažādu teorētisko ietvaru un konceptualitātes robežās tika skartas problēmas, kas manifestējas attiecību jomās: socioloģija – socioloģiskās zināšanas – to ietekme uz politikas veidošanu un – cilvēcisko uzvedības modeļu un rīcības tipu izmaiņas. Ilgtspējīga attīstība un vides pārvaldība ir globālās dienas kārtības augstas prioritātes jautājumi. Zinātnieku kopienai un zināšanu sabiedrībai ir arvien lielāka loma šo problēmjautājumu analīzē un

³ Weiss C. H. Introduction. In: C. H. Weiss (Ed.). *Using social research in public policy making*. Lexington, Mass.: Lexington Books, 1977, P. 4.

mēģinājumos definēt politiskās alternatīvas, kuru ietvaros šie jautājumi būtu risināmi. Galvenais šīs ietekmes pieauguma iemesls ir fakts, ka problēmas, ar kurām sastopas lēmumu pieņēmēji – gan valdības, gan uzņēmumu, gan iekšzemes, gan starptautiskā līmenī –, kļūst arvien neordinārākas un sarežģītākas. Tā kā lēmumu pieņēmēji nespēj pietiekami īsā laikā, kas atvēlēts lēmuma sagatavošanai, iegūt visu nepieciešamo informāciju, viņi bieži balstās uz pieejamajām kopējām zināšanām. Gan zinātnieki, gan politikas profesionāļi, izdarot vērtējošus spriedumus un interpretatīvus skaidrojumus, veido pārnacionālu zinātnieku kopienu (*epistemic community*), kas ir aktīva nacionālā līmenī un kurai ir arī izšķiroša nozīme, veicinot valstu sadarbību, kad programmas tiek īstenotas internacionālos režīmos.⁴

Lai gan politiskajā praksē arvien vairāk tiek pieprasīti zinātnieku, tostarp sociālo zinātņu pārstāvju, spriedumi un atziņas, to izmantošana politiskajos lēmumos un atbilstošu rīcības modeļu izstrāde sociālo problēmu risināšanai nebūt nav sistemātiska un pašsaprotama. Visplašākās un radikālākās debates šajā sakarā aktualizējušās tieši vides politikas jomā, jo, piemēram, zinātnieku atziņām un prognozēm par klimata pārmaiņām lielā daļā gadījumu neseko sistemātisku un racionālu politisku risinājuma modeļu izstrāde, vēl retāk politiskajā līmenī tiek pieņemti lēmumi, kas pāraug atbilstošās rīcības izmaiņās (par ko, piemēram, liecina ASV pozīcijas dēļ ieilgušais Kioto protokola ratifikācijas process). Spēja pieņemt racionālus stratēģiskus lēmumus politiskajā vidē ir saistīta ar precīzi definētu politikas mērķu hierarhiju un programmu ieviešanu, kas nodrošina šo mērķu konsekventu sasniegšanu, taču politikas procesa specifika paredz daudz iespējamu noviržu no šāda uzstādījuma. Ne velti Starptautiskā Valūtas fonda (SVF) amatpersona, raksturojot valdību rīcību globālās ekonomikas krīzes sākumā, kritiski vērtē valdību spēju reaģēt uz ekspertu prognozēm un savlaicīgi izmainīt rīcības modeļus: “.. valstīm jāmaina ieradumi, lai atveseļotos. .. SVF bija viens no pirmajiem, kas cēla trauksmi par Amerikas nekustamo īpašumu burbuli un tā uzsprāgšanas sekām, taču politiķi negrib dzirdēt sliktas ziņas .., un, kad 2008. gadā krīze beidzot pienāca, Eiropa, kurai vienmēr nepieciešami seši mēneši, lai pieņemtu lēmumu, kārtējo reizi gausi ķēpājās.”⁵ Šis publicistiskā rakstura iestarpinājums veido labu priekšstatu par problēmas mērogu.

⁴ http://www.isa-sociology.org/congress2010/plenary_theme_2.htm

⁵ Citēts pēc: Brinkbaumers K., Fihters U. Miljardu pātaga (*Der Spiegel*). *Ir*, 2010, 28. okt.–3. nov., 20. lpp.

Viens no paņēmieniem, kā zinātniski pētniecisko argumentāciju sistemātiskā veidā sasaistīt ar politikas veidošanu un atbilstošām izmaiņām darbības līmenī, ir specifiska lietišķo pētījumu tipa – novērtējuma pētījuma (*evaluation research*) attīstība. Kā precīzi raksta Pīters Rossi (*P. Rossi*), Marks Lipsejs (*M. Lipsey*) un Hovards Frīmens (*H. Freeman*): “Programmu novērtēšana ir sociālo pētījumu procedūru izmantošana sociālās intervences programmu efektivitātes sistemātiskai izpētei. Konkrētāk, novērtētājs izmanto sociālo pētījumu metodes, lai izpētītu, izvērtētu un uzlabotu sociālo programmu visos tās nozīmīgākajos aspektos, ieskaitot risināmās sociālās problēmas diagnosticēšanu, programmas konceptualizāciju un dizainēšanu, tās ieviešanu un administrēšanu, tās rezultātus un efektivitāti.”⁶ Turklāt “sociālo pētījumu metožu piemērošana programmu novērtēšanai attīstījies vienlaikus ar metožu bagātināšanos un izaugsmi, kā arī ar šī gadsimta ideoloģiskajām, politiskajām un demogrāfiskajām izmaiņām. Liela nozīme bijusi sociālo zinātņu stāvokļa aktualizēšanai un to lomas palielināšanai universitātēs, kā arī atbalsta nostiprināšanai sociālajam pētījumam.”⁷

Novērtējuma pētījumi ir viens no plaši piemērotiem paņēmieniem, kā sociālo pētījumu var izmantot ne tikai sociālo problēmu izzināšanai, bet arī to risināšanai. Novērtējuma pētījumu enciklopēdiskās definīcijas satur skaidru norādi uz šī pētījuma tipa būtības nesaraujamo saikni ar to rezultātu pielietojumu praksē, piemēram: “sistemātiska datu ieguve par programmu, produktu, politikas un pakalpojumu raksturojumiem. Visbiežāk tiek veikts, lai noteiktu izmaiņu un uzlabojumu iespējas.”⁸ Ir arī cits novērtējuma pētījuma definējums, kas norāda uz novērtējuma pētījuma izmantošanu daudzveidīgu sociālo darbību kontekstā: “Sistemātiska programmu, politiku, prakšu un produktu efektu identifikācija un izvērtēšana.”⁹ Novērtējuma pētījuma specifika sakņojas novērtēšanas koncepta izpratnē un faktā, ka tam piemīt principiāla dualitāte – tas vienlaikus uztverams gan kā daļa no empīriskā sociāla pētījuma, gan kā daļa no politiskā procesa. To var uzskatīt par sociāli politiska pētījuma tipu, kas reducējas uz jaunas politikas vai esošās politikas un prakses iepriekš prognozēto un arī neprognozēto seku novērtēšanu, nosakot pakāpi, ar kādu paredzēts

⁶ Rossi P. H., Freeman H. E., Lipsey M. W. *Evaluation : a systematic approach*. 7th ed. Thousand Oaks, CA [etc.]: Sage, 2004, p. 4.

⁷ Ibid, p. 9.

⁸ Gray David E. *Doing Research in the real World*. London; Thousand Oaks; New Delhi: Sage, 2004, p. 398.

⁹ *The Sage dictionary of social research methods*. Compiled and edited by V. Jupp. London [etc.]: Sage, 2006, p. 104.

sasniegt mērķus un uzdevumus, kā arī uz efektu “nobīdes” identificēšanu.¹⁰ Šādi interpretējot politikas novērtējuma pētījuma jēdzienu, to var skatīt kā efektīvu politikas veidošanas uzlabošanas instrumentu. Uz jautājumu “Kas šodien nosaka valsts spēju veidot labu/kvalitatīvu politiku?” vācu politologi Klaudija Rici (*C. Ritzi*) un Garijs Šāls (*G. S. Schaal*) sniedz atbildi: “Tādu lēmumu pieņemšanas metožu izmantošana, kas veicina stabilitāti un mazina jutīgumu pret nenoteiktību; arī spēja stratēģiski domāt, tāpat viss, kas rada iespēju racionalizēt lēmumu pieņemšanu.”¹¹

Mūsdienu demokrātiskajās politiskajās sistēmās par vienu no efektīvākajiem politikas racionalizācijas un kvalitātes uzlabošanas instrumentiem tiek uzskatīta politikas ietekmes vērtēšanas principu izmantošana politikas veidošanā un novērtējuma pētījumu veikšana. Novērtēšana kā izmaksu samazināšanas instruments šodien tiek plaši izmantota gan valsts pārvaldes sektorā, gan komerciālajā vidē. Rietumu demokrātijās novērtēšanas pētījumu izmantošana politisko lēmumu pieņemšanas argumentācijas vajadzībām plaši aizsākās jau pagājušā gadsimta 70. gados, kad pasauli skāra smagā naftas cenu krīze un daudzas valstis savus finanšu un budžeta plānus pamatoja tieši novērtējuma pētījumos, un tika ieviesta gan *ex-ante* novērtēšana, gan *ex-post* novērtēšana.¹² Tomēr, kaut lielākā daļa politikas veidošanas ekspertu atzīst, ka politisko lēmumu racionalizāciju un politikas veidošanas kvalitāti sekmē *politikas vērtēšanas un novērtējuma pētījumu* izmantošana, organiska novērtēšanas sistēmas “iestrāde” politisko lēmumu pieņemšanas sistēmā dažādās valstīs un politikas veidošanas līmeņos ir notikusi ļoti atšķirīgi. Pastāvot dažādaļ attieksmei pret novērtējuma pētījumu izmantošanu politikas veidošanā, tomēr pētnieki ir vienprātīgi par to, ka novērtēšana ņem vērā dažādu ietekmēto pušu vajadzības un perspektīvas, un, ka tajā izmanto un pielieto sociālo pētījumu kvalitatīvās un kvantitatīvās metodes.¹³ Tas ļauj skatīt novērtējuma pētījumu kā vienu no instrumentiem, kas uzlabo noteiktas politikas jomas problēmu aktualizāciju un veicina iesaistīto pušu interesēm atbilstošāku politisko risinājumu, iniciatīvu piedāvājumu un izvēli. Novērtējuma pētījumi kļuvuši par patiesi izplatītu praksi, veidojot īpašu profesionālās darbības jomu un tiem ir specifiska nozīme

¹⁰ *Oxford Dictionary of Sociology*. Ed. by G. Marshall. Oxford .. [etc.]: Oxford University Press, 1994, p. 201.

¹¹ Ritzi C., Schaal G. S. Politische Führung in der “Postdemokratie”. *Aus Politik und Zeitgeschichte (ApuZ)*, 2010, Nr. 2–3.

¹² Ruhr-Universität Bochum. *Zusammenfassung verschiedener Texte zur Evaluationsforschung*. Pieejams: <http://www.luebbert.net/uni/methoden/eval/index.php>. Skatīts: 22.12.2010.

¹³ Stockmann R. *Evaluationsforschung : Grundlagen und ausgewählte Forschungsfelder*. 3. Aufl. Münster [etc.]: Waxmann, 2006.

gan administratīva, gan politiska tipa lēmumu pieņemšanā. Pētnieki, raksturojot šo laikmetu, dažkārt pat lieto metaforizētus apzīmējumus, piemēram, Merilīna Streterna (*M. Strathern*): “novērtēšanas bums kā *checking gone wild*”¹⁴, Maikls Pouers (*M. Power*): “īpašs pārvaldības režīms, kas paredz atbildību par lēmumiem deleģēt novērtējuma pētījuma datu devējiem”, “vispārējs sabiedrības audits.”¹⁵

Novērtēšanas ekspansijas kvantitatīvais aspekts tiek skaidrots ar sociālās vides vispārējo birokratizēšanos un racionalizācijas principa dominēšanu, kur novērtēšana skatīta kā daļa no kolektīvās stratēģijas, kas izstrādāta sabiedrības racionalizācijas ietvaros. Izplatīts ir pieņēmums, ka novērtējuma pētījumu izplatību iespējams raksturot kā vienu no simptomiem, kas uzrāda Maksa Vēbera (*M. Weber*) definētās mērķracionalitātes izpausmes sabiedrībā. Šāds skatījums uz novērtējuma pētījumu lielā mērā sekmē arī izmaksu–ieguvumu bilances uzturēšanu sabiedrībā ar šī pētījuma datu palīdzību. Novērtējuma “bums” ir skatāms arī kā arvien pieaugošā pārvaldes sistēmas birokratizēšanās procesa daļa, kur “novērtējums vairs nav priekš cilvēkiem, bet – cilvēki šķietami kalpo novērtējumam.”¹⁶ Šeit aktualizējas kāda cita novērtējuma pētījuma piemērošanas un praktiskās nozīmes dimensija – tā pielietojums politiskajā vidē paredz valsts pārvaldes birokrātiskās vides “nospiedumus” visās šī lietišķā pētījuma izpausmēs, ieskaitot iespējas tā rezultātus izmantot lēmumos un sociālo problēmu risinājumā, izmainot sociālās rīcības modeļus.

Novērtējuma un novērtējuma pētījumu īstenošanas nepieciešamība tradicionāli publiskajā telpā netiek apstrīdēta, kaut arī būtiski atšķiras novērtēšanas pētījumu izmantošanas prakses, to kvalitāte un intensitāte dažādās valstīs un sabiedrības sektoros. Eleonora Čelimska, viena no pazīstamākajām novērtējuma jomas praktiķēm un teorētiķēm Amerikas Novērtēšanas asociācijas izdotajā žurnālā “*American Journal of Evaluation*” 2008. gadā publicētajā rakstā analizē politiskajā vidē novērotas regulāras “sadursmes”, kuras izpaužas kā pretruna starp novērtējuma neatkarību un politisko vidi: “Neatkarīgs novērtējums ir instruments, kuru satur demokrātiskas sabiedrības politiskie ideāli – vai mēs atsaucamies uz “novērtējuma atbildību”, kas izpaužas kā tiesiskā uzraudzība un sabiedrības informēšana, vai domājam “novērtējuma zināšanas”, kuras

¹⁴ Citēts pēc: Schwarz Chr. *Evaluation als modernes Ritual: zur Ambivalenz gesellschaftlicher Rationalisierung am Beispiel virtueller Universitätsprojekte*. Hamburg; Münster: Lit, 2006.

¹⁵ Power M. *The audit society: rituals of verification*. New York: Oxford Univ. Press, 1999.

¹⁶ Schwarz Chr. *Evaluation als modernes Ritual : zur Ambivalenz gesellschaftlicher Rationalisierung am Beispiel virtueller Universitätsprojekte*. Hamburg; Münster: Lit, 2006, S. 15.

producē jaunu informāciju ar mērķi ietekmēt valdības politiku, taču daudzos gadījumos mēs esam ieguvuši pieredzi, ka politika spēj apdraudēt mūsu neatkarību.”¹⁷

Viens no galvenajiem šķēršļiem, kas zināmā mērā kavē politikas vērtēšanas attīstību atsevišķās valstīs un konkrētās politikas jomās, ir tā saukto politisko lēmumu pieņemšanas prakse¹⁸, kad ministriju ietvaros kompetentu līdzstrādnieku un vadošo vidējā līmeņa speciālistu izstrādāta koncepcija un faktos labi pamatots lēmuma projekts politiskā līmenī pārsteidzošā kārtā tiek kritizēts un tā vietā tiek piedāvāts cits lēmuma projekts – tā sauktais politiskais lēmums. Šie “politiskie lēmumi”, kuri pēc sava satura nereti vairāk atbilst atsevišķu konkrētu nozaru vadītāju un menedžeru interesēm, nevis problēmas būtībai, atklāj politiskās lobēšanas trūkumus un vājina politisko lēmumu racionālas argumentācijas nozīmi politikas veidošanā. Taču šis ir tikai viens no skaidrojumiem, ko attīsta tā sauktā aģentūru teorija. Pastāv vairākas alternatīvas, kādā virzienā meklējama atbilde uz jautājumu, kāpēc novērtējuma pētījums ne vienmēr darbojas kā lēmumu racionalizācijas instruments politikas veidošanas vidē, tādējādi vājinot sociālā pētījuma lietderības izpausmes. Promocijas darbā novērtējuma pētījuma praktiskās nozīmes konstituēšanās nosacījumus izziņāsim, izmantojot socioloģijas jēdzienus un teorijas, kuri attīstīti, lai raksturotu racionalitātes fenomena izpausmes sabiedrībā, atsaucoties uz sociālo zinātņu pētnieku pieņēmumiem, ka novērtējuma pētījuma kvantitatīvā ekspansija ir saistīta ar centieniem racionalizēt lēmumu pieņemšanu politiskajā vidē. Turklāt pētnieciskā interese tiks koncentrēta nevis uz politisko lēmumu pieņemšanas racionalitātes nosacījumu izpēti, bet gan uz racionalitātes izpausmēm sociālās rīcības stratēģijās kopumā, jo novērtējuma pētījuma īstenošanā un izmantošanā ir iesaistītas vairākas sociālās rīcības aktoru grupas: pētījuma pasūtītāji (valsts pārvaldes darbinieki), pētījuma īstenotāji (pētnieki) un politisko lēmumu pieņēmēji.

Rezumēsim problēmas būtību.

No vienas puses, pastāvot noteiktam sociāli politiskam un ekonomiskam kontekstam, politikas veidošanas vidē aktualizējas nepieciešamība racionalizēt politisko lēmumu argumentāciju dažādos politikas veidošanas līmeņos, lai sekmētu problēmrisinošu politisku lēmumu pieņemšanu un īstenošanu. Kā viens no lēmumu racionalizācijas instrumentiem attīstījies novērtējuma pētījums, kas kvalificējams kā

¹⁷ Chelimsky E. A. Clash of Cultures: Improving the “Fit” Between Evaluative Independence and the Political Requirements of a Democratic Society. *American Journal of Evaluation*. 2008. 29: 400 <http://aje.sagepub.com/content/29/4/400> skat. 15.12.2010.

¹⁸ <http://www.lv.lv/?menu=doc&id=211290>

sociālā lietišķā pētījuma forma. Šim pētījuma veidam ir raksturīga noteikta dizaina un metodoloģiskā struktūra, tā īstenošanas prakses ir ļoti daudzveidīgas, taču pamatbūtību izsaka tā izcelsmes galvenais priekšnosacījums, proti, sekmēt sociālo problēmu atrisinājumu. Tieši situācijās, kad sociālās problēmas ir ļoti sarežģītas un līdz ar to iespējamie politisko risinājumu modeļi diferencēti, ar novērtējuma pētījumu palīdzību iespējams samazināt iespējamo politisko alternatīvu skaitu, sagatavojot noteiktā vērtību sistēmā balstītu racionāli argumentētu politiskās izvēles rekomendāciju. Novērtējuma pētījuma izmantošana tiek skatīta kā eventuāls politikas veidošanas kvalitātes uzlabošanas instruments, kas attīsta rīcībpolitiku efektivitāti un sekmē sociālo problēmu risinājumu. Novērtējuma pētījuma jēga ir saistīta ar tādām cilvēku rīcības modeļu izmaiņām, kuras ir vērstas uz aktualizētās problēmas risinājumu. Novērtējuma pētījums ir īpaši aktuāls tajās politikas jomās, kurām raksturīgs augsts problēmsituāciju blīvums un vienlaikus zema politikas veidošanas kvalitāte.

No otras puses, novērtējuma pētījuma vēsturiskā attīstība ir sekmējusi tā piemērošanas politiski birokrātisko nosacījumu attīstību, kā rezultātā novērtējuma pētījumi tiek piemēroti praktiski visās attīstītajās demokrātiskajās politiskajās sistēmās, tādējādi nodrošinot šī pētījuma tipa kvantitatīvo izaugsmi. Tajā pašā laikā aktualizējas jautājums par novērtējuma pētījuma praktisko nozīmi: spēju īstenot savu mērķi – sekmēt politikas dienas kārtībā aktualizētās problēmas risinājumu, veidojot racionālu argumentāciju politiskajiem lēmumiem, kuri paredz problēmas risinājumam relevantu rīcības stratēģiju izstrādi. Tādējādi neviennozīmīgi tiek vērtēta novērtējuma pētījuma kvalitatīvā dimensija jeb spēja efektīvi īstenot savas funkcijas. Novērtējuma pētījuma lietderības aspekts tiek aktualizēts arī saistībā ar tā finansiālo aspektu: novērtējuma pētījumu pasūtītājs ir valsts pārvaldes institūcijas un tā izmaksas ir attiecināmas uz sabiedrisko budžetu. Šo apsvērumu dēļ var tikt apšaubīts novērtējuma pētījumu nepieciešamība vai arī samazināts to pasūtījumu skaits.

Turpmāk aplūkosim problēmas izpausmi Latvijas lietišķo pētījumu jomas attīstības un politikas veidošanas kontekstā.

Latvijā socioloģija kā nozare attīstījusies ar spilgti izteiktu lietišķās socioloģijas dominanti (sal: “Socioloģijas tapšanas priekšnosacījumu kopums un reālā prakse izveidoja tādu socioloģijas vēsturisko modeli Latvijā, kurš lielā mērā izsaka arī pašreizējo disciplīnas būtību un sociologu pašidentitāti – socioloģija Latvijā ir empīriskā un lietišķā sabiedrības izpēte. .. Lietišķie pētījumi ir socioloģijas galvenais žanrs. .. Mazākā mērā socioloģija Latvijā līdz šim ir bijusi teorētiska zinātne un

praktisku inovāciju līdzeklis. Proti, socioloģiskās zināšanas nav sevišķi daudz izmantotas ekonomikas sociālā organizēšanā, uzņēmumu vadīšanā, politiku plānošanā un citos praktiskās darbības laukos.”¹⁹). Ir attīstīta noturīga pasūtījumu pētījumu prakse un iegūtas informatīvi bagātas datu kopas. Taču arī Latvijas publiskajā telpā ne reizi vien izskanējušas kritiskas piezīmes attiecībā uz sociālo pētījumu datu pielietojamību sociālo problēmu risināšanā. Piemēram, politoloģe Žaneta Ozoliņa, analizējot tā sauktās “pasūtījuma zinātnes” pārvaldības problēmas, norāda, ka pētnieciskajos projektos paredzētie rezultātu popularizēšanas pasākumi ir formāli un bez acīmredzamiem panākumiem. Pētniece iesaka: “Jo atvērtāka zinātnieku kopiena būs citu dalībnieku iekļaušanai pētījumu izstrādes sākuma posmā, jo lielākas iespējas .. panākt sabiedrības atbalstu rezultātu ieviešanai un izmantošanai. .. Ir jāizskaidro un jāpamato procesa ķēdi no zinātnieka laboratorijas līdz politisko lēmumu pieņemšanai.”²⁰ Protams, sociālo pētījumu funkcijas ir daudzveidīgas un ne katra sociālā pētījuma mērķis ir iegūtos datus izmantot sociālajā praksē un sociālās rīcības koriģēšanā, tāpēc ne vienmēr pētījuma rezultātu izmantošana praksē ir uztverama kā jābūtība. Taču, kad runa ir par lietišķo pētījumu veidiem, tad prasība pēc lietderības ir aktuāla.

Latvijā pētniecisko projektu administrēšanas vajadzībām parasti tiek izmantots dalījums: fundamentālie pētījumi un lietišķie pētījumi. Šāda dalījuma konceptualitāte pati implicīti ietver pētījuma tipa saistību ar tā rezultātu izmantojamību, taču netiek mērķtiecīgi reflektēts par pētījuma dizaina, metodoloģisko un metodisko specifiku katra pētījuma īstenojuma gadījumā. Gadījumos, kad pētījums pēc būtības ir novērtējuma pētījums, ir pamatoti kritiski skatīt tā rezultātu praktisko nozīmi un problēmrisinošo potenciālu. Šeit vietā būtu atzīmēt, ka Latvijas akadēmiskajā vidē nav attīstījusies stabila, vispārēji pieņemta un noturīga konceptuāla tradīcija attiecībā uz sociālo pētījumu tipoloģiju, tostarp arī lietišķo pētījumu veidu klasifikāciju.

Jāatzīst, ka arī jēdziens “novērtējuma pētījums” Latvijā nav plaši izplatīts, lai gan starptautiskajā akadēmiskajā sociālo zinātņu literatūrā šādi pētījumi sistemātiski tiek klasificēti kā viens no īpašiem pētījuma veidiem, kam raksturīgs specifisks dizaina uzstādījums un vērstība uz pielietojumu. Novērtējuma pētījuma īstenojumu lielā mērā nosaka tā pasūtītājs, resp., valsts pārvaldes jomā iesaistīta aktoru grupa. Taču arī

¹⁹ Tisenkopfs T. Socioloģijas veidošanās un attīstība kopš 20. gs. 60. gadiem. Grām.: *Socioloģija Latvijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2010, 17. lpp.

²⁰ Ozoliņa Ž. “Pasūtījuma zinātne” un tās pārvaldība. Grām.: *Laba pārvaldība*. Ž. Ozoliņas un I. Reinholdes redakcijā. Rīga: Zinātne, 2009, 81.–82. lpp.

Latvijas Valsts kancelejas veidotajā Pētījumu un publikāciju datu bāzē²¹ nav iespējams precīzi identificēt, kuri pētījumi atbilst novērtējuma pētījuma metodoloģiskajai “kvalifikācijai”. Datu bāzē apkopoti valdības pasūtītie pētījumi, kā vienu no datu bāzes strukturēšanas kritērijiem izmantojot pētījumu tipu “Politikas jomas izvērtējums”. Šajā kategorijā iekļauts 51 pētījums, taču pēc rūpīgākas analīzes tikai daļu no tiem varētu kvalificēt kā novērtējuma pētījumus, tajā pašā laikā citās datu bāzes sadaļās, piemēram, “Institūcijas pasūtīts pētījums”, vai “ES institūciju veikts pētījums” un “ES struktūrfondu finansēts pētījums”, atrodami pētījumu ziņojumi, kuri satur novērtējuma pētījuma elementus. Ir saprotams, ka Valsts kanceleja veidojusi pētījumu datu bāzi atbilstoši noteiktiem lietošanas mērķiem, kuri nav saistīti ar nepieciešamību īpaši izdalīt tieši novērtējuma pētījumus, taču tas rada neskaidru priekšstatu par novērtējuma pētījuma izmantošanas kvantitatīvajiem, kvalitatīvajiem un derīguma aspektiem. Tomēr autores personīgā un korporatīvā profesionālā pieredze liecina, ka pēdējo piecu gadu laikā arī Latvijas publiskās pārvaldes sektorā pietiekami plaši tiek pasūtīti pētījumi, kuros ir novērtējuma pētījuma elementi, kaut tie ne vienmēr kā tādi tiek klasificēti.

Lai precizētu novērtējuma pētījuma izpausmes formas Latvijas politikas veidošanas vidē, tika īstenots tā sauktais ievirzes jeb problēmizzinošais pētījums (*exploratory studies*)²², kura mērķis bija papildināt un precizēt zināšanas par problēmas izpausmes veidu Latvijas mērogā un tās strukturējuma iespējām. Šādi pētāmo jautājumu loka izvērstai izpētei pētījuma problēmas analīzes fāzē tradicionāli var būt vairāki mērķi: (1) pētnieka izzinošo vajadzību apmierināšana un pētījuma mērķa labāka izpratne, (2) pārbaudīt, vai izvēlētajā tematikā iespējams īstenot padziļinātu un pārdomātu pētījumu; (3) attīstīt metodes, kuras izmantotu detalizētai problēmas izpētei²³. Promocijas darba pētāmās problēmas attīstības fāzē svarīgi bija testēt iespēju veikt padziļinātu izpēti jautājumā par novērtējuma pētījuma praksēm Latvijā un šī pētījuma veida pragmatisko dimensiju, jo pētāmo jautājumu lokam Latvijas mērogā nebija aizsāktas pētnieciskas tradīcijas. Ievirzes pētījuma rezultātā tika iegūti vairāki secinājumi, kuri kalpoja promocijas pētījuma pamatojumam. Kaut arī ievirzes pētījuma mērogs tika noreducēts uz vienas ministrijas ierēdņu pieredzes izpēti, bija iespējams izdarīt secinājumus, kuri paplašināja priekšstatu par problēmas izpausmi. Galvenie

²¹ Sk: LR Valsts kanceleja. Pētījumu un publikāciju datu bāze. Pieejams: <http://petijumi.mk.gov.lv/ui/>

²² Babbie E. *The practice of social research*. 9th ed. Belmont, Calif. [etc.]: Wadsworth Thomson Learning, 2001, p. 90.

²³ Ibid.

ievirzes pētījuma secinājumi ļāva konstatēt, ka Latvijas politikas veidošanas vidē novērtējuma pētījuma elementi tiek piemēroti, bet ne vienmēr tie tā tiek klasificēti un terminoloģiski identificēti. Tika konstatēts, ka pārvaldības komunikācijā tiek izmantoti konkrētu novērtējuma tipu apzīmējumi, taču šis terminoloģijas lietojums nav sistemātisks un vienots. Novērtējuma pētījums politikas veidošanā netiek skaidri identificēts kā zinātniski pētnieciska aktivitāte ar konkrētām funkcijām un noteiktu substancionālu praktisku jēgu, kurā ietilpst arī novērtējuma rezultātu izmantošana politiskajā dienas kārtībā esošu problēmu risinājumā. Novērtējuma pētījums tipiski tiek skatīts kā tāds, kas īsteno izzinošo un kontroles funkciju, šo funkciju īstenojumā arī tiek skatīta tā praktiskā jēga. Dominē priekšstats par novērtējumu kā ierēdņu administratīvās kontroles formu, kas praktiski saplūst ar politikas veidošanas birokrātiski administratīvajiem elementiem. Problēmizzinošā pētījuma rezultāti apliecina, ka novērtējuma pētījums netiek skatīts kā politikas veidošanas kvalitātes uzlabošanas instruments, kura piemērošanā mērķtiecīgi tiktu izmantoti racionālas argumentācijas un rīcības mehānismi; netiek aktualizēta problēma par novērtējuma pētījuma rezultātu praktisku izmantojumu sociālo problēmu risinājumā.²⁴

Pamatojoties uz veikto problēmsituācijas analīzi, kuras precizēšana notika īstenojot problēmizzinošo pētījumu Veselības ministrijā, varam definēt promocijas darba pētniecisko interesi noteicošo pamatproblēmu – novērtējuma pētījums un novērtēšanas pamatprincipi Latvijas politikas veidošanas vidē tiek piemēroti, taču politikas veidotāju vidē priekšstati par novērtējuma pētījuma metodoloģisko specifiku un praktisko nozīmi ir atšķirīgi, kā arī nav viennozīmīgas izpratnes par novērtējuma pētījuma praktiskās nozīmes izpausmēm; tas var būt par pamatu skeptiskai attieksmei pret novērtējuma pētījumu nepieciešamību Latvijas valsts pārvaldē un – līdz ar pētījumu pasūtījumu samazināšanos – mazināt sociāli zinātnisko zināšanu izmantošanu politikas veidošanas argumentācijā un politisko lēmumu racionalizācijā, vājināt sociālo problēmu risinājumu efektivitāti.

Tādējādi, kā iepriekš jau minēts, promocijas pētījuma atslēgas koncepts – *novērtējuma pētījums* – tiek neviennozīmīgi izprasts problēmas skartajā (novērtējuma pētījuma īstenošanu/pasūtītāju) grupā, jo problēmizzinošais pētījums ļāva identificēt relevantās tematikas jomā izteiktu terminu lietojuma neskaidrību ietekmētās grupas

²⁴ Plašāk par šī pētījuma rezultātiem sk. autore publikācijā: Laķe A. Novērtējuma pētījuma izmantošanas prakse veselības aprūpes politikas veidošanā Latvijā: Problēmas un risinājumi. *RSU Zinātniskie raksti. 2010. gada Sociālo zinātņu izdevums*. Raksts iesniegts un pieņemts publicēšanai.

komunikācijā. Priekšstati par to, kādas pētnieciskas darbības uzskatāmas par novērtējuma pētījumu, kādas ir tā galvenās funkcijas un praktiskā jēga, ir diferencēti, nav eksakti precīzi identificējami faktori, kas to nosaka. Zināms ir tas, ka novērtējuma pētījuma būtības un praktiskās jēgas izpratnes veidošanās nosacījumi ir atšķirīgi, taču nepietiekamais datu apjoms promocijas pētījuma sākumā neļauj identificēt kopsakarības, saskaņā ar kurām īstenojas novērtējuma pētījuma izmantojuma prakses un tiek izvēlētas uz novērtējuma pētījuma praktisko izmantošanu orientētas rīcības stratēģijas. Problēmas teorētiskā priekšizpēte ļauj aksiomātiski pieņemt, ka novērtējuma pētījuma izmantošana politikas veidošanā ir saistīta gan ar politisko lēmumu racionalitātes pakāpi, gan politiskās sistēmas racionalitātes izpausmēm, gan politikas veidošanā iesaistīto grupu sociālās rīcības stratēģijām, kuras satur vai nesatur racionalitātes komponenti²⁵ un apliecina vai neapliecina centienus praktiski izmantot novērtējuma pētījuma rezultātus²⁶. Taču nav zināms, kādas (racionālas) rīcības veidus izvēlas (Latvijas politiskajā vidē) novērtējuma pētījuma īstenojumā iesaistītās grupas un kā tās sekmē vai kavē novērtējuma pētījuma praktiskas izmantošanas formu attīstību, kas, vienlaicīgi sekmētu efektīvāku sociālo problēmu risinājumu īstenošanu. Tātad promocijas darba pētāmās problēmas analīze darba sākuma posmā ļauj noskaidrot mijiedarbībā esošo faktoru kopumu (skat. problēmas struktūras atspoguļojumu 1. attēlā), taču nesniedz pietiekamu pamatojumu kvantitatīvi pārbaudāmu cēloņu seku attiecību izpētei starp šiem faktoriem.

Šāds problēmas struktūras modelis – liedz promocijas darba sākumā formulēt kvantitatīvi pārbaudāmas hipotēzes un liek izvēlēties kvalitatīvajā metodoloģijā balstītu pētniecisku pieeju, kas paredz kā promocijas darba pamatojumu izvirzīt sekojošus pētnieciskus jautājumus:

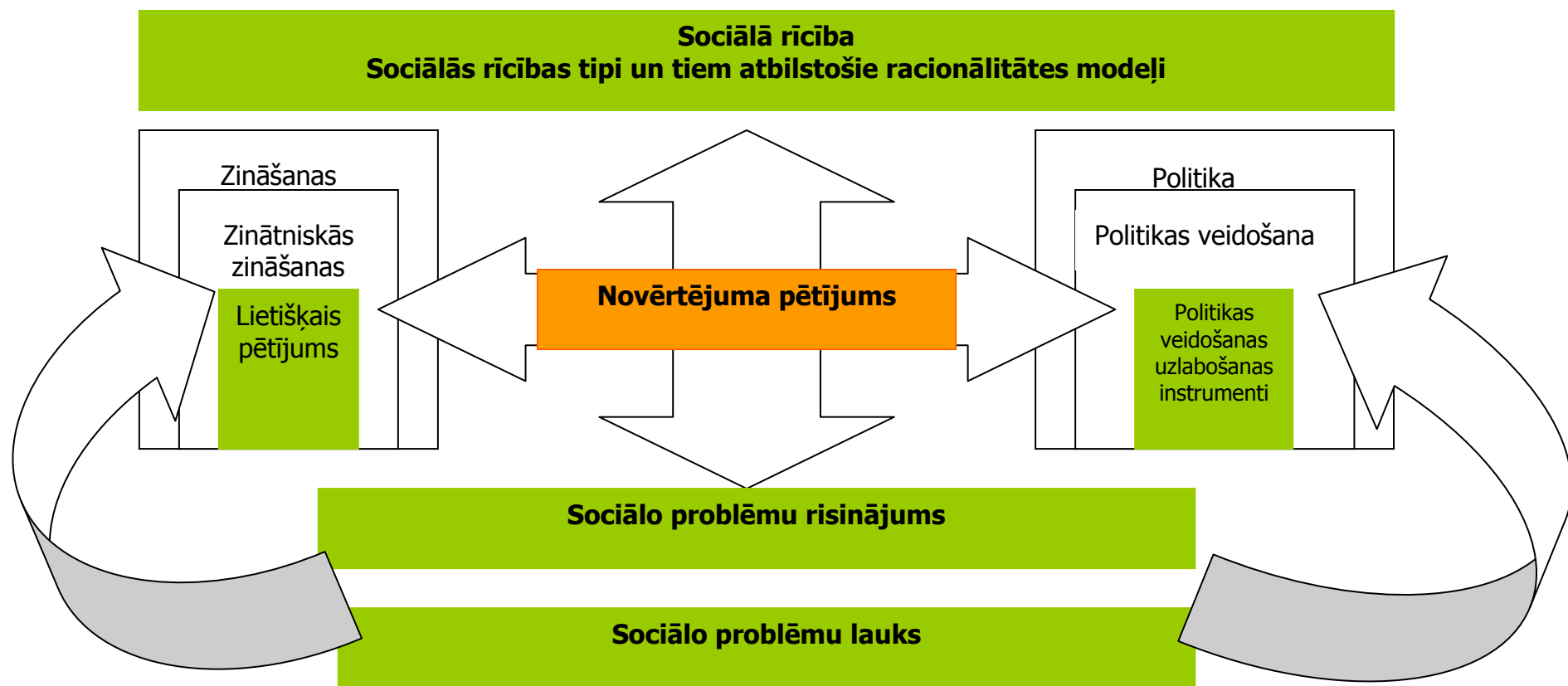
I Kādi sociālās rīcības racionalitātes veidi ir identificējami novērtējuma pētījuma īstenojuma praksē?

II Vai un kā novērtējuma pētījuma praktiskā izmantošana ir saistīta ar tā īstenojumā iesaistīto aktoru sociālās rīcības racionalitātes veidiem?

III Kā sekmēt novērtējuma pētījuma praktiskās nozīmes nostiprināšanos Latvijas politikas veidošanas vidē?

²⁵ Weimer D. L., Vining A. R. *Policy analysis: Concepts and practice*. 3. ed. Upper Saddle River, N.J.: Prentice Hall, 1999, pp.125–126, 141–146.

²⁶ O'Sullivan R. G. *Practicing evaluation : a collaborative approach*. Thousand Oaks: Sage, 2004.

1. att. Promocijas darba pētāmās problēmas struktūra

Pētījuma mērķi un uzdevumi

Atbilstoši problēmas struktūras specifikai un galvenajiem pētāmajiem jautājumiem, tiek definēts sekojošs **promocijas darba mērķis: izpētīt novērtējuma pētījuma izmantojuma prakses Latvijas politikas veidošanas vidē, identificēt un klasificēt novērtējuma pētījumā īstenotās *racionālās sociālās rīcības stratēģijas* un ar tām saistītās *novērtējuma pētījuma praktiskās nozīmes* modifikācijas Latvijas politikas veidošanas vidē.**

Promocijas darba mērķa sasniegšanai tiek izvirzīti sekojoši uzdevumi.

1. Analizēt racionalitātes principa un racionālas sociālās rīcības ideju attīstību socioloģijas teorētisko pieeju ietvaros. Precizēt racionalitātes koncepta nozīmes lietojumu socioloģijas kā zinātnes disciplīnas ietvaros, konkretizēt tā transformācijas modernitātes un postmodernitātes idejisko diskusiju kontekstā. Noskaidrot racionalitātes un racionālas sociālās rīcības jēdzienu, kā arī precizēt racionalitātes idejas un empīrisko faktu konceptuālo saikni. Noskaidrot racionalitātes principa izpausmes specifiku politikas veidošanas vidē.

2. Izpētīt novērtējuma pētījuma teorētisko pieeju modeļus, to tipoloģijas. Analītiski raksturot šo modeļu rašanās un attīstības priekšnosacījumus. Precizēt novērtējuma pētījuma teorētisko pieeju saistību ar novērtējuma pētījuma praktiskā izmantojuma principu, kā arī tā saistību ar sociāli politisko praksi sociālo problēmu risinājumu jomā.

3. Analītiski raksturot novērtējuma pētījuma ideāltipisko modeli un būtību, tā funkcijas. Raksturot novērtējuma pētījuma dizaina, metodoloģisko un metodiski tehnisko specifiku. Īstenot novērtējuma pētījuma kā lietišķā pētījuma tipa salīdzinājumu ar akadēmisko pētījumu, lai konstatētu novērtējuma pētījuma būtības saikni ar tā praktiskā izmantojuma prasību.

4. Aprakstīt novērtējuma pamatprincipu tiesiski administratīvo regulējumu Latvijas Republikas normatīvajos dokumentos. Precizēt novērtējuma pētījuma īstenojuma politiski administratīvo kontekstu, raksturot tā galvenās pazīmes.

5. Izpētīt novērtējuma pētījuma izmantošanas prakses Latvijas politikas veidošanas vidē, noskaidrot to tipiskās izpausmes formas. Precizēt novērtējuma pētījuma īstenojumam relevantās terminoloģijas lietojumu visu novērtējuma pētījuma veikšanā iesaistīto pušu profesionālajā komunikācijā.

6. Izpētīt un analizēt novērtējuma pētījuma būtības, galveno funkciju un praktiskās nozīmes raksturojumus.

7. Kritiski izvērtēt priekšstatus par novērtējuma pētījuma praktisko nozīmi, konstatēt sakarības starp novērtējuma pētījumā īstenotās racionālas rīcības stratēģiju un eventuālo novērtējuma pētījuma praktiskās nozīmes konstituēšanos.

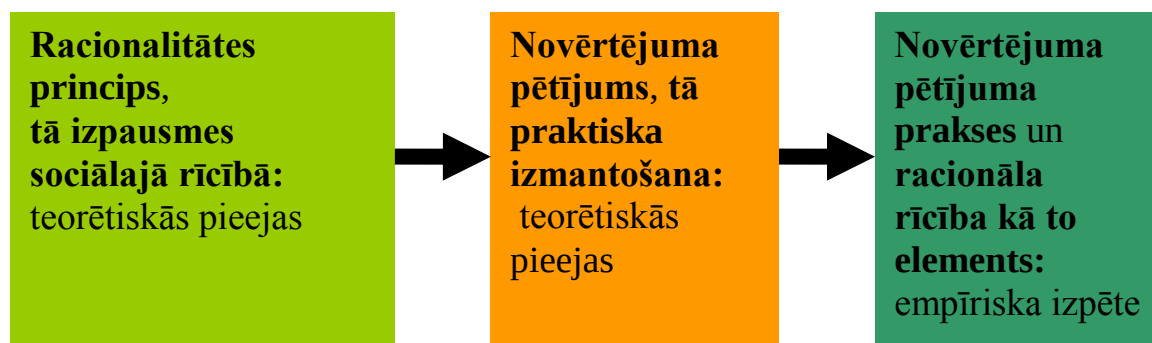
8. Formulēt galvenos novērtējuma pētījuma praktiskās nozīmes sekmēšanas priekšnosacījumus Latvijas politikas veidošanas vidē.

Disertācijas 1.–3. uzdevums tiks īstenots, izmantojot teorētiskās izziņas paņēmienus, 4.–7. uzdevums paredz empīriskā pētījuma veikšanu, bet 8. uzdevums nozīmē teorētiskās un empīriskās pētniecības rezultātu analītisku apkopojumu atbilstoši uzdevuma saturam.

Kā **pētījuma priekšmets** šī darba ietvaros tiek skatītas novērtējuma pētījuma īstenotāju racionālās rīcības stratēģijas un novērtējuma praktiskās nozīmes izpratne.

Pētījuma teorētiskais pamatojums

Pētījuma teorētiskais pamatojums izriet no galveno pētījuma problēmas būtību atspoguļojošo konceptu savstarpējās loģikas: novērtējuma pētījums kā zinātniskās izziņas paņēmienis politikas veidošanas administratīvajā vidē izplatās, apliecinot sabiedrības un sociālās rīcības, tostarp arī politiskās sistēmas, racionalizācijas tendences. Pamatojoties uz minēto, promocijas darba epistemoloģiskā struktūra balstīta deduktīvā loģikā, kuras ietvaros pētījums virzās no vispārējiem uz konkrētiem apgalvojumiem.

2. att. Promocijas darba loģika

Racionalitātes princips, tā izpausmes sociālā rīcībā – **novērtējuma pētījums**, tā teorētiskās pieejas – **novērtējuma pētījuma prakses un racionālas rīcības stratēģijas kā to elements.**²⁷ Lai nodrošinātu pētījuma problēmas dziļāku izpratni, darbs balstās gan makrolīmeņa teoriju, gan vidējā līmeņa teorētisko atziņu analizē. Racionalitātes principa un sabiedrības racionalizācijas ideju attīstība tiek skatīta sabiedrības makrolīmeņa un mikrolīmeņa teorētiskajās pieejās, bet novērtējuma pētījuma saikne ar tā praktiskās nozīmes izpausmēm tiek atklāta, analizējot vidējā līmeņa teorijas, kas atspoguļo novērtējuma un novērtējuma pētījuma teorētisko pieeju daudzveidību vēsturiskā, epistemoloģiskā un sociāli politiskā kontekstā. Novērtējuma pētījuma prakses tiek pētītas empīriski. Pētījuma problēma un tā mērķuzdevumu uzstādījums liek meklēt *saskares punktus starp abstrakto racionalitātes* konceptu, kas plaši tiek lietots socioloģijā (lai raksturotu gan mūsdienu sabiedrības galvenās idejas, gan sociālās sistēmas būtiskākās pazīmes, gan sociālās rīcības tipus), un tā izpausmēm konkrētā lietišķās *empīriskās* pētniecības praksē. Tas pētījuma teorētiskajā daļā liek īpašu uzmanību pievērst socioloģijas teorijām, kuras attīsta *struktūras* un *rīcības* integrācijas idejas.

Jāpiemin vēl kāds promocijas darba problēmas uzstādījuma un izpētes aspekts, kas promocijas pētījumā ietekmējis teoriju atlasī: novērtējuma pētījuma praktiskās izmantošanas problemātika tiek analizēta, kritiski uzlūkojot Latvijas politikas veidošanas kvalitāti. Latvijas politikas kvalitātes problēmas nav tiešs pētījuma izpētes mērķis, taču veido novērtējuma pētījuma praktiskā izmantojuma problēmas kontekstu, kalpojot par papildus argumentu nepieciešamībai attīstīt un sekmēt politikas kvalitātes uzlabošanas instrumentus, tostarp novērtējuma pētījumu. Šāds pētnieciskās ievirzes konteksts liek pievērsties kritiskās teorijas pieejām.

Zemāk raksturosim promocijas darba teorētiskajā sadaļā analizēto teoriju klāstu atbilstoši galvenajiem pētījuma konceptiem. Tātad promocijas darba teorētisko pamatojumu veido makro- un mikrolīmeņa socioloģijas teorijas (racionalitāte un sabiedrības racionalizācija) un vidējā līmeņa novērtējuma/novērtējuma pētījuma teorijas, kuras klasificējamās kā sociālo zinātņu starpdisciplināras teorijas, jo jāatzīst, ka novērtējuma joma šobrīd atrodas specifiskas zinātņu disciplīnas konstituēšanās posmā.

Racionalitātes princips. Socioloģiskās izziņas ietvaros būtisku ieguldījumu sabiedrības racionalizācijas procesu izpētē un racionalitātes jēdziena attīstībā devis

²⁷ Walliman N. *Social research methods*. London; Thousand Oaks, Calif.: Sage, 2007, pp. 15–17.

Makss Vēbers (1864–1920), kurš sabiedrības racionalizācijas procesus skatīja kā būtiskākos modernās sabiedrības raksturojumus un definēja formālās racionalitātes principu kā modernajai sabiedrībai raksturīgu racionalitātes tipu. M. Vēbers attīsta gan praktiskās, gan teorētiskās racionalitātes izpratni. Īpašu ietekmi uz sabiedrības racionalizācijas procesu izpratni visā 20. gadsimta sociālās domas attīstības vēsturē atstāja M. Vēbera formulētie *substantīvās* un *formālās* racionalitātes tipi²⁸. Kaut arī sabiedrību kopš M. Vēbera dzīves laika ir skārušas straujas pārmaiņas, viņa atziņas par sabiedrības racionalitāti ir izmantotas gan aksiomātiskā, gan interpretētā veidā daudzu citu socioloģijas teoriju – gan makrolīmeņa, gan mikrolīmeņa – ietvaros. M. Vēbera priekšstati par sociālās rīcības racionalitātes izpausmēm joprojām tiek gan kritizēti, gan izmantoti aktuālo sabiedrības norišu skaidrojumam. Piemēram, ir pētnieki, kuri, analizējot šodienas sabiedrības fenomenus, izdara secinājumus, kas noliedz vērtējoši racionālās rīcības iespējamību, saskatot kļūdu mērķracionālās un vērtējoši racionālās rīcības kā divu atšķirīgu ideāltipu nodalījumā.²⁹ Tomēr jāatzīst, ka daudzi 20. gadsimta otrās puses un 21. gadsimta sākuma pētnieki savās pieejās izmanto M. Vēbera racionalitātes jēdziena definējumus, turklāt ar mērķi ne tikai izprast sociālos procesus, bet arī sociālo zinātņu lomu šo procesu izpētē: “Sociālajām zinātnēm vajadzētu pašām sevi arvien atjaunot: un kā galvenais elements šajā atjaunotnē ir atgriešanās pie substancionālās racionalitātes kā galvenā mūsu intelektuālās intereses objekta. Zinātne nekad nav neieinteresēta un empīrisms vienmēr ir uz kaut ko prioritāri vērsts. M. Vēbera nošķiruma starp formālo un substancionālo racionalitāti neskaidrība ir iebūvēta modernās pasaules ģeokultūrā. Substancionālā racionalitāte ietver tādas ētiskas politikas izvēli, kura ir vērsta uz kolektīvās labklājības problēmjaudājumu risinājumu un brīvība nepakļauties formālajai racionalitātei maskējas kā substantīvā iracionalitāte. Intelektuālās šķiras uzdevums ir izgaismot mūsu kopējo, kolektīvo, izvēli.”³⁰

Ideju par racionālu mērķa sasniegšanas veidu meklējumiem, kas izpaužas dažādos sabiedrības fenomenos: ekonomikā, reliģijā, likumdošanā, pilsētas attīstībā un pat mūzikā, M. Vēbers attīsta visas savas zinātniskās darbības laikā un to izmanto

²⁸ Atalay Z. Rationalization. *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. Vol. VIII. Malden, MA [etc.]: 2007, p. 3808.

²⁹ Oakes G. Max Weber on Value Rationality and Value Spheres. Critical Remarks. *Journal of Classical Sociology*. March 2003 vol. 3 no. 1. 27–45, p. 43.

³⁰ Wallerstein I. The vanishing guarantees of rationality. *International Sociology*. March 1996, vol. 11, 17–25, p. 17.

atšķirīgu sociālās dzīves fenomenu skaidrojumā, tomēr kopumā var rezumēt, ka M. Vēbers sabiedrības racionalizāciju saprot kā procesu, kura ietvaros precīzas analīzes un organizācijas metodes, kuras balstītas abstraktos noteikumos un procedūrās, sāk dominēt arī dažādās sociālās dzīves jomās; turklāt sociālās un ekonomiskās dzīves organizācija īstenojas saskaņā ar efektivitātes principiem, balstoties uz tehniskajām zināšanām³¹. Fakts, ka M. Vēbers aizsācis noteiktu racionalitātes koncepta izpratnes tradīciju socioloģijā, to izmantojot modernās sabiedrības procesu un izmaiņu skaidrojumā³², liek pievērsties M. Vēbera priekšstatiem arī šī pētījuma ietvaros.

Racionalitātes klātbūtne 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sabiedrības procesos ieguva arvien skaidrāk saskatāmas ambivalentas un pat negatīvi vērtētas izpausmes, kas lika socioloģijas teorētiķiem Georgam Zimmelam (*G. Simmel*, 1858–1918), Karlam Manheimam (*K. Mannheim*, 1893–1947), Maksam Horkheimeram (*M. Horkheimer*, 1895–1973), Herbertam Markūzem (*H. Marcuse*, 1898–1979), Tolkotam Pārsonsam (*T. Parsons*, 1902–1979), Teodoram Adorno (*T. Adorno*, 1903–1969), Džordžam Kasparam Homanam (*G. C. Homans*, 1910–1989), Herbertam Saimonam (*H. Simon*, 1916–2001), Zigmundam Baumanam (*Z. Bauman*, 1925), Džeimsam Samuelam Kolemenam (*J. S. Coleman*, 1926–1995), Niklasam Lūmanam (*N. Luhmann*, 1927–1998), Jirgenam Hābermāsam (*J. Habermas*, 1929), Entonijam Gidensam (*A. Giddens*, 1938), Džordžam Ritceram (*G. Ritzer*, 1945), Duglasam Hekatornam (*D. Heckathorn*), Debrai Frīdmenai (*D. Friedman*), Maiklam Hehteram (*M. Hechter*) un daudziem citiem pārskatīt un papildināt aplūkojamā koncepta būtības un izpausmes analīzi. Šie pētnieki izveidojuši sazarotu racionalitātes jēdziena tīklu un daudzveidīgas sabiedrības racionalizācijas izpratnes modifikācijas, kuru detalizētu analīzi promocijas darba ietvaros neattīstīsim, taču koncentrēsimies uz to pieeju identificēšanu, kuru teorētiskie koncepti sekmē racionālas rīcības stratēģiju empīrisku izpēti politikas veidošanas vidē.

Būtisku ieguldījumu 20. gadsimta otrās puses sabiedrības racionalitātes izpausmju izpratnē devis J. Hābermāss, kurš ieviesa ļoti radikālu racionalitātes jēdziena konceptuālo papildinājumu, definējot komunikatīvās racionalitātes jēdzienu, kur racionalitāte tiek skatīta kā komunikatīvās rīcības produkts, kas vienlaicīgi iemieso

³¹ Vēbers M. *Reliģijas socioloģija*. [Darbu izlase; no vācu val. tulk. Rihards Kūlis]. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2004, 14.–15. lpp.

³² Turpat.

modernitātes attīstības perspektīvas.³³ J. Hābermāsa racionalitātes izpratne – priekšstati par mērķracionalitāti un komunikatīvo racionalitāti un tām atbilstošajiem rīcības modeļiem – ļauj to izmantot kā teorētisku bāzi atšķirīgu sociālu aktoru grupu sociālās rīcības aktu koordinācijas izpētē. Tāpēc promocijas darbā īstenosim detalizētu J. Hābermāsa pieejas analīzi ar mērķi precizēt sociālās rīcības tipu teorētiskās izpratnes modeļus, kurus var piemērot novērtējuma pētījuma īstenošanā un izmantošanā iesaistīto aktoru grupu sociālās rīcības stratēģiju analīzē.

Racionalitātes princips iegūst atšķirīgas izpausmes un analīzes iespējas, skatot to konkrētos sociālās dzīves sektoros. Promocijas darba ietvaros ir svarīgi akcentēt racionalitātes principa izpausmes politikas veidošanas vidē. Šīs tematikas jomā būtisku ieguldījumu devis N. Lūmans, kurš, attīstot sistēmteorijas teorētisko ietvaru, paplašināti analizēja arī sabiedrības politisko sistēmu. N. Lūmans racionalitātes konceptu skata sistēmteorijas ietvaros, savu pētījumu pamatā izmantojot “funkcionāli diferencētas politiskās sistēmas teoriju, tai skaitā pārvaldības un politikas nošķiruma problēmu”³⁴ un raksturojot gan pārvaldes lēmumu racionalitāti, gan politikas racionalitāti.

Tātad racionalitātes principa izpausmes sabiedrībā tiek pētītas pamatojoties uz sekojošu socioloģijas teoriju ideju kopumu:

- M. Vēbera teorijā sniegto sabiedrības racionalizācijas formu, racionalitātes principa un sabiedrības attīstības attiecību, sociālās rīcības tipu un racionalitātes attiecību raksturojumu;

- J. Hābermāsa sociālās rīcības tipu un komunikatīvās rīcības saistību ar konkrētu racionalitātes modeli;

- N. Lūmana politikas un valsts pārvaldes sistēmas racionalitātes analīzi.

Novērtējuma pētījums un tā saistība ar tā praktisko izmantošanu.

Promocijas darba mērķa sasniegšana paredz sniegt izvērstu novērtējuma pētījuma teorētisko pamatojumu analīzi, kā arī detalizētu novērtējuma pētījuma metodoloģisko un metodisko principu raksturojumu. Novērtējuma teorētiskā pamatojuma izstrādes gaitā radītas desmitiem teorētiskās pieejas un modeļi, kuru ietvaros īstenoja mikroobjektīvā līmeņa sociālā analīze³⁵, un tās varētu klasificēt kā vidējā līmeņa teorijas. Pastāv vairāki novērtējuma pētījuma teorētisko pieeju tipoloģizācijas veidi, kuri

³³ Habermas J. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Bd. 1. Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung. 2. Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1997.

³⁴ Luhmann N. *Politische Soziologie*. Berlin: Suhrkamp, 2010, S. 117.

³⁵ Ritzer G., Goodman D. J. *Modern sociological theory*. Boston [etc]: The McGraw-Hill, 2004. Appendix A 15.

darbā tiek aplūkoti, izmantojot plašu novērtējuma un novērtējuma pētījuma teorētiku atziņas. Detalizētai analīzei tiks pakļautas 3 tipa novērtējuma pētījuma pieejas: uz metodēm orientētās – R. Tailers (*R. Tyler*), D. T. Kempbels (*D. T. Campbell*), E. A. Zuhmans (*E. A. Suchman*), T. Kuks (*T. Cook*), P. Rossi (*P. Rossi*), Lī Kronbahs (*L. Cronbach*); uz novērtējumu orientētās – M. Skrивens (*M. Scriven*), T. Ovens (*Th. Owens*), R. Vofs (*R. Wolf*), R. Stake (*R. E. Stake*), E. Guba (*E. G. Guba*), I. Linkolna (*Y. S. Lincoln*); uz izmantojumu orientētās – D. Kērkpatriks (*D. Kirkpatrick*), D. L. Štuflebīms (*D. L. Stufflebeam*), M. K. Patons (*M. Q. Patton*), D. Fetermans (*D. Fetterman*). Pieeju klasifikāciju sistēmas izveidē izmantoti L. Balcera (*L. Balzer*), R. Kromreja (*R. Kromrey*) un citu autoru pētījumi.

Novērtējuma pētījuma metodoloģiskā specifika. Novērtējuma pētījuma izmantojuma prakses raksturojums paredz sniegt novērtējuma pētījuma ideāltipa raksturojumu, kas ietver novērtējuma pētījuma kā sociāla pētījuma tipa pazīmju identifikāciju. Novērtējuma pētījuma kā lietišķā pētījuma tipa metodoloģiskā specifika raksturota un tā ideāltips identificēts, izmantojot E. Čelimskajas (*E. Chelimsky*), R. Stokmana (*R. Stockmann*), L. Balcera (*L. Balzer*), K. Veisas (*C. Weiss*), H. Kromreja (*H. Kromrey*) u. c. autoru darbus.

Pētījuma metodoloģijas un pētniecisko metožu raksturojums

Promocijas darba ietvaros veiktā empīriskā pētījuma pamatprincipi balstīti kvalitatīvajā metodoloģijā. Tās piemērotību pētījuma vajadzībām (saskaņā ar A. Breimenu (*A. Bryman*))³⁶ nosaka gan pētāmās problēmas teorētiskajā analīzē izmantoto teoriju paradigmatiskās nostādnes, gan problēmas strukturētības pakāpe, gan pētniecisko jautājumu specifika, gan promocijas darba autores profesionālās darbības ietvaros gūtā pieredze ar novērtējuma pētījumu īstenojumu un apmācību saistītās jomās.

- M. Vēbera pieeja sociālo fenomenu analīzē, kas attīsta saprotošās socioloģijas idejiskos pamatprincipus un pamato interpretatīvu indivīda sociālās rīcības jēgas izpēti konkrētu sociālu attiecību kontekstā.
- Pētāmās problēmas izpratnes strukturētības pakāpi un konceptualitātes viennozīmību ietekmē tās atslēgas jēdzienu *novērtējums*, *novērtējuma pētījums*, *politikas novērtējums*, *ietekmes novērtējums* izteikti diferencēta un multipla izpratne problēmas skartajās sociālajās grupās (ko apliecināja problēmizzinošais

³⁶ Bryman A. *Social research methods*. 2. ed. Oxford [etc.]: Oxford University Press, 2011.

pētījums, kas nosaka nepieciešamību konkretizēt problēmas izpausmes un konstatēt terminoloģijas lietojuma prakses, iegūstot datus par plašāku novērtējuma pētījuma īstenotāju izpratni un pieredzi relevantajā tematikā. Tas iespējams, izmantojot ne-statistiska rakstura datus un ne-statistiskus datu analīzes paņēmienus. Turklāt pētāmā problēma skar iesaistītās grupas ar atšķirīgu pieredzi un izpratni par novērtējuma pētījuma izmantošanu un tā praktisko nozīmi: *pētnieku* pieredzi, *valsts pārvaldē strādājošo* pieredzi un *politiku* pieredzi, kura satur atšķirīgus skatījumus uz pētāmo objektu – novērtējuma pētījumu. Novērtējuma pētījumu prakses izpēte paredz skatīt šī fenomena uztveri visu iesaistīto pušu subjektīvās pieredzes un komunikatīvā kontekstā.

- Pētāmo jautājumu definējums atklāj, ka to izpētei nepieciešama elastība un atvērta pieeja, kas pieļauj pētāmo jautājumu loka un datu devēju grupas paplašinājumu datu vākšanas gaitā.
- Promocijas darba autorei ir ilggadīga profesionālās darbības pieredze politikas ietekmes novērtējuma semināru vadīšanā Latvijas valsts pārvaldes darbiniekiem, kuru ietvaros noticis plašs pieredzes un informācijas apmaiņas process, ilglaicīgs diskusijas un dialoga process ar esošo un eventuālo novērtējuma pētījuma pasūtītāju grupu Latvijas valsts pārvaldē. Tas attīstījis un konkretizējis autores skatījumu uz problēmu, tās izpausmēm un attīstību.

Izmantota kvalitatīvā datu vākšanas metode: daļēji strukturētā padziļinātā intervija (saskaņā ar Steinara Kvaless (S. Kvale) un Svenda Brinkmana (S. Brinkmann) doto metodes definējumu³⁷). Datu devējiem – ekspertu statuss.

Pētījuma izlase: mērķtiecīga, kā datu devēji definētas visas novērtējuma pētījuma īstenojumā iesaistītās puses:

- 1) novērtējuma pētījuma pasūtītāji un politikas novērtējuma īstenotāji – Latvijas valsts pārvaldes izpildvaras ierēdņi (Valsts kancelejas un ministriju atbildīgie darbinieki);
- 2) pētnieki – novērtējuma pētījuma veicēji;
- 3) politiķi – Latvijas Republikas ministri.

³⁷ Kvale S., Brinkmann S. *Interviews. Learning the craft of Qualitative research Interviewing*. Thousand Oaks; London: Sage, 2009.

Promocijas darba struktūra

Promocijas darbs strukturēts 4 nodaļās. Pirmajās trijās nodaļās sniegts promocijas darba pētījuma problēmas izpēti teorētiskais pamatojums: 1. nodaļa veltīta racionalitātes un racionālas sociālas rīcības socioloģiskas izpratnes izpētei; 2. nodaļā aprakstītas un klasificētas novērtējuma pētījuma teorētiskās pieejas; 3. nodaļā raksturota novērtējuma pētījuma būtība, tā funkcijas un novērtējuma pētījuma kā īpaša lietišķā pētījuma tipa metodoloģiskā un metodiskā specifika. Savukārt 4. nodaļā aprakstīta empīriskā kvalitatīvā pētījuma metodoloģiskie pamatprincipi, tā gaita un atspoguļota tajā iegūto datu analīze. Katras nodaļas noslēgumā formulēti secinājumi.

Promocijas darba aktualitāte un novitāte

Promocijas darba aktualitāti nosaka vairāki aspekti.

Pirmkārt, tā saistīta ar pētāmās problēmas saasinājumu Latvijas ekonomiskās krīzes apstākļos, kad politisko lēmumu pieņemšanas gaitu ir ietekmējis laika resursu trūkums un politisko lēmumu alternatīvu ierobežotais loks. Pieņemtie lēmumi ir sarežģītu kompromisu rezultāts un tiem dažkārt raksturīga zema racionālas argumentācijas bāze, tie balstīti tā sauktajos “politiskajos” apsvērumos (sabiedrības pieprasījuma konjunktūra, sociālo partneru politiskā ietekme, politiskā ietekme konkrētās rīcībpolitikas jomās). Šādos apstākļos, no vienas puses, pieaug nepieciešamība pēc politikas ietekmes novērtējuma (to norāda arī novērtējuma pētījuma attīstības vēsture), jo ar politiskiem instrumentiem risināmo problēmu sarežģītības pakāpe ir ārkārtīgi augsta, tā prasa konkrētās vērtībās balstītu pieeju un tai atbilstošu politikas mērķu sasniegšanas līdzekļu racionālu izvēli un analīzi. No otras puses, krīzes apstākļos, kad lēmumu pieņemšana notiek laika deficīta apstākļos, var strauji samazināties stratēģisku un racionālu argumentu izstrādes iespējas (to apliecina promocijas darba ietvaros veiktā pētījuma dati), izmantojot novērtējuma pētījumus.

Tādējādi tieši situācijās, kad nepieciešama izteikti stratēģiska pieeja lēmumu pieņemšanā, viens no instrumentiem, kas to sekmētu – novērtējuma pētījums, nav piemērojams. Prasība pēc racionālas politikas izvērtēšanas un analīzes tiek aktualizēta arī no Latvijas valdības sociālo partneru puses, kuri norāda uz vairākām nepilnībām Latvijas politikas veidošanā (sk., piemēram, 2010. gada 26. novembrī notikušās konferences “Labāks regulējums efektīvai pārvaldībai un partnerībai” materiālus³⁸).

³⁸ <http://www.mk.gov.lv/lv/aktuali/zinas/?page=20>, skat. 28.12.2010.

Šādos apstākļos īpaši svarīgi meklēt un attīstīt novērtējuma pētījuma piemērošanas iespējas, lai sekmētu to izmantošanu arī politisko un ekonomisko krīžu situācijās.

Otrkārt, novērtējuma pētījuma piemērošana demokrātisko valstu politiskajās sistēmās, kā arī Eiropas Savienības politikas veidošanā strauji attīstās gan metodoloģiskā ziņā, gan tā praktiskā piemērojuma ziņā. Arī Latvijā valsts pārvaldē attīstās politikas novērtēšanas sistēma, taču ne augstākās izglītības studiju programmās, ne tālākizglītības programmās nav atbilstoša piedāvājuma, kas ļautu apgūt politikas novērtējuma pētnieka profesionālās kompetences. Lai attīstītos šī pētnieciskā nozare, ir nepieciešama gan profesionālo iemaņu apguvei nepieciešamā izglītības bāze, gan pietiekami veselīga konkurence. Profesionāļi, kuri Latvijā īsteno novērtējuma pētījumus ir autodidaktiski apguvuši šīs jomas specifiskās prasības un viņu zināšanas un pieredze ir vērtējamas kā ekskluzīvas. Daudzus nozīmīgus novērtējumus, kuri attiecas uz plašām un būtiskām Latvijas problēmām ir veikušas ar Latvijas pētnieku vidi nesaistītas pētnieciskas aģentūras. Ar savu promocijas darbu autore cenšas pievērst uzmanību šī pētnieciskā virziena attīstībai, kas sekmētu arī sociālo zinātņu statusa kopumā nostiprināšanos Latvijas akadēmiskajā un politiskajā vidē.

Treškārt, novērtējuma pētījums ir viens no biežāk īstenotajiem lietišķo pētījumu tiem Latvijā, kura metodoloģiskie pamatprincipi ir maz diskutēti sociologu un politologu akadēmiskajās debatēs – zinātniskajās konferencēs, semināros un līdzīga rakstura forumos. Novērtējuma pētījuma teorētisko un metodoloģisko pieeju attīstība Latvijā iespējama aktualizējot šī pētījuma veida daudzveidīgos un Latvijas videi specifiskos īstenojuma nosacījumus. Lielākai pētnieku daļai akadēmiski un praktiski apgūstot novērtējuma pētījuma sekmīgas veikšanas priekšnosacījumus, izdotos nostiprināt šī lietišķā sociālo zinātņu pētījuma veida pasūtītāju uzticēšanos pētniekiem un sociālo zinātņu praktiskajai nozīmei kopumā.

Promocijas darba novitāte izpaužas gan tēmas izvēlē, gan tās loģiskajā risinājumā, gan iegūtajos datos:

- Novērtējuma pētījuma fenomens nav bijis zinātniskas refleksijas priekšmets Latvijas akadēmiskās pētniecības vidē, kaut arī praksē tiek piemērots.
- Novērtējuma pētījuma izmantojuma prakses ārpus Latvijas ir daudzu sociālo zinātņu pārstāvju refleksijas priekšmets gan tā metodoloģiskajā, gan pielietojuma, gan novērtējuma aspektā, taču šī promocijas darba ietvaros novērtējuma pētījums skatīts sociālo subjektu racionālas rīcības stratēģijas izstrādes kontekstā, kas ļauj ne tikai identificēt novērtējuma pētījuma un tā

praktiskās nozīmes izpratnes modifikācijas politikas veidotāju, pētnieku un politiķu priekšstatos, bet arī saskatīt tā praktiskās izmantošanas attīstības iespējas Latvijas politikas veidošanas vidē.

- Iegūtie kvalitatīvā pētījuma dati atklāj vairākus faktorus, kas galvenajām politikas novērtējumā iesaistītajām pusēm – ministriju un Valsts kancelejas atbildīgajiem darbiniekiem (novērtējuma pētījuma pasūtītājs); pētniekiem (novērtējuma pētījuma īstenotājs) un politiķiem (politisko lēmumu pieņēmējs) – traucē ne tikai sekmīgi sadarboties novērtējuma pētījuma īstenojuma prakses ietvaros, bet norāda arī uz plašāku šo grupu savstarpējās neuzticēšanās un separātisma pazīmēm, kas vājina kopējo komunikācijas kultūru starp šīm grupām.

1. RACIONALITĀTES UN SABIEDRĪBAS RACIONALIZĀCIJAS IDEJU ATTĪSTĪBA SOCIOLOGU TEORĒTISKAJOS PRIEKŠSTATOS

Racionalitātes jēdziens mūsdienu sociālo un humanitāro zinātņu refleksijā “pārdzīvojis” sarežģītu transformāciju ceļu, ko noteikusi gan šo zinātņu iekšējā attīstība un izmaiņas, gan sociālās dzīves dinamika. Jāpiekrīt, ka “racionalitāte ir viens no nedaudzajiem jēdzieniem, kas mūsdienu laikmeta pazīmes apkopo vienotā punktā.”³⁹ Tas varētu būt viens no iemesliem šī jēdziena plašam lietojumam gan ikdienā, gan zinātniskajā praksē. Darba ietvaros nav iespējams un, domājams, arī nebūtu mērķtiecīgi analizēt visu racionalitātes jēdziena daudzveidīgo interpretāciju sazarojumu zinātniskajā literatūrā un akadēmiskajā vidē kopumā. Būtiski ir izvēlēties tādu racionalitātes principa konceptuālu analīzes modeli, kurš būtu epistemoloģiski adaptējams pētāmajam jautājumu lokam un efektīvi izmantojams problēmas skaidrojumā un promocijas pētījuma mērķu un uzdevumu sasniegšanai. Pirms racionalitātes idejas attīstības analītiska raksturojuma, kas ļaus identificēt pētījuma empīriskajā daļā piemērojamu problēmas teorētisko pamatojumu (1.2. nod.), 1.1. nodaļas ietvaros tiks sniegta racionalitātes ideju attīstības raksturojums, lai dotu konceptuālu pārskatu par daudzdimensionālā racionalitātes jēdziena izpratnes variācijām. Tālākajās apakšnodaļās tiks analizētas sociologu attīstītās teorētiskās perspektīvas, kurās sociālo procesu skaidrojumā izmantoti jēdzieni “racionalitāte” un “sabiedrības racionalizācija”. Detalizētākai analīzei tiks pakļautas tās teorētiskās pieejas, kur racionalitāte skatīta atbilstoši promocijas darba pētāmajai problēmai: kā lēmumu pieņemšanas procesa raksturlielums; kā politiskās sistēmas efektīvizēšanas instruments; kā sociālas rīcības raksturlielums. Šajā nodaļā izklāstīts promocijas darba konceptuālais pamatojums attiecībā uz racionalitātes jēdziena definējumu.

³⁹ Hoffe O. Sittlichkeit als Rationalität des Handelns? In: H. Schnädelbach (Hrsg.). *Rationalität: Philosophische Beiträge*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1984, S. 141.

1.1. Racionalitātes un sabiedrības racionalizācijas idejas modernitātes un postmodernitātes teorētisko perspektīvu attīstības kontekstā

Jāatzīst, ka jēdzieni “racionāls” – “neracionāls” – “īracionāls” ir būtiska mūsdienu publiskās retorikas sastāvdaļa un biežāk tiek izmantotas šo jēdzienu impresīvās un ekspresīvās funkcijas, nevis to kognitīvās funkcijas. Tomēr, protams, jēdziens “racionalitāte” izraisa daudzveidīgas sociāli zinātniskas asociācijas, kas pirmām kārtām saistās ar Maksa Vēbera mērķracionālās rīcības ideāltipiem, kuriem tiek pretnostatīti vērtībracionālie rīcības tipi; mērķracionalitāte ir arī racionālās izvēles teorijas vadošais princips, kas iegūst arvien lielāku nozīmi spēļu un modeļu teorijās, kuras attīstās ekonomikā un politikas zinātnē. Racionalitāte ir arī kultūrantropoloģiska tēma, kuras ietvaros arī tiek skatīti M. Vēbera aprakstītie rīcības tipi kultūrteorētiskā saistībā ar Rietumu kultūras racionalizācijas ideju.⁴⁰ Jāuzsver, ka racionalitātes ideju attīstība un racionalitātes principa izpausmju izpēte tiešā veidā ir saistāma ar diskusijām akadēmiskajā vidē, kuru uzmanības lokā ir modernās un postmodernās sabiedrības jēdzienu konstituēšana un to konceptuāla attiecināšana uz mūsdienu sabiedrības izmaiņām. Sociālo zinātņu teorētiķi attīstījuši plašu analītisku ideju klāstu, lai izprastu mūsdienu sabiedrības sociālās izmaiņas. Ar mūsdienu sabiedrību sociologi saprot ne tikai šodienas sabiedrību, kurai iespējams konstatēt kādas laika robežas. Tā ir sabiedrība, kuru definē izmantojot konkrētus substantīvus parametrus jeb raksturojumus un kurai tiek piemērots “modernas” (angļu val. *modern*) sabiedrības koncepts. Pētnieciskā interese un bažas ir pievērstas šīs modernās sabiedrības, modernitātes un modernizācijas jautājumiem, kur modernitāte un modernizācija tiek saprasta kā virzība no *tradicionāliem* uz *racionāliem* (pasvītrojums aut.) kultūras modeļiem, sociālām struktūrām, rīcības procesiem.⁴¹ Pēc būtības modernitāte tiek skatīta kā tāda, ko zināšanu trūkums un tradīcijas šķēļ un deformē. Modernās sabiedrības arvien vairāk reglamentē racionāli apsvērumi. Modernais sociālais nosacījums ir racionāli organizēts dzīves ceļš. Praktiski katra sociālā institūcija un prakse ir diskursīvi noteikta, tās nosaka gan racionāli pamatotas zināšanas, gan kritisks izvērtējums. Rīcība tiek organizēta atbilstoši metodēm un stratēģijām, kuras tiek atzītas par piemērotākajām un izvēlēti eksakti līdzekļi mērķu sasniegšanai un vērtību īstenošanai visās dzīves jomās. Kā šīs racionalizācijas “sirds” un būtība tiek uztverti valsts pārvaldē izmantotie politiskie

⁴⁰ Schnädelbach H. Einleitung. In: H. Schnädelbach (Hrsg.). *Rationalität: Philosophische Beiträge*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1984, S. 9.

⁴¹ Scott J. *Social Theory: Central Issues in Sociology*. London [etc.]: Sage, 2006, p. 183.

principi un valdības mērķi, kuriem kopā ar ekonomiskām un industriālām metodēm jānodrošina tautai iztikas līdzekļi.

Tāpat modernitāte tiek raksturota kā strukturālas racionalizācijas procesa rezultāts, kur sabiedrības institūtos tiek sasniegts augsts formālās racionalitātes līmenis. Formālās racionalitātes ekspansija grauj tradicionālisma intelektuālos pamatus un pakļauj tos aprēķina, metodiskajiem un efektivitātes kritērijiem. Tā kļūst par pamatu pasaules uzskatam, ko dēvē par caurspīdīgu, vīrišķu, buržuāzisku un kurā tiek marginalizēta daudzveidība, emocionāla ekspresija un ne-racionāla motivācija. “Formālās racionalitātes intelektuālie un praktiskie panākumi, kā arī tās institucionālās formas netiek skatītas kā nemainīgas, tomēr, ja arī izmaiņas un pretestība tiek fiksētas, tad tās ir vājas un marginālas.”⁴² Situācija mainās, kad 20. gadsimta otrajā pusē humanitārās un sociāli zinātniskās refleksijas ietvaros tiek identificētas būtiskas kardinālas izmaiņas cilvēces eksistencē un Rietumu pasaule iegūst jaunu apzīmējumu “postmodernā” pasaule: modernitāte bija sasniegusi savu iespēju robežas un sāka dilt. Postmodernisma teorētiķi norādīja uz “metavēstījumu” (angļu val. *grand narratives*) – tādu kā vēsture, progress, patiesība – galu un atzina, ka kultūras ietvars vairs nespēj ģenerēt integrāciju un solidaritāti. Modernitātes beigas tika kvalificētas arī kā sabiedrības gals. Individīdi šādā situācijā ir nolemti ilgstošai nenoteiktībai un trauksmei, kas neļauj tiem saskatīt kādu jēgu savai dzīvei.⁴³ Postmodernisma idejas izraisīja ilgstošu diskusiju sociālo teorētiķu vidē, kuras īpaši saasinājās 21. gadsimta sākumā, aktualizējot jautājumu: vai sabiedrība un arī sabiedrības teorijas 20. gadsimtā ir pārdzīvojušas nozīmīgas transformācijas? Dž. Rīters – autoritatīvs mūsdienu sociālo teoriju analītiķis – norāda, ka sociālo zinātņu teorētiķus 20. un 21. gadsimta mijā iespējams tipoloģizēt pēc to pozīcijas šajā jautājumā:

1) grupa teorētiķu (piemēram, J. Hābermāss, E. Gidenss, U. Beks), kuri uzskata, ka mēs joprojām turpinām dzīvot sabiedrībā, kuru vispareizāk būtu saukt par mūsdienu jeb modernu, un līdz ar to varam izmantot līdzšinējos teorijas veidošanas paņēmienus attiecībā pret šo sabiedrību;

2) domātāju grupa (piemēram, Ž. Bodrijārs, Ž. F. Liotārs, F. Džeimsons), kuri apgalvo, ka sabiedrība ir izmainījusies tik būtiski, ka mēs šobrīd dzīvojam citā,

⁴² Scott J. *Social Theory: Central Issues in Sociology*. London [etc.]: Sage, 2006, p. 219.

⁴³ Ibid., p. 220.

postmodernā sabiedrībā, attiecībā uz kuru nākas īstenot no modernitātes atšķirīgu refleksiju, piemērot citus domāšanas modeļus.⁴⁴

Modernitātes ideju apoloģēti un mūsdienu jeb modernās sabiedrības koncepta aizstāvji atzīst sabiedrībā notiekošās pārmaiņas, taču saskata noteiktu sociālu struktūru pārmantojamību un raksturo 20. gadsimta beigu sabiedrību kā “vēlīno”, “radikālo”, “augstāko” modernitāti, tā tiek raksturota kā “nepabeigtais projekts”. Šāds skatījums ļauj pētniekiem secināt, ka mūsdienu sabiedrības galvenās problēmas pēc būtības ir tās pašas, kuras jau klasiskās socioloģijas teorijās ir formulētas kā būtiskākās, tās tikai ir transformējušās un ieguvušas citas manifestēšanās formas. Piemēram, Dž. Ritcers 20. gs. 90. gados rakstīja, ka mūsdienu galvenā problēma – tāpat kā M. Vēbera laikā – ir racionalitāte un ka arī mūsdienās racionalitāte ir atslēgas process, kas liek pievērsties pieaugošajai formālās racionalitātes problēmai un racionalitātes “dzelzs būra” problēmai, kuru M. Vēbers formulēja jau 20. gs. sākumā. Ideju atšķirība ir vienīgi faktā, ka M. Vēbers pievērsa uzmanību birokrātijas attīstībai politiskajā sistēmā, bet Dž. Ritcers apraksta racionalitātes izpausmes citās dzīves jomās, piemēram, ātrās ēdināšanas restorānu darbībā.⁴⁵ Šī idejiskā virziena piekritēji skata moderno sabiedrību kā postošu spēku, kurā norisinās pāreja no industriālās sabiedrības uz riska sabiedrību, īstenojas dzīves pasaules un sistēmas racionalizācija, kā arī notiek sabiedrības “makdonaldizācija”.

Postmodernitāte tiek raksturota kā jauns vēsturisks laikmets, kurš nomainījis mūsdienu jeb moderno sabiedrību. Postmodernitātes sociālās teorijas veido jaunu pieeju šī sabiedrības tipa atspoguļojumā un deklarē, ka pasaule ir tik daudzveidīga, ka nav iespējams attīstīt tai piemērojamas teorētiskas koncepcijas (tāda tipa koncepcijas, kuras tika attīstītas par moderno sabiedrību). Postmodernā sabiedrība tiek skatīta kā tāda, kurai jāpiemēro cita tipa domāšanas modeļus (to analīze šī darba ietvaros netiks izvēsta). Postmodernitātes sociālajās teorijās, īstenojot modernās sabiedrības kritiku, netiešā un tiešā veidā kritikai tika pakļauts arī racionalitātes princips, kuru asociatīvi saistīja ar Rietumu modernitāti. Intensīvi tika kritizēta visa Rietumu zinātniskā tradīcija, it īpaši tie racionalitātes aspekti, kuri tika attiecināti uz varas attiecībām. Postmodernisma tekstos bieži sastopami dramatiski apgalvojumi par racionalitāti, progresu un varu. Šīs pieejas pārstāvji apgalvoja, ka racionalitātes idejai nav stingra

⁴⁴ Ритцер Дж. *Современные социологические теории*. 5-е изд. Москва [и др.]: Питер, 2002, с. 104.

⁴⁵ Ritzer G. *The McDonaldization of Society*. Thousand Oaks, Califio: Pine Forge Press, 1996.

pamatojuma un tā ir skatāma kā viens stāsts (*narrative*) starp citiem.⁴⁶ Debates par to, ko postmodernisms nozīmē racionalitātei un cik daudz racionalitātes ir pašā postmodernismā, joprojām intensīvi turpinās – līdz ar to pieaug interese par racionalitātes iespējamajām izpausmēm konkrētos sociālās dzīves sektoros, tai skaitā politikas veidošanas vidē. Arī novērtējuma pētījumu izmantošana politikas veidošanas kvalitātes uzlabošanas vajadzībām attīstījās politisko lēmumu racionalizācijas tendenču kontekstā.

Turpinājumā īsi pievērsīsimies racionalitātes ideju ģenēzei mūsdienu sociālo teoriju ietvaros, lai spētu argumentēti atlasīt teorētiskos modeļus, kuri būtu piemērojami to sociālās rīcības racionalitātes modeļu skaidrojumam, kuri sastopami politikas veidošanas vidē novērtējuma pētījuma īstenojuma un praktiskās izmantošanas procesos.

Kā jau minēts, racionalitātes un modernās sabiedrības izpausmju savstarpējo kopsakarību analīzi aizsāka **M. Vēbers**. Racionalitātes jēdziens viņa darbos izmantots dažādās nozīmēs, šīs nozīmes ir paplašinājušās un modificējušās, jo racionalitāte skatīta vairāku sabiedrības problēmu kontekstā. Vairāki pētnieki (T. Pārsonss, T. Adorno, M. Horkheimers, Dž. K. Homans, H. Saimons, Z. Baumans, Dž. S. Kolemens, N. Lūmans, J. Hābermāss, E. Gidenss, Dž. Ritcers), analizējot M. Vēbera zinātnisko darbību, ir centušies tipoloģizēt nozīmes, kādās klasiskās socioloģijas ietekmīgais pārstāvis ir izmantojis šo jēdzienu. To ir darījuši praktiski visu ietekmīgāko teorētisko pieeju autori, bet it īpaši kritiskās teorijas pārstāvji. Pazīstamais socioloģijas teoriju analītiķis Dž. Ritcers atzīst, ka M. Vēbers īstenojis sarežģītu un detalizētu tādu fenomenu racionalizācijas analīzi kā reliģija, likums, pilsēta, mūzika u. c.⁴⁷

Īpašu nozīmi socioloģijas vēsturē ieguvusi M. Vēbera izstrādātā ekonomisko institūtu racionalizācijas analīze, kuru socioloģijas klasiķis īstenojis, pētot attiecības starp reliģiju un kapitālismu. Veicot plašus vēsturiskus pētījumus, M. Vēbers centās saprast, kāpēc tāda racionāla ekonomiskā sistēma kā kapitālisms ir ieviesusies Rietumu sabiedrībā, taču cietusi neveiksmi citviet pasaulē. M. Vēbers pierāda, ka galvenā lomu kapitālisma uzplaukumā Rietumos un līdz ar to visas sociālās sistēmas racionalizācijā bijusi tieši neparasti racionālajai reliģiskajai sistēmai – kalvinismam⁴⁸.

⁴⁶ Turnbull N. Introduction: Postmodernism and Rationality. *Revue Internationale de Philosophie*. 64, no. 251, (2010), p. 5–8.

⁴⁷ Ритцер Дж. *Современные социологические теории*. 5-е изд. Москва [и др.]: Питер, 2002, с. 46.

⁴⁸ Vēbers M. *Reliģijas socioloģija*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2004, 20.–180. lpp.

Šī analīze ļāva M. Vēberam ieviest jēdzienus “*formālā racionalitāte*” un “*substancionālā racionalitāte*”. Sabiedrības izmaiņu ietekmē iespējama pāreja no substancionālās racionalitātes uz formālo racionalitāti (pēdējā aizstāj pirmo) kā galveno cilvēka rīcības motivējošo spēku. Kamēr substancionālā racionalitāte nodrošina ētiskos un vērtību principus kā rīcības pamatojumu, formālās racionalitātes pamats ir pakļaušanās noteikumiem un faktu nozīmes kalkulācijai. Tādējādi substancionālā racionalitāte nosaka mūsu darbības galējo mērķi, kurš piešķir šai darbībai jēgu, bet formālā racionalitāte ir balstīta bezpersoniskās kalkulējamās procedūrās. Formālā racionalitāte ir dzīvotspējīga birokrātiskās pārvaldes lietās. Un M. Vēberam tieši birokrātiskā racionalitātes forma ir tā, kura ir atbildīga par nomācošās, rutinētas un depersonalizētas sabiedrības rašanos.⁴⁹

M. Vēbera lietotajam *formālās racionalitātes* jēdzienam, ar kuru tiek apzīmēta rīcību īstenojoša subjekta spēja izvēlēties mērķa un rezultātu sasniegšanas paņēmienus, ir bijusi pievērsta vairāku vēlāko socioloģijas teorētiķu uzmanība. Turklāt šis racionalitātes veids tiek raksturots kā visuresošs Rietumu sabiedrībā un ietver priekšstatu par lēmumu pieņemšanu noteiktā kārtībā, saskaņā ar vispārējiem noteikumiem un likumiem. Tātad formālās racionalitātes gadījumā izvēle tiek izdarīta saskaņā ar pierastiem noteikumiem, instrukcijām un normatīviem. Pēdējos savukārt nosaka plaša mēroga daudzveidīgas struktūras – gan birokrātiskas, gan ekonomiskas. M. Vēbers birokrātiju skata kā klasisku racionalizācijas piemēru, kurā mērķa sasniegšana notiek visracionālākajā veidā.⁵⁰ Jāpiezīmē, ka birokrātijas jēdzienam M. Vēbera socioloģijā ir atslēgas vārda nozīme un saskaņā ar vācu sociologa priekšstatiem to var skatīt kā racionalizācijas procesa paradigmu. Birokrātijā ir organizatoriska forma, kura ir racionāli “dizainēta”, lai sarežģītus uzdevumus veiktu maksimāli visefektīvākajā veidā.

Saskaņā ar M. Vēbera priekšstatiem, racionalizācija norisinās trijos līmeņos. Pirmajā – institucionālajā līmenī – ar to apzīmē pieaugošo paredzamību un kontroli pār dabas un sociālajām problēmām ar zinātnes, tehnikas un organizācijas starpniecību. Otro līmeni veido pasaules aina jeb domāšanas sistēma, kurā izpaužas tāda procesa racionalizācija, kurā norisinās maģisku elementu pārvēršana reliģiskos, konkrētu reliģisku priekšstatu pārvēršana abstraktos, un galu galā reliģiskā ētika zaudē savu

⁴⁹ Atalay Z. Rationalization. *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. Vol. VIII. Malden, MA [etc.]: 2007, p. 3808.

⁵⁰ Vēbers M. Socioloģijas pamatjēdzieni. Grām.: Vēbers M. *Reliģijas socioloģija*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2004, 256. lpp.

saistošo raksturu. Racionalizācija noris arī praktiskās dzīves līmenī. Šajā jomā ar racionalizāciju saprot pieaugošu metodisku un konsekventu dzīvesveida realizāciju saskaņā ar noteiktu vērtīborientāciju. Tādējādi cilvēciskā iracionalitāte un nekontrolētā personiskā ietekme būtu likvidējamās un izskaužamas. Īpašā birokrātiskās kundzības racionalitāte M. Vēbera teorijā tiek pamatota ar tās aprēķinos balstīto pārredzamību un paredzamību, kā arī ar tās intensitāti un ekstensitāti, tas nozīmē tās spēju pārvaldīt lielas cilvēku masas. Tas, ko M. Vēbers atspoguļo kā racionālākās ekonomiskās darbības formas, ir atkarīgas no pirms tam izstrādātām specifiskām diskursīvām formām (piemēram, tiesību jomā un grāmatvedībā) un vēl vispārīgāk – no racionalitātes realizācijas sabiedrības kā tādas institucionālā organizācijā. Šeit individuālu aktoru racionalitāte ir supraindividuālā sabiedrības līmenī pirms tam eksistējošas racionalitātes funkcija. Citiem vārdiem sakot, racionalitātes trūkums sabiedrības līmenī mazina racionalitātes iespējamību individuālā līmenī. Ar vislabāko gribu kapitālists iepriekšējos gadsimtos nevarēja cerēt sasniegt tādu racionalitātes līmeni, kāda ir iespējama mūsdienu Rietumu pasaulē.⁵¹

Neskatoties uz izvērsto racionalitātes jēdziena nozīmju lietojumu M. Vēbera pētnieciskajā refleksijā, vislielāko ietekmi uz vēlāko racionālas sociālas rīcības analīzes tradīcijas attīstību atstājis M. Vēbera izstrādātais četru sociālās rīcības bāzes tipu (divi no tiem ir racionālas rīcības tipi) nošķīrums saskaņā ar to orientācijas virzienu:

1) mērķracionāla (citviet – instrumentāla): ja tā no apkārtējās pasaules priekšmetiem un citiem cilvēkiem sagaida noteiktu izturēšanos un šīs gaidas izmanto kā “nosacījumus” vai “līdzekļus”, lai sasniegtu savu racionāli izvirzīto un pārdomāto mērķi (šo rīcības tipu definē, lai nošķirtu individuālu mērķu sistēmu un racionālu šo mērķu sasniegšanai pieejamo līdzekļu novērtējumu);

2) vērtējoši racionāla: ja tā dibināta uz apzinātu ticību jebkuras – estētiskās, reliģiskās vai kādas citas – noteiktas uzvedības kā tādas pašpietiekošajai vērtībai neatkarīgi no tās sekām ietver apzinātu ticību absolūtām vērtībām un to īstenošanu, neatkarīgi no izredzēm tās veiksmīgi realizēt;

3) afektīva, pirmām kārtām emocionāla: ja ir indivīda afektu vai emocionālā stāvokļa nosacīta;

⁵¹ Hindess B. *Political choice and social structure. An Analysis of Actors, interests and Rationality*. Aldershot: Elgar, 1989, p. 127.

4) tradicionāla: ja balstās uz nostiprinājušos pieradumu.⁵²

Sociālās rīcības tipoloģiju M. Vēbers radīja, izstrādājot socioloģijas pamatjēdzienu konceptuālo struktūru un argumentējot socioloģiskās izziņas teorētisko pieeju. Vienlaikus tika radīts fundamentāls racionalitātes jēdziena izpratnes pamats socioloģiskās analīzes ietvaros.

Promocijas darba ietvaros nepievērsīsimies plašākai M. Vēbera ideju analīzei, jo skatām tās kā bāzi un ierosinājumu racionalitātes principa ģenēzei mūsdienu socioloģijas teorijās. Atsevišķu ar racionalitāti saistītu tēmu analīze M. Vēbera teorijā skatīta arī 1.3. nodaļā, kur analizēta J. Hābermāsa pieejas idejiskā attīstība.

Kā viens no virzieniem, kas izvērta M. Vēbera mērķracionalitātes ideju un šķietami varētu sniegt būtisku ieguldījumu novērtējuma pētījuma praktiskās nozīmes analīzē politikas sistēmas ietvaros, ir **racionālās izvēles teorija**. Mērķracionalitāte, kas M. Vēbera pieejā vairāk izpaužas kā idejas aizsākums, nevis precīzs koncepts, vēlāk 20. gadsimta zinātniskajā domā formalizējas trīs virzienos: racionalās izvēles (lēmumu) teorijā, matemātikas idejās (varbūtību teorija un statistika) balstītā pētījumu virzienā un ētiski – ekonomisko (utilitārisms un labklājības ekonomikas idejas) pētījumu virzienā.⁵³ Racionālās izvēles teorija patiesībā tiek klasificēta kā viens no lēmumu teorijas virzieniem: tā saucamā normatīvā lēmumu teorija, kura ir vērsta uz racionalitātes kritēriju izpēti, uz pareizā lēmuma noteikumu, stratēģiju, tehniku, programmu un aprēķinu analīzi. “Lēmumu teorija vārda šaurākajā nozīmē (*decision theory*) pēta racionālus lēmumus, skatot tos nosacītā varas un konkurences vakuumā; spēļu teorija (*game theory*), savukārt, balstīta idejā, ka lēmumi ekonomiskajā, militārajā, sociālajā un politiskajā telpā tiek “izspēlēti” konkurences un varas konjunktūras apstākļos; sociālās izvēles teorija (*social choice theory*) analizē tādu grupu lēmumus, kuru dalībnieki, neskatoties uz viņu sākotnēji konkurējošiem individuālajiem priekšstatiem par sagaidāmo labumu, cenšas pieņemt kopēju lēmumu, kurš nav atkarīgs no jebkāda varas un draudu potenciāla.”⁵⁴ Spēļu teorijas aktuālākie attīstības virzieni ir saistīti ar tā saucamo interaktīvās epistemoloģijas ideju (pēta zināšanu sadalījumu starp racionālajiem aģentiem, izmantojot modālo loģiku Jāko Hintikkas (*Jaakko Hintikka*) un Sola Kripkes (*Saul Kripke*) interpretācijā) investēšanu spēļu teorijā, attīstot *epistemisko*

⁵² Vēbers M. Socioloģijas pamatjēdzieni. Grām.: Vēbers M. *Reliģijas socioloģija*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2004, 256. lpp.

⁵³ Hoffe O. Sittlichkeit als Rationalität des Handelns? In: H. Schnädelbach (Hrsg.). *Rationalität: Philosophische Beiträge*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1984, S. 153.

⁵⁴ Ibid., S. 157.

spēļu teoriju, kurā tiek attīstīta ideja par kopējo zināšanu lomu stratēģiskajā mijiedarbībā.⁵⁵

Daļa lēmumu teorijas pētnieku atzīst, ka visa lēmumu teoriju plašā “ģimene” patiesībā var būt konstruēta, kombinējot sava veida transformāciju no dotā uz efektīvu matricu ar vienu no lēmuma principiem. Piemēram, kombinējot atlasē (lēmuma) līdzsvaru starp izmaksu dominanci un vērtību transformāciju, kurā aktora lietderība ir atkarīga no paša un citu aktoru rezultātiem.⁵⁶

Tomēr lēmumu teorija socioloģisko perspektīvu kontekstā dominējoši pozicionēta kā *racionālās izvēles teorija*, kuras galvenie principi sakņojas neoklasiskajā ekonomiskajā teorijā, spēļu teorijā, kā arī utilitārisma idejās. Šī teorija idejiski ir tuva apmaiņas teorijai, taču nozīmīgas to atšķirības nosaka apstākļi, ka apmaiņas teorijas analīzes vienība ir sociālās attiecības, taču racionālās izvēles teorijas pārstāvji fokusējas uz individuālo lēmuma pieņemšanas līmeni.⁵⁷ Racionālās izvēles teorijas izpētes priekšmets ir rīcību īstenojošie subjekti, kuriem raksturīga mērķtiecība un intencionalitāte. Tātad aktoriem ir mērķi, kuriem pakārtota to rīcība. Teorija neapskata, kādi ir šie mērķi, vērtības vai ieguvumi, kādi ir to avoti. Būtiskākais koncepts šeit ir rīcība, kura tiek uzsākta ar konkrētu mērķi, kurš atbilst rīcības subjekta prioritāšu hierarhijai. Racionālās izvēles teorijas ietvaros tiek attīstīts arī priekšstats par rīcību ierobežojošiem faktoriem, kur uzmanība tiek pievērsta resursu trūkumam un sociālajiem institūtiem. Pēdējos gados īpašu uzmanību šīs teorijas ietvaros pievērš jautājumam par aktoram pieejamo informācijas apjomu un tā straujo mainīgumu⁵⁸.

Pazīstamākie racionālās izvēles teorijas ideju autori ir Debra Frīdmena, Maikls Hehters, D. Hekators, Dž. S. Kolemens. Īpaša nozīme teorijas attīstībā ir bijusi Dž. Kolemēna aktivitātēm. Šis pētnieks 1992. gadā kļuva par Amerikas Sociologu asociācijas prezidentu un nodibināja žurnālu “*Rationality and Society*” (Racionalitāte un sabiedrība), kura mērķis ir racionālās izvēles teorijas popularizēšana, tās ideju izplatība un virzība uz dažādu paradigmu integrāciju ar stratēģisko uzdevumu – radīt vienotu *racionālas rīcības paradigmu*. Žurnāla publikācijām ir izteikti starpdisciplinārs raksturs, taču Dž. Kolemēna galvenais mērķis ir mikrolīmeņa parādību analīzi izmantot

⁵⁵ Gintis H. Rationality and common knowledge. *Rationality and Society*. 2010. 22: 259; P. 260. <http://rss.sagepub.com/content/22/3/259>

⁵⁶ Weesie J., Snijders C., Buske V. The Rationale of Rationality. *Rationality and Society*. 2009. 21 : 249. <http://rss.sagepub.com/content/21/2/249>

⁵⁷ Ритцер Дж. *Современные социологические теории*. 5-е изд. Москва [и др.]: Питер, 2002, с. 317.

⁵⁸ Heckathorn D. Overview: The Paradoxical Relationship between Sociology and rational Choice. *The American Sociologist*. 28: 6, p. 15.

makrolīmeņa parādību skaidrojumam, ko sekmīgi savā pētnieciskajā darbībā īstenoja D. Hekathorns un R. Bradheds.

Plašas diskusijas raisīja žurnālā “*Rationality and Society*” 1996. gadā publicētais pētījums “Racionālā izvēle, publiskā politika un AIDS”⁵⁹, kur pārliecinoši un argumentēti pozicionēta minēto racionālās izvēles teorētiku ideja par individuālās rīcības saistību ar makrolīmeņa parādībām un sociālo sistēmu kopumā. Sava pētījuma ziņojumā D. Hekathorns un R. Bradheds raksta: “Modernā sabiedrība vairāk skatāma kā cilvēku dizainējuma produkts. Tā rezultātus Dž. Kolemens apraksta kā primāro institūciju, tādu kā ģimene un kopiena aizstāšanu ar mērķtiecīgi (individuāli) konstruētām struktūrām, valdības un privātā sektora birokratizāciju un vispārējās nozīmes samazinājumu, kā arī masīvu interesi par tirgu .. mūsu pētījuma mērķis ir novērtēt racionālo izvēli kā politikas analīzes un institucionālās organizācijas jeb dizaina bāzi un to īstenot, pamatojoties empīriskā pētījumā un aktuālajā praksē .. mēs mēģinājam pārbaudīt vienu gadījumu, kad institucionālā organizācija balstās racionālajā izvēlē, mēs pētām sociālās intervences, kas paredzētas, lai samazinātu AIDS izplatību narkotiku lietotāju vidē.”⁶⁰ Mēs neiedziļināsimies šī pētījuma detaļās, taču tā ideja ilustrē būtisku racionālās izvēles teorijas tendenci attīstīt paņēmienus, kā pētīt konkrētus racionālas izvēles gadījumus, lai saprastu sistēmas pazīmes. Arī pieejas aizsācējs Dž. Kolemens, balstoties uz racionālās izvēles teoriju, izskaidrojis virkni makrolīmeņa parādības, kā būtisku nosacījumu savos pētījumos izvirzot nepieciešamību pētījumu gaitā saglabāt rīcību īstenojošo subjektu pastāvīgu koncepciju, kura skatāma kā mikrokonstante. Šī mikrokonstante uztverama kā bāze, uz kuras pamata īstenojas daudzveidīgi makrolīmeņa parādību veidoli.⁶¹ Pētot mikro un makrolīmeņa parādību mijiedarbību, Dž. Kolemens īpašu uzmanību pievērta varas un tiesību pārejai no viena subjekta otram. Šī rīcība noved pie viena aktora pakļaušanās otram. Tas rada arī fundamentālu makrofenomenu – rīcības vienību, kura sastāv no diviem cilvēkiem, bet nevis no diviem, viens no otra neatkarīgiem aktoriem. Šī struktūra darbojas neatkarīgi no subjektiem. Šajā gadījumā, tā vietā, lai tiektos sasniegt sev maksimālu izdevīgumu, rīcību īstenojošais subjekts tiecas realizēt cita aktora vai neatkarīgas kolektīvas vienības intereses. Tā ir .. cita sociālā realitāte, ar tai raksturīgiem specifiskiem trūkumiem un tā

⁵⁹ Heckathorn D. D., Broadhead R. S. Rational Choice, Public Policy and AIDS. *Rationality and Society*. 8 (3). 1996, p. 235–260.

⁶⁰ Heckathorn D. D., Broadhead R. S. Rational Choice, Public Policy and AIDS. *Rationality and Society*. 8 (3). 1996, p. 237, <http://www.respondentdrivensampling.org/reports/PolicyandHIVPrevention.pdf>

⁶¹ Ритцер Дж. *Современные социологические теории*. 5-е изд. Москва [и др.]: Питер, 2002, с. 348.

rada specifiskas problēmas⁶². Saskaņā ar šo uzskatu pētnieks īstenojis vairākus lietišķos pētījumus, ar mērķi konstatēt un risināt šīs problēmas.

Dž. Kolemena pieejas pamatprincipi būtu piemērojami racionalitātes izpausmju izpētei Latvijas politikas veidošanas vidē, ja mūsu mērķis būtu analizēt kāda konkrēta problēmas atrisinājuma attīstību politikas sistēmas ietvaros un iesaistīto aktoru racionālās izvēles lomu šajās situācijās, taču tas, kaut varētu būt mūsu pētījumu tālāks mērķis, tomēr nav promocijas darba centrālais uzdevums. Racionālās izvēles analīze, pamatota Dž. Kolemena pētniecības pamatprincipos nevar palīdzēt atbildēt uz jautājumu, kā racionalitāte konstituējas politikas veidošanas vidē, tajā investējot konkrētas novērtējuma pētījuma pieejas. Atbildi uz šo jautājumu spēj sniegt dati, kuri ilustrē vispārēju novērtējuma pētījumu izmantošanas prakšu analīzi, nevis atsevišķa gadījuma analīze.

Priekšstatu par racionalitātes izpausmēm politikas sistēmas ietvaros attīstīja sistēmteorijas radītājs **N. Lūmans**.

Sistēmteorijas idejas kopumā nav tik tieši saistītas ar racionalitātes koncepta izvērsumu kā tas ir racionālās izvēles teorijas pārstāvju pieejās. Mūsu pētnieciskā interese pievērsta šai teorijai, jo tās idejiski ietekmīgākais pārstāvis N. Lūmans sistēmteorijas ietvaros ir analizējis politiskās sistēmas racionalitātes izpausmes, kuras izpratne ir ļoti būtiska promocijas darba pētnieciskā lauka kontekstā.

N. Lūmans izstrādāja socioloģisko pieeju, kurā apvienoja T. Pārsonsa strukturālā funkcionālisma idejas ar vispārējo sistēmteoriju, piesaistot kognitīvās bioloģijas un kibernetikas un fenomenoloģijas jēdzienus.⁶³

Īsi pievērsīsimies N. Lūmana pieejas teorētiskajam ietvaram – sistēmas teorijai. Var konstatēt trīs šīs teorijas idejiskos atbalsta punktus: E. Dirkema (*E. Durkheim*) socioloģisko teoriju un T. Pārsonsa strukturālo funkcionālismu; A. Redklifa-Brauna (*A. Radcliffe-Brown*) un B. Malinovska (*B. Malinowski*) antropoloģijas un etnoloģijas idejas; vispārējās sistēmteorijas idejas kibernetikā, bioloģijā, termodinamikā, neiropsiholoģijā, datorzinībās.⁶⁴ N. Lūmana ideju attīstība ieguva savu virzību, pētniekam vērojot kritiku pret sava skolotāja T. Pārsonsa strukturālā funkcionālisma

⁶² Coleman J. S. *Foundations of Social Theory*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, p. 145.

⁶³ Ritzer G., Goodman D. J. *Modern Sociological Theory*. Sixth Edition. Boston [etc.]: McGraw Hill, 2004, p. 184.

⁶⁴ Schuler Ph. *Rationalität und Organisation – ein Vergleich zwischen Max Weber und Niklas Luhman*. München: GRIN Verlag GmbH, 2007, S. 5.

teorijas atsevišķām tēzēm. Kā kļūdu T. Pārsonsa teorijā viņš skatīja faktu, ka tur sistēma netiek pētīta kā tāda, kurai piemīt spēja pievērsties sev, kā arī netiek ņemts vērā nejaušības faktors sistēmas funkcionēšanā.⁶⁵ N. Lūmana teorijas pamatprincips ir sistēmas un ārējas vides nošķiršana, kur šo robežšķirtni veido atšķirības starp sistēmas un vides sarežģītības pakāpi: sistēma vienmēr raksturojas ar zemāku sarežģītības pakāpi, ar tieksmi vienkāršot savu struktūru. Sistēma vienkārši pēc savas dabas nevar būt vienāda ar ārējo vidi pēc savas sarežģītības pakāpes, jo sistēmai organizējot savas struktūras notiek tai raksturīgāko pazīmju atlase. Šī vienkāršošana vienmēr nozīmē nepieciešamību izvēlēties, savukārt, izvēle nozīmē vairākus iespējamās izvēles variantus, kuru īstenošana pieļauj nejaušību. Taču nejaušība vienmēr nozīmē risku. Sistēma savukārt izstrādā jaunas apakšsistēmas un veido starp tām dažādas attiecības, lai veiksmīgāk mijiedarbotos ar ārējo vidi.⁶⁶

Būtiska ir N. Lūmana radītā autopoētiskas sistēmas koncepta izpratne. Saskaņā ar pētnieka priekšstatiem sociāla sistēma veidojas kā pašreferenta autopoētiska sistēma. Sociālas sistēmas organizācija sastāv tikai no uz sevi vērstiem lēmumiem. Šajā ziņā videi nav tiešas ietekmes. Tomēr neviena organizācija nespēj rasties, ja tās vide nepieļauj atbilstošu lēmumu iespējamības telpu. Lēmumi kādā organizācijā ir notikumi, kuri īstenojas konkrētā laika punktā, taču tie nav nemaināmi. Organizācijai būtiska ir nepārtraukta lēmumu reproducēšana. Katrs lēmums rada atkal jaunas lēmumu iespējas. Pati organizācija producē un konstituē tādas lēmumu premisas, kuras ir derīgas vairāk kā vienai lēmuma alternatīvai, turklāt, augot organizācijai, paplašinās arī lēmumu variāciju telpa.

Promocijas darba pētāmo jautājumu kontekstā īpašu nozīmi iegūst N. Lūmana atziņas par *politisko rīcību* kā īpaša veida *sistēmu* un priekšstati par politikas socioloģijas priekšmetu. “.. tā (politikas socioloģija – A. L.) tikai tad var analizēt politisko sistēmu kā funkcionāli specifiski orientētu rīcības sistēmu, ja šī sistēma kalpo noteiktu sociālu problēmu risināšanai un, ja tā cilvēkus skata nevis to faktiskās esamības pilnā konkrētībā, bet skata to atsevišķas rīcības vai konkrētu sociālu lomu izpildi tiktāl, ciktāl to prasa kādas problēmas risinājums.”⁶⁷ Politiskā sistēma patiesībā ir raksturojama tikai kā analītiska sistēma (tāpat kā jebkura cita sistēma), kura sastāv nevis no faktiskām un konkrētām rīcībām, bet gan no noteiktu rīcību raksturojošiem īpaši

⁶⁵ Ритцер Дж. *Современные социологические теории*. 5-е изд. Москва [и др.]: Питер, 2002, с. 219.

⁶⁶ Ibid., p. 222.

⁶⁷ Luhmann N. *Politische Soziologie*. Berlin: Suhrkamp, 2010, S. 22.

izvēlētiem pētniecības aspektiem. Tātad saskaņā ar N. Lūmana priekšstatiem no paša pētnieka skata punkta un viņa pētījuma mērķa ir atkarīgs, kur tiks skatītas sistēmas robežas. Tādējādi politikas socioloģija tiek skatīta kā politiskās sistēmas teorija. “Ar politisku sistēmu šeit netiek saprasti ne valsts iedzīvotāji kā kolektīvs, ne tīrā valdības un pārvaldes organizācija, .. ar to tiek domāta tāda sociālās rīcības sistēma, kur rīcības primārās nozīmes un jēgas specializējas atbilstoši politikas funkcijām, turklāt politiska sistēma, tāpat kā jebkura sociāla sistēma ir tāda strukturēta rīcības sistēma, kura, iepretim tās ārējai videi, uztur augstāku, stabilitāti uzturošu kārtību, tādējādi ir spējīga reducēt ārējās vides kompleksitāti, to izzinot un reducējot.”⁶⁸ Politiskā sistēma var būt tikai sabiedrības apakšsistēma. Tāpēc politiskās sistēmas teoriju nosaka teorija par sabiedrības strukturālu diferencēšanos apakšsistēmās, kuras katra ir orientēta uz tai specifiskām funkcijām. N. Lūmans norāda, ka politikas apakšsistēmas specifiskās funkcijas ir tādas funkcijas, ko pati sabiedrība tās pilnajā sociālajā kompleksitātē nespēj īstenot ar tai piemītošajiem vairāk vai mazāk latentajiem mehānismiem. “Politiskā sistēma tiek konfrontēta ar sabiedrības publiskajām (vācu val. *offene*) problēmām un tā risina šīs problēmas ar saistošu lēmumu palīdzību.”⁶⁹ Turklāt šīs saistības (saistoši lēmumi) attiecas ne tikai uz pašu politisko sistēmu, bet galvenokārt uz sabiedrību visaptverošo sociālo sistēmu, kurā politiskā sistēma īsteno savu funkciju. Iekšēji politiskā sistēma ir sarežģīti diferencēta – N. Lūmans runā par politiskās sistēmas vertikālo diferenciaciju, kas ietver iespēju analizēt kundzības fenomenu, kā arī horizontālo diferenciaciju, kas raksturo politiskās sistēmas funkcionālo specificēšanos.

Īpašu uzmanību N. Lūmans pievērsis *politikas* un *pārvaldības* fenomenu nošķiršanai. Viņš atzīmē, ka, protams, jebkurā gadījumā saistībā ar politiski administratīvu rīcību tiek gaidīta harmoniska un vienota orientācija, lai gan dažkārt problēmas risinājums no politikas viedokļa var būt lietderīgs un pareizs, bet no pārvaldības viedokļa – nepareizs, vai – otrādi. Tajā pašā laikā N. Lūmans atzīst, ka “politiskās sistēmas socioloģiskā teorija piedāvā telpu idejai, ka *politikai* (*Politik*) un *pārvaldībai* (*Verwaltung*) ir atšķirīgas, funkcionāli specificētas un tāpēc nošķirtas, komunikatīvās informācijas apstrādes operētājsistēmas, kurām gan kā apakšsistēmām ir jābūt savstarpēji saistītām, ar abpusēji piešķirtu savstarpēju autonomiju un kooperāciju.”⁷⁰. *Politiskā rīcība* kalpo tam, lai sabiedrisko iespēju kompleksitāti

⁶⁸ Ibid., S. 28.

⁶⁹ Ibid., S. 38.

⁷⁰ Luhmann N. *Politische Soziologie*. Berlin: Suhrkamp, 2010, S. 125.

reducētu tik tālu, ka bez lielas pretestības riska varētu pieņemt saistošu lēmumu. Savukārt *pārvaldība* nodarbojas ar politiski iespējamā un nepieciešamā īstenošanu un izpildi, izstrādājot saistošus lēmumus saskaņā ar jau fiksētām lēmumu premisām. Saskaņā ar šiem priekšstatiem N. Lūmans attīstīja politiskās sistēmas analītisko modeli, kur pārvaldības galvenā specifiskā funkcija ir koncentrēšanās uz pareizo lēmumu izstrādi, kur būtiska loma ir komunikatīvo ietekmju analīzei gan sistēmas un vides attiecību kontekstā, gan sistēmas iekšējo attiecību līmenī (“visas sociālās sistēmas reducē savas pasaules kompleksitāti un tādējādi veido izpratni jeb jēgu; sistēmas nepārtraukti apstrādā informāciju un līdz ar to tai jāpaļaujas uz komunikāciju starp tās dalībniekiem”⁷¹). Šīs tematikas analīzes ietvaros uzmanība tiek pievērsta lēmumu saturisko kritēriju analīzei, tādējādi nonākot pie *pārvaldības lēmumu racionalitātes* un *politikas racionalitātes* jēdzieniem.

N. Lūmana politiskās sistēmas racionalitātes idejas attīsta, pamatojoties premisā, ka *pastāv tikai sistēmspecifiska racionalitāte*, jo uzskata, ka “kopš vajadzēja atteikties no tradicionālā teleoloģiskā rīcības modeļa un centieniem noteikt racionalitāti izmantojot viena patiesā mērķa kategoriju, nav iespējams izveidot pamatotu racionālas rīcības vienotu teoriju”⁷² N. Lūmans kritizē sociālo zinātņu teorētiku centienus racionalitātes ideju reducēt uz mērķracionalitātes izpratni. “Nav iespējams atrast vienotu kopsaucēju par kritērijiem, kā atlasīt un vienoties par pareizajiem lēmuma pieņemšanas soļiem un rezultātu izvērtēšanu, izstrādājot pareizus lēmumus tiesībās, zinātniskā pētījumā, ekonomiskos aprēķinos, mākslas darba radīšanā vai politiskā taktikā.”⁷³ Tiek uzsvērts, ka, nav iespējams racionalitāšu dažādību pamatot ar mērķu atšķirību un tad censties nonākt pie kāda kopsaucēja, kas varētu šos mērķus integrēt. N. Lūmans uzskata, ka mērķracionalitāte ir specifiska racionalitātes forma, kura pastāv līdzās citām un funkcionē sistēmai un videi atbilstoši tikai noteiktās sabiedriskās dzīves sfērās, piemēram, industriālajā ražošanā.

Pamatojoties uz priekšstatu, ka pastāv sistēmspecifiska racionalitāte, N. Lūmans attīsta priekšstatu par atšķirīgām racionalitātes izpausmēm abās politiskās sistēmas apakšsistēmās: *pārvaldē* un *politikā*. Kā jau minēts, pētnieks pievērš uzmanību politikas veidošanas pieredzei, kur kaut kas var iegūt racionālu izpausmi valsts pārvaldes darbībā, bet politikas apakšsistēmā var tikt skatīts kā neracionāls – un otrādi. N. Lūmans raksturo

⁷¹ Ibid., S. 192.

⁷² Ibid., S. 205.

⁷³ Luhmann N. *Politische Soziologie*. Berlin: Suhrkamp, 2010, S. 205.

abu sistēmu atšķirības: “Politikas problēmas atšķiras no pārvaldes problēmām, neskatoties uz faktu, ka abu veidu problēmas jārisina politiskās sistēmas ietvaros. Politiskās rīcības racionalitāte nevar tikt pielīdzināta pārvaldes lēmumu racionalitātei. Tā arī nevar tikt mērīta ar pārvaldes racionalitātes kritēriju palīdzību vai pakļauta pārvaldes racionalitātei tādā nozīmē, ka politikas racionalitāte varētu tikt atvasināta no pārvaldes lēmumu pareizības, kurus pati politika ir izraisījusi. Politikas rīcībā, salīdzinājumā ar pārvaldi, nav tik daudz stingru pierādījumu, lai aprēķinātu lēmuma atbilstību un konsistenci. Taču politika kalpo tieši tam, lai vispirms šo pamatojumu un atbalsta punktu radītu, bet pēc tam nodotu pārvaldes rīcībā kā lēmuma premisas.”⁷⁴ Kopējais abām sistēmām ir tas, ka tās ir vērstas uz kompleksitātes reducēšanas procesu. Šī kopējā pazīme reizēm liek pētniekiem politiskās sistēmas racionalitāti “saspiegt” vienotas politiskās sistēmas racionalitātes shēmā, kur politikas uzdevums ir noteikt mērķus, bet pārvaldes – izšķirties par līdzekļiem, tādējādi nošķirot mērķi un līdzekļus. Taču vienkāršotā pieeja, ka “politika nosaka mērķus, bet pārvalde pieņem lēmumus par līdzekļiem”⁷⁵, neļauj izskaidrot to, kā racionālā veidā var nonākt pie mērķu izvēles.

N. Lūmana interpretācijā *pārvaldes racionalitāte* veidojas labāk strukturētas sistēmas telpā kā politikas racionalitāte. Raksturojot pārvaldes racionalitāti, N. Lūmans pievēršas lēmumu pieņemšanas un programmēšanas tehnoloģijai un diferencē divus lēmuma pieņemšanas programmu tipus un tiem atbilstošas lēmumu pieņemšanas valodas: *kondicionālā programma* (*Konditionalprogramme*) un *mērķprogramma* (*Zweckprogramme*), kuru atšķirības veidojas, pateicoties laika robežas radītam nošķīrumam starp cēloņiem (pagātne veido pamatojumu *Input* robežām) un iedarbību (nākotne, rezultāts, *Output*). Abu programmu īstenojums nozīmē atšķirīgus racionalitātes izpausmes veidus, kuri konstituējas atbilstoši lēmumu pieņemšanas apstākļiem un komunikācijas plūsmai. Kondicionālās programmas gadījumā ir runa par politikas cēloni jeb ierosinājumu (*Input*), kad lēmumi tiek pieņemti tiešā atkarībā no noteiktiem nosacījumiem, kurus rada ārējās vides fakti un ārējās vides partneri. Pārvaldes un ārējās vides partneru komunikācijas rezultātā tiek bloķēti vai pieņemti kādi lēmumi. Savukārt mērķprogrammas gadījumā, programmas kodolu veido ietekme (*Output*) un tās vērtību nosaka mērķa sasniegšanas invariances vērtība. Lēmumi, kuri tiek pieņemti šīs programmas ietvaros ir saistīti ar līdzekļu izvēli, ar kuriem var panākt mērķa sasniegšanu. Mērķprogrammas tipa darbības ietvaros pārvaldes un vides

⁷⁴ Ibid., S. 282.

⁷⁵ Ibid., S. 283.

komunikatīvas ietekmes ir atšķirīgas un lēmumu pieņemšanas tehnoloģijas paredz mazāku komunikācijas plūsmu ar ārējo vidi, lielāku pārvaldes autonomiju. Abos gadījumos racionalitāte veidojas atšķirīgu ietekmju rezultātā.

Politikas racionalitāte veidojas vājāk strukturētā sistēmā, jo – saskaņā ar N. Lūmana priekšstatiem – politiskas rīcības iespēju problemātika ir saistīta ar faktu, ka nav iespējams precīzi konstatēt, kas politikā būtu skatāms kā pareizs un racionāls. Politikā atšķirīgās partiju sistēmas uzņemas un īsteno nenoteiktības samazinājumu, kas politiskajā realitātē būtiski atšķiras vienpartiju, divpartiju un daudzpartiju sistēmās. Šī darba ietvaros neiztīrās visu N. Lūmana aplūkoto nosacījumu kopumu, kas ļauj izkalkulēt politikas racionalitātes veidošanās nosacījumus, tomēr ņemsim vērā pētnieka atziņas, ka racionalitātes veidošanās politikas sistēmā ir apgrūtināta, jo sistēmas ietvaros aktoriem ir atšķirīgas piekļuves iespējas varai un informācijai. Lēmuma pieņemšanas momentā sistēmai ne vienmēr ir iespējams izziņāt un aktualizēt lēmuma sekas, tādēļ N. Lūmans daudzviet norāda, ka lēmumu pieņemšanas process daudzās politiskās sistēmās raksturojams kā iracionāls.⁷⁶

Būtisku pagriezienu racionalitātes ideju attīstībā īstenoja kritiskās teorijas pārstāvji. Kritiskā teorija ir vācu neomarksistu radošās darbības produkts, kuras idejas bija vērstas uz pozitīvisma, socioloģijas, mūsdienu sabiedrības un kultūras kritiku, lai sekmētu taisnīgas un humānas sabiedrības attīstību. Frankfurtes skolas pārstāvju attīstītās idejas kritiskās teorijas pārstāvji attīsta joprojām. Kritiskās skolas pārstāvji pārņēma no M. Vēbera ideju par racionalitāti kā nozīmīgāko mūsdienu sabiedrības iezīmi. Viņi attīsta priekšstatu, ka ekonomiskās ekspluatācijas radīto apspiešanu mūsdienu sabiedrībā nomaina racionalitāte, kura kļūst par dominējošo sabiedrības problēmu: “Acīmredzot kritiskā skola ir pārņēmusi atšķirības, kuras M. Vēbers fiksēja starp formālo un substancionālo racionalitāti, kur pēdējo kritiskās teorijas piekritēji apskatīja arī kā saprātu.”⁷⁷

Formālās racionalitātes ideja, kura, kā minēts, M. Vēbera teorijā attiecināta uz izvirzītā mērķa sasniegšanas efektīvāko metožu izvēli, kritiskās teorijas ietvaros analizēta kā pamats tehnokrātiskajai domāšanai, kuras mērķis ir kalpot valdošajiem spēkiem. Tehnokrātiskā domāšana pretnostatīta saprātam, kurš spēj dot vērtējumu, atbilstoši cilvēciskajām vērtībām. Dž. Frīdmens, Z. Baumans, H. Markūze apraksta

⁷⁶ Schuler Ph. *Rationalität und Organisation – ein Vergleich zwischen Max Weber und Niklas Luhman*. München: GRIN Verlag GmbH, 2007, S. 9.

⁷⁷ Ритцер Дж. *Современные социологические теории*. 5-е изд. Москва [и др.]: Питер, 2002, с. 169.

vairākas sociālās dzīves izpausmes, kuras raksturīgas 20. gadsimta vidusposmam, kurās izpaužas formālās racionalitātes pazīmes, kas noved pie sava pretpola – iracionalitātes, piemēram, Z. Baumana analīze par formālās racionalitātes izpausmēm nacistu koncentrācijas nometņu pastāvēšanā⁷⁸ un H. Markūzes aprakstītās tehnoloģiskās racionalitātes izpausmes⁷⁹. Šeit racionālā pasaule tiek skatīta kā indivīdu, viņu vajadzību un spēju iznīcinoša.

Kopumā kritiskās teorijas idejas pēdējās divās desmitgadēs ir zaudējušas atbalstu, taču viens no atzītākajiem mūsdienu sociālo teoriju pārstāvjiem J. Hābermāss ir attīstījis savu pētniecisko pieeju tieši kritiskās teorijas konceptuālajos ietvaros. Viņa izstrādātā racionalitātes ideja attīstījusies modernitātes un postmodernitātes diskusijas ietvaros. J. Hābermāss uzskata, ka problēma skatāma nevis pašā racionalizācijas principā, bet mērķracionālās darbības racionalizācijā. Viņš īstenojis būtisku jaunievedumu racionalitātes idejas attīstībā, ieviešot komunikatīvās rīcības racionalitātes jēdzienu. Komunikatīvās rīcības racionalizācija veido pamatu brīvprātīgai, atklātai, brīvai no kundzības komunikācijai. Sociālo normu līmenī šāda racionalizācija paredzētu normatīvās represivitātes un cietsirdības kritumu un mazināšanos sociālajā telpā, kas novestu pie individuālās elastības un refleksivitātes pieauguma.⁸⁰

Saskaņā ar J. Hābermāsa teoriju racionāla sabiedrība ir evolūcijas galējais punkts, kur ar racionalitāti tiek saprasta komunikāciju kropļojošu barjeru likvidācija. Šāds skatījums ir piemērots racionalitātes izpētei sociālās dzīves laukā, kurā mijiedarbojas aktori ar atšķirīgām komunikatīvajām prasmēm, valodu, argumentācijas formām. Līdz ar to, var pieņemt, ka J. Hābermāsa teorija ir piemērojama racionālas rīcības formu izpētei politikas veidošanas vidē, kur mijiedarbojas pētnieki, ierēdniecība un politiķi, tādēļ tai darba ietvaros pievērsīsimies detalizētāk.

Kopsavilkums

Racionalitātes jēdziena izpratne diferencējas modernitātes un postmodernitātes konceptuālo pieeju pārstāvju skatījumā. Teorētiķi, kuri skata mūsdienu sabiedrību kā pārmaiņas pārdzīvojošu moderno sabiedrību, raksturo racionalitāti kā neatņemamu modernitātes pazīmi, jo modernitāte un modernizācija pati tiek saprasta kā virzība no tradicionāliem uz racionāliem kultūras modeļiem, sociālām struktūrām, rīcības

⁷⁸ Bauman Z. *Modernity and the Holocaust*. Ithaca, NY [etc.]: Cornell Univ. Press, 1989.

⁷⁹ Marcuse H. *Der eindimensionale Mensch. Studien zur Ideologie der fortgeschrittenen Industriegesellschaft*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH & Co. 6. Auflage. 2008. Pp. 159–183.

⁸⁰ Ритцер Дж. *Современные социологические теории*. 5-е изд. Москва [и др.]: Питер, 2002, с. 179.

procesiem. Transformējoties modernajai sabiedrībai, transformējas arī racionalitātes izpausmes. Savukārt postmodernisma autoru tekstos bieži sastopami dramatiski apgalvojumi par racionalitāti, kura tiek raksturota kā birokratizāciju un formalizāciju sekmējošs fenomens. Šīs pieejas domātāji apgalvoja, ka racionalitātes idejai nav stingra pamatojuma un tā ir skatāma kā viens stāsts jeb naratīvs (*narrative*) starp citiem.

Promocijas darba ietvaros racionalitāte tiek skatīta tās modernisma konceptuālajā izpratnē, kura paredz racionalitātes modifikācijas sabiedrības pārmaiņu kontekstā. Racionalitātes jēdziena precizējums iespējams veidojot analītisku un ilustratīvu pārskatu par modernitātes teorētiku, M. Vēbera, kritiskās teorijas, racionālās izvēles teorijas un sistēmteorijas pārstāvju attīstītajām idejām.

M. Vēbers aizsāka pētniecisko tradīciju, kur modernās sabiedrības modelis tiek ilustrēts, izmantojot racionalitātes kategoriju. Šeit individuālu aktoru racionalitāte ir supraindividuālā sabiedrības līmenī pirms tam eksistējošas racionalitātes funkcija. M. Vēbera lietotā mērķracionalitātes jēdziena izpratne, kā arī formālās un substancionālās racionalitātes pretnostatījums uzskatāms par atskaides punktu vēlāko racionalitātes koncepciju attīstībai. Īpaša nozīme racionalitātes konceptam ir kritiskajā teorijā un racionālās izvēles teorijā. Kritiskās teorijas pārstāvji attīstīja sabiedrības teorijas, kritizējot dažādas sociālās dzīves dimensijas, tostarp formālās racionalitātes birokrātiskās izpausmes. Veidojot kritikas argumentāciju, tiek attīstītas jaunas racionalitātes izpratnes, kuras piemērojamas mūsdienu aktuālo sociālās rīcības un sistēmas problēmu skaidrojumam. Viens no ietekmīgākajiem teorētiķiem, kurš attīstījis izvērstu racionalitātes koncepciju, ieviesa kvalitatīvi jaunu racionalitātes kategoriju – komunikatīvo racionalitāti, turklāt racionālu sabiedrību definēja kā evolūcijas galapunktu, ir kritiskās teorijas pārstāvis J. Hābermāss. Viņa teorētiskā pieeja darba ietvaros tiks skatīta detalizētāk. Racionālās izvēles teorijā dominējošā ir tendence attīstīt paņēmienus, kā pētīt konkrētus racionālas izvēles gadījumus lēmumu pieņemšanas procesa ietvaros, lai saprastu sistēmas pazīmes; uzmanība pievērsta individuālās rīcības racionālās izvēles nosacījumiem. Promocijas darba ietvaros šīs teorijas atziņas tiks izmantotas pastarpināti. Sistēmteorijas pamatpostulāti veido aksiomātisku bāzi N. Lūmana politiskās sistēmas racionalitātes izpratnei un ļauj precizēt promocijas darba konceptuālo bāzi attiecībā uz racionalitātes izpausmēm pētāmā lauka robežās.

1.2. J. Hābermāsa racionalitātes jēdziena izpratne

Šīs apakšnodaļas ietvaros pievērsīsimies J. Hābermāsa racionalitātes izpratnei, kuras ietvaros ne tikai raksturotas un tipoloģizētas racionalitātes izpausmes un tās radītās problēmas mūsdienu sabiedrībā, bet arī attīstīts priekšstats par tādu sociālās rīcības formu, resp., komunikatīvo rīcību, un tai atbilstošu racionalitāti, resp., komunikatīvo, kura sekmētu sabiedrībā pastāvošās normatīvās sistēmas represivitātes un stingrības vājināšanos un jaunas, elastīgas, no kropļojoša normatīvisma brīvas, komunikatīvās sistēmas attīstību. Kritiskās skolas pārstāvju priekšstati attīstījušies gan K. Marksa, gan M. Vēbera teoriju iespaidā un ir saistīti ar racionalitātes lomas interpretācijām modernajā sabiedrībā. Racionalitāte šeit tiek skatīta kā dominējošā mūsdienu sabiedrības problēma un gan idejiski, gan konceptuāli tiek pārņemts M. Vēbera dalījums formālajā racionalitātē un substancionālajā racionalitātē. J. Hābermāsa nozīme mūsdienu sociālās teorijas attīstībā izpaužas arī faktā, ka viņa pieejas ietvaros redzams viens no pārliecinošākajiem mēģinājumiem integrēt struktūru un rīcību, kas tiek izteikts *dzīves pasaules kolonizācijas* problēmas analīzes ietvaros, pie kuras vēl atgriezīsimies.

Nav nejaušība, ka J. Hābermāsa komunikatīvās rīcības teorijā⁸¹ faktiski integrēti trīs problēmu loki: rīcībteorētiskais, kultūrteorētiskais un zinātniski teorētiskais. Savā 1981. gadā pirmoreiz publicētajā darbā “Komunikatīvās rīcības teorija” (*“Theorie des kommunikativen Handelns”*) pats J. Hābermāss norāda, ka tā “nav metateorija, tā skatāma kā sabiedrības teorijas aizsākums, kurai esmu centies piešķirt kritiska skatījuma mērogu.”⁸²

J. Hābermāsa komunikatīvās rīcības teorijas kodols ir komunikatīvās racionalitātes jēdziens. Ar to pētnieks mēģinājis nostiprināt Frankfurtes skolas autoru – visupirms jau Maksa Horkheimera un Teodora Adorno – tā sauktās kritiskās teorijas

⁸¹ Autore darba ietvaros jēdzienu “*die Handlung*” tulko kā “rīcība”, ievērojot Latvijas akadēmiskajā vidē aizsāktu tradīciju (R. Kūļa tulkojuma piedāvājums, V. Volkova jēdzienu lietojuma tradīcija), taču, pieļauj, ka jēdziena *rīcība* tradicionāli lietotā nozīme latviešu valodā pilnībā neizsmel vācu valodas “*die Handlung*” nozīmi tādā kontekstā, kā to lieto M. Vēbers un J. Hābermāss, un izvirza pieņēmumu, ka M. Vēbera un J. Hābermāss teorētisko pieeju ietvaros jēdzienu “*die Handlung*” varētu tulkot kā “darbība” (atbilstoši “darbības teorija”, “komunikatīvā darbība”, “valodas darbība”), jo jēdziens “darbība” ietver asociāciju ar procesualitāti, vispārēju attiecināmību, taču jēdziens “rīcība” ietver konkrētības un situativitātes nozīmes aspektu, kas paredz nozīmes empīrisku konkretizāciju. Pēdējā nozīme, autoresprāt, nesakrīt ar J. Hābermāss teorijas ietvaros lietotā jēdziena “*Handlung*” kopējo konceptuālo jēgu.

⁸² Habermas J. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Bd. 1. Handlungsrationaltät und gesellschaftliche Rationalisierung. 2. Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1997, S. 10.

normatīvos pamatprincipus. J. Hābermāss attīstīja savu teoriju polemiskā kontekstā, kritizējot M. Horkheimera un T. Adorno darbā “Apgaismības dialektika” (*“Dialektik der Aufklärung”*) formulētās idejas. Viņš pauda pārliecību, ka kritiskā teorija pati sevi atcēlusi, un aktualizē dilemmu, kas, viņaprāt, izpaužas sekojoši: “Apgaismības dialektika” nonākusi ironiskā situācijā, jo “tā norāda uz prāta paškritiku kā ceļu uz patiesību un vienlaikus pasvītro iespēju, ka šajā pakāpē pilnīga patiesības atsvešināšanās ideja kļūst vēl iespējamāka.”⁸³

J. Hābermāss kritizēja T. Adorno un M. Horkheimera teoriju, norādot, ka viņu analīzes modelis ir “ieslēgts” apziņas filosofijas rāmjos, kas neļauj paplašināt skatījumu un identificēt citas racionalitātes formas. Ar šo līdzšinējo racionalitātes modeli tiek saprasta mērķu-līdzekļu racionalitāte, kuras izpratni J. Hābermāss savā teorijā paplašināja un būtiski reorganizēja: “Es jums parādīšu, ka paradigmas maiņa virzienā uz komunikācijas teoriju, ļauj atgriezties pie tā, kas savā laikā tika pārtraukts kritizējot *instrumentālo* prātu un šos atliktos uzdevumus īstenot, izstrādājot kritisko teoriju.”⁸⁴

Šī pētījuma ietvaros netiek izvirzīts uzdevums analītiski aplūkot racionalitātes ideju vēsturisko attīstību tās filosofiskās refleksijas izpausmēs, taču, lai izprastu J. Hābermāsa argumentācijas loģiku, koncentrētā izteiksmē to tomēr raksturosim. 1947. gadā pirmpublicētajā darbā “Apgaismības dialektika” (latviešu valodā tulkots un izdots 2009. gadā pēc 1969. gadā publicētā papildinātā jaunā izdevuma⁸⁵). M. Horkheimers un T. Adorno racionalitāti apraksta tikai kā *instrumentālo* racionalitāti, kura ir vērsta no subjekta uz tā apkārtējās vides objektu. Saprāts tiek skatīts kā tāds, kas attīstās tikai kā instrumentāls prāts, lai gan sākotnēji prāta izpratne tiek saistīta pat ar elementiem “patiesība” un “izlīgums” (*Versohnung*). Šī jēdziena attīstības galarezultāts ir tāds instrumentālā saprāta pārspēks, ka mazinās citu racionalitātes formu izpausmes iespējas.

Analizējot racionalitāti, M. Horkheimers un T. Adorno kā izejas punktu saglabā faktu un objektu pasauli, kas neļauj saskatīt racionalitātes izpausmes citās jomās, piemēram, valodā ielikto komunikatīvā prāta potenciālu. Savukārt J. Hābermāss izvirza mērķi izvest kritisko teoriju no šī strupceļa un, mainot paradigmu, attīstīt

⁸³ Grobel-Steinbeach E. Jürgen Habermas: Theorie des kommunikativen Handelns. In: *Hauptwerk der Philosophie. 20. Jahrhundert*. Stuttgart: Reclam Interpretationen, 1992, S. 362.

⁸⁴ Citēts pēc: Grobel-Steinbeach E. Jürgen Habermas: Theorie des kommunikativen Handelns. In: *Hauptwerk der Philosophie. 20. Jahrhundert*. Stuttgart: Reclam Interpretationen, 1992, S. 518.

⁸⁵ Horkheimers M., Adorno T. *Apgaismības dialektika: filosofiski fragmenti* [tulkot. no vācu val. un zinātn. red. Ivars Ījabs]. Rīga: Laikmetīgās mākslas centrs, 2009.

starpsubjektivitātes skatījuma rakursu racionalitātes jēdziena kontekstā. “Paradigmas maiņas” ideja izriet no J. Hābermāsa kritiskās attieksmes gan pret M. Vēbera racionalitātes izpratni, gan pret “kritiskās teorijas” pārstāvjiem. Saturiski ar “nomaināmo paradigmu” tiek domāta minētās sociologu grupas nespēja iziet ārpus apziņas filosofijas pamatkategorijām. J. Hābermāss izvirza sev uzdevumu pārvarēt šo racionalitātes “ierobežoto” izpratni, skatot racionalitātes kategoriju starpsubjektivitātes līmenī. Apziņas filosofija lielā mērā izaugusi no Renē Dekarta (*R. Descartes*) “vientuļā domātāja” priekšstata. Tā attiecībās ar objektu ir iespējami tikai divi rīcības veidi, kuri tiek izmantoti sava “es” saglabāšanai: izziņa un pārvaldība. Noņemot metafizisko ietvaru – dabiskās kārtības jeb Dieva gribas ideju, atliek vienīgi subjekta, indivīda jeb *atsevišķā* subjektīvi mērķi, jo objektīvi saprātīgie mērķi ir atmesti.

J. Hābermāsa iecerētās jaunās racionalitātes paradigmas konceptualitātei bija “jāizceļ” subjekta–objekta attiecības no subjektivitātes līmeņa uz starpsubjektivitātes līmeni, tādējādi kā vienu no galvenajiem jēdzieniem izvirzot *komunikācijas* jēdzienu. Komunikācijas teorijā “subjekta–objekta attiecības” tiek aizstātas ar “starpsubjektīvām attiecībām” un par atskaites punktu kļūst kopēja izpratne par izziņu un rīcību, kas vērsta uz objektu. “Izpētes fokuss pārvietojas no kognitīvi instrumentālās racionalitātes uz komunikatīvo racionalitāti. Kā paradigmatisks šajā gadījumā nav vientuļa subjekta attieksme pret kaut ko šajā pasaulē, ko var priekšstatīt un manipulēt, kā paradigmatiskas tiek skatītas starpsubjektīvas attiecības, kurās stājas valodas un rīcībaspējīgi subjekti, kuri savstarpēji saprotas.”⁸⁶

Rīcības teorija. Būtiska nozīme J. Hābermāsa teorijas attīstībā bija M. Vēbera rīcības teorijai. Pats J. Hābermāss *racionalitātes* un *sabiedrības racionalizācijas* jēdzienus attīstījis darba “Komunikatīvās rīcības teorija” 1. sējuma “Rīcības racionalitāte un sabiedrības racionalizācija”, kura viena no četrām nodaļām veltīta M. Vēbera racionalizācijas teorijai⁸⁷. Šādas “uzmanības” iemesls meklējams paša J. Hābermāsa spriedumā, ka “Makss Vēbers ir starp socioloģijas klasiķiem vienīgais, kurš, kā pamatpieņēmumus izmantojot filosofiski vēsturiskas domāšanas premisas, sagrāva evolucionismu, un tajā pašā laikā traktēja vecās Eiropas sabiedrības modernizāciju kā universālsabiedriska racionalizācijas procesa rezultātu.”⁸⁸ Tomēr

⁸⁶ Habermas J. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Bd. 1. Handlungsrationaltät und gesellschaftliche Rationalisierung. 2. Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1997, S. 390.

⁸⁷ Ibid., S. 207–366.

⁸⁸ Habermas J. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Bd. 1. Handlungsrationaltät und gesellschaftliche Rationalisierung. 2. Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1997, S. 207.

J. Hābermāss kritiski arī atzinis, ka M. Vēbers, “balstot atziņas savos rīcībteorētiskajos pamatpieņēmumos, sašaurina sabiedrības racionalizācijas norises izpēti, skatot to tikai mērķracionalitātes jēdziena kontekstā. Es vēlētos viņa rīcības teorijas jēdzienu stratēģijas sašaurinājumu paplašināt un šo kritiku izmantot kā izejas punktu tālākajai komunikatīvās rīcības jēdziena analīzei. .. Ir jāatzīst, ka pietiekami auglīga ir analītiska rīcības teorijas izmantošana uz mērķi vērstas (*zweckrationale*) rīcības struktūras analīzē. Taču tā, protams, aprobežojas ar atsevišķu aktoru atomistiska rīcības modeļa analīzi un atstāj novārtā rīcības koordinācijas mehānismus, ar kuru starpniecību realizējas starppersonu attiecības.”⁸⁹

Rīcības jēdziens definēts M. Vēbera darbā “Ekonomika un sabiedrība”⁹⁰, kura pirmpublicējums nāca klajā jau pēc autora nāves – 1922. gadā: “Turklāt par „rīcību” (*Handlung*) būtu saucama cilvēka izturēšanās (*Verhalten*), (tiklab ārēja, kā iekšēja, uz neiejaukšanos vai pacietīgu pieņemšanu reducējama), ja un ciktāl indivīds vai indivīdi ar to saista subjektīvu *jēgu* (*Sinn*).”⁹¹ Jāņem vērā, ka jēdzienu “jēga” M. Vēbers attiecina ne tikai uz valodu un nozīmi, bet saprot ar to arī rīcības veicēju nolūkus un mērķus. Redzams, ka šajā kontekstā rīcības veicējs tiek skatīts kā izolēts subjekts, taču M. Vēbers veic vēl vienu rīcības jēdziena precizējumu un definē *sociālo rīcību* kā „tādu rīcību, kas pēc rīkojošās (personas) vai rīkojošos (personu) piedāvātās jēgas satiecas ar *citu* (cilvēku) izturēšanos un orientējas uz to.”⁹² Tomēr arī šeit jēdziens “jēga” atkal netiek lietots starpsubjektīvā nozīmē. M. Vēbers primāri nerunā par rīcības veicēju rīcības koordināciju (kas vēlāk interesē J. Hābermāsu), bet gan par rīcības nolūku subjektīvo jēgu. M. Vēbers klasificē rīcības pēc tā, kādas mērķa–līdzekļa attiecības tiek piemērotas rīcības mērķa sasniegšanai un uz tā pamata – pēc šo mērķa–līdzekļu – attiecību racionalitātes pakāpes – tiek izšķirti četri rīcības tipi: mērķracionālā rīcība, vērtībracionālā rīcība, afektuālā rīcība un tradicionālā rīcība. Tādējādi rīcības tipoloģijas pamatā ir šīs rīcības racionalitātes mērs.

⁸⁹ Ibid., S. 369.

⁹⁰ Weber M. *Wirtschaft und Gesellschaft*. Hrsg.von J. Winckelmann. Köln, 1994.

⁹¹ Vēbers M. Socioloģijas pamatjēdzieni. Grām.: Vēbers M. *Reliģijas socioloģija*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2004, 237. lpp.

⁹² Turpat, 237. lpp

M. Vēbera rīcības tipoloģija J. Hābermāsa atspoguļojumā

Rīcības tipi pēc tajā piemērotās racionalitātes pakāpes/elementi, kuros tiek saskatīta subjektīvā jēga	Līdzekļi	Mērķi	Vērtības	Sekas
Mērķracionālā rīcība	+	+	+	+
Vērtībracionālā rīcība	+	+	+	
Afektuālā rīcība	+	+		
Tradicionālā rīcība	+			

Avots: Habermas J. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Bd. 1. Handlungsrationaltät und gesellschaftliche Rationalisierung. 2. Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1997, S. 381.

Taču M. Vēbers tipoloģizē ne tikai *rīcības* veidus, īpaši tiek konceptualizēts arī *sociālās rīcības* jēdziens. Sociālā rīcībā darbības tiek nošķirtas pēc tā, ar kā palīdzību tās tiek koordinētas. M. Vēbers nošķir dažādu aktoru rīcības koordināciju ar kopēju interešu palīdzību un koordināciju ar normatīvas vienprātības jeb vienošanās starpniecību.

M. Vēbera alternatīvā rīcības tipoloģija

Koordinācija/Rīcības racionalitātes pakāpe	Zema	Augsta
Interesešu saskaņojums (<i>Interessenlage</i>)	Faktiski izdzīvošanas rīcība (“paradums”)	Stratēģiska rīcība (“interesešu darbība”)
Normatīvā vienprātība (<i>Einverständnis</i>)	Konvencionāla vienprātība (“kopienas rīcība”)	Postkonvencionāla darbība (“sabiedrības rīcība”)

Avots: Habermas J. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Bd. 1. Handlungsrationaltät und gesellschaftliche Rationalisierung. 2. Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1997, S. 383.

J. Hābermāss šo M. Vēbera rīcības teorijas uzstādījumu papildina ar rīcības klasifikāciju, kura, no vienas puses, norāda uz rīcības situāciju (sociāla, nesociāla), no

otras puses, – uz rīcības orientāciju.⁹³ Ilustrācijai tiek izmantota J. Hābermāsa darba oriģinālizdevumā publicētā uzskatāmā rīcības tipu tabula:

1.3. tabula

Uzskatāmās rīcības tipi J. Hābermāsa interpretācijā

Rīcības situācija/rīcības orientējums	Uz panākumiem orientēta	Uz saprašanos orientēta
Nesociāla	Instrumentāla rīcība	-----
Sociāla	Stratēģiska rīcība	Komunikatīva rīcība

Avots: Habermas J. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Bd. 1. Handlungsrationaltät und gesellschaftliche Rationalisierung. 2. Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1997, S. 384.

Redzams, ka J. Hābermāss izmanto divas dimensijas: rīcības orientācija (uz ko orientējas rīcības īstenotāji, ja viņi rīcību koordinē) un rīcības situācija (vai rīcībai ir sociāls konteksts). Ieviešot šīs rīcības orientācijas dimensijas, J. Hābermāss patiesi nomaina apziņas filosofijai raksturīgo pieeju un formulē komunikācijas teorijas kategorijās, jo šeit vairs nav runa par individuālām perspektīvām, bet par to, kā rīcības īstenotāji savu rīcību savstarpēji koordinē.

J. Hābermāsa rīcības tipoloģijas un analīzes modeļos rīcības raksturojumi tiek cieši saistīti ar racionalitātes parametru. Pirmkārt, J. Hābermāss precizē savu attieksmi pret *mērķracionālas rīcības* konceptu, uz kuru bija balstīties M. Vēbers: “Mērķracionālas rīcības modelis izriet no tā, ka aktori, pirmkārt, ir orientēti uz pietiekami precizētu *mērķu* (*Zweck*) sasniegšanu (resp., nolūki (*Ziel*) ir fiksēti), uz tādu *līdzekļu* izvēli, kuri izrādās piemēroti konkrētajā situācijā, uz to iespējamo rīcības seku kalkulējumu, kuras var parādīties kā panākumu blakusnosacījumi. *Panākumus* (*Erfolg*) jādefinē kā tāda vēlamā lietu stāvokļa iestāšanos, kurš kādā konkrētā situācijā ir kļuvis iespējams kādas mērķorientētas rīcības vai bezdarbības kauzālas ietekmes rezultātā. Tie *rīcības efekti*, kas ir iestājušies, sastāv no *rīcības rezultātiem* (ciktāl noteiktais mērķis ir ticis realizēts), *rīcības sekām* (tas, ko aktors ir iepriekš paredzējis un pieņēmis) un *blakussekām* (tas, ko aktors nav paredzējis).”⁹⁴

Uz *panākumiem orientētās rīcības* jomā J. Hābermāss izšķir:

⁹³ Habermas J. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Bd. 1. Handlungsrationaltät und gesellschaftliche Rationalisierung. 2. Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1997, S. 384.

⁹⁴ Ibid., S. 385.

- *instrumentālo rīcību*, kas ir priekšmetiski vērsta un tiek definēta sekojoši: “ja mēs to (rīcību) skatām tehnisku rīcības nosacījumu izpildes kontekstā un tās intervences ietekmes līmeni vērtējam tās nosacījumu un rezultātu kontekstā”⁹⁵;
- *stratēģisko rīcību*, kas rodas un ir iespējama tikai *sociālā* rīcības situācijā (sk. attēlu Nr. 3). J. Hābermāss to definē kā “tādu uz panākumiem orientētu rīcības veidu, kad mēs to skatām racionālas izvēles nosacījumu izpildes kontekstā un tās ietekmes iedarbīguma pakāpi uz lēmumiem novērtē racionāli pretspēlētāji jeb partneri. *Instrumentālā* rīcība var tikt sasaistīta ar *sociālo mijiedarbību*, savukārt *stratēģiskā* rīcība pati atspoguļo sociālo rīcību.”⁹⁶

Tādējādi kāda rīcība tikai tad kļūst stratēģiska, kad tā ir vērsta uz citiem cilvēkiem, taču orientēta nevis uz *saprašanos* (*Verständigung*), bet gan uz rīcības panākumiem. J. Hābermāsa veiktās analīzes specifiku konkrētajā tematikā veido tieši šī analītiskā pieeja, kur stratēģiskā rīcība un komunikatīvā rīcība sociālās rīcības jomā tiek nošķirtas un kur pēdējā ir orientēta uz saprašanos. “Es runāju par *komunikatīvo* rīcību, ja līdzdalīgo aktoru rīcības plāni tiek koordinēti nevis ar egocentrisku panākumu kalkulējumu palīdzību, bet ar saprašanās aktu palīdzību. Komunikatīvajā rīcībā iesaistītajiem nav primāri orientēties uz viņu katra atsevišķajiem panākumiem. Viņi seko saviem individuālajiem mērķiem pie tādiem nosacījumiem, ka viņu rīcības plāni tiek savstarpēji saskaņoti, pamatojoties uz kopēju situācijas definējumu. Tieši rīcības saskaņošana, kas izriet no situācijas definējuma, ir būtiska, lai varētu veikt nepieciešamo komunikatīvās rīcības interpretāciju.”⁹⁷ Turklāt, kā redzam attēlā Nr. 3, nav iespējama uz sapratni orientēta nesociāla rīcība, jo priekšmetiskajā pasaulē nav iespējams sasniegt sapratni.

Saskaņā ar J. Hābermāsa priekšstatiem sociālo rīcību ir iespējams attiecināt uz vienu no rīcības tipiem. “Nosakot stratēģisko un komunikatīvo rīcību kā tipus, es vadījos no pieņēmuma, ka konkrētas rīcības iespējams klasificēt no dažādiem skatpunktiem. Ar “stratēģisks” un “komunikatīvs” es vēlētos ne tikai apzīmēt divus analītiskus aspektus, bet aprakstīt ar tiem vienu un to pašu rīcību – vienreiz kā mērķracionālu rīcību īstenojošu partneru savstarpēju ietekmi, bet otrreiz – kā saprašanās procesu vienai dzīves pasaulei piederīgajiem. Sociālo rīcību drīzāk var atšķirt pēc tā, vai

⁹⁵ Habermas J. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Bd. 1. Handlungsrationaltät und gesellschaftliche Rationalisierung. 2. Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1997, S. 385.

⁹⁶ Ibid., S. 385.

⁹⁷ Ibid.

līdzdalīgajiem ir uz *panākumiem* vai *sapratni* orientēta ievirze, proti, šīs ievirzes jāspēj noteiktos apstākļos identificēt pēc līdzdalīgo pašu intuitīvajām zināšanām. Turklāt abos gadījumos ir iespējams īstenot jēdzienisku šo ieviržu jeb nostāju analīzi.”⁹⁸

Īpašu nozīmi J. Hābermāsa teorijā iegūst *saprašanās* (*Verständnis*) koncepts. Autors norāda, ka rīcības teorijas ietvaros nav analizēta šī jēdziena psiholoģiskā nozīme, tādēļ viņš izvirzījis mērķi “izzināt vispārējās saprašanās procesa struktūras, no kurām varētu atvasināt .. līdzdalības nosacījumus. .. Saprašanās ir kā vienošanās process starp valodspējīgiem un rīcībspējīgiem subjektiem.”⁹⁹

Šeit būtu vietā rezumēt galvenos J. Hābermāsa rīcības teorijas jēdzienus un to savstarpējās attiecības. Visas cilvēciskās rīcības formas J. Hābermāss iedala sociālajā (vērsta uz citiem cilvēkiem) un ne-sociālajā. J. Hābermāsa uzmanības lokā ir *sociālā rīcība*, kura tālāk tiek tipoloģizēta pēc tās orientācijas:

1. Uz panākumiem (*Erfolg*) orientēta rīcība, kas definēta kā *stratēģiska* rīcība un ir saprotama kā *mērķracionālas* rīcības izpausme. Šo rīcību raksturo orientācija uz mērķa realizāciju, to vada virzība uz definēto maksimu, tā ir vērsta uz vēlamā stāvokļa sasniegšanu, pieņemot situācijas analīzē balstītu lēmumu par labāko no alternatīvām, kura novestu līdz šim vēlamajam stāvoklim. Kā *rīcības koordinācijas mehānisms* šeit darbojas panākumu *egocentriskais kalkulējums*. Stratēģisko rīcību J. Hābermāss iedala:

1.1. slēpti stratēģiskā rīcībā, kura ietver (a) neapzinātu maldināšanu jeb sistēmas izkropļotu komunikāciju un (b) apzinātas maldināšanas gadījumus jeb manipulāciju;

1.2. atklāti stratēģiskā rīcība.

2. Uz saprašanos vērsta rīcība jeb *komunikatīvā* rīcība. Komunikatīvās rīcības priekšnoteikums ir sapratne jeb zināšanas par to, kas kādu izteikumu padara pieņemamu (*akzeptable*).

Savukārt, *komunikatīvā* rīcība modificējas sekojošās trīs rīcības formās:

2.1. konstatējoša runas rīcība;

2.2. normatīvi regulēta rīcība;

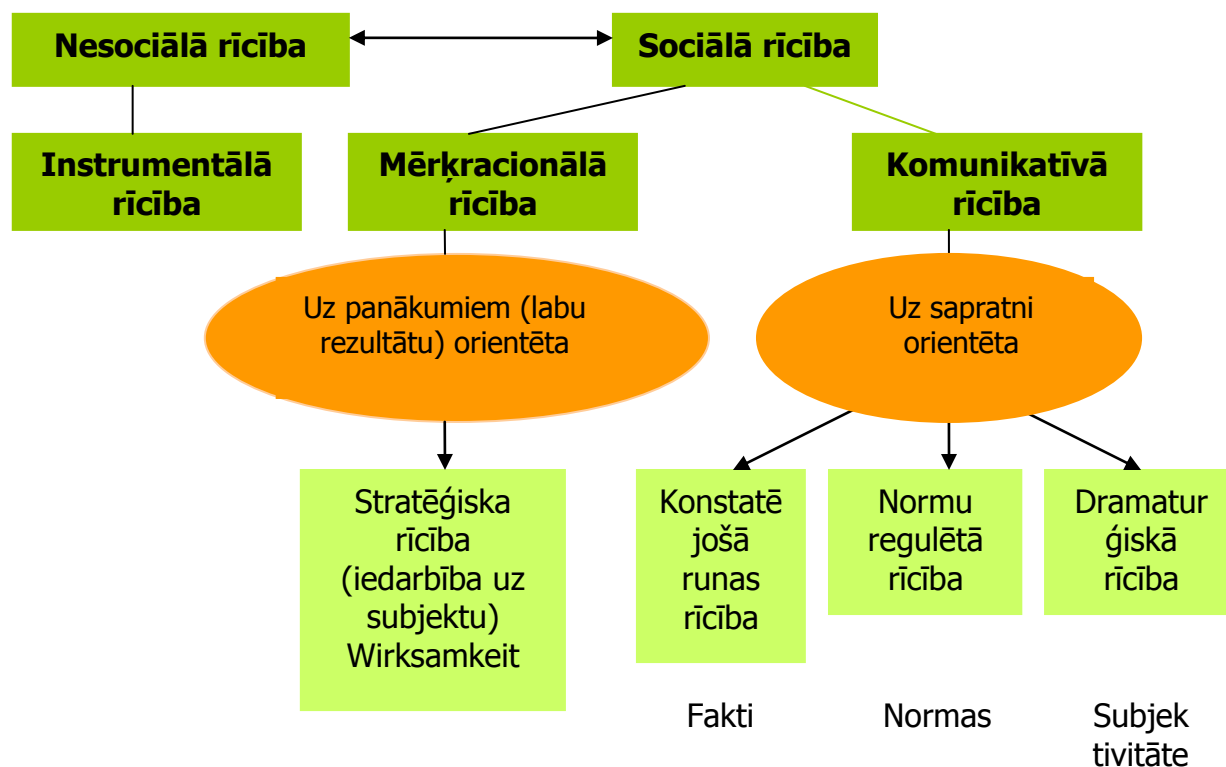
2.3. dramaturģiska rīcība.

Komunikatīvo rīcību raksturo specifiska runas un rīcības saikne. Izteikums tiek sasaistīts ar kritisku spēkā esamības prasību. Rīcības īstenotāji orientējas uz

⁹⁸ Habermas J. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Bd. 1. Handlungsrationaltät und gesellschaftliche Rationalisierung. 2. Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1997, S. 386.

⁹⁹ Ibid., S. 386.

starpsubjektīvu saprašanos. Konsenss tiek nodrošināts, ja attiecīgās spēkā esamības tiek akceptētas. *Rīcības koordinācija* īstenojas ar “*saprašanās akta*” palīdzību.

1.1.att. J. Hābermāsa rīcības teorijas jēdzieni un to savstarpējās attiecības.

Iepriekš aprakstītais atklāj J. Hābermāsa rīcības teorijas pamatus, kas ļauj izprast arī viņa komunikatīvās rīcības jēdzienu. Promocijas darba ietvaros svarīgi precizēt arī to, kā J. Hābermāss pats pierāda savas komunikatīvās rīcības teorijas konceptuālo savietojamību ar socioloģisku rīcības teoriju. Viņš pats atzinis, ka komunikatīvās rīcības jēdziens, skatot to tikai runas rīcības kontekstā, satur vairākus idealizējuma aspektus. Tādēļ viens no lielākajiem J. Hābermāsa idejiskajiem “jaunievedumiem” ir izteikti formalizēto runas rīcības teoriju produktīvi izmantot sabiedrības teorijas pamatideju konceptualizācijā, kas ļautu arī minētos idealizējumus pārvarēt.

J. Hābermāsa teorija sniedz tās izmantotājiem priekšrocības, ka tajā, neraugoties uz pietiekami sarežģīto un niansēti konceptuālo izteiksmes formu, konstatējami izteikti autora centieni savā izpētes mērogā arvien pietuvināties reālām empīriskām komunikācijas situācijām. Būtiska nozīme ir atzinumam, ka par izejas punktu vairs nevar uzskatīt, ka runātāja teiktais apriori ir identisks ar to, ko viņš domā panākt. Šo

socioloģisko komponenti J. Hābermāss ievieš savā teorijā attīstot dzīves pasaules konceptu.

Dzīves pasaule. Dzīves pasaules jēdziens nav oriģināli radīts J. Hābermāsa teorijā. Tā aizsākums ir Edmunda Huserla (*E. Husserl*) fenomenoloģiskā filosofiskā doktrīna, bet socioloģiska rakstura problemātikas kontekstā to pirmo reizi izmantojis Alfrēds Šics (*A. Schütz*). J. Hābermāss attālina dzīves pasaules jēdzienu no tā subjektīvi filosofiskās izcelsmes. Viņa teorijā atsevišķs subjekts nav dzīves pasaules atskaites punkts, viņa *dzīves pasaules* koncepts tiek attīstīts skatot to kā tādu, kas rodas starpsubjektīvi, ar komunikatīvās rīcības starpniecību. Dzīves pasaule ietver rīcības īstenotāju tādu implicītu dziļāko zināšanu kopumu, kuras konkrētajā laika punktā netiek apšaubītas.

J. Hābermāss apraksta dzīves pasaules zināšanas sekojoši: “tās ir implicītas (*implizites*) zināšanas, kuras nevar tikt atspoguļotas ar noteiktu propozīciju skaitu, tās ir holistiski strukturētas zināšanas, kuru elementi norāda cits uz citu; un tās ir zināšanas, kuras mēs tieši nevaram izmantot, respektīvi, mēs nevaram pēc savas vēlēšanās tās apzināt vai pakļaut šaubām¹⁰⁰. Pamatojoties uz šīm dzīves pasaules fona zināšanām (*Hintergrundwissen*), rīcības īstenotājiem vispār kļūst iespējams neapšaubīt katru spēkā esamības prasību un normālā gadījumā nonākt pie saprašanās. Runas aktu nozīme neveidojas tikai no to vārdiskās nozīmes. Tā nav neatkarīga no konteksta situācijas. Nosacījumus, pie kuriem runas akts var tikt akceptēts kā spēkā esošs, arī nedrīkst apskatīt pilnīgi neatkarīgi no konteksta zināšanām. Tad J. Hābermāsa teorija zaudē savu substanci. Arī runas akta nozīmi nevar reducēt uz to, ko runātājs ar to ir domājis noteiktajā kontekstā. J. Hābermāss izglābjas no relatīvisma, piešķirot fona zināšanām specifiskas īpašības. Šīs fona zināšanas mums nav pieejamas jebkurā brīdī un tāpēc, mēs nevaram nejauši vai apzināti kāda konkrēta konteksta ietvarā uz tām pāriet. Šeit kļūst redzams, kā J. Hābermāsam izdodas komunikatīvās rīcības teoriju produktīvi izmantot sabiedrības teorijas izveides vajadzībām.

Dzīves pasaule un komunikatīvā rīcība savstarpēji viena otru ierobežo. No vienas puses, dzīves pasaule, veido fonu komunikatīvajai rīcībai, veidojot pamatu kopīgai situācijas izpratnei. Tikai tā ikdienas praksē ir iespējams saprasties. No otras puses, dzīves pasaule tiek reproducēta caur komunikatīvo rīcību. Komunikatīvajā ikdienas praksē mēs iegūstam dzīves pasaules zināšanas un pastāvīgi tās atjaunojam.

¹⁰⁰Habermas J. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Bd. 1. Handlungsrationaltät und gesellschaftliche Rationalisierung. 2. Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1997, S. 451.

Komunikatīvā rīcība kļūst par sabiedriskošanas (*Vergesellschaftung*) principu. “Tikai atskatoties uz dzīves pasaules kontekstu veidojošo horizontu, kas ļauj komunikācijas dalībniekiem savstarpēji saprasties par kaut ko, aina mainās tā, ka sabiedrības teorijai kļūst redzamas savienojuma vietas ar rīcības teoriju. Sabiedrības koncepcija jāpiesaista kādam ar dzīves pasaules koncepciju savietojamam komunikatīvās rīcības jēdzienam. Tad, komunikatīvā rīcība, galvenokārt ir interesanta kā sabiedrības sabiedriskošanās princips; un vienlaikus, sabiedrības racionalizācijas procesi iegūst citu vietu un vērtību. Tā drīzāk notiek implicīti apzinātās dzīves pasaules struktūrās, ne, kā uzskatīja M. Vēbers – eksplicīti apzinātos rīcības orientieros.”¹⁰¹

Ar šo sociālās kārtības skaidrojumu rīcībteorētiskā skatījuma perspektīvā J. Hābermāss norobežojas no citām pieejām, piemēram, sistēmteorijas, kura sociālās kārtības teoriju cenšas pilnībā nodalīt no rīcības teorijas. Piemēram, N. Lūmans skaidro sociālo kārtību ar *savstarpēji uzturošu sistēmu* idejas palīdzību, kura izslēdz iespēju atgriezties līdz individuālas rīcības līmenim. No vienas puses, ar šādu pieeju sistēmas teorija iegūst skatījumu uz sabiedrību no ārpuses, taču, no otras puses, tai tiek “nogriezta” iespēja piekļūt sabiedrības locekļu implicītajām zināšanām un ikdienas pasaulei.¹⁰² J. Hābermāss dzīvespasaules konceptā ietilpina rīcības situācijā netematizētas zināšanas. Turklāt ar šo jēdzienu netiek domātas implicītas zināšanas attiecībā uz pareizu valodas lietojumu vai korektu spēkā esamības prasību lietojumu, bet gan vairāk netematizētas zināšanas, kuras vispār rada iespēju runas rīcību īstenot. Ar to vairāk tiek domāts netematizētu zināšanu kopums par komunikācijas priekšmetu, kas veido pamatu, kuru normālā gadījumā neviens neapšaubā. “Mums vajadzētu koncentrēties uz kāda cita veida netematizētām zināšanām, tādām, kuras komunikatīvo rīcību papildina, pavada, piesaista. Ir runa par tādām zināšanām, kuras paliek pirmspredikatīvā un pirmskategorālā konkrētas valodas un pasaules zināšanu ēnā un kuras veido neproblemātisku pamatu visām tematizētajām un līdztematizētajām zināšanām.”¹⁰³ J. Hābermāss izšķir trīs atšķirīgas dzīves pasaules zināšanu formas: kur turklāt pirmo divu zināšanu formas atšķiras ar to spēcīgi izteikto variabilitāti un atkarību no aktuālās situācijas un konteksta, no trešās dzīves pasaules zināšanu formas.¹⁰⁴

¹⁰¹ Habermas J. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Bd. 1. Handlungsrationality und gesellschaftliche Rationalisierung. 2. Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1997, S. 452.

¹⁰² Habermas J. *Nachmetaphysisches Denken. Philosophische Aufsätze*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1988, S. 83.

¹⁰³ Ibid., S. 87.

¹⁰⁴ Ibid., S. 89–91.

1. Uz situāciju attiecinātas horizonta zināšanas. Šīs zināšanas implicīti satur sacītais. Tā, piemēram, mans izteikums, ka “Kalifornijā snieg”, neizsauks sarunas partnerī pretjautājumu, ja būs zināms, ka es tikko esmu bijis Kalifornijā, vai arī mani kāds informējis par Kalifornijas laika apstākļiem.¹⁰⁵

2. No tēmas atkarīgās konteksta zināšanas. Personām ar vienādu kultūru, ar kopēju valodu, ar līdzīgu izglītību vai no vienas kopējas vides, runātājs var “pieprasīt” kopējas konteksta zināšanas, pie kurām vajadzības gadījumā var vērsties vai atsaukties. Šādas zināšanas uz komunikāciju iedarbojas stabilizējoši. Taču tajā pašā laikā šādas zināšanas relatīvi viegli var tapt problematizētas, ja tās netiek starpsubjektīvi dalītas. Taču arī šādā gadījumā konteksta zināšanas sniedz runātājam daudzveidīgas iespējas veidot viņa izteikumiem pamatojumu.

3. Dzīves pasaules fona zināšanas turpretī ir būtiski stabilākas. Tās var tikt problematizētas tikai “metodiski piepūloties”. Pie fona zināšanām pieder, piemēram, zināšanas par zemes pievilkšanas spēku. Izteikums, ka kāds priekšmets atrodas uz grīdas tikai tad iegūst jēgu, ja pastāv priekšstats par pievilkšanās spēku. Bezsvara stāvoklī tam nebūtu nekādas jēgas. Līdz ar to kļūst skaidrs, ka fona zināšanām var piekļūt tikai tad, ja tās tiek konfrontētas ar parasti nesatricināmiem priekšstatiem par normālo. Taču arī šai metodei ir ierobežojums, jo normālā gadījumā dzīvespasaules fona zināšanas nav izmantojamas.

Dzīves pasaules fonā ir iesaistītas implicītas netematizētas zināšanas, kuras nav reflektējamas. Taču tām ir trīs būtiskas īpašības.

1) Tās sastāv no nepastarpinātām tiešām patiesībām. Stingrā falsificējamības nozīmē tās, protams, nav zināšanas tik ilgi, kamēr tās netiek problematizētas. Neizteiktais dzīves pasaules pamats nevar būt nepatiess.

2) Fona zināšanām piemīt totalizējošs spēks. Cilvēks atrodas arvien no jauna kādā starpsubjektīvā dzīves pasaulē un nevar izkāpt no savas dzīves pasaules. Arī horizonta un konteksta zināšanas ir nostiprinātas šajā fonā.

3) Fona zināšanas ir holistiskas: dzīvas pasaule kā “biezoknis” – jo visi dzīves pasaules komponenti un tās atšķirīgās zināšanu jomas ir savstarpēji sakusušas. Pat, ja dzīves pasaules atsevišķi elementi ir problemātiski, tos ir iespējams diferencēt un sadalīt atsevišķās zināšanu kategorijās.

¹⁰⁵ Habermas J. *Nachmetaphysisches Denken. Philosophische Aufsätze*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1988, S. 89–91.

Šie dzīves pasaules elementi izpaužas, ja tie sociālzinātniski jāpēta. Dzīves pasaule kā kopums ir saskatāma tikai tad, ja mēs vienlaikus nostājamies aktoram aiz muguras un komunikatīvo rīcību uztveram kā riņķveida procesa elementu. Šajā procesā rīcības īstenotājs vairs nav iniciators, bet gan savu imanento tradīciju, solidāro grupu (kuram pats ir piederīgs), socializācijas un mācīšanās procesu (kuriem pats ir pakļauts) produkts. Pēc šī pirmā objektivācijas soļa komunikatīvās rīcības tīkls veido mediju, caur kuru reproducējas dzīves pasaule.

Tādējādi dzīves pasaule nevar tikt izpētīta no iekšpuses, no rīcības īstenotāju puses, to var skatīt tikai no novērotāja perspektīvas. Dzīves pasaule var tikt atklāta tikai, vadoties pēc komunikatīvās rīcības tīkla.

Dzīves pasaule kalpo tam, lai atvairītu viedokļu dažādības risku. Tā rūpējas par “risku absorbējošu aizmuguri masīvajam fona konsensam.”¹⁰⁶ Tas ir īpaši svarīgi, lai saprastu, kā J. Hābermāss komunikatīvajā rīcībā var ieraudzīt tādu racionalitātes formu, kāda netika atklāta nedz Frankfurtes skolas, nedz M. Vēbera racionalitātes jēdzienos. Ar dzīves pasaules jēdzienu J. Hābermāss var izskaidrot, kāpēc viņš sāk ar to, ka katrā komunikatīvās rīcības situācijā principā ir iespējams konsenss. Tikai tā ar komunikatīvo rīcību var tikt pamatota jauna racionalitātes forma.

No komunikatīvās rīcības uz racionalitāti. Var uzdrošināties apgalvot, ka garo komunikatīvās darbības veidu analīzes ceļu J. Hābermāss veic, lai atsegtu vienu no savas teorijas galvenajiem konceptiem – racionalitāti. Viņa teorijas “virzošā pamatideja: cilvēku sabiedriskās kopdzīves formas nostiprina neiznīcināms komunikatīvās racionalitātes apstāklis.”¹⁰⁷ J. Hābermāsa centieni ir vērsti ne tikai uz rīcības teorijas pārformulējumu, viņa mērķis ir, pamatojoties uz rīcības teoriju, attīstīt aptverošu racionalitātes teoriju. Tādēļ viņam bija svarīgi attīstīt diskusiju par M. Vēbera un Frankfurtes skolas racionalitātes konceptiem.

Turklāt ir jāņem vērā, ka J. Hābermāss attīstījis un izmantojis racionalitātes teoriju, lai pamatotu savu prasību pēc sabiedrības kritiskas izpētes. Viņš centies piemērot komunikatīvo racionalitāti kā kritisku mērogu un normatīvu pamatojumu savai sabiedrības teorijai¹⁰⁸. Īpaši kontraversā formā J. Hābermāss pauž savas idejas attiecībā

¹⁰⁶ Habermas J. *Nachmetaphysisches Denken. Philosophische Aufsätze*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1988, S. 85.

¹⁰⁷ *Kommunikatives Handeln. Beiträge zu Jürgen Habermas "Theorie des kommunikativen Handelns"*. Hrsg. von A. Honneth und H. Joas. 2. Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1988, S. 7.

¹⁰⁸ Grobel-Steinbeach E. Jürgen Habermas: Theorie des kommunikativen Handelns. In: *Hauptwerke der Philosophie. 20. Jahrhundert*. Stuttgart: Reclam Interpretationen, 1992, S. 372.

pret Frankfurtes skolas pārstāvjiem. Viņš norāda, ka T. Adorno ar “Apgaismības dialektiku” un “Negatīvo dialektiku” nonāk strupceļā, kurš nepieļauj diferencēta skatījuma iespējamību. Instrumentālais prāts tiek aprakstīts kā totalitārs, kurš nepiedāvā nekādu izeju. Tas šo kategoriju (instrumentālais prāts, ar kura starpniecību īstenojas mērķa racionalitāte. – *Aut.*) ļauj aprakstīt labākajā gadījumā kā metaforu.¹⁰⁹ Šāds skatījums nesakrīt ar J. Hābermāsa sociāli kritisko pētnieciskās darbības pamatojumu un liek J. Hābermāsam izvirzīt jautājumu: kā iespējams sabiedrības materializēšanās kritiku, racionalizācijas kritiku tā pārformulēt, ka tā, no vienas puses varētu kalpot kā teorētisks skaidrojums traušlajam sociālās valsts kompromisam, gan arī jauno kustību augšanas kritiskajam potenciālam, un bez kuras modernitātes projekts varētu zaudēt savu vērtību.”¹¹⁰

Šeit svarīga ir J. Hābermāsa nostāja modernitātes un postmodernitātes pieeju polemikā, kurā J. Hābermāss pauž pārliecību, ka sabiedrības modernitātes modelis ir saglabājis savu vērtību. Normatīva bāze teorijai, kas to apstiprina, tiek veidota J. Hābermāsa komunikatīvās racionalitātes teorijā. J. Hābermāss kā racionālas dēvē izpausmes, kuras nepieciešamības gadījumā iespējams gan pamatot, gan kritizēt. Tādējādi izteikums iegūst racionalitātes mēru, ja tas atbilst kritiskajai spēkā esamības prasībai. Komunikatīvā racionalitāte jāsaprot kā prakses racionalitāte un nevis kā domājams filosofisks konstrukts¹¹¹. Tā ikdienas komunikatīvajā praksē parādās tādējādi, ka komunikatīvi sasniegta saprašanās galu galā jāliek visa pamatā. Un to dalībnieku racionalitāti, kas piedalās komunikatīvajā praksē, mēra, ņemot vērā, vai viņu izpausmes pie noteiktiem apstākļiem ir iespējams pamatot. Šī komunikatīvā racionalitāte izriet no komunikatīvās rīcības¹¹². Saprašanās kā mērķis dzīvo cilvēku valodā.

Kopsavilkums

J. Hābermāsa komunikatīvās rīcības teorijas kodols ir *komunikatīvās racionalitātes* jēdziens. Izstrādājot šī jēdziena konceptuālo pamatojumu, pētnieks mēģinājis nostiprināt Frankfurtes skolas autoru – Maksa Horkheimera (*M. Horkheimer*) un Teodora Adorno (*T. W. Adorno*) – kritiskās teorijas normatīvos pamatprincipus. Turklāt J. Hābermāss attīsta savu sociālās rīcības teoriju un tai atbilstošu racionalitātes

¹⁰⁹ Habermas J. Dialektik der Rationalisierung. In: *Die neue Unübersichtlichkeit*. Frankfurt a. Main: Suhrkamp, 1985, S. 172.

¹¹⁰ Ibid., S. 184.

¹¹¹ Habermas J. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Bd. 1. Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung. 2. Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1997, S. 373.

¹¹² Ibid., S. 373.

izpratni kritiski polemiskā „dialogā” ar M. Vēbera idejām relevantajā problemātikā, norādot, ka M. Vēbers sašaurina sabiedrības racionalizācijas norises izpēti, jo skata racionalitāti tikai mērķracionalitātes jēdziena kontekstā. J. Hābermāss pats cenšas M. Vēbera rīcības teorijas jēdzienu stratēģijas sašaurinājumu paplašināt un šo kritisko skatījumu izmantot kā izejas punktu tālākajai komunikatīvās rīcības jēdziena analīzei. Racionalitātes principu J. Hābermāss, tāpat kā M. Vēbers korelatīvi saista ar rīcības tipiem. M. Vēbera rīcības tipoloģijas pamatā ir rīcības racionalitātes mērs. J. Hābermāss M. Vēbera rīcības teorijas uzstādījumu papildina ar rīcības klasifikāciju, kura, no vienas puses, norāda uz rīcības situāciju (sociāla, nesociāla), no otras puses, – uz rīcības orientāciju, taču arī J. Hābermāsa rīcības tipoloģijas un analīzes modeļos rīcības raksturojumi tiek cieši saistīti ar racionalitātes parametru. Ietekmīgais vācu teorētiķis attīsta priekšstatu par tādu sociālās rīcības formu (komunikatīvā rīcība) un tai atbilstošu racionalitāti (komunikatīvo), kura sekmētu sabiedrībā pastāvošās normatīvās sistēmas represivitātes un stingrības vājināšanos un jaunas, elastīgas, no kropļojoša normatīvisma brīvas, komunikatīvās sistēmas attīstību. J. Hābermāss izdala divus sociālās rīcības modeļus, kur katram no tiem atbilst savs racionalitātes modelis: mērķracionāla un komunikatīva sociāla rīcība. Mērķracionālas rīcības modelis izriet no tā, ka aktori, pirmkārt, ir orientēti uz pietiekami precizētu *mērķu* (*Zweck*) sasniegšanu (resp., nolūki (*Ziel*) ir fiksēti), uz tādu *līdzekļu* izvēli, kuri izrādās piemēroti konkrētajā situācijā, uz to iespējamo rīcības seku kalkulējumu, kuras var parādīties kā panākumu blakusnosacījumi. *Panākumus* (*Erfolg*) jādefinē kā tāda vēlamā lietu stāvokļa iestāšanos, kurš kādā konkrētā situācijā ir kļuvis iespējams kādas mērķorientētas rīcības vai bezdarbības kauzālas ietekmes rezultātā. Uz *panākumiem/labu rezultātu orientētās rīcības* jomā J. Hābermāss izšķir *instrumentālo* (priekšmetiski vērsta) un *stratēģisko* (iespējama sociālā kontekstā) rīcību.

Par *komunikatīvu* J. Hābermāss definē rīcību, kad līdzdalīgo aktoru rīcības plāni tiek koordinēti nevis ar egocentrisku panākumu kalkulējumu palīdzību, bet ar saprašanās aktu palīdzību, t. i., komunikatīva rīcība ir uz *sapratni orientēta*. Komunikatīvajā rīcībā iesaistītajiem nav primāri orientēties uz viņu katra atsevišķajiem panākumiem. Viņi seko saviem individuālajiem mērķiem pie tādiem nosacījumiem, ka viņu rīcības plāni tiek savstarpēji saskaņoti, pamatojoties uz kopēju situācijas definējumu. Turklāt komunikatīvu rīcību spēj konstituēt tikai tāda runa, ar kuru runātājs saista kritisku spēkā esamības prasību.

J. Hābermāsa veiktās analīzes specifiku konkrētajā tematikā veido tieši šī analītiskā pieeja, kur stratēģiskā rīcība un komunikatīvā rīcība sociālās rīcības jomā tiek nošķirtas un kur pēdējā ir orientēta uz saprašanos. Tieši rīcības saskaņošana, kas izriet no situācijas definējuma, ir būtiska, lai varētu veikt nepieciešamo komunikatīvās rīcības interpretāciju. Pirmo raksturo orientācija uz panākumiem, otro – orientācija uz sapratni. Savukārt, katrs sociālās rīcības veids satur savu racionalitātes modeli: mērķa racionalitāti un komunikatīvo racionalitāti.

J. Hābermāss ievieš savā teorijā E. Huserla (filosofiskās refleksijas ietvaros) un A. Šica (socioloģiska rakstura problemātikas analīzes ietvaros) attīstīto *dzīves pasaules* jēdzienu, kur dzīves pasaule un komunikatīvā rīcība savstarpēji viena otru ierobežo. No vienas puses, dzīves pasaule, veido fonu komunikatīvajai rīcībai, veidojot pamatu kopīgai situācijas izpratnei. No otras puses, dzīves pasaule tiek reproducēta caur komunikatīvo rīcību. Komunikatīvajā ikdienas praksē mēs iegūstam dzīves pasaules zināšanas un pastāvīgi tās atjaunojam.

Sarežģīto komunikatīvās rīcības veidu analīzes ceļu J. Hābermāss veic, lai atsegtu vienu no savas teorijas galvenajiem konceptiem – racionalitāti. Viņa teorijas virzošā pamatideja: cilvēku sabiedriskās kopdzīves formas nostiprina neiznīcināms komunikatīvās racionalitātes apstākļi. J. Hābermāsa centieni ir vērsti ne tikai uz rīcības teorijas pārformulējumu, viņa mērķis ir, pamatojoties uz rīcības teoriju, attīstīt aptverošu racionalitātes teoriju.

2. NOVĒRTĒJUMA UN NOVĒRTĒJUMA PĒTĪJUMA TEORĒTISKO PIEEJU ATTĪSTĪBA

Darba 2. nodaļas mērķis ir izpētīt novērtējuma un novērtējuma pētījuma jēdzienu izpratni un teorētiskās pieejas, lai precizētu pētījuma teorētiski konceptuālo ietvaru un empīriskās izpētes lauka robežas. Nodaļas ietvaros

1) analizēsīm novērtējuma un novērtējuma pētījuma konceptu ģenēzi, tās priekšnoteikumus un precizēsīm novērtējuma un novērtējuma pētījuma jēdziena lietojuma nozīmi un izpratni konkrētā pētījuma ietvaros;

2) raksturosīm novērtējuma un novērtējuma pētījuma vēsturiskās attīstības būtiskākās iezīmes, akcentējot novērtējuma un novērtējuma pētījuma praktiskās nozīmes problemātikas aktualizāciju;

3) veidosīm integrētu novērtējuma pētījumu teorētisko ietvaru klasifikāciju, kas ļaus identificēt pieejas, kur tiek akcentēta novērtējuma izmantošanas un praktiskās lietderības aspekti.

2.1. Novērtējuma un novērtējuma pētījuma jēdzienu konceptuālās izpratnes

Novērtējuma un novērtējuma pētījuma daudzveidīgās īstenošanas formas – empīrisko zinātņu metodoloģijas, politikas veidošanas, menedžmenta, izglītības un citos sociālās dzīves sektoros – atspoguļojas novērtējuma procesa teorētiķu centienos definēt šo fenomenu. Pētnieki snieguši vairākus desmitus novērtējuma un novērtējuma pētījuma jēdzienu definīcijas, kuru izpēte un analīze atklāj šī fenomena attīstības vēsturi un izpausmes veidus. Sociālo zinātņu metodoloģijas pētnieks Helmūts Kromrejs (*H. Kromrey*) norāda, ka atšķirīgie konteksti, kādos tiek izmantots novērtējums un novērtējuma pētījums, rada daudzveidīgas minēto jēdzienu lietojuma nozīmes¹¹³. Novērtēšanas prakses analīze liecina, ka novērtēšanas priekšmetu spektrs ir gandrīz neierobežots un pētāmo jautājumu kopums tikpat kā nepārskatāms.

Aplūkojamo jēdzienu izpratne būtiski variējas gan ikdienas apziņas un zinātniskās izziņas līmenī, gan atsevišķu zinātņu disciplīnu līmenī. Jēdziena

¹¹³ Kromrey H. *Evaluation – ein vielsichtiges Konzept Begriff und Methodik von Evaluierung und Evaluationsforschung. Empfehlungen für die Praxis.* 24 (2), 105–131. Pieejams: http://www.profkromrey.de/SuB_2001-2-kromrey.pdf; skat 10.10.2010.

novērtējums jeb *evaluation* – kā to izmanto starptautiski – etimoloģiskā izcelsme tiek saistīta ar latīnisko *valere* (būt vērtīgam, būt stipram), kas vēsturiski transformējoties franču valodā parādās kā *valoir*, tad izejot vairākas attīstības pakāpes pārveidojas par *Evaluation* gan angļu, gan vācu valodā. Vācu izcelsmes novērtējuma jomas speciālisti atzīst, ka vācu valodā jēdziens *Evaluation* ir pārņemts no angļu valodas, jo ASV novērtēšanas (*evaluation*) nozare vēsturiski attīstījās agrīnāk. Latviešu valodā līdzšinējā praksē nav konstatējams viens noteikts jēdziens, kuru izmantotu *evaluation* daudzveidīgā fenomena konceptualizācijai. Šī darba ietvaros lietojam jēdzienu novērtējums, taču kā diskusiju priekšmets varētu saglabāties piedāvājums arī latviešu valodā izmantot starptautiski adaptēto jēdzienu “evaluācija”. Darba ietvaros starptautiski lietotais jēdziens *evaluation* dažkārt tiek tulkots arī kā “novērtēšana” (ja tiek akcentēts koncepta procesuālais raksturs). Ikdienas saziņas līmenī jēdziens “novērtējums” jeb “novērtēšana” tiek lietots pakārtoti tā semantiskajai nozīmei, kas saistīta ar darbības vārdu “vērtēšana” un, kā raksta H. Kromrejs¹¹⁴, “ikdienas valodas lietošana ir izteikti nespecifiska”; “novērtējums” (vācu val. *Evaluation*) nozīmē to pašu, ko “vērtēšana” (*Bewertung*): *kāds – kaut ko – pēc kaut kādiem kritērijiem – vērtē*. Latviešu valodā papildus problēmas rada fakts, ka vairāku vācu (*Evaluation*, *Evaluierung*, *Bewertung*) vai angļu valodā (*evaluation*, *assessment*, *value*) izmantotu terminu vietā latviešu valodā ir vairāki nozīmes ziņā ļoti tuvi jēdzieni – “novērtējums”; “novērtēšana”; “izvērtēšana”.

Viens no pazīstamākajiem novērtējuma pētījuma attīstības izpētes teorētiķiem Eiropā Reinhards Stokmans uzsver, ka zinātniskā novērtēšana jeb novērtējums ir kas daudz vairāk par to, ko ar šo jēdzienu apzīmē ikdienas saziņā (jebkas var tikt vērtēts)¹¹⁵. Ir konstatējamas vairākas pazīmes, kuras norāda uz ikdienas un zinātniskās novērtēšanas atšķirībām. Būtiskākā pazīme, kas fiksē atšķirību starp novērtēšanu tās ikdienas saziņas izpratnē un zinātniskajā izziņā, ir fakts, ka zinātnisko novērtēšanu īsteno personas – eksperti, kuriem ir īpaša kvalifikācija un prakse un tā atbilst specifiskām pasūtījuma prasībām. Turklāt vērtēts tiek nevis “kaut kas”, bet precīzi definēts priekšmets, kas var būt specifiski apstākļi, programmas, pasākumi, pat veselas organizācijas. Zinātnisko novērtēšanu no ikdienas vērtēšanas pieredzēm atšķir arī fakts,

¹¹⁴ Kromrey H. *Evaluation – ein vielsichtiges Konzept Begriff und Methodik von Evaluierung und Evaluationsforschung. Empfehlungen für die Praxis*. 24 (2), 105–131. Pieejams: http://www.profkromrey.de/SuB_2001-2-kromrey.pdf; skat 10.10.2010.

¹¹⁵ Stockmann R. *Evaluationsforschung : Grundlagen und ausgewählte Forschungsfelder*. 2., überarb. und aktualisierte Aufl. Opladen: Leske + Budrich, 2004, S. 14.

ka pēdējā tiek īstenota saskaņā ar konkrētiem, fiksētiem kritērijiem, tā ir vērsta uz objektivitātes sasniegšanu un objektivitāti nodrošinošu metožu lietošanu. Zinātniska novērtēšana nozīmē detalizētu darbības plānošanu un tās sasaisti ar konkrētu novērtēšanas gaitu jeb dizainu, kas nav tipiski ikdienas praksē īstenotām novērtēšanas darbībām.

Lielākā daļa pētnieku, mēģinot definēt jēdzienus “novērtējums” un “novērtējuma pētījums”, uzmanību pievērš tam, kā un kādā veidā jātiek īstenotam novērtējumam. Tas piešķir būtisku paplašinājumu jēdziena izpratnei.

Jau 20. gadsimta 70. gados viens no pirmajiem novērtējuma teorētiķiem un praktiķiem, kurš īpaši specializējās izglītības sistēmas novērtējuma jomā, Maikls Skrivenš (*M. Scriven*)¹¹⁶ *labu novērtēšanu* definēja kā “sistemātisku, visaptverošu, mērķtiecīgu vērtības (*merit or worth*) noteikšanu”. Zinātniski orientēta novērtēšana arī turpmāk raksturota, akcentējot sistemātisku metožu lietojumu novērtējuma ietvaros. Vairāki autori precizē šo pieeju un definīcijās fiksē ne tikai pazīmi “sistemātiska metožu lietošana”, bet norāda, ka “novērtēšana ir kādas intervences efektivitātes pārbaude ar empīrisku pētījuma starpniecību.”¹¹⁷

Šādai novērtēšanas jēdziena izpratnei loģisks turpinājums ir jēdziena “novērtējuma pētījums” arvien biežāka lietošana, kad runa ir par novērtējuma zinātnisko izpratni. Gan novērtējuma pētījuma praktiskās nozīmes empīriskas izpētes vajadzībām, gan novērtējuma un novērtējuma pētījuma konceptu pilnīgākas teorētiskas izpratnes vajadzībām būtiski ir precizēt kopējo un atšķirīgo starp jēdzieniem “novērtējums” un “novērtējuma pētījums”. Jau pagājušā gadsimta 60.–70. gados novērtēšanas teorētiķi centās fiksēt atšķirības starp abiem tuvajiem jēdzieniem: “novērtējumu” un “novērtējuma pētījumu”. Piemēram, Edvards A. Zuhmans (*E. A. Suchman*)¹¹⁸ mērķtiecīgi centās nodalīt, iezīmēt robežu starp šiem jēdzieniem: “savas pieejas ietvaros es vēlētos distancēt jeb nodalīt “novērtēšanu” no “novērtēšanas pētījuma”. Kā kopīgo abiem jēdzieniem pētnieks akcentē vērtēšanas aspektu, taču norāda, ka tad, kad ir runa tikai par *novērtēšanu*, tad tai nebūt nav obligāti jābūt saistītai ar sistemātisku, dotos balstītu zinātnisku pieredzi, taču, ja runa ir par *novērtējuma pētījumu*, tad ar to tiek

¹¹⁶ Scriven M. *Evaluation : a study guide for educational administrators*. Fort Lauderdale, Fla.: National Ed. D. Program for Educational Leaders, Nova University, [1974], p. 23.

¹¹⁷ Bortz J., Döring N. *Forschungsmethoden und evaluation für Human- und Sozialwissenschaftler*. 3., überarb. Aufl. Berlin: Springer, 2003, S. 676.

¹¹⁸ Suchman E. A. *Evaluative research : principles and practice in public service & social action programs*. New York: Russell Sage Foundation, 1967, p. 7.

saprasta novērtēšana, kas papildināta ar zinātniski pētniecisku metožu un datu vākšanas tehniku lietojumu. Tomēr 90. gados teorētiskajā literatūrā novērtējuma jomas eksperti aizvien biežāk *novērtējuma* un *novērtējuma pētījuma* jēdzienus sāk lietot kā sinonīmus, nereti šai jēdzienu dualitātei jeb divdabībai vēl pievienojot jēdzienu “programmu novērtēšana”. Arī 21. gadsimta sākumā akadēmiskās komunikācijas telpā dominē pētnieku centieni – samazināt distanci starp jēdzieniem novērtējums un novērtējuma pētījums. Pīters Rossi, Marks Lipsejs un Hovards Frīmens savas plašai akadēmiskās sabiedrības un novērtēšanas profesionāļu daļai zināmās grāmatas “Novērtēšana – sistemātiska pieeja” 7. izdevumā 2004. gadā raksta: “Šīs grāmatas ietvaros mēs izmantosim terminus novērtēšana, programmu novērtēšana un novērtējuma pētījums kā savstarpēji aizstājamus.”¹¹⁹

Jēdzienu definīciju analīze ļauj ne tikai precizēt priekšstatu par novērtējuma saistību ar sociālo zinātņu empīrisko pētījumu metodēm, kā arī par zinātnisko standartu nozīmi vērtēšanas kritēriju izstrādē – tā ļauj konstatēt novērtējuma pētījuma specifiskākos un būtiskākos raksturojumus un nozīmīgākās šī jēdziena empīriskās references. Kā novērtējuma pētījumu raksturojoši parametri visbiežāk definīcijās minēti: īpaša mērķorientācija; atbalsts lēmumu pieņemšanā; saikne ar plānošanu, uzlabojumiem, izvēles procesu un citi. Piemēram: “novērtēšana ir sistemātiska programmas vai politikas darbības un/vai rezultātu (*outcomes*) izvērtēšana, salīdzinot tos ar skaidri vai netieši fiksētiem standartiem, tādējādi veicinot programmas vai politikas uzlabošanu”¹²⁰; “novērtēšana palīdz īstenot plānošanas un lēmumu pieņemšanas darbības, tā izvērtē rīcības alternatīvas. .. tā ir mērķorientēta un nolūkorientēta. Tās primārais mērķis ir pārbaudīt praktiskus pasākumus, lai tos uzlabotu un par tiem kaut ko lemtu .. tas tiek veikts piemērojot aktuālajai situācijai zinātniskas tehnikas un pētījumu metodes.”¹²¹

Viens no būtiskākajiem novērtējuma pētījumu specifiku raksturojošiem parametriem, kas tiek iekļauts arī novērtējuma pētījuma definīcijās, ir *novērtējuma pētījuma rezultātu izmantošana* jeb novērtējuma pētījuma kopumā *lietderība*. Īpašu uzmanību novērtējuma izmantošanas aspektiem pievērš Amerikas Novērtējuma Asociācijas (*American Evaluation Association; AEA*) ilggadējais prezidents Maiks

¹¹⁹ Rossi P. H., Freeman H. E., Lipsey M. W. *Evaluation : a systematic approach*. 7th ed. Thousand Oaks, CA [etc.]: Sage, 2004.

¹²⁰ Weiss C. H. *Evaluatin – methods for studying programs and policies*. 2nd ed. Upper Saddle River: Prentice Hall, 1998, p. 4.

¹²¹ Wottawa H., Thierau H. *Lehrbuch Evaluation*. 2. Aufl. Bern [u. a.]: Huber, 1998, S. 14.

Kvinns Patons (*M. Q. Patton*), kurš runā par īpašu novērtēšanas veidu – uz izmantošanu fokusētu novērtēšanu (*Utilization-Focused Evaluation*). Tajā pašā laikā, vairāki pētnieki atzīst, ka novērtējuma pētījuma saikne ar parametru “praktiski izmantojams” ir neviendabīga un ka bieži teorētiskā prasība pēc novērtējuma pētījuma rezultātu pielietojuma jeb izmantošanas praktiskajās situācijās paliek neizpildīta, jo pastāv vairāki ierobežojumi, kas traucē šo prasību pēc “izmantošanas” piemērot. Citiem vārdiem, novērtējuma pētījuma viens no būtiskākajiem raksturojumiem nereti pastāv tikai formālo pētījuma īstenošanas prasību līmenī, kas liek pievērst pētniecisku uzmanību šim faktam.

Šī pētījuma (promocijas darba) ietvaros jēdzieni “novērtēšana”, “novērtējuma pētījums”, “programmas novērtējums” tiek lietoti savstarpēji aizvietojamā kārtībā un kā bāzes definīcija tiek izmantota Larsa Balcera (*L. Balzer*) sniegtā novērtējuma definīcija: “Novērtēšana ir process, kura ietvaros novērtējamais priekšmets tiek vērtēts saskaņā ar iepriekš konstatētiem mērķiem un skaidriem, faktos pamatotiem kritērijiem. Tas notiek ar sociālo zinātņu metožu palīdzību, to īsteno speciāli šai darbībai kvalificētas personas. Novērtēšanas procesa produktu veido lietojamo rezultātu – aprakstu, pamatotu interpretāciju un ieteikumu formā – atgriešanās pie iespējami daudziem iesaistītajiem un ietekmētajiem, lai optimizētu novērtēšanas priekšmetu un atbalstītu nākotnes rīcību¹²². Šajā definīcijā, autoresprāt, fiksētas konkrētajai pētnieciskajai problemātikai būtiskas novērtējuma pazīmes: mērķorientēts, zinātniski – metodisks, pielietojams, uz uzlabojumiem vērst.

Novērtējuma pētījuma definīciju daudzveidība tomēr ļauj ieraudzīt aplūkojamā fenomena specifiskākās pazīmes – tā ir vērtēšanas darbība, kura tiek īstenota ar sociālo zinātņu empīriskajām pētniecības metodēm un datu vākšanas tehnikām, turklāt liela nozīme ir tās (novērtēšanas) mērķim un rezultātu izmantošanai, pētījuma lietderībai kopumā. Šīs divas novērtējuma pētījuma būtiskās pazīmes rada pretrunīgus nosacījumus tā īstenošanai sabiedrībās, kuras ir orientētas uz zinātnisko atziņu izmantošanu sistēmas nozīmē, taču paredz visai elastīgas un ne vienmēr racionālas lēmumu pieņemšanas formas un argumentācijas mehānismus gan menedžmenta vidē, gan politiskajā vidē.

Novērtējuma jēdziens noteiktās disciplīnās vai zinātnēs iegūst kādu īpašu disciplīnai raksturīgu nozīmes akcentējumu un vienota izpratne par tā definēšanas

¹²² Balzer L. *Wie werden Evaluationsprojekte erfolgreich? : Ein integrierender theoretischer Ansatz und eine empirische Studie zum Evaluationsprozess*. Landau: Verl. Empirische Pädagogik, 2005, S. 16.

iespējām nav vēl šodien. H. Kromrejs¹²³ ir tipoloģizējis novērtējuma jēdziena izpratnes pēc tā references objektiem – minot jēdziena izpratnes trīs līmeņus. Saskaņā ar šo tipoloģiju pirmā references objektu grupa “atrodas” simboliskā jeb domājamā līmenī, kur koncepts novērtēšana nozīmē konkrētu (ne-ikdienas) domāšanas modeli: pārbaudāmas novērtēšanas metodes. Tieši par šo domāšanas modeli ir runa, kad tiek diskutēts par novērtēšanas metodēm, teknikām, dispozīcijām, pamatiem. Otrs jēdziena “novērtējums” līmenis attiecas uz specifisku darbību, uz procesu: uz mērķorientētu informācijas menedžmentu. Par novērtēšanu tiek uzskatīta katra metodiski kontrolēta uz izvērtēšanu un novērtēšanu orientēta informācijas vākšanas, novērtēšanas un izmantošanas forma. Šādā nozīmē jēdziens novērtējums attiecināms jau uz gadījumiem, kad notiek tīri aprakstošu datu vākšana par kādiem novērtējamiem apstākļiem vai faktiem, gan arī uz situācijām, kad par kādiem faktiem vai apstākļiem tiek pieņemti kādi secinājumi un īstenotas konsekvences. Treškārt, jēdziens “novērtējums” tiek attiecināts uz kaut ko vēl precīzāku – uz novērtējuma procesa rezultātu, uz vērtējumu saturošiem novērtējuma ziņojuma dokumentiem vai ekspertu slēdzieniem. Turklāt H. Kromrejs norāda, ka, ja kāds ir iesaistīts novērtēšanas projektā, tam nākas darboties visos trijos novērtējuma jēdziena empīrisko referenču līmeņos. Tajā pašā laikā jāatzīst, ka gan Latvijas akadēmiskajā, gan politiskajā, gan komerciālajā vidē pastāv izteikti daudzveidīgas un bieži pretrunīgas novērtējuma jēdziena lietojuma interpretācijas, kuras galvenokārt nosaka ļoti diferencēti profesionālās pieredzes avoti tiem speciālistiem un profesionāļu grupējumiem, kuri ir saistīti ar novērtējumu kādā no minētajiem novērtējuma jēdziena izpratnes līmeņiem.

Vācijas profesionālo novērtētāju sabiedrība izveidojusi pārskatu par novērtējuma jomas galvenajiem jēdzieniem un formulējusi to definīcijas¹²⁴. Šajā pārskatā (sk. dokumenta tulkojumu: Pielikums nr. 1) atspoguļots plašs novērtējuma formu spektrs, kas lielā mērā raksturo šo fenomenu un netieši norāda uz to, ka novērtējuma joma profesionāli praktiskā izteiksmē ir attīstījusies straujāk nekā tās akadēmiski konceptuālā dimensija. Pašreizējā situācija liecina, ka vairākām specifiskām ar novērtēšanu saistītām aktivitātēm pagaidām nav radīta atbilstoša konceptuāla bāze, it īpaši, ja mēs šo jautājumu aktualizējam novērtējuma profesionālo terminu izveides

¹²³ Kromrey H. *Evaluation – ein vielsichtiges Konzept Begriff und Methodik von Evaluierung und Evaluationsforschung. Empfehlungen für die Praxis*, S. 105–106. Pieejams: http://www.profkromrey.de/SuB_2001-2-kromrey.pdf; skat. 06.06.2010.

¹²⁴ *Fachbegriffe der Evaluation Überblick und Definitionen*. Pieejams: <http://www.proeval.com/downloads/Fachbegriffe-der-Evaluation.pdf>. Skat. 12.05.2010.

latviešu valodas kontekstā. Turpmāk nedaudz raksturosim novērtējuma formu iespējamās un faktiskās izpausmes, kā tās tipoloģizētas augstāk minētajā dokumentā. Tiek konstatēti pieci kritēriji, kuri nozīmīgi diferencē novērtējuma formas. Tie ir

1) Novērtēšanas priekšmets ir būtisks kritērijs novērtējuma metodoloģijas un metodikas kontekstā un – kas īpaši svarīgi šī pētījuma problemātikas rakursā – tas būtiski nosaka novērtējuma rezultātu izmantošanas kapacitāti. Atbilstoši šim kritērijam varam izdalīt vismaz sekojošus novērtējuma veidus: programmu un projektu novērtēšana (izšķir produkta/output novērtējumu, rezultāta/outcome novērtējumu un ietekmes/impact novērtējumu); personāla un organizāciju novērtēšana; produkta novērtēšana.

2) Laika dimensijā balstīts kritērijs, kur novērtējuma veidi tipoloģizēti pēc tā, kad tiek īstenota novērtēšana. Balstoties uz šo kritēriju iespējams runāt par vismaz trīs politikas veidošanas vidē pazīstamiem novērtējuma veidiem – *ex-ante* novērtējumu (iespējamības studijas), pavadošo novērtējumu (īsteno gan kā formatīvo novērtējumu, gan kā monitoringu), *ex-post* novērtējumu (īsteno kā summatīvo novērtējumu un efektu vērtējumu). Šie trīs novērtējuma veidi tiek īstenoti atšķirīgās politikas cikla fāzēs. Katrs no minētajiem novērtējuma veidiem, to dizains un metodoloģija atbilst, ir izstrādāts konkrētai politikas cikla fāzei un ir piemērojams noteiktā politikas procesa loģikai atbilstošā laika punktā. Tieši šie novērtējuma veidi raksturo novērtējuma prakses tipiskās izpausmes politikas veidošanas vidē.

3) Novērtēšanā iesaistītās un ietekmētās personas, kuras nosaka novērtējuma variācijas sekojošās pozīcijās: novērtējuma pasūtītājs, veicēji, adresāti un lietotāji.

4) Novērtējuma mērķis arī nosaka novērtējuma izpausmju variācijas, var tikt īstenots novērtējums, kura mērķis ir (lēmuma) pamatojums vai (lēmuma) leģitīmācija, vai – attīstīt un izmainīt procesus, vai – apmācīt aktorus. Novērtējuma mērķu daudzveidība sarežģī novērtējuma lietderības un funkcionalitātes izpēti, turklāt tas ne vienmēr ir skaidri identificējams.

5) Novērtēšanas metodes un instrumenti ir kritērijs, kas veido pamatojumu ļoti nozīmīgām novērtējuma gaitas un dizaina specifiskajām, kā arī ietver nozīmīgu parametru – novērtējuma kvalitātes kritēriju atšķirības.

Novērtējuma daudzveidīgās izpausmes, tipi un formas apgrūtinā tā teorētisku un empīrisku izpēti lietderības kontekstā, jo ne vienmēr ir iespējams skaidri fiksēt, vai ir runa par novērtējumu un – ja ir, tad – par kādu novērtējuma formu? Turklāt, pastāvot tik

daudzveidīgām novērtējuma formām, var pieņemt, ka novērtējuma lietderības kategorija nav skatāma abstrakti – tā piemērojama konkrētai novērtējuma formai.

Šī pētījuma ietvaros galveno pētniecisko uzmanību pievērsīsim novērtējuma jēdziena lietojumam politiskajā vidē, kā arī sociālo zinātņu pētnieku vidē. Politika un sociālo zinātņu metodoloģija ir tās sociālās dzīves dimensijas, kuru mijiedarbe veido gan svarīgākos priekšnosacījumus novērtējuma zinātniskai attīstībai, gan kontekstuālo fonu novērtējuma jēdziena konceptualizācijai. Politiskajā vidē novērtējums ir saistāms ar politisko argumentāciju, taču par viennozīmīgu novērtējuma jēdziena izpratni arī šajā, pietiekami konkrētajā jomā nav iespējams runāt. Bieži šajā vidē novērtējuma jēdzienu piemēro, kad runa ir par iedarbīguma pakāpes jeb eficiences mērījumiem ekonomiskā kontekstā, kā arī, kad to attiecina uz ekspertu veiktu kādas organizācijas funkcionalitātes analīzi. Šo jēdzienu bieži lieto arī daudz šaurākā nozīmē un konkrētākā kontekstā, piemēram, kad runa ir par konsultējošu un moderējošu līdzdalību kādas rīcības programmas attīstības procesā, ar mērķi to optimizēt (formatīvā novērtēšana).

Sociālo zinātņu empīriskās metodoloģijas jomā jēdziens “novērtējums” tiek attiecināts uz īpašu sociālā pētījuma tipa dizainu, kur ar skaidri formulētu mērķu un instrumentu palīdzību tiek iegūta informācija par programmas (rīcības, pasākuma u.tml.) norisi un rezultātiem. Taču arī šeit ir iespējams novērtējuma jēdziena šaurāks lietojums, kad to attiecina uz “parastu” aptaujas pētījumu, kur ar novērtēšanu saprot to personu (klientu, lietotāju, ietekmēto pušu, izglītības iestāžu dalībnieku u. tml.) vērtējumu izsakošo izteikumu savākšanu un izvērtēšanu, kuras ir konkrētās attiecībās ar novērtējamo “priekšmetu”. Ar šādu novērtējuma aptauju var konstatēt subjektīvus vērtību spriedumus, kuri balstīti skaidros specifiskos kritērijos, kā arī vispārējus apmierinātības vai neapmierinātības izpausmes rādītājus. Šajā gadījumā pētījumam nav raksturīgs specifisks novērtējuma dizains, šāds pētījums līdzinās tradicionālam viedokļa pētījumam, kur jēdziens “viedokļa” tiek aizstāts ar jēdzieniem “izvērtējuma”, “apmierinātības” pētījums.

Kopsavilkums

Novērtējuma un novērtējuma pētījuma jēdzienu nozīmes izmaiņas lielā mērā pakļautas novērtēšanas prakses straujajai attīstībai dažādos virzienos – gan pielietojuma nozaru, gan metodiskās daudzveidības paplašinājumam. Abu jēdzienu izpratnes būtiski un strauji mainījušās arī vēsturiski paplašinoties to pielietojuma formām un modificējoties novērtējuma īstenošanas kontekstam. Arī novērtējuma teorētiķi,

aparakstot šo fenomenu, ir akcentējuši dažādus novērtējuma aspektus, un radījuši ļoti daudzveidīgus koncepta teorētiskos pamatojumus, kuru analīze ļauj precizēt priekšstatu par novērtējuma pētījuma koncepta attīstības metodoloģiski teorētisko kontekstu. Abi pētnieciskās intereses lokā esoši jēdzieni – novērtējums un novērtējuma pētījums tiek lietoti vai nu kā sinonīmi vai kā atšķirīgas nozīmes jēdzieni – atkarībā no komunikatīvā konteksta un teorētiskā pamatojuma. Šī pētījuma ietvaros jēdzienus “novērtējums” un “novērtējuma pētījums” lietosim kā sinonīmus, gadījumos, kad runa ir/būs par novērtējuma jomu kopumā, taču, kad runa būs par konkrētām novērtēšanas praksēm, tad ar jēdzienu “novērtējums” sapratīsim novērtējuma īstenošanas pamatprincipus, bet ar jēdzienu “novērtējuma pētījums” – gadījumus, kad sistemātiski un plānveidīgi tiek izmantotas zinātniski akceptētas datu ieguves metodes.

2.2. Novērtējuma pētījuma vēsturiskā attīstība

Ņemot vērā novērtējuma pētījumu reģionāli un hronoloģiski neviendabīgo attīstības gaitu, pirms sadrumstaloto novērtējuma pētījuma teorētisko pieeju raksturojuma tiks sniegts neliels ieskats novērtējuma pētījuma attīstības vēsturē. Lai atspoguļotu novērtējuma pētījuma vēsturi, ir radīti vairāki iedalījuma veidi dažādos tā vēsturiskās attīstības posmos jeb dažādi tā vēsturiskās attīstības virzienu tipoloģijas modeļi. Piemēram, Džordžs F. Medauss (*G. F. Madaus*) un Dāniels L. Štuflebīms (*D. L. Stufflebeam*) iedala novērtēšanas vēsturi piecās fāzēs.

2.1.tabula

Novērtēšanas vēsture

Fāze	Ilgums
1. Tailera fāze	1930–1945
2. Stagnācijas fāze	1946–1957
3. Ekspansijas fāze	1958–1972
3. Profesionalizācijas un dažādošanās fāze	1973–1982
5. Integrācijas fāze	kopš 1983

Avots: Hense J. U. Selbstevaluation. Erfolgsfaktoren und Wirkungen eines Ansatzes zur selbstbestimmten Qualitätsentwicklung im schulischen Bereich. Frankfurt a. M.: Peter Lang, (2006). In: *Textsammlung & Geschichte der Evaluation. evolution.de – Evaluation und Qualitätssicherung im Bildungswesen.*

Šajā tipoloģijā fiksētas novērtējuma attīstības fāžu laika robežas, kas pakārtotas konkrētiem, novērtējuma attīstībai relevantiem notikumiem un faktiem, tomēr, ņemot vērā ģeogrāfiski teritoriālo novērtējuma pētījuma attīstības gaitu, tik konkrēts (laika ziņā) iedalījuma modelis dažkārt var radīt neprecīzu priekšstatu par aplūkojamo fenomenu.

Novērtējuma, šī jēdziena mūsdienu izpratnes nozīmē, attīstības sākumi (saskaņā ar šeit aplūkoto tipoloģiju – pirmās divas attīstības fāzes) cieši saistāmi ar novērtējuma prakses attīstību Amerikas Savienotajās Valstīs. Turpretī vērā ņemamas novērtējuma kā sistemātiskas pētnieciskas darbības attīstība Eiropas reģionā aizsākās tikai pēc Otrā pasaules kara. Novērtējuma prakses un nozīmīgāko teorētisko pieeju attīstības hronoloģisks pārskats sniedz ieskatu novērtējuma attīstības problemātikā, taču fakts, ka novērtēšanas disciplīnas attīstība nenotika hronoloģiski identiski ģeogrāfiskā nozīmē un vairākas būtiskas novērtējuma saturiskās izpausmes attīstījās, laika ziņā pārklājoties, samazina šāda pārskata informatīvo nozīmi, jo šāds skatījums neatklāj visus novērtējuma saturiskās daudzveidības aspektus.

Tuvāk aplūkosim novērtējuma attīstības modeli, kur sistematizēti atspoguļojas būtiskākās novērtējuma attīstības metodoloģiski – funkcionālās izmaiņas, kā arī – kur īpaša uzmanība veltīta novērtēšanas rezultātu izmantošanas problēmai jeb lietderības faktoram¹²⁵. L. Balcers apkopojis un sistematizējis novērtējuma un novērtējuma pētījuma vēsturē nozīmīgākos faktus un attīstības tendences un runā par četrām novērtējuma attīstības fāzēm, papildus izdalot arī tā saukto pirmsākumu jeb 0. fāzi. Turpmāk novērtējuma pētījuma vēsturi aplūkosim, vadoties pēc L. Balcera izveidotā iedalījuma, mēģinot ieskicēt iespējamās konkrētajai fāzei atbilstošos aptuvenos laika ietvarus, tomēr neakcentējot laika dimensiju, kas atklāj izteikti neviendabīgu novērtējuma attīstību atsevišķos Rietumu sabiedrības reģionos (ASV, Eiropa). L. Balcera tipoloģija tiks papildināta ar citos informatīvajos avotos fiksētajām novērtējuma attīstību raksturojošām atziņām.

L. Balcers, līdzīgi kā vairāki citi pētnieki, analizējot zinātniskā novērtējuma izcelsmes priekšnoteikumus, norāda, ka novērtēšana ir tikpat sena kā pati cilvēce un min vairākus vēsturiskus faktus, kuri dažādos cilvēces attīstības posmos gan Rietumu, gan Austrumu kultūrā norāda uz mūsdienu novērtējuma pētnieciskās loģikas pamatprincipiem līdzīgu domāšanas un rīcības modeļu piemērošanu dažādās sociālās

¹²⁵ Balzer L. *Wie werden Evaluationsprojekte erfolgreich? : Ein integrierender theoretischer Ansatz und eine empirische Studie zum Evaluationsprozess*. Landau: Verl. Empirische Pädagogik, 2005, S. 80–85.

dzīves jomās – izglītībā, veselības aprūpē, valsts pārvaldē un citās. Savukārt, M. Patons, aprakstot novērtējuma izcelsmi formulē kādu ļoti ilustratīvu un daudznozīmīgu līdzību.

“Sākumā Dievs radīja debesis un zemi. Tad Viņš aplūkoja visu, ko radījis, un teica: “Lūk, tas ir lieliski”. Un vakars un rīts tapa sestajā dienā.

Un septītajā dienā Dievs atvilka elpu pēc visa, ko darījis. Tad pie Dieva atnāca Viņa erceņģelis un jautāja: “Dievs, kā gan tu zini, ka tas, ko esi radījis ir “lielisks”? Kādi ir tavi kritēriji? Uz kādiem datiem tu balsti savu spriedumu? Tieši kādu rezultātu tu gribēji panākt? Un vai tu neesi par pietuvinātu, lai spriedums būtu godīgs un objektīvs?”

Dievs par šiem jautājumiem domāja visu atlikušo dienu, un Viņa atpūta bija pamatīgi sabojāta. Astotajā dienā Dievs sacīja: “Lucifer, ej ellē!”

Tā dzima novērtējums savā augstākajā spožumā (*in a blaze of glory*).”¹²⁶

Šī līdzība trāpīgi norāda gan uz novērtējuma principu vispārpiemērojamību, to universālo dabu, gan nesaraujami ciešo saistību ar radīšanas un izmaiņu procesu. Tā norāda arī uz novērtējumu kā racionalitātes simbolu, kas var radīt destrukciju iracionālas vides kontekstā.

Tomēr sistemātiska, uz datiem balstīta novērtējuma attīstība tā mūsdienā izpratnē ir salīdzinoši jauns fenomēns.

Novērtējuma attīstības 1. fāzi – kura nodēvēta par novērtējuma metodiskās attīstības fāzi, L. Balcers nesaista ar konkrētu laika posmu, bet ar konkrētu pieprasījumu sabiedrībā, kas veido novērtējuma attīstības priekšnoteikumus. Šo pieprasījumu, viņaprāt, veido, no vienas puses, sociālo zinātņu metožu attīstība, no otras – konkrētu sabiedriski politisku struktūru pārvērtības, kam seko aicinājums pēc sistemātiskākas sabiedrības vadības kontroles (īpaši spilgti tas izpaudās ASV). Šādos apstākļos notiek strauja novērtēšanas ideju izplatība.

Augstākminētajā Dž. Medausa un D. Štuflebīma aprakstītajā novērtējuma attīstības vēstures tipoloģijā novērtējuma pirmā fāze (1930–1945) tiek raksturota kā novērtējuma pētījumu aizsākumi, ko pētnieki saista ar ASV zinātnieka Ralfa V. Tailera (*R. W. Tyler*) darbību ASV prezidenta Franklina Delano Rūzvelta (*F. D. Roosevelt*) reformu programmas “Progresīvās izglītības kustība” ietvaros. R. Tailers veica pētnieciskas darbības šīs reformas īstenošanas laikā un attīstīja novērtējuma konceptu. Novērtējums bija koncentrēts uz skolu mācību programmas mērķu salīdzinājumu ar

¹²⁶ Patton M. Q. *Utilization-focused evaluation : the new century text*. 3. ed. Thousand Oaks: Sage, 1977, p. 1.

faktiskajiem skolēnu mācību rezultātiem. Līdz tam, lai garantētu izglītības “produkta” kvalitāti, lielākā uzmanība tika pievērsta skolotāju kvalifikācijai un citiem faktoriem, kas saistīti ar izglītības organizatorisko līmeni. R. Tailers lielā izglītības reformu plāna kontekstā radīja alternatīvu izglītības sistēmas un institūciju kontroles modeli, piedāvājot inovatīvu pieeju, kas paredzēja sekmju pārbaudē subjektīvās metodes nomainīt ar zinātniskām. Domājams, ka būtisks katalizators novērtējuma attīstībai izglītības jomā bija konkrētais laika posms ASV, kas saistās ar radikālām izmaiņām, ko pazīstam kā Lielās depresijas un Jaunā kursa (*New Deal*) laiku. Minētajai izglītības reformai bija liela praktiska nozīme, jo šajā laikā daudzu ASV jauniešu nākotnes prognozes pasliktinājās tieši neperspektīvās izglītības dēļ. Praktiski visi novērtējuma attīstības analītiķi, arī L. Balcers, atzīst, ka R. Tailers uzskatāms par zinātniskās novērtēšanas “tēvu”. Tiek atzīts, ka R. Tailers pētniecisko aktivitāšu panākumu garants meklējams viņa īstenotajā pieejā, kur izglītojamo sekmju pārbaude jeb efektivitātes kontrole tiek īstenota samērojot to ar iepriekš definētu novērtējuma priekšmeta mērķi, kur tiek veikta šādā ceļā atklāto sistēmas vājo punktu analīze, kura, savukārt, ļauj producēt uzlabojuma idejas.

Eiropas reģionā R. Tailers darbības laika posmā (20. gs. 30. gadi) nav liecību par līdzīgu pētniecisku aktivitāšu aizsākumiem, taču Otrā pasaules kara laikā un īpaši pēc tā beigām pieauga pieprasījums pēc sociālo problēmu risinājuma un, līdz ar to, pieprasījums pēc novērtējuma. Radītās plānošanas programmas gan sabiedriskajā, gan komerciālajā sektorā arvien biežāk saturēja novērtējuma sadaļu un novērtējuma prakses izplatījās gan reģionāli, gan sektorāli. Pīters Rossi, Hovards Frīmens un Gerhards Hofmanis (*G. Hoffmann*) 80. gadu beigās norāda, ka laikā pēc Otrā pasaules kara pētījumi ar novērtējuma pētījumam raksturīgo loģisko struktūru tiek īstenoti “ne tikai ASV, Eiropā un citu pasaules reģionu industriālajās valstīs, novērtējuma pētījumi tiek veikti arī Jaunatīstības valstīs. Arvien biežāk dažādas programmas satur novērtējuma komponenti, lai tās būtu ģimenes plānošanas programmas Āzijā, programmas veselības aprūpei un pārtikas nodrošināšanai Latīņamerikā vai lauksaimniecības un pašvaldību attīstībai Āfrikā.”¹²⁷

ASV straujākā novērtējuma disciplīnas attīstība notiek prezidentu Dž. Kenedija un L. Džonsona prezidentūras laikā (atbilstoši 1961.–1963. un 1963.–1969. gadi). Šajā laikā ASV valdības programmu “Cīņa ar nabadzību” un “Labklājības sabiedrība”

¹²⁷ Rossi P., Freeman H., Hoffmann G. *Programm-Evaluation : Einführung in die Methoden angewandter Sozialforschung*. Stuttgart: Enke, 1988, S. 5.

novērtēšanas darbībām tika iepludināti nozīmīgi naudas ieguldījumi un šo kampaņu efektivitāte tika pārbaudīta ar novērtējuma pētījumiem.

Kaut arī 60. gados novērtējuma prakse attīstījās galvenokārt ASV, arī Eiropā pakāpeniski pieauga novērtējuma pētnieciskās aktivitātes. Piemēram, Vācijā padziļinātas diskusijas par novērtēšanas teorētiskiem un praktiskiem jautājumiem notika izglītības reformas ietvaros un mācību programmu attīstības modeļu meklējumu kontekstā, kad īpaši tika akcentēta novērtējuma aktivitāšu sociālā dimensija – valsts izglītības sistēmas leģitimizācijas problēmas, jo izglītības procesu vadības valstiskās institūcijas zinātnisko novērtēšanu izmantot tiecās kā līdzekli, lai samazinātu un vājinātu hronisko leģitimizācijas deficītu un nodrošinātu politisko un plānošanas lēmumu publiskumu un atklātību.

Novērtējuma attīstību līdz 60. gadu beigām sekmēja daudzveidīgi sabiedrības procesi, tostarp aktualizējās paaugstināta nepieciešamība pēc sabiedrisko lēmumu pieņemšanas papildus kontroles formu attīstības un lēmumu pieņemšanas procesa vadības objektivizēšanas. To varēja sekmēt novērtēšanas un novērtējuma pētījumu veikšana. Arī tā laika zinātnes attīstības perspektīvas kontekstā novērtējuma jomas attīstība vērtēta ļoti optimistiski: “Viena no vispievilcīgākajām mūsu gadsimta idejām ir tāda priekšstata par zinātņi radīšana, kur tās (zinātnes) galvenā darbība ir nodrošināt sociālo problēmu risināšanu.”¹²⁸

Šajā laikā novērtējumu arī Eiropā sāka īstenot ne tikai uz zinātnisko darbību orientētas augstskolu un citas pētniecības institūcijas, arvien biežāk tas notika saskaņā ar izglītības, kultūras vai citu nozaru vadības, arī politiskās vadības, pasūtījumu, iniciatīvu un pēdējo tiešā uzraudzībā. Vēl vairāk – radās pētnieciskie institūti, kuri specializējās novērtējuma pētījumu pasūtījumu izpildē. Tomēr pētnieki uzskata, ka līdz 70. gadiem Eiropas novērtēšanas prakse vairāk saistīta ar zinātniski socioloģisku rīcības pētījumu (novērtējuma pētījumu tolaik klasificēja kā vienu no rīcības pētījumu veidiem) metožu un paradigmu attīstību un debates par metodoloģiskiem jautājumiem dominēja attiecībā pret praktiskajiem novērtējuma īstenošanas pasākumiem¹²⁹.

Tie vēl bija tikai novērtējuma zinātniskā diskursa teorētisko un empīrisku priekšnoteikumu izveides aizsākumi, un tikai kopš 20. gadsimta 90. gadiem var runāt par tā pilnīgu konstituēšanos. Taču jau 70. gados saistībā ar Karla Raimunda Popera

¹²⁸ Suchman E., A. *Evaluative research : principles and practice in public service & social action programs*. New York: Russell Sage Foundation, 1967, p. 1.

¹²⁹ Zinnecker J., Stickelmann B., Müller E., Heinze T. (Hrsg.). *Die Praxis von Handlungsforschung : Berichte aus einem Schulprojekt*. München: Juventa, 1975.

(K. R. Popper) atziņām un, īpaši saistībā ar viņa tā saukto Mazo soļu sociālo tehniku, kas saturēja ideju par iespējām īstenot sabiedriskās kārtības zinātnisku pārveidi, parādījās arī cerības uz novērtēšanas attīstību. Arī citi pētnieki puda ideju par zinātniskās pieejas un metožu piemērošanu sabiedrības organizēšanā un – konkrēti – politisko lēmumu pieņemšanā. Akadēmiskajā vidē tolaik tika runāts par “reformām kā eksperimentu” un par “eksperimentālo sabiedrību” (*experimenting society*), piemēram, ASV pētnieks Donalds Tomass Kembels (*D. T. Campbell*) savas publikācijās ieskicēja vīziju par to, kā iespējams uzlabot rīcībpolitiku, vairāk izmantojot eksperimenta metodi¹³⁰. Viņš iestājās par tādām rīcībpolitikas metodēm, kuras rīcībpolitikas veidošanas ietvaros vairāk izmantotu sadarbības metodes, kas uzlabotu iespējas iesaistīt politikas veidošanā ieinteresētās grupas (*stakeholders*) un tādējādi sekmētu eksperimentu un datu izmantošanu kā politisko lēmumu pamatojumu. Šajā laikposmā, paplašinoties novērtējuma praksei, aktualizējās novērtējuma pētījuma dominējošo metožu vājās vietas. Metodes galvenokārt bija vērstas uz programmas, projekta u. tml. galarezultāta mērījumiem, taču tās izrādījās maz piemērotas tādas informācijas ieguvei, kura būtu vajadzīga prakses optimizēšanai.

Pētnieki atzīst, ka šiem agrīnajiem novērtējuma pētījumiem ir kas kopīgs: tie ir orientēti uz sasniegto programmas mērķu fiksēšanu un uz kvantitatīvu mērījumu. Tā laika novērtējuma teorijās attīstās ideja, ka programmas efektivitāte ir pārbaudāma, pamatojoties uz kvantificējamiem indikatoriem, un šajā jomā jāmeklē arvien labākas metodes. Šo teoriju pārstāvji balstījās uz pozitīvisma pētniecības loģiku, kas paredz eksperimentālu vai kvaziekperimentālu pētījuma dizainu un priekšstatu, ka kvantitatīvu datu izmantojums ir drošākais ceļš uz objektīvu izteikumu veidošanu. Par 60. gadu novērtējuma veikšanas galveno metodisko pamatojumu tiek uzskatīts Donalda Kempbela un Džuliāna Stenlija (*J. Stanley*) 1963. gadā iznākušais darbs “Eksperimentālais un kvaziekperimentālais pētījuma dizains”¹³¹, kurā autori pauž savu pārliecību, ka vienīgais iespējamais ceļš uz kumulatīvu progresu ir pozitīvisma paradigmas pamatprincipos balstītā ideja par kvantitatīvās pieejas absolūto nozīmi, kurai seko visi tā laika nozīmīgākie novērtējumu īstenojoši pētnieki.

Novērtējuma attīstības 1. fāzes (pēc L. Balcera iedalījuma) laikā netiek pievērsta īpaša uzmanība tādiem novērtēšanas aspektiem kā novērtējuma informācijas nopietna

¹³⁰ Dunn W. N. *The experimenting society: essays in honor of Donald T. Campbell*. New Brunswick, [N.J.]: Transaction Publishers, 1998, p. 35–68.

¹³¹ Campbell D. T., Stanley J. C. *Experimental and quasi-experimental designs for research*. Chicago: Rand MacNally, 1963, p. 3.

analīze vai novērtējuma rezultātu sistematizēšana noteiktos saturiskos līmeņos. Novērtējuma rezultātu praktiskā izmantošana nebija novērtējuma pētniecisko aktivitāšu uzmanības centrā. Novērtējumaniecīgā praktiskā ietekme, kas visbiežāk izpaudās faktā, ka lēmumu pieņēmēji novērtējuma pētījuma radītās zināšanas neizmantoja, noveda pie situācijas, ka novērtējuma projektiem paredzētais finansējums tika strauji samazināts. Šie procesi ļauj 20. gadsimta 60. gadu beigās un 70. gadu sākumu definēt kā krīzes izpausmi novērtējuma pētījuma attīstībā un līdz ar to runāt par jauna posma sākumu. Tomēr krīze nav galvenais, kas raksturo šo fāzi.

Novērtējuma attīstības 2. fāzi L. Balcers raksturo kā novērtējuma izmantošanas krīzes un paradigmu maiņas laiku.¹³² Galvenais, ka minētā krīze bija priekšnoteikums novērtējuma koncepta diferenciacijai un tālākai attīstībai, turklāt tika attīstīti vairāki ceļi jeb virzieni, kā akcentēt novērtējuma izmantošanas problēmu. Šim novērtējuma attīstības posmam raksturīgi daudzu ar novērtējumu saistītu sākotnēju ideju, principu un metožu pārskatīšana, ko sekmēja straujā novērtējuma prakses attīstība. Notika pārorientācija un pārkonceptualizācija. Kā atbilde uz sabiedrisko pieprasījumu – nodrošināt novērtējuma rezultātu izmantošanu – radās ideja, ka jāattīsta tādas novērtējuma formas, kuru mērķis ir uzlabojumi. To pauda vairāki novērtējuma teorētiķi, piemēram, Lī Kronbahs¹³³ un Maikls Skrivens, kurš uzskatīja, ka gadījumā, kad tiek īstenots novērtējums “ar mērķi uzlabot”, to var uzskatīt par īpašu novērtējuma formu un nosauca to par formatīvo novērtējumu¹³⁴.

Novērtējuma koncepta saturiskās izmaiņas saistījās ar idejām, ka novērtējuma pētījumam ne tikai jāapraksta novērtējamais priekšmets, bet jāieņem noteikta vērtējoša pozīcija un jānovērtē lēmumi. Šādas idejas radīja tādas problēmas, kādas nebija aktuālas iepriekšējos novērtējuma attīstības gados: vairs netika uzskatīts par pietiekamu, ja ar novērtējuma palīdzību tiek pārbaudīti un novērtēti sasniegtie rezultāti. Šajā laikā būtisku nozīmi iegūst novērtējuma priekšmeta mērķa kategorija. Tika izvirzīts uzdevums, ka novērtējuma priekšmetam jābūt saistītam ar noteiktu mērķi, kurš arī jāpakļauj kritiskai pārbaudei. Ja pats novērtējuma priekšmeta mērķis nav novērtēts kā vēlamams un labs, tad arī jautājums par uz šo mērķi orientēto darbību rezultātiem zaudē savu nozīmi un šie rezultāti kļūst nesvarīgi. M. Skrivena idejas atbalstīja un attīstīja

¹³² Balzer L. *Wie werden Evaluationsprojekte erfolgreich? : Ein integrierender theoretischer Ansatz und eine empirische Studie zum Evaluationsprozess*. Landau: Verl. Empirische Pädagogik, 2005, S. 82.

¹³³ Cronbach L. J. *Educational psychology*. 2.ed. London: Hart-Davis, 1963.

¹³⁴ Scriven M. *Evaluation: a study guide for educational administrators*. Fort Lauderdale, Fla.: National Ed. D. Program for Educational Leaders, Nova University, [1974].

vairāki pētnieki. Šajā laikā veidojās konkrēti priekšstati par to, kā novērtējuma pētījumam vajadzētu īstenoties, pēc kādiem kritērijiem novērtējums būtu veicams. Daudzveidīgu vēlāko novērtējumu pieeju attīstības galvenais un centrālais izejas punkts tolaik bija jautājums par to, kurš novērtējuma pētījuma ietvaros veic gala novērtējumu. Tika attīstītas visas iespējamās novērtējuma modifikācijas pēc kritērija “Kurš ir gala novērtējuma īstenotājs?”. Piemēram: novērtējuma gala sprieduma veikšanas kompetence deleģēta pašam novērtējuma īstenotājam; vai – novērtējums veidojas starp atšķirīgām novērtētāju grupām; vai – novērtējums ir ietekmēto un iesaistīto pušu atbildība utt.

Šajā laikā atbilstoši minētajam kontekstam mainījās arī novērtējuma pētījuma metodes. Lai nodrošinātu un attīstītu novērtējuma rezultātu precizitāti, ticamību un drošumu, kas savukārt veicinātu vēl labāku šo rezultātu pielietojamību, attīstījās arvien sarežģītākas un pētniekam arvien augstākas prasības saturošas metodes. To tālākattīstība nozīmēja arī kvalitatīvi naturālistiskās perspektīvas izmantošanu kā metodoloģisko pamatu datu vākšanai novērtējuma ietvaros, kas bieži tika pretnostatīta kvantitatīvi eksperimentālajai pozīcijai, kas bija dominējusi novērtējuma pētījuma jomā.

Šī jaunā situācija 20. gadsimta 70. gadu vidū sekmēja šķelšanos novērtējuma pētījuma veicējos, jo tā radīja divas “nometnes” starp kurām attīstījās paties “aukstais karš”, kas noveda pie cīņas starp “kvalitāti un kvantitāti”, kā arī pie paradigmu strīda. Konkrēti tas izpaudās tādējādi, ka šajā laikā metožu klāsts tika papildināts ar jaunām kvalitatīvām datu vākšanas tehnikām – dziļā intervija un novērojums. Turklāt tika uzturētas asas un principiālas debates par novērtējuma funkcijām un novērtējumam piemērotāko izziņas modeli. Tolaik jaunās, kvalitatīvi naturālistiskās pozīcijas pārstāvji atbalstīja novērtējuma modeli, ko dēvēja par antipozitivistisko jeb naturālistisko modeli, bet vēlāk tas ieguva apzīmējumu “konstruktīvisms”. Tā pārstāvji balstījās spriedumā, ka no ietekmēto un iesaistīto personu interpretācijām un vērtībām brīva un neatkarīga realitāte nemaz nepastāv. Attiecīgi – nav iespējams runāt par objektīvas un uz patiesiem faktiem atbilstošas realitātes atspoguļošanas iespējām. Līdz ar to – konstruktīvistu skatījumā novērtējuma pētījums nozīmē nevis iedomāti objektīvu faktu apkopošanu, bet gan konkrētu gadījumu izpētīt tuvāk ņemot vērā iesaistīto pušu vajadzības un viedokļus. Šiem viedokļiem un vajadzībām jāklūst par novērtējuma projekta darbības vadlīnijām. Šo diskusiju konteksts bija labvēlīga augsne vairāku novērtējuma pieeju un modeļu¹³⁵

¹³⁵ Alkin M. C. *Evaluation roots : tracing theorists' views and influences*. Thousand Oaks [etc.]: Sage, 2004.

attīstībai, kuri vēlākajos gados nostiprinājās, pārauga uzlabotās versijās un ieguva plašu pielietojumu. Viens no mūsdienās aktīvi izmantotajiem novērtējuma modeļiem, kas radies 20. gadsimta 70. gados, ir tā sauktais novērtējuma CIPP modelis, kas nozīmēja sekojošu novērtējuma pieeju: novērtējuma informācija, neatkarīgi no tajā izmantotajām datu vākšanas metodēm, tiek sadalīta četrās informācijas formās:

- 1) **C** – konteksts;
- 2) **I** – *input* jeb ievade;
- 3) **P** – process;
- 4) **P** – produkts jeb *output* informācija.

Šo novērtējuma modeli radīja Dāniels Štuflebīms (1973, 2003) un šodien pazīstamo abreviatūru CIPP toreiz šifrēja tā: **C** – *Context*/konteksts: vide & vajadzības, **I** – *Input*/ieguldījums: stratēģijas un resursi, **P** – *Process*: īstenošanas uzraudzība; **P** – *Product*/rezultāts: rezultāti (*outcome*) – gan kvalitātes, gan nozīmes. Šī novērtējuma modeļa specifiska iezīme ir īpaša uzmanība un fokusējums uz lēmuma pieņemšanas procesiem, tā piemērošanas galvenais nolūks ir sekmēt racionālu un pēctecīgu lēmuma pieņemšanu it īpaši ilgtermiņa pakalpojumiem un programmām. Šajā laikā M. Skrивens (1973) attīstīja arī bez-mērķa novērtējuma konceptu, bet Roberts E. Stake (*R. E. Stake*, 1975) definēja tā saukto atsaucīgo/*responsive* novērtējumu, attīstījās arī novērtējuma naturālisma idejās pamatotais ietvars. Eiropā tika pievērsta uzmanība arī novērtējuma prakses dažādošanās negatīvajam rezultātam, jo, piemērojot novērtējumu daudzveidīgos kontekstos, aktualizējas no morāli ētiskā viedokļa negatīvās novērtējuma diskursa puses (novērtējuma rezultātu spekulatīva izmantošana konkurences problēmu risināšanai u. tml.), kaut, protams, šī dažādošanās vēlāk sekmēja arī novērtējuma teorētisko ietvaru un pieeju, kā arī praktisko īstenošanas formu būtisku paplašinājumu.

70. gadiem un 80. gadu sākumam raksturīga vēl viena pazīme, ko novērtējuma attīstības tipoloģijā uzsver Dž. Medauss un D. Štuflebīms. Viņi min vairākus faktus, kas norāda uz novērtējuma profesionalizēšanos un dažādošanos¹³⁶.

- Tika dibinātas vairākas profesionālās un interešu biedrības, piemēram, Novērtējuma Pētījuma biedrība, kas uzskatāma par mūsdienās ietekmīgās

¹³⁶ Hense J. *Textsammlung & Geschichte der Evaluation*. In: *evaluation.de – Evaluation und Qualitätssicherung im Bildungswesen*. Verfügbar unter <http://www.evaluation.de/taxonomy/page/and/116,66> Skat. 16.10.2010.

Amerikas Novērtējuma asociācijas vēsturisko priekštecī (Eiropā radniecīgas novērtētāju profesionālās asociācijas veidojās vismaz desmitgadi vēlāk, piemēram, 1997. gadā dibināta Vācijas Novērtējuma biedrība *DeGEval*).

- Tika attīstītas izglītības iespējas novērtējuma veikšanā, radot virkni izglītības programmu un tālāk izglītības kursus, kuri, pretēji parastajai izglītībai sociālo zinātņu metožu jomā, bija vērsti uz apmācāmo sagatavošanu novērtētāja darbībai.
- Sāka regulāri iznākt nozares žurnāli, kas kalpo par savdabīgu viedokļu un pieredzes apmaiņas forumu (piemēram: *Studies in Educational Evaluation* vai *New Directions for Program Evaluation*).
- Attīstījās novērtējuma standarti (*ERS Standard Committee*, 1982; *Joint committee*, 1981, 1988, 1994, 2002).
- Tika definēti metanovērtējuma pamatprincipi, kas sekmēja gan novērtējuma kvalitatīvo rādītāju precizēšanu, gan novērtējuma kvalitātes pārbaudes iespēju paplašinājumu, jo veidoja pamatu novērtējuma novērtēšanas tehniku attīstībai.
- Novērtējums tika atzīts par pastāvīgu zinātnisku disciplīnu un praktiskas darbības lauku.

Augstāk minētie fakti labi ilustrē novērtējuma darbību profesionalizēšanos, taču šim laika posmam zīmīga ir arī intensīva novērtējuma prakses dažādošanās¹³⁷, kas atspoguļota novērtējuma attīstībai veltītajos akadēmiskajos izdevumos. Šajā novērtējuma attīstības fāzē iznāca arī pirmās nozīmīgākās novērtējuma mācību grāmatas, kuru autori bija Pīters Rossi, Hovards Frīmens un Sonija Raita (*S. Wright*)¹³⁸, kā arī Kerola Veisa (*C. H. Weiss*)¹³⁹. Minētie izdevumi ir piedzīvojuši vairākkārtējus papildinātus atkārtotos izdevumus. Jāatzīst, ka šim novērtējuma dažādošanās posmam raksturīga ne tikai nozares attīstībai produktīvu un ilgtspējīgu novērtējuma koncepciju radīšana – parādījās arī vairākas vēlāk neizmantotas teorētiskās pieejas, turklāt zināmu spriedzi radīja novērtējuma teorētiķu viedokļu polarizācija debatēs par novērtējuma metodiskajiem jautājumiem: vienā pusē bija pozitīvistiski kvantitatīvās metodoloģijas

¹³⁷ Shadish W. R., Cook T. D., Leviton L. C. *Foundations of program evaluation : theories of practice*. Newbury Park [etc.]: Sage, 1991.

¹³⁸ Rossi P. H., Freeman H. E., Wright S. R. *Evaluation: A Systematic Approach*. Beverly Hills, Calif.: Sage, 1979, p. 336.

¹³⁹ Weiss C. H. *Evaluation research : methods for assessing program effectiveness*. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall, 1972.

aizstāvji, bet otrā – fenomenoloģiski kvalitatīvās pieejas atbalstītāji. Turklāt šīs debates atspoguļoja ne tikai novērtējuma metodiskos aspektus, bet tajās tika skarti arī dziļāki novērtējuma ideoloģiskie un epistemoloģiskie aspekti. Šie fakti norāda uz novērtējuma jomas nostiprināšanās un attīstības ceļa neviendabību un ambivalenci.

Rezumējot var secināt, ka novērtējuma attīstības 2. fāzi (pēc L. Balcera) raksturo divas galvenās pazīmes, kuru savstarpējā mijiedarbībā veidojās jauns skatījums uz novērtējuma fenomenu. Runa ir par *novērtējuma rezultātu izmantošanu un novērtējuma īstenošanai piemērotākām metodēm*.

Jau 20. gadsimta 60. gadu beigās akadēmiskajās debatēs aktualizējas jautājumi par sociālo zinātņu pētījumu rezultātu izmantošanu kopumā, tās iekļāva arī novērtējuma pētījuma rezultātu izmantošanas tematiku. Būtisku ieguldījumu novērtējuma pielietojuma un izmantošanas problemātikas analīzē sniedza K. Veisas darbi, kuri izraisīja asas diskusijas par to, kā teorētiski un empīriski daudzveidīgi īstenotu pētījumu rezultāti tiek uztverti, ieviesti, izmantoti praksē. Publiskajā akadēmisko debašu telpā tika pausta atziņa, ka ir pavisam neliels skaits dokumentāli fiksējamu pierādījumu par veidu un pakāpi – kā lēmumu pieņēmēji izmanto novērtējuma rezultātus. Šis fakts tika skatīts kā problēma, jo, atšķirībā no akadēmiskā pētījuma, novērtējuma pētījuma specifika saskatāma tieši tā vērsumā uz darbību. Novērtējuma pētījuma radītās zināšanas paredz konkrētu rīcību kā sekas un šādas pieredzes trūkums rada šaubas par novērtējuma jēgu. Šai problēmai 70. un 80. gadu mijā uzmanību veltīja ASV pētnieki Mārvins Alkins (*M. Alkin*) un Lī Kronbahs (*L. Cronbach*). Turpretī Eiropas akadēmiskajā literatūrā tika aktualizēta novērtējuma praktiskās izmantošanas problēma tikai 80. gados un 90. gadu sākumā, kad tā tika izvirzīta asi un polemiski.

Tieši izglītības politikas jomā tika novērots, ka novērtējums biežāk tiek veikts nevis ar mērķi iegūt argumentus efektīvākai lēmuma pieņemšanai, bet – drīzāk, lai labāk spētu “pārdot” pieņemtos lēmumus. Vairāki pētnieki arī vēlākajos gados pauduši vilšanos, ka cerības uz to, ka novērtējuma rezultāti tiks izmantoti kā pamatojums konkrētu programmu un reformu projektu uzlabojumu lēmumos nav piepildījušas¹⁴⁰. Novērtējuma rezultāti, labākajā gadījumā noderējuši kā pamats *ad-hoc* argumentācijai un tikai retumis izmantoti to faktiskie un būtiskie rezultāti. Vairāki novērtējumu pētījumu jomā praktizējoši pētnieki aprakstījuši situācijas dažādās novērtējuma

¹⁴⁰ Thonhauser J., Patry J.-L. (Hrsg.). *Evaluation im Bildungsbereich : Wissenschaft und Praxis im Dialog*. Mit Beitr. von Roland Albert. Innsbruck; Wien: Studien-Verl., 1999.

īstenošanas jomās, kad novērtējuma laukā iesaistītās puses pakļāvušas novērtējumu savām interesēm.

Par spīti neveiksmēm novērtēšanas rezultātu pielietojuma jomā, tā rezultātu izmantošana vēlāk tika atzīta par novērtējuma pētījuma kā sociāli zinātniskas darbības būtisku īpašību.¹⁴¹ Novērtējuma pragmatiskā skatījuma pārstāvji, resp., tie teorētiķi, kuri novērtējuma jēgu saista ar prakses vajadzībām, centušies mazināt to pētnieku viedokļa ietekmi, kuri pārstāv viedokli, ka novērtējums saistāms ar konkrētu, fiksētu metožu lietojumu. Savukārt pēdējie centās argumentēt metodes nozīmi novērtējuma īstenošanā un turpināja diskusijas par kvantitatīvo un kvalitatīvo metožu jeb kritiskā racionālisma un rīcības pētījuma paradigmu piemērotību novērtējuma pētījumiem. Diskusijas pamatu un šaubas radīja jautājums: “Vai ir iespējams, vadoties pēc tīri zinātniskiem kritērijiem atlasīt praksē izmantojamas un praksei derīgas zināšanas?”

Šis debašu jeb novērtējuma pētījuma metodologu “aukstā kara” posms teorētisko diskusiju jomā uzskatāms par pagājušu, lai gan atsevišķās praktiskās situācijās vēl aktualizējas nelielas sadursmes.¹⁴² Jau 80. gadu sākumā tika panākts tālejošs konsenss, kas atzina vienādas “esamības tiesības” kā kvantitatīvi eksperimentālajai, tā kvalitatīvi naturālistiskajai perspektīvai, pieņemot, ka – atkarībā no pētnieciskā jautājuma uzstādījuma un pētījuma ietvarnosacījumiem – ir lietojamas gan kvantitatīvās, gan kvalitatīvās metodes, bet reizēm arī abas metožu kopas kombinācijā. Protams, tas nozīmē, ka novērtētājam jābūt lietas kursā par abām metožu kopām. M. Patons¹⁴³ atzīst, ka konsenss iespējams tad, kad novērtētāji pārzina un izmanto daudzveidīgas metožu variācijas, jo sapratuši, ka būtiski ir niansēti reaģēt uz novērtējuma pieprasījumu un piemērot metodes daudzveidīgajiem novērtējuma pētījuma jautājumiem. Pētījuma lauks tiek iepazīts tad, kad tiek izmantotas iespējami daudzveidīgas metodes – gan kvalitatīvās, gan kvantitatīvās, vienmēr paturot prātā to priekšrocības un vājās vietas.

Pēc L. Balcera tipoloģijas 3. fāze novērtējuma attīstībā tiek raksturota ar atslēgas vārdiem: *orientēšanās uz izmantošanu*. Šim novērtējuma attīstības posmam, kas hronoloģiski saistāms ar pagājušā gadsimta 80. gadiem, raksturīga līdz tam radīto daudzveidīgo, dažkārt izteikti atšķirīgo novērtējuma perspektīvu integrācija (vairāk

¹⁴¹ Kromrey H. *Evaluation – ein vielsichtiges Konzept Begriff und Methodik von Evaluierung und Evaluationsforschung. Empfehlungen für die Praxis*. Pieejams: http://www.profkromrey.de/SuB_2001-2-kromrey.pdf; skat 10.10.2010.

¹⁴² Balzer L. *Wie werden Evaluationsprojekte erfolgreich? : Ein integrierender theoretischer Ansatz und eine empirische Studie zum Evaluationsprozess*. Landau: Verl. Empirische Pädagogik, 2005, S. 83.

¹⁴³ Patton M. Q. *Utilization-focused evaluation : the new century text*. 3. ed. Thousand Oaks: Sage, 1977, p. 267.

izteikta ASV). Tomēr būtiskākās pārmaiņas novērtējuma jomas attīstībā saistāmas ar to, ka uzmanības centrā vairs nebija metožu jautājums, bet gan novērtējuma rezultātu konkrēta izmantošana, neatkarīgi no tajā izmantotajām datu vākšanas metodēm. Attīstījās priekšstats, ka, lai novērtējuma pētījuma projektu kvalificētu kā sekmīgu, tā rezultātiem ir jābūt ieviestiem praksē. Šeit var minēt vairākus autorus, kuri, analizējot novērtējuma attīstību, dažādos kontekstos novērtējuma praktiskās izmantošanas parametru raksturo kā izteikti relevantu novērtējuma pētījumam: K. Veisa, P. Rossi, M. Patons, D. Fetermans. Šo autoru priekšstatiem vēlāk pievērsīsimies detalizētāk.

Novērtējuma attīstības 4. fāze (ASV sākās 80. gadu otrajā pusē, Eiropā – tūkstošgažu mijā un turpinās līdz mūsdienām) tiek dēvēta par *integrācijas un standartizācijas* posmu, kad aizsākusies novērtējuma izmantošanas krīze sekmēja visas novērtējuma jomas atjaunošanos un pārorientēšanos. Pēc tam, kad tika pierādīts, ka novērtējuma rezultāti vai nu vispār neatspoguļojas, vai atspoguļojas reti un fragmentēti konkrētās lēmumu pieņemšanas situācijās, īpaša uzmanība tika pievērsta atsevišķiem novērtēšanas aspektiem. Visupirms notiek jēdziena “izmantošana” rekonceptualizācija, kad jēdzienu “novērtējuma izmantošana” sāk attiecināt ne tikai uz gadījumiem, kad novērtējuma rezultāti tiek izmantoti lēmumu pamatošanā. Šī jēdziena nozīme paplašinās, ar “novērtējuma izmantošanu” tiek saprastas arī tā sauktās “pavadošās”, netiešās, neparedzētās novērtējuma ietekmes dažādos līmeņos. Novērtējuma izmantojumam un lietderībai tiek pievērsta pastiprināta uzmanība, kas izpaužas arī faktā, ka šajā laikā novērtējuma lietderību un izmantojumu sāk skatīt kā vienu no novērtējuma sekmīgas norises kvalitātes kritērijiem. Arvien neatlaidīgāk tiek meklētas novērtējuma metodes un pieejas, kas spētu īstenot šo rekonceptualizāciju un paaugstināt novērtējuma izmantošanas vērtību.

Arī šajā novērtējuma attīstības posmā atsevišķās situācijās aktualizējas debates par piemērotākajām metodēm novērtējuma veikšanā – joprojām notiek cīņa starp kvantitatīvo un kvalitatīvo metožu piekritējiem, resp., starp pozitīvisma un fenomenoloģijas paradigmu. Tajā pašā laikā metožu strīds savā veidā zaudē nozīmi, jo debatēs par novērtējuma izmantošanu arvien biežāk tiek pausta ideja, ka novērtējuma īstenošanā ir akceptējams uz praktiskiem mērķiem orientētais metožu eklektisms, kas anulē “metodoloģisko monismu”. Nostiprinās atziņa, ka nepastāv vienots obligātais un “pareizais” novērtējuma īstenošanas metožu kopums, kura saglabājusi aktualitāti arī

šodienas novērtējuma metodoloģijā¹⁴⁴, jo metožu un datu vākšanas tehniku izvēle galvenokārt ir saistīta ar jautājumu par to, kas kurā novērtējuma situācijā ir mērķtiecīgi, kas – atbilstoši un piemēroti konkrētā novērtējuma prasībām. Dominē pragmatisks skatījums uz novērtējumu kā plānotu sociālu pārmaiņu neatņemamu elementu, kam seko tā rezultātu ilgstoša, ilgtspējīga, jēgpilna izmantošana.

Metodiskā plānā notiek “atvadišanās” no priekšstata, ka novērtējumu var īstenot tikai vienā pareizajā veidā un ar vieniem nemainīgiem paņēmieniem, kuri ir derīgi visām situācijām. Minēto priekšstatu aizstāj zināms eklektisms, kas paredz, ka konkrētā novērtējuma pētījuma ietvaros, saskaņā ar novērtējuma kontekstu un mērķuzstādījumu, tiek izvēlētas tādas metodes un datu ieguves tehnikas, kuras kvalificējas kā mērķtiecīgas un gadījumam piemērotas. Kā nodrošinājums pret neveiksmēm novērtējuma pētījuma gadījumā kalpo nevis sociālo zinātņu pētījuma kvalitātes kritēriji, bet novērtējuma nozares vajadzībām speciāli radīti novērtējuma standarti. Līdz ar novērtējuma teorētisko pieeju tālāko attīstību tās kļuvušas vēl daudzveidīgākas, tādēļ praksē radusies nepieciešamība pēc vienotiem visaptverošiem novērtējuma standartiem.

Vienotu novērtējuma pētījuma veikšanas vadlīniju izstrādei bijis dubults pieprasījums. No vienas puses, šādu vadlīniju esamībai jāpasargā novērtējuma pētījuma pasūtītājus un izmantotājus no sliktas kvalitātes un servisa, no otras puses, tām jānodrošina novērtējuma produkta lietotājam iespēja saņemt lietošanai piemērotu informāciju, ko varētu visoptimālākajā veidā izmantot darbā. Novērtējuma standarti nav piesaistīti kādam konkrētam novērtējuma modelim. Tie integrē vairākas novērtējuma teorētiku diskusijās attīstījušās idejas, lai praktiķu rīcībā nodotu novērtējuma praksei nozīmīgu rokasgrāmatu. Protams, diskusijas par šo standartu saturu joprojām ir aktuālas. Ne vienmēr tie vienotā formulējumā ir adaptējami atšķirīgām novērtējuma jomām un izpausmēm, bieži arī jāpārbauda to iedarbīgums. Un tomēr novērtējuma standarti dažādās izpausmēs jau ir formalizēti konkrētos dokumentos, pie kuru satura analīzes mēs atgriezīsimies.

Kopsavilkums

Novērtējuma un novērtējuma pētījuma vēsture ilustrē šīs jomas attīstības nesaraucamo saikni ar sociālo pētījumu metodoloģiju izmaiņu un attīstības dinamiku, kas īstenojas ciešā kopsakarā ar sociāli politisko pieprasījumu pēc novērtējuma rezultātu

¹⁴⁴ Rossi P. H., Freeman H. E., Lipsey M. W. *Evaluation : a systematic approach*. 7th ed. Thousand Oaks, CA [etc.]: Sage, 2004.

izmantošanas. Novērtējuma pētījuma sākotnējais pieprasījums ir cieši saistīts ar tā spēju sniegt zinātniski argumentētu, metodoloģiski un metodiski pamatotu, ticamu, objektīvu un drošu informāciju par novērtējuma priekšmetu. Novērtējuma pētījumu rezultātu praktiskās izmantošanas diskurss ir būtisks priekšnosacījums tā attīstībai un nozīmīgs tā specifikas raksturojums. Novērtējuma pētījuma rezultātu izmantošana lēmumos nav koncepta “novērtējuma pētījuma rezultātu izmantošana” vienīgais empīriskais referents, šo konceptu iespējams paplašināt un runāt par “novērtējuma pētījuma praktisko izmantošanu”.

2.3. Novērtējuma teorētisko pieeju raksturojums

Lai iegūtu pilnīgu priekšstatu par novērtējuma daudzveidīgajām formām, kā arī par pētniecisko metodoloģiju un metožu aspekta nozīmi to daudzveidības spektrā, aplūkosim novērtējuma teorētiskās pieejas no to saturiskā aspekta, uzmanību pievēršot arī citam šī darba pētnieciskās intereses lokā esošam parametram – novērtējuma pētījumu izmantošanas aspektam. Jāatzīmē, ka novērtējuma pētījuma pieejas joprojām dinamiski attīstās un virkne jaunu pieeju vēl nav pietiekami skaidri identificējamās novērtējuma praksē. Tā, piemēram, vairāki novērtējuma praktiķi un pētnieki arvien lielāku uzmanību pievērš novērtējuma attīstības nosacījumu maiņai, ko ietekmē politikas veidošanas procesa kompleksitātes pieaugums¹⁴⁵. Īpaša nozīme novērtējuma paņēmieni attīstībā starptautiskajā politikā ir globālajam finanšu politikas aktoram – Pasaules Bankai. Tās izdotajā „Ietekmes novērtējuma rokasgrāmatā” arī norādīts uz novērtējuma jomas attīstības tendencēm un tās nozīmi: „Programmas pirms to ieviešanas var šķist potenciāli daudzsološas, taču ne vienmēr pirms to īstenošanas ir viegli saskatāma to potenciālā ietekme vai labums. Acīmredzama ir vajadzība pēc ietekmes novērtējuma, kura mērķis ir palīdzēt politikas veidotājiem izlemt, vai programmas radīs vai rada paredzētās ietekmes, tādējādi veicinot atbildīgu un apdomātu līdzekļu piešķiršanu programmām un veicinot sapratni, kas darbojas sekmīgi, kas ne. .. Efektīvam ietekmes novērtējumam būtu jāspēj precīzi izvērtēt mehānismus, kā programmas dalībnieki reaģē uz iejaukšanos. .. Īpaši svarīgi veikt ietekmes novērtēšanu, lai palīdzētu politikas veidotājiem saprast kādas intervences sekas, vienlaicīgi saistot tās

¹⁴⁵ Mermet L., Billé R., Leroy M. Concern-Focused Evaluation for Ambiguous and Conflicting Policies: An Approach From the Environmental Field. *American Journal of Evaluation*. 2010/31: 180 originally published online 11 may 2010 ; <http://aje.sagepub.com/content/31/2/180>; skat. 15.12.2010.

ar turpmākajiem intervences pasākumiem.”¹⁴⁶. Novērtējuma pētījuma prakses straujajā attīstība ļoti būtiski ietekmējusi to, ka akadēmiskā izpratne un refleksija par novērtējuma paņēmieniem ne vienmēr atbilst pieredzes daudzveidībai.

Neskatoties uz reģionālajām un vēsturiskā laika posma konteksta ietekmētajām novērtējuma un novērtējuma pētījuma konceptuālās izpratnes un īstenošanas prakses atšķirībām, kā arī uz šī fenomena daudzveidību, novērtējuma teorētiķi ir radījuši vairākas novērtējuma teoriju, pieeju un modeļu tipoloģijas, izceļot nozīmīgākās. Jau 1991. gadā autori Viljams R. Šadišs jun. (*W. R. Shadish Jr.*), Tomass D. Kuks (*T. D. Cook*) un Laura K. Levitone (*L. C. Leviton*).¹⁴⁷ formulēja septiņas, viņuprāt, būtiskākās novērtējuma pieejas, norādot kā tās saturiski ietekmējušas novērtējuma disciplīnas attīstību. Dž. Medaus, D. Štuflebīms un T. Kelagans¹⁴⁸ savā novērtējuma teorētiskajām pieejām un modeļiem veltītajā 2000. gada izdevumā sniedza pārskatu par 22 atšķirīgām pieejām. M. Alkins 2004. gadā attīsta tā saukto novērtējuma teoriju koku, kurā sakārtotas 29 atšķirīgas pieejas¹⁴⁹.

Ir radītas daudzveidīgo novērtējuma teoriju, pieeju un virzienu klasifikācijas, kuras atšķiras pēc pazīmes vai pazīmju kopas, saskaņā ar kuru ir veidotas novērtējuma pieeju klases.

Ir vairāki mēģinājumi grupēt novērtējuma pieejas, balstoties uz to saturiskajām atšķirībām. Bleins R. Vērtens (*B. R. Worthen*) un Džeimss R. Sānderss (*J. R. Sanders*) izstrādājuši sešu kategoriju klasifikācijas sistēmu, kurā iekļāva sekojošas pieejas¹⁵⁰.

- Mērķorientētas pieejas – to uzmanības centrā ir novērtējuma priekšmeta mērķuzstādījums; novērtējuma pamatzdevums ir pārbaudīt, cik lielā mērā šis mērķis ir sasniegts.
- Menedžmentororientētās pieejas – orientētas uz lēmuma pieņemēju vajadzībām.
- Patērētājiorientētās pieejas – aptver produkta noslēdzošo novērtējumu.

¹⁴⁶ Khandker S.R., Koolwal G.B., Samad H. A. *Handbook on Impact Evaluation. Quantitative Methods and Practices*. The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank: Washington. 2010. P. 3.

¹⁴⁷ Shadish W. R., Cook T. D., Leviton L. C. *Foundations of program evaluation : theories of practice*. Newbury Park [etc.]: Sage, 1991.

¹⁴⁸ Stufflebeam D. L., Madaus G. F., Kellaghan T. (ed.). *Evaluation models : viewpoints on educational and human services evaluation*. 2nd. ed. Boston [etc.]: Kluwer, 2000.

¹⁴⁹ Alkin M. C. *Evaluation roots : tracing theorists' views and influences*. Thousand Oaks [etc.]: Sage, 2004.

¹⁵⁰ Worthen B. R., Sanders J. R. *Educational evaluation : alternative approaches and practical guidelines*. New York [etc.]: Longman, 1987.

- Uz ekspertīzi orientētās pieejas – balstītas novērtējuma priekšmeta profesionālā novērtējumā.
- Uz pretnieku orientētās pieejas – neparedz neitrāla, neietekmēta novērtētāja klātbūtni, bet ļauj mijiedarboties kāda fakta, apstākļu vai viedokļu “par” un “pret” argumentiem, provocējot aizstāvju un apsūdzētāju pozīcijas konkrētā jautājumā.
- Naturālistiskās, dalīborientētās pieejas – paredz novērtējuma priekšmeta izvērtējumu, kas veikts, balstoties uz ietekmēto pušu subjektīvo un no konkrētiem apstākļiem atkarīgo novērtējumu.

Cita rakstura novērtējuma pieeju tipoloģiju piedāvā B. Lī (*B. Lee*). Tas publicēts 2004. gadā izdotajā Reinharda Stokmana (*R. Stokmann*) rediģētajā novērtējuma pētījumam veltītajā rakstu krājumā¹⁵¹. Tur novērtējuma pieejas klasificētas, ņemot vērā to filosofiski ideoloģisko aspektu par iespējamību objektīvi atspoguļot realitāti.

- Pozitīvisma pieeja – tai raksturīga cieša saikne ar zinātni un zinātniskumu. Šīs pieejas ietvaros tiek pieņemts, ka pastāv tikai viena realitāte, kuru var pamatot un objektīvi aprakstīt izslēdzot alternatīvus skaidrojumus. Pētniekam šajā situācijā saistoša ir neitralitāte un apzināta koncentrēšanās uz objektivitātes nodrošinājumu pētījuma ietvaros.
- Interpretējošā jeb konstruktivistiskā pieeja – savu nozīmi iegūst noteiktā kontekstā. Šīs pieejas idejiskais pamatojums ir pieņēmums, ka realitāte ir sociāli konstruēta un nepastāv tāds fenomens kā objektīvā realitāte. Novērotājs pats ietekmē un novērotāju pašu ietekmē tie, ko viņš novēro. Šai ietekmei un iespējamajiem kļūdu avotiem jāpievērš uzmanība un tie jāņem vērā. Izmantojamās metodes bieži ir kvalitatīvas un līdzdalību paredzošas (participatīvas), to rezultāti visbiežāk ir analizējami noteikta konteksta ietvaros, tiem nav piemērojams vispārinājums.
- Transformējoši emancipatoriskā pieeja – akcentē līdzdalīgo un ietekmēto pušu atšķirīgās varas attiecības. Saskaņā ar šo pieeju ir jārūpējas, lai vājākajām grupām nenodarītu zaudējumus. Pamatdoma ir tāda, ka pastāv multipla, daudzveidīga realitāte, kura atšķirīgi ietekmē programmas un novērtējuma sociālo, politisko un kultūras kontekstu, kas, savukārt, jāņem vērā. Šī pieeja

¹⁵¹ Lee B. Theories of evaluation. In: Stockmann, R. *Evaluationsforschung : Grundlagen und ausgewählte Forschungsfelder*. 2., überarb. und aktualisierte Aufl. Opladen: Leske + Budrich, 2004, S. 135–173.

paredz īpašu uzmanību pievērst atšķirībām, kas saistītas ar programmas un novērtējuma dalībnieku sociāli ekonomisko statusu un citām personības pazīmēm. Jānotiek mijiedarbībai starp novērotājiem un novērojamajiem arī ārpus novērtējuma konteksta. Aprakstītā pieeja paredz daudzveidīgu metožu izmantošanu, šīs metodes var būt starpdisciplināra rakstura, bet mērķis ir novērtējuma rezultātu izmantošana konkrētā kontekstā un netiek pieļauts vispārinājums.

Šī B. Lī radītā novērtējuma pieeju tipoloģija norāda uz metodoloģiski epistemoloģisku ideju nozīmi novērtējuma īstenošanā, kas ļauj skatīt novērtējuma fenomenu saistībā ar socioloģijas un – sociālo zinātņu kopumā – iekšējo, autonomo attīstības dinamiku.

Iepriekš minētajā 2000. gada Dž. Medausa, D. Štuflebīma un T. Kelagena redakcijā izdotajā darbā definēti četri novērtējuma virzienu tipi¹⁵².

Pirmajā kategorijā iekļauti novērtējuma virzieni, kuri akcentē metožu izvēli un metodoloģiski korektu to izmantošanu. Šo virzienu pārstāvji lielu uzmanību novērtējuma īstenošanā pievērš metodoloģiski un metodiski piemērotu, kā arī programmas novērtēšanai atbilstošu jautājumu formulēšanai, kas sekmētu metodiski eksaktas pieejas īstenošanu.

Otrajā kategorijā iekļauti virzieni, kas orientēti uz uzlabojumu un atskaišu sistēmas pilnveidi. Šo virzienu pārstāvji skata novērtējumu, akcentējot ideju, ka tā mērķis ir novērtēt programmu, lai to uzlabotu. Šāda tipa novērtējums tradicionāli ir ļoti detalizēts, tajā parasti tiek ņemts vērā pilns iespējamo pētniecisko jautājumu spektrs un visu ietekmēto un iesaistīto pušu vajadzības, kā arī plānotie un neplānotie programmas rezultāti. Šāda novērtējuma ietvaros tiek izmantotas gan kvantitatīvas, gan kvalitatīvas metodes.

Trešajā virzienu kategorijā iekļauti uz sociālajām programmām orientētie novērtējumi, kur, lai programmu raksturotu, izpētītu un novērtētu, galvenā uzmanība tiek koncentrēta uz ietekmēto un iesaistīto pušu, kā arī ekspertu viedokļiem. Šo pieeju pamatā ir konstruktīvistu idejas un ticība multiplai, sociāli konstruētai realitātei, kas konkrētu programmu un tās problēmu novērtējuma gaitā izvirzās priekšplānā.. Šī virziena pārstāvji dod priekšroku kvalitatīvajām pētniecības metodēm.

¹⁵² Stufflebeam D. L., Madaus G. F., Kellaghan T. (ed.). *Evaluation models : viewpoints on educational and human services evaluation*. 2nd. ed. Boston [etc.]: Kluwer, 2000.

Ceturtajā kategorijā autori iekļauj virzienus, kuri neietilpinās “tūrā veidā” nevienā no iepriekš minētajām, jo satur vairākus atšķirīgus aspektus, kas raksturīgi kādam no pirmajiem trim virzieniem.

Var konstatēt, ka šajā novērtējumu virzienu tipoloģijā skaidri iezīmējas galvenie novērtējuma pētījumiem raksturīgākie un nozīmīgākie parametri:

1) novērtējuma zinātniskuma aspekts – akcentē novērtējuma pētījumos izmantoto metodoloģiju, metožu, tehnikas jautājumus;

2) novērtējuma vērība uz programmas uzlabojumu – paredz akcentu uz kontroli, novērtējumu un lietderību;

3) novērtējums kā līdzdalību un iesaisti sekmējošs faktors.

Precīzāka priekšstata gūšanai par novērtējuma pētījumu pieejām, pievērsīsimies mūsu pētījuma kontekstā nozīmīgākos teorētiskos novērtējuma pētījuma modeļu apskatam. To aplūkojumā tiks ievērots viens no pēdējiem, plašu atsaukumi un citējamību guvušais M. Alkina novērtējuma teorētisko modeļu strukturējums¹⁵³, kur tiek izdalīti D. Štuflebīmam un pētnieku komandas radītajai novērtējuma tipoloģijai līdzīgas novērtējuma kategorijas. Taču M. Alkins kā īpašu novērtējuma pieeju kategoriju izdala “uz novērtējuma rezultātu izmantošanu orientētas pieejas”, kas palīdz identificēt un saturiski analizēt tieši mūs interesējošo novērtējuma pazīmi saturošās novērtējuma pieejas – pārējo būtiskāko novērtējuma pieeju kontekstā. M. Alkins veido sekojošu novērtējuma pieeju grupējumu.

1) Pieejas, kuras galveno uzmanību pievērš novērtējuma metodēm un teknikām. Šo izteikti zinātnisko pieeju pamatideja ir virzība uz vispārinājumu un jaunu zināšanu radīšanu. Hronoloģiskā aspektā šī pieeja vairāk tipiska novērtējuma agrīnajam periodam, bet šīs pieejas idejiskie pārstāvji sastopami arī modernajā novērtējuma pētījuma jomā.

2) Pieejas, kuras kā novērtējuma centrālo punktu skata pašu novērtēšanas aktu. Šeit galvenā uzmanība pievērsta datos balstīta novērtējuma procedūrai un tās īstenošanas subjektam.

3) Pieejas pārstāvju interešu centrā ir novērtējuma rezultātu izmantošana. Šo pieeju ietvaros tiek meklētas atbildes uz jautājumu, – kam (kādiem priekšnoteikumiem) ir jābūt, lai novērtējumā gūtie rezultāti tiktu izmantoti un tiem tiktu atrasts pielietojums praksē. Turklāt novērtējuma rezultātu izmantojums tiek skatīts kā īpaši nozīmīgs fakts.

¹⁵³ Alkin M. C. *Evaluation roots: tracing theorists' views and influences*. Thousand Oaks [etc.]: Sage, 2004.

Novērtējuma teorētisko pieeju un pamatojumu klāsts ir patiesi daudzveidīgs un tos visus nav iespējams tipoloģizēt pēc kāda vienota kritērija. Pastāv novērtējuma virzieni, pieejas un modeļi, kuri nepadodas klasifikācijai un sistematizēšanai. Taču mūsu gadījumā uzdevums nav veidot visaptverošu novērtējumu klasifikāciju, bet atklāt novērtējuma pētījumu izaugsmi, daudzveidību un mūs interesējošo novērtējuma aspektu (zinātniski metodoloģiskā un izmantojuma) klātbūtni un nozīmi šo pieeju konstituēšanās procesā.

Turpmāk tiks sniegts nedaudz izvērstāks visām trim novērtējuma pieeju kategorijām raksturīgāko pieeju apraksts un analīze.

Uz metodēm orientētās pieejas. Pazīstamākie autori, kas tās izstrādājuši un aprakstījuši, ir Ralfs V. Tailers, Donalds T. Kempbels, E. Zuhmans, Tomass Kuks, Pīters Rossi, Lī Kronbahs.

Ralfa V. Tailera (R. W. Tyler, 1902–1994) nozīme novērtējuma pētījumu jomas attīstībā jau minēta – šis Ziemeļkarolīnas un citu ASV universitāšu profesors, vairāku ASV prezidentu padomnieks tiek uzskatīts par mūsdienu novērtējuma pētījumu jomas aizsācēju. R. Tailers galvenā darbības joma bija skolu mācību programmas, kuras kļuva par pētnieka interešu objektu, jo to izpēte palīdzēja definēt un izvirzīt specifiskus mācību mērķus un plānotu nodarbības tolaik ASV īstenotās izglītības sistēmas reformas ietvaros. R. Tailers pētnieciskās darbības pamatideja bija – salīdzināt labi pamatotus mācību mērķus ar faktiski sasniegtajiem rezultātiem. Lai sekmīgāk veiktu šo salīdzinājumu, pētnieks izstrādāja darbības plānu, kurš ietvēra galvenos novērtējuma pētījuma loģiskās struktūras elementus, kas tiek izmantoti arī mūsdienās. Tie ir šādi¹⁵⁴:

- vispārējo izglītības mērķu formulējums;
- mērķu klasifikācija;
- mērķu apraksts, izmantojot uzvedības kategorijas;
- situāciju, kurās personas šo uzvedību spēj īstenot, identificēšana;
- zinātniski argumentētu mērījuma metožu, ar kurām pārbaudīt ietekmi, izvēle vai, ja nepieciešams, izstrāde;
- datu vākšana;

¹⁵⁴ Cit. pēc: Worthen, B. R., Sanders J. R. *Educational evaluation : alternative approaches and practical guidelines*. New York [etc.]: Longman, 1987, p. 63.

- rezultātu salīdzināšana ar iepriekš definētiem mērķiem – ja tiek fiksēta neatbilstība starp sākotnēji definētajiem mērķiem un rezultātiem, tiek izdarītas atbilstošas izmaiņas un novērtējuma process var sāktie no jauna.

Bez tā, ka R. Tailers bija novērtējuma pētījuma tā mūsdienu izteiksmē idejiskais un praktiskais aizsācējs, cits viņa profesionālās darbības būtisks rezultāts ir uzstādījums, ka sekmīga novērtējuma pētījuma priekšnosacījums ir *struktūra* un *sistemātiski izstrādāti mērķi* un ka novērtējuma pētījumam jānorit saskaņā ar konkrētu un skaidri definētu kārtību un noteikumiem, kā arī jāatbilst zinātniskuma idejām. Jau R. Tailers iestājās par to, ka šim procesam ir jānovēd pie praktiski izmantojamām idejām. Turklāt R. Tailers pētniecisko darbību raksturo cieša saikne ar izglītības procesos iesaistītajiem – skolotājiem, skolu vadību utt., kas liecina par to, ka viņš pievērsis lielu uzmanību ietekmēto grupu iesaistei mērķa definējuma procesā.

Būtiski aplūkojamo novērtējuma pieeju papildina ietekmīgais sociālzinātnisko metožu jomas analītiķis, socioloģijas, antropoloģijas, psiholoģijas un izglītības zinātņu jomu profesors vairākās ASV augstskolās **Donalds T. Kempbels** (*D. T. Campbell*, 1916–1996). Viņa zinātnieka karjera attīstījās pēc Otrā pasaules kara. Mūsdienu novērtējuma teorētiķi viņu dēvē par “eksperimentālās sabiedrības metodologu”¹⁵⁵ un vairāki viņa kolēģi atzīst, ka D. Kempbels ir veicis nozīmīgu ieguldījumu “novērtējuma” disciplīnas metodiskajā attīstībā un neatlaidīgi uzsvēris zinātniskuma nozīmi novērtējuma pieejās. Skatījums uz novērtējuma pētījumu kā tādu, kura pētnieciskais dizains un metodes atbilst stingriem zinātniskiem kritērijiem ļauj to skatīt kā vienu no empīriskā socioloģiskā pētījuma tipiem.

D. Kempbels sāka savu zinātnieka karjeru ar skaidri izteiktām zinātniskajām interesēm par kvantitatīvās metodoloģijas jautājumiem socioloģijā un empīriskā socioloģiskā pētījuma dizainu. 20. gadsimta 50.–60. gados iznākuši vairāki viņa un līdzautorībā tapuši izdevumi¹⁵⁶, kas veltīti tādām kvantitatīvajai pieejai raksturīgām tēmām kā randomizācija, iekšējā un ārējā validitāte, kvazieksperimentālais dizains.

Tieši kvazieksperimentālā dizaina jēdziens kļūst nozīmīgs novērtējuma pētījuma ietvaros. Kvazieksperimentālā dizaina pamatprincipi pieļauj “rēķināšanos” ar lauka pētījuma prasībām un apstākļiem, jo ne vienmēr ir iespējams īstenot pētījumu saskaņā ar “karalisko pētniecisko dizainu”, t. i., piemērot eksperimentālā dizaina modeli. Bieži

¹⁵⁵ Shadish W. R., Cook T. D., Leviton L. C. *Foundations of program evaluation : theories of practice*. Newbury Park [etc.]: Sage, 1991, p. 119.

¹⁵⁶ Campbell D. T., Stanley J. C. *Experimental and quasi-experimental designs for research*. Chicago: Rand MacNally, 1963.

praktiski un/vai ētiski apsvērumi liedz kādas konkrētas personu grupas iekļaut eksperimentālajās vai kontroles grupās (randomizēt). Jāatzīmē, ka pats D. Kempbels neasociē sevi ar novērtējuma pētījumu teorētiķa statusu, bet citi pētnieki, piemēram, E. Zuhmans¹⁵⁷ īsi pēc D. Kempbels darba iznākšanas atsaucas uz šo pētnieku un norāda uz ciešo relevanci starp kvaziekspimentālā pētnieciskā dizaina modeli un novērtējuma pētījuma modeli.

Arī paša **Edvarda A. Zuhmana** (*E. A. Suchman*, 1915–1969) ieguldījums novērtējuma attīstības jomā ir uzskatāms par nozīmīgu, jo savos darbos, balstoties uz D. Kempbela idejām, viņš iestājās par stingra zinātniskuma saglabāšanu novērtējuma īstenošanas jomā, aizstāvēt priekšstatu par novērtējuma kā empīriskā sociāla pētījuma veidu. “Novērtējuma pētījums .. iegūst savu formu, ja, lai sasniegtu novērtēšanas darbības mērķus, tiek izmantotas zinātniskas pētniecības metodes un tehnikas. Šajā nozīmē novērtējums kļūst un iegūst savu specifiku kā pētījuma tips.

Lietojot jēdzienu “novērtējuma pētījums”, salīdzinājumā ar jēdzienu “pētījums”, pirmajā gadījumā lielāks uzsvars tiek likts uz tādām datu vākšanas un analīzes procedūrām, kuru rezultātā palielinās iespējamība “iestāties par” vai, drīzāk “aizstāvēt” kādas sociālas aktivitātes vērtību.¹⁵⁸ E. Zuhmans meklēja un izvirzīja būtiskus argumentus, kas atklāja novērtējuma zinātniskumu un ļāva ieraudzīt skaidru robežu starp ikdienas novērtējumu un novērtējuma pētījumu. Taču E. Zuhmans loma novērtējuma pētījuma attīstībā neizmeļas ar viņa iestāšanos par tīras, precīzas metodikas lietojumu. Viņa atziņa, ka izteikti būtisks ir administratīvais konteksts, kurā tiek īstenots novērtējuma pētījums, kā arī norāde, ka bieži šī pētījuma īstenošanas formātam būtiski ir pētījuma izmaksas un peļņa, ļauj ieraudzīt, ka novērtējuma pētījums nav “tīrā metodika”: “Kamēr zinātniskie kritēriji veido uzticības pakāpi, kādu novērtējuma studijas iegūs, administratīvie kritēriji spēlē daudz lielāku lomu, nosakot to, vai šīs studijas vispār notiks. .. Pretēji akadēmiskajiem (*basic*) pētniekiem, lietišķajiem pētniekiem pastāvīgi jābūt lietas kursā par potenciālo viņu pētījumu secinājumu lietderību (*utility*).”¹⁵⁹ Tādējādi E. Zuhmans uzskata, ka novērtējuma īstenošanai, resp., pētniekiem jāakceptē administratīvais konteksts un konkrētā projekta derīgums, jo vislabākā metodika bez tā negarantēs projekta mērķa sasniegšanu.

¹⁵⁷ Suchman E. A. *Evaluative research: Principles and practice in public service & social action programs*. New York: Russell Sage Foundation, 1967.

¹⁵⁸ Suchman E. A. *Evaluative research: principles and practice in public service & social action programs*. New York: Russell Sage Foundation, 1967, p. 7.

¹⁵⁹ Ibid., p. 21.

Cits pētnieks, kas koncentrēja uzmanību uz novērtējuma zinātnisko bāzi un attīstīja D. Kempbela kvaziekspimenta teoriju, attiecinot to tieši uz novērtējumu, ir **Tomass Kuks** (*T. Cook*). Viņa mērķis bija radīt tādu teoriju, kas dotu iespēju vispārināt cēloņu–seku jeb kauzalitātes attiecības, nodrošināt pētījuma ārējo validitāti. Konkrētos pētījumos kauzālā vispārinājuma robežas rada fakts, ka ne vienmēr iespējams veidot reprezentatīvu izlasi pētījuma vajadzībām vai sekmīgi randomizēt grupas eksperimentiem. Rezumējot var teikt, ka pamatproblēma novērtējuma pētījuma ietvaros, saskaņā ar T. Kuka viedokli, ir iespēja konstatēt, vai izdodas identificēt esošo efektu cēloņus un tos vispārināt.

Viens no interesantākajiem – un novērtējuma pētījuma jomā arī ietekmīgākajiem – pētniekiem, kas ilgstoši analizējis novērtējumu un novērtējuma pētījumu un nosaucis vairākas novērtējuma pazīmes, kas ilustrē tā zinātnisko pamatojumu, bija **Pīters H. Rossi** (*P H Rossi*, 1921–2006). Viņš bija Masačūsetsas Universitātes Sociālo un Demogrāfisko pētījumu institūta direktors, emeritētais socioloģijas profesors, arī Amerikas Sociologu asociācijas prezidents. Kopā ar līdzautoriem P. Rossi sarakstījis mācību grāmatu, kas piedzīvojušas 7 atkārtotus izdevumus¹⁶⁰ (pirmais izdevums 1972. gadā).

P. Rossi skatījums uz novērtējuma perspektīvu ir ļoti mainījies un paplašinājies tieši laika griezumā. Viņš veltījis daudz pūļu, lai sekmētu novērtējuma jomas attīstību metodoloģiski teorētiskā plānā, lai radītu *teorijās balstītu* novērtējuma pieeju, kas sistematizētu un integrētu šo lietišķās pētniecības jomu.

P. Rossi definējis patiesi nozīmīgas un joprojām aktuālas novērtējuma pazīmes: tajā tiek lietotas adekvātas sociālzinātniskas metodes; balstīts teorijās; tas ir mērķorientēts; tajā koncentrēta uzmanība uz kontekstuālajiem priekšnosacījumiem un tiek īstenota ietekmēto un iesaistīto pušu iekļaušana. Būdams vairāku kolektīvo monogrāfiju līdzautors, P. Rossi sniedzis izteikti plašu novērtējuma raksturojumu, kas būtiski iespaidojis mūsdienu priekšstatu izveidi par šo pētījumu veidu. Šajā raksturojumā bez jau minētajām pazīmēm, akcentēts arī novērtējuma īstenais, faktiskais mērķis – producēt rezultātus, kuri jāizmanto praksē¹⁶¹.

P. Rossi pievērš īpašu uzmanību arī novērtējuma politiskā ietvara nosacījumiem. Autora priekšstatos gan grūti saskatīt skaidri specificētu novērtējuma pieeju, tā vairāk

¹⁶⁰ Rossi P. H., Freeman H. E., Lipsey M. W. *Evaluation : a systematic approach*. 7th ed. Thousand Oaks, CA [etc.]: Sage, 2004.

¹⁶¹ Ibid., p. 411.

atspoguļo citu pētnieku idejas, turklāt to raksturo centieni šīs daudzveidīgās idejas integrēt vienā universālā novērtējuma teorētiski metodoloģiskā pamatojumā. Pēdējais arī ļauj P. Rossi apskatīt kā vienu no metodoloģiski orientēto pieeju pārstāvjiem.

Uz metodēm orientēto pieeju ietekmīgāko pārstāvju priekšstatu raksturojumu noslēgsim ar vēl kādu pētnieku, kurš – līdzīgi kā D. Kempbela – tiek raksturots kā sociālo zinātņu metodoloģijas “gigants”, – tas ir **Lī Džozefs Kronbahs** (*Lee J. Cronbach*, 1916–2001). 50.–60. gados viņš īpaši koncentrēja savu pētniecisko interesi uz nozīmīgiem pētījuma validitāti garantējošiem faktoriem.

L. Kronbaha autorībā radīta vispārinājuma teorija (*generalisierung*), reliabilitātes koeficients *alfa* un validitātes koncepts. Viņa galvenā pētniecisko darbību pamatā esošā ideja bija: jebkādu pētniecisko darbību uzsākt ar esošo teoriju analīzi un to ierobežojumu identificēšanu. L. Kronbahs vairāk tiek asociēts ar ieguldījumu pētījuma metodisko nosacījumu precizēšanā, taču tas nav vienīgais viņa būtiskais ieguldījums novērtējuma pētījuma ideāltipa meklējumos. Pētnieks pievērsis uzmanību arī novērtējuma vērstībai uz programmas uzlabojumu: “novērtējums var sniegt lielisku pakalpojumu, ja ar tā palīdzību iespējams identificēt tos programmas aspektus, kuru uzlabošana būtu vēlama”¹⁶² Viņaprāt, novērtējuma pētījuma sekmīgai īstenošanai būtiski ir konkrētu problēmu, kas aktualizējusies konkrētā vietā – atrisināt, vēl vairāk – jāspēj atrast iegūtajām zināšanām konkrētu pielietojumu. Ir jāizpēta interesējošā fenomena specifiskās, uz vajadzībām orientētās un no konteksta atkarīgās determinantes un jāpiedāvā no šīs izpētes izrietošas alternatīvas un paplašinājums.

Tomēr L. Kronbahs ieguldījums novērtējuma pieeju attīstībā vairāk saistāms ar metodoloģiskiem un zinātniskiem aspektiem arī tāpēc, ka viņš formulēja vēl vienu būtisku novērtējuma iezīmi – novērtējuma eksternās jeb ārējās validitātes nozīmi. L. Kronbahs vairākkārt uzsvēris, ka svarīgi ir ne tikai identificēt novērtējuma priekšmeta vājās vietas, viņaprāt novērtējums jāveic ar tādām metodēm, kuras ļauj tajā iegūto informāciju vispārināt un attiecināt uz plašāku gadījumu kopu, Tātad izdarīt uzlabojumus arī novērtējuma priekšmetam pielīdzināmos objektos, tādējādi paplašinot uzlabojumu ietekmi.

Pieminētie un daudzi citi novērtējuma pētījuma analītiķi, meklējot novērtējuma ideāltipiskās formulas, akcentēja šī fenomena sociālzinātniskās izcelsmes saknes un tā

¹⁶²Cronbach L. J. Course improvement through evaluation. Teachers College record, 64., p. 675. Citēts pēc: Balzer L. *Wie werden Evaluationsprojekte erfolgreich? : Ein integrierender theoretischer Ansatz und eine empirische Studie zum Evaluationsprozess*. Landau: Verl. Empirische Pädagogik, 2005, S. 40.

līdzību ar sociāla pētījuma metodoloģiskajiem pamatprincipiem. Tas ļauj skatīt novērtējuma pētījuma fenomenu kā socioloģisko zināšanu daļu un izpausmi.

2. pieeju grupas, kuru aplūkosim, autori novērtējuma pētījumu projektos akcentēja tā specifisko vērtējošo aspektu un lielākajā daļā gadījumu skatīja novērtējumu kā jaunu zinātni. Daudzi šī virziena pārstāvji ir jaunākas paaudzes novērtējuma jomas profesionāļi, kuru akadēmiskā izglītība nav tieši saistīta ar socioloģiju (kā tas bija raksturīgs uz metodēm orientētā virziena pārstāvjiem), bet, kuriem ir plaša novērtējumu projektu vadības pieredze. Saturiski šī virziena piekritēji vairāk uzmanības pievērš jautājumiem *kas tieši tiek vērtēts? kurš tieši novērtējumu veic? kādā veidā novērtējumā iesaistītās puses tiek iesaistītas novērtējuma procesā?* Turpmāk tiks aplūkoti dažu vairāk citēto šī novērtējuma virziena pārstāvju viedokļi.

Uz vērtējumu orientētās pieejas. Par šī novērtējuma virziena aizsācēju tiek uzskatīts Oksfordas filosofijas doktors, ilggadējais Amerikas Novērtējuma asociācijas prezidents **Maikls Skrivens**, kurš paudis pārliecību, ka jābūt zinātniskiem paņēmieniem kā konstatēt kaut kā vērtību.

Jau savos agrīnajos darbos M. Skrivens iestājās par to, lai novērtējuma zinātne (pētnieks aicina novērtējuma jomu kvalificēt kā īpašu sociālo zinātņu disciplīnu) pārkāptu līdzšinējo spriedumu veidošanas loģiku sociālajās zinātnēs un leģitimizētu vērtību (*value/worth/merit*) spriedumus. Vairākos darbos M. Skrivens ir akcentējis, ka lielākā filosofiskā un zinātniskā novērtējuma pētījuma nozīme ir tā spēja producēt novērtējumu jeb vērtējošu spriedumu. Turklāt aksiomātiski tiek pieņemts, ka epistemoloģiski realitāte tiek skatīta kā empīriski tverama, un vērtība ir empīriski izmērāma.

M. Skrivens pieejas specifika atšifrējama raksturojot viņa lietotā jēdziena perspektīvisms (*perspectivism*) izpratni. Ar perspektīvismu pētnieks saprata nepieciešamību apkopot atšķirīgas perspektīvas jeb skatījumus lai spētu veidot vienotu kopainu: *“Perspektīvisms iekļauj vajadzību pēc multipla realitātes novērtējuma, kas īstenojas kā tāda perspektīva, kas rada patiesu priekšstatu, nevis kā patiesu priekšstatu par atšķirīgām un nesavienojamām realitātēm”*¹⁶³. Tādējādi novērtējums īstenojas kā atšķirīgu ietekmes faktoru analīze, kas rezultējas ar objektīvu novērtējumu. Šāda konceptuāla izpratne izšķirošu lomu novērtējuma procedūrā paredz novērtējuma

¹⁶³ Stufflebeam D. L., Madaus G. F., Kellaghan T. (ed.). *Evaluation models : viewpoints on educational and human services evaluation*. 2nd. ed. Boston [etc.]: Kluwer, 2000, p. 249.

ziņojuma sagatavotājam, jo tieši viņš ir tas, kas pauž spriedumu “labi”/“slikti”, bet tas diemžēl neizslēdz novērtējuma subjektivitāti.

Saskaņā ar šādu pieeju metožu izvēle vairāk saistīta ar novērtējuma pasūtītājam pieejamajiem resursiem, un konkrētais novērtējuma pētījuma dizains vairāk ir konsenss starp vēlamo un iespējamo. Arī rezultātu interpretācijā, novērtējuma mērķu definēšanā, – ņemot vērā ciešo saikni starp novērtējuma pasūtītāju un tā veicēju, kā arī novērtētāja vispārējo iesaisti noteiktās organizatoriskās struktūrās – var izpausties novērtējuma pasūtītāja skatījuma dominante. Tas mudināja M. Skrivena ieviest vairākus jaunus ar novērtējumu saistītus konceptus, piemēram, “eksternais jeb ārējais novērtējums”, “no mērķa brīvs novērtējums (*goal-free evaluation*)”. Ar pēdējo tiek saprasts novērtējuma modelis, kad novērtētājs analizē faktiskos programmas rezultātus bez jebkādām priekšzināšanām par programmu un tikai noslēgumā noskaidro programmas mērķi.¹⁶⁴ Šī novērtējuma modeļa pamatprincips ir – nodrošināt novērtējuma objektivitāti, kas ir galvenais novērtētāja uzdevums.

Līdzīgā gultnē savus priekšstatus par novērtējumu attīsta **Tomass Ouens** (*Th. Owens*) un **Roberts L. Vulfs** (*R. L. Wolf*), kuri 60. un 70. gadu mijā ASV uzsāka savu profesionālo novērtētāju karjeru, turklāt izstrādāja savas disertācijas par novērtējuma jautājumiem. Abi pētnieki turpināja objektīva novērtējuma priekšnosacījumu un nodrošinājuma meklējumus, kā izejas punktu, līdzīgi kā M. Skrivena, pieņemot ideju, ka novērtētāja “rokās” ir nozīmīgi novērtējuma posmi, ieskaitot, novērtējuma gala lēmumu.

Lai mazinātu subjektivitātes riskus šāda novērtējuma modeļa īstenošanā, tika piedāvāta pieeja, kas paredz novērtējuma projekta ietvaros divu, savstarpēji neatkarīgu novērtētāju darbību, tātad tiek veidota novērtētāju komanda, kur par novērtējuma priekšmetu tiek producēti atšķirīgi skata punkti – tiek pretnostatīti viedokļi no aizstāvības jeb advokatūras pozīcijām un pretējām pozīcijām, tādējādi aktivizējot lēmumu pieņemšanas procesu un padarot to dinamiskāku. Lēmumi, kuriem ir novērtējuma mērogs un nozīme, kā arī novērtējuma rezultāti tiek sagatavoti uzklusot “advokāta” runu, uzklusot liecības, uzklusot ietekmētās puses un īstenojot diskusijas. Tiek pieņemts, ka mērķtiecīgi īstenojot šādu dažādu, novērtējumam relevantu, viedokļu pretnostatījumu, tiek mazināta novērtētāja subjektīvā loma. Arī noslēdzošo lēmumu šajā modelī pieņem īpaša “zvērināto tiesa”, kā rezultātā arī paši šī modeļa autori pieeju dēvē

¹⁶⁴ Scriven M. *The logic of evaluation*. Pt. Reyes, Calif.: Edgepress, 1981, p. 45.

par “novērtējuma tiesas metodi.”¹⁶⁵ Redzams, ka piedāvātā novērtējuma procedūra līdzinās modificētai tiesas prāvai jeb tai pielīdzināmai juridiskai procedūrai, kas kā pamat metodi paredz divu pretēju novērtējuma komandu sarunu procesu un atšķirīgu viedokļu sabalansējumu. Izziņas iespējas šajā gadījumā stimulē dialogs.

20. gadsimta 70. gadu vidū uz vērtējumu orientētās pieejas papildināja **Roberts E. Stake** (*R. E. Stake*) – Upsalas Universitātes profesors un Ilinoisas Universitātes emeritētais profesors, kas nāca klajā ar idejām par tā saukto reaģējošo (*responsive*) novērtējuma īstenošanu un kvalitatīvo metožu lomu tajā. Šīs pieejas uzmanības centrā ir dažādu ietekmēto un iesaistīto pušu intereses un vēlmes. Novērtējums reaģē uz šīm vajadzībām un, veicot novērtējuma priekšmeta izvērtējumu, ņem vērā konkrētus vērtību priekšstatus.

R. Stake vairākkārt paudis atziņu, ka “neeksistē vienota, korekta un pareiza vērtību sistēma un novērtējums saduras ar vērtību plurālismu.”¹⁶⁶ Saskaņā ar šo modeli novērtējumā ir būtiski izpētīt dažādu ietekmēto un iesaistīto pušu atšķirīgos viedokļus un reprezentēt tos novērtējumā, turklāt pats novērtētājs neizdara “pareizi”/“nepareizi” spriedumus. Saskaņā ar šādu skatījumu novērtējums iegūst pakalpojuma funkciju, jo šeit par galveno kļūst ietekmēto un iesaistīto pušu intereses. Novērtējumam ir jābūt praktiski nozīmīgam, iesaistītajām pusēm novērtējuma noslēgumā jāsaņem lietderīga informācija. R. Stake raksturo savu pieeju: “Es piedāvāju rūpes par novērtējuma dizainu nomainīt pret rūpēm par pakalpojuma kvalitāti. Es atzīstu novērtējuma pētījumu, kas ir lietderīgas konkrētām personām. Novērtējums nebūs lietderīgs, ja novērtētājs nepārziņās savas auditorijas intereses un valodu.”¹⁶⁷ Šie priekšstati par novērtējuma būtību ļāva viņa kolēģiem paust sekojošo: “Stake palīdzēja leģitimizēt kvalitatīvo metožu lietojumu novērtējumā un ļāva saprast, ka gala novērtējuma spriedumu nevar izdarīt pats.”¹⁶⁸

Galvenais šajā reaģējošajā novērtējumā ir veikt detalizētu novērtējuma priekšmeta aprakstu, izmantojot kvalitatīvās pētījumu metodes. No šīs pieejas skatu

¹⁶⁵ Wolf R. L. The use of judicial evaluation methods in the formulation of educational policy. Cit. pēc: Stufflebeam D. L., Madaus G. F., Kellaghan T. (ed.). *Evaluation models : viewpoints on educational and human services evaluation*. 2nd. ed. Boston [etc.]: Kluwer, 2000, pp. 189–203.

¹⁶⁶ Shadish W. R., Cook T. D., Leviton L. C. *Foundations of program evaluation : theories of practice*. Newbury Park [etc.]: Sage, 1991, p. 274.

¹⁶⁷ Cit. pēc: Balzer L. *Wie werden Evaluationsprojekte erfolgreich? : Ein integrierender theoretischer Ansatz und eine empirische Studie zum Evaluationsprozess*. Landau: Verl. Empirische Pädagogik, 2005, S. 47.

¹⁶⁸ Shadish W. R., Cook T. D., Leviton L. C. *Foundations of program evaluation : theories of practice*. Newbury Park [etc.]: Sage, 1991, p. 271.

punkta raugoties, uzmanības koncentrēšana uz programmas mērķiem vai rūpes par datu ieguves eksaktumu nav tik svarīga, lielāka uzmanība pievēršama šo datu derīgumam un lietderībai. Novērtējums tiek veikts, balstoties uz detalizēto aprakstu, kur iesaistīto un ietekmēto pušu vērtējumi tiek izmantoti kā novērtējuma kritērijs. Iesaistītās un ietekmētās puses ir iekļautas visās novērtējuma procesa fāzēs. Šāds novērtējums attiecināms uz konkrētu subjektīvu ietvaru un neizvirza sev prasību atklāt objektīvo patiesību, jo tiek pieņemts, ka tāda nav dota. Vērtēta tiek subjektīva, konstruēta realitāte. Lai gan kvalitatīvajām metodēm tiek pievērsta liela uzmanība, šīs pieejas centrā ir novērtējuma kā specifiskas aktivitātes ideja, kur metodes netiek skatītas kā novērtējuma zīmīgākais aspekts.

Arī tos novērtējuma modeļus, kur novērtējums tiek veikts balstoties uz ekspertu spriedumiem kvalificēsim novērtējumu grupā uz *novērtējumu orientētās pieejas*. **Eljots V. Aisners** (*E. W. Eisner*), ilggadējs Amerikas Izglītības pētījumu asociācijas prezidents, Stenforda Universitātes pedagoģijas un mākslas profesors, 70. gadu otrajā pusē aizsāka un vēlākajos gados arvien precizēja, novērtējuma virzienu, kura centrā ir pats novērtēšanas aspekts. E. Aisnera pieejas izveides avots ir viņa kritiskā attieksme pret iespēju tikai ar kvantitatīvām metodēm sniegt atbildes uz daudzveidīgo novērtējumam relevanto jautājumu klāstu. “Ir jābūt spēkā procedūru pluralitātei un epistemoloģiskai daudzveidībai lauka darbā.”¹⁶⁹ Turklāt novērtētajam konkrētā novērtējuma priekšmeta jomā vai nozarē jādarbojas kā ekspertam un, balstoties uz viņa ekspertīzi, jāvirza novērtējuma process un jāveic novērtējums. Lai īstenotu detalizētu novērtējuma priekšmeta aprakstu, tiek izmantotas kvalitatīvās pētījumu metodes.

Antipozitīvisma idejas novērtējuma metodoloģijas attīstībā spilgti pauda tā sauktā *Ceturtās paaudzes* virziena pārstāvji. Šo virzienu dēvē arī par konstruktīvistisko novērtējumu.

Virziena idejas dzimst 20. gadsimta 80. gados¹⁷⁰ un tās attīstības pamatā ir ASV universitāšu profesoru **Egona G. Gubas** (*E. G. Guba*) un **Ivonnas S. Linkolnas** (*Y. S. Lincoln*) 1981. gadā publicētajā darbā “Efektīvs novērtējums: novērtējuma rezultātu lietderības uzlabojums izmantojot reaģējošo un naturālistisko pieeju”

¹⁶⁹ Eisner E. W. *The enlightened eye : qualitative inquiry and the enhancement of educational practice*. New York [etc.]: Macmillan Publ. [etc.], 1994, p. 227.

¹⁷⁰ Balzer L. *Wie werden Evaluationsprojekte erfolgreich? : Ein integrierender theoretischer Ansatz und eine empirische Studie zum Evaluationsprozess*. Landau: Verl. Empirische Pädagogik, 2005, S. 51.

formulētie novērtējuma pētījuma pamatprincipi¹⁷¹. Šajā izdevumā paustas antipozitivistiskas un naturālistiskas idejas, kas dažkārt iegūst apzīmējumu: konstruktīvisma izziņas teorija. Tās pamatā ir priekšstati, ka izziņa tiek īstenota uz atsevišķu cilvēku pieredzi un interpretāciju bāzes un, līdz ar to, ir – subjektīva. Objektīvs realitātes mērījums, saskaņā ar šo ieskatu, nav iespējams. Zināšanu pieaugumu nodrošina un tam nepieciešams dialogs ar citiem, taču galējs spriedumu iedalījums “patiesos” un “nepatiesos” šajā gadījumā nav sasniedzams.

Vēlāk publicētā pētījumā E. Guba un I. Linkolna raksta: “Ceturtās paaudzes novērtējums ir “laulība” starp “reaģējošā novērtējuma” (*responsive evaluation*) fokusējumu, kam raksturīgi centieni izmantot ieinteresēto pušu norādes, intereses, bažas un problēmjautājumus kā novērtējuma organizatoriskos elementus, un konstruktīvisma metodoloģiju, kuras mērķis ir izstrādāt konsensa jeb vienprātības spriedumu, kas izrietētu no iesaistīto pušu pozīcijām, kas dažkārt var būt izteikti atšķirīgas, pat konfliktējošas un nesamērojamas izpausmju (angļu val. *emic*) konstrukcijas.”¹⁷² Šāda novērtējuma pieeja nozīmē to, ka novērtējuma projekta rezultātus nav iespējams attiecināt uz citām situācijām, izlasēm, nosacījumiem un apstākļiem.

Arī pierasto “labās” vai “sliktās” prakses etiķeti nav iespējams cieši saistīt ne ar vienu konkrētu gadījumu, kura izziņu var nodrošināt, ietekmētajām un iesaistītajām personām iesaistoties dialogā ar novērtētāju un mēģinot padarīt caurskatāmas kāda novērtējuma rezultātu interpretācijas iespēju daudzveidību. Šo pieeju pazīstam arī kā “ceturtās paaudzes” novērtējumu, jo E. Guba un I. Linkolna, lai precizētu savas pieejas specifiku, radīja arī hronoloģisku novērtējuma “dzimtas” attīstību, kur 1. paaudzes novērtējums tiek saistīts ar mērījumu un testēšanu; 2. paaudzes laikā novērtētāji apraksta novērtējuma priekšmeta vājās un stiprās puses; 3. paaudzes novērtētāji veic novērtējumu; bet 4. paaudzes novērtētāji mijiedarbībā ar ietekmētajām un iesaistītajām pusēm definē kopīgi redīgēto un iztirzāto problēmu un kopīgi meklē risinājumu. Šāda pieeja paredz maksimāli plašu ietekmēto un iesaistīto personu iekļaušanu novērtējuma procedūrā, pastāvīgu viņu informēšanu par katru lēmumu novērtējuma procedūras ietvaros, tostarp par konkrētām datu interpretācijas versijām. Novērtējumu cenšas virzīt saskaņā ar ietekmēto un iesaistīto personiskajām interesēm. Tā kā svarīgi ir visi viedokļi, “ceturtās paaudzes” novērtējums cenšas kompensēt kādu spēka nelīdzsvaru,

¹⁷¹ Guba E. G., Lincoln Y. S. *Effective evaluation : improving the usefulness of evaluation results through responsive and naturalistic approaches*. San Francisco [etc.]: Jossey-Bass Publ., 1981.

¹⁷² Guba E. G., Lincoln Y. S. *Fourth generation evaluation*. Newbury Park [etc.]: Sage, 1989, p. 184.

kad novērtējuma iepriekšējās paaudzes novērtējuma praksē skatīja ietekmētās puses kā sava veida blakus jeb sānu atzaru, bet tagad tām beidzot piešķirta balss.”¹⁷³

Tādējādi “ceturtais paaudzes” novērtējuma modeļa pamatā ir sociāli konstruēta realitāte, un novērtējuma procesu novērtētāji īsteno sava veida līdzdalības formātā kopā ar ietekmētajām un iesaistītajām pusēm. Tiek izmantotas galvenokārt kvalitatīvās pētījuma metodes, ar kuru palīdzību novērtējuma priekšmetu detalizēti apraksta, bet pie noslēdzošā novērtējuma nonāk dialoga procesā, kurš tiek virzīts uz konsensu. Šī novērtējuma pamatā ir absolūta caurskatāmība.

Uz izmantojumu orientētās pieejas. Šajā pieeju grupā ietilpināmas visas pieejas, kuras uzmanības centrā izvirza jautājumu par sasniegto novērtējumu rezultātu izmantošanu. Šādas pieejas paredz tuvāk analizēt gan rezultātu veidu, gan rezultātu ieguves mērķi, gan nosacījumus, saskaņā ar kuriem nonāk pie novērtējuma rezultātiem. Šīm pieejām pievērsīsim īpašu uzmanību gan tāpēc, ka tās raksturo pēdējos gados, resp., 20. gs. 90. gados, 21. gs. pirmajā desmitgadē attīstījušās novērtējuma pieejas, gan galvenokārt tāpēc, ka to autori pievērsušies novērtējuma izmantojuma un praktiskās nozīmes aspektiem. Lielākajai daļai šo pieeju autoru ir ilgstoša novērtējuma prakse, savas novērtējuma koncepcijas viņi attīstījuši ilgstošā lika posmā. Tajā pašā laikā uz novērtējuma izmantošanu orientētām pieejām raksturīgie priekšstati ir ne tikai ilgstošu teorētisku refleksiju un garas pieredzes rezultāts, tie atspoguļo arī garo novērtējuma, sociālo pētījumu metodoloģijas, politikas veidošanas, menedžmenta nozaru mijiedarbi un savstarpēji rosinātās izmaiņas.

Pazīstamākie aplūkojamās pieejas autori ir **Donalds Kērkpatriks** (*D. Kirkpatrick*), **Dāniels L. Štuflebīms** (*D. L. Stufflebeam*), **Kerola H. Veisa, Maikls Kvinns Patons, Deivids Fetermans** (*D. Fetterman*). Tuvāk raksturosim šo pētnieku idejas un priekšstatus un analizēsim tos novērtējumu pieeju attīstības kontekstā.

Jau 20. gs. 60. gados Viskonsinas Universitātes profesors **D. Kērkpatriks** publicēja rakstu sēriju par novērtējuma jomas problemātiku un analizēja novērtējuma projektos gūtos rezultātus. Viņa centieni apkopot novērtējuma galvenās idejas īstenojās, koncentrējoties uz novērtējuma praksi, nevis teorētiskiem pārspriedumiem. Iespējams, tādēļ pētnieks savos darbos ilgi neaprakstīja to novērtējuma modeli, kuru pats piemēroja savā ilggadējajā novērtējuma pētījumu praksē.

¹⁷³ Alkin M. C. *Evaluation roots : tracing theorists' views and influences*. Thousand Oaks [etc.]: Sage, 2004, p. 230.

D. Kērkpatrika koncepcija par novērtējuma četriem līmeņiem devusi lielu ieguldījumu novērtējuma jomas attīstībā. Šī koncepcija atspoguļota vairākās novērtējuma mācību grāmatās un profesionālo novērtētāju mājas lapās¹⁷⁴. Viņa priekšstati ņemti vērā arī, veidojot mūsdienu novērtējuma kvalitātes standartus, kas formalizēti vairāku nacionālo novērtējuma asociāciju dokumentos. Īsi raksturosim novērtējuma četru līmeņa modeli¹⁷⁵, kas sākotnēji bija iecerēts kā novērtējuma gaitas loģika, īstenojot novērtējumu apmācību, taču šī pētnieciskā loģika tika piemērota arī citu novērtējuma priekšmetu gadījumā.

1. novērtējuma līmenis – reakcijas līmenis; tiek fiksētas apmācību pasākumu dalībnieku tiešās reakcijas pēc mācību noslēguma. Uz šo līmeni galvenokārt attiecināma dalībnieku apmierinātība.

2. novērtējuma līmenis – mācību panākumi/zināšanas; šajā posmā tiek konstatēts, kāda veida zināšanas ir iegūtas, kādas prasmes attīstītas vai uzlabotas, kādas ievirzes tiek izmainītas. Lai mācību panākumus varētu pārbaudīt, vajadzēja konstatēt mācību mērķi.

3. uzvedības pārbaudes līmenis – tiek pārbaudīts, cik lielā mērā dalībnieku uzvedība ir mainījusies, par pamatu ņemot viņu dalību vēlākajās dzīves situācijās, piemēram, darbavietā. Šāda pārbaude iespējama vienīgi pēc konkrēta laika posma. Turklāt, protams, uzvedības pārmaiņas nav sasniedzamas tikai ar konkrētu apmācību pasākumu palīdzību. Vienmēr ir nepieciešami konkrēti priekšnosacījumi – gan pašā personā, gan uzņēmumā

4. gala rezultātu pārbaudes līmenis – tiek pārbaudīts, kādi rezultāti sasniegti pēc dalības apmācību pasākumos; šeit ir runa par konkrētiem faktiem (vai ražošanas rādītāji ir uzlabojušies; vai apgrozījums ir kāpis; vai organizācijas mērķi tiek sasniegti). Tā kā tieši šie fakti bieži atspoguļo apmācību pasākumu pamatojumu, ļoti svarīgi tiem pievērst uzmanību.

¹⁷⁴ Sk., piemēram: <http://www.businessballs.com/kirkpatricklearningevaluationmodel.htm>; <http://www.smrhrgroup.com>; <http://www.kirkpatrickpartners.com>.

¹⁷⁵ <http://www.kirkpatrickpartners.com/OurPhilosophy/tabid/66/Default.aspx>

2.1.att. **D. Kērkpatrika novērtējuma četrus līmeņu modelis** (1. līmenis: Reakcija. 2. līmenis: Zināšanas. 3. līmenis: Uzvedība. 4. līmenis: Rezultāti)¹⁷⁶

Šajā attēlā labi vizualizēta D. Kērkpatrika iecere par visu novērtējuma līmeņu sasaisti un savstarpējo atkarību, tajā pašā laikā katram līmenim piemērojama atšķirīga metodika, tādēļ iespējams runāt par zināmu katra līmeņa “metodisko autonomiju”, kas attēlā akcentēta, katru novērtējuma ķēdes posmu iekrāsojot citā krāsā. Piemēram, 1. līmeņa ietvaros apmierinātības mērīšana uzskatāma par samērā vienkāršu – šeit tradicionāli tiek izmantota anketēšana. 2. līmenī mācību rezultātu jeb zināšanu izmaiņu konstatēšanai metožu izvēle nav tik vienkārša, tādēļ D. Kērkpatrika piedāvā izmantot kontrolgrupas dizainu, pirms–pēc mērījumus, anketēšanu, mācību testus. 3. līmenī, ja iespējams, būtu jāizmanto arī kontrolgrupas un pirms–pēc testēšana. Tajā pašā laikā, izvēloties metodes, jāņem vērā fakts, ka uzvedības izmaiņas konstatējamas tikai noteiktā laika periodā, tādēļ tam jāatspoguļojas novērtējuma laika plānā. Turklāt anketēšanai un intervijām jāpakļauj ne tikai paši ietekmētie (šajā gadījumā – apmācītie) darbinieki, bet arī viņu kolēģi, priekšnieki un visi tie, kuriem bijusi iespēja viņus novērot darba dienas ikdienā. 4. līmenī paralēli jau pieminētajām metodēm un metodiskajām pieejām mērījumam jāizmanto arī citi datu avoti. Īpašu nozīmi iegūst izmaksu–ieguvumu apsvērumi. Tomēr bieži nav viegli rezultātus noreducēt uz apmācību efektiem, vai citiem vārdiem sakot, konstatēt, kuri rezultāti ir tieši izrietoši no apmācībām un ir uzskatāmi par šo apmācību efektiem. D. Kērkpatriks raksta “Šie četri līmeņi visi ir svarīgi un tas būtu jāsaprot novērtējuma, izglītības un apmācību jomas profesionāļiem.”¹⁷⁷

Lai gan D. Kērkpatriks īpašu uzmanību pievēršis novērtējumam izglītības jomā, viņa prakse un četrus līmeņu modelis tādējādi tiek uzskatīts par sekmīga novērtējuma garantu, šī modeļa ietvaros skaidri tiek akcentēta novērtējuma rezultātu izmantošanas un praktiska pielietojuma tematika, šai novērtējuma dimensijai piešķirot īpašu autonomiju un apskatot novērtējuma gala rezultātu konstatēšanu kā atsevišķu novērtējuma posmu.

¹⁷⁶ <http://www.kirkpatrickpartners.com/OurPhilosophy/tabid/66/Default.aspx>

¹⁷⁷ Kirkpatrick D. L. *Evaluating training programs : the four levels*. 2. ed. San Francisco, Calif.: Berrett-Koehler, 1998, p. XV.

Turklāt D. Kērkpatriks bija pirmais, kurš radīja detalizētas idejas par novērtējumā iegūstamās informācijas veidu, par to, kādiem mērķiem, kāds rezultātu veids kalpo, kā arī attīstīja priekšstatu par to, ka katrs novērtējuma posms ir rūpīgi metodiski jāpamato.

Pie šī (uz izmantojumu orientētā) novērtējuma virziena attiecināms arī 3.2. nodaļā minētais Ohaijo Universitātes Novērtējuma centra dibinātāja un ilggadējā direktora **D. Štuflebīma** radītais novērtējuma CIPP modelis.

D. Štuflebīms bija pirmais no novērtējuma teorētiķiem, kurš 20. gs. 70. gados ļoti asi kritizēja tālaika tradicionālo novērtējuma pieeju un jau savos agrīnajos darbos uzsvēra nepieciešamību pēc novērtējuma informācijas izmantošanas lēmumos. Viņš vērta uzmanību uz to, ka nepieciešama īpaša novērtējuma informācijas analīze, lai būtu iespējams fiksēt lēmumu pamatojumam nepieciešamo informāciju. *Izmantošana* kļuva par šī novērtējuma modeļa centrālo sastāvdaļu un tāda ir arī joprojām, neskatoties uz šīs vēsturiski pirmās nopietnās novērtējuma teorijas kompleksitāti un modifikācijām, kas radās tai tālākattīstoties.

Jau 2.3. nodaļā konspektīvi raksturotas CIPP (*Context/Input/Process/Product* – konteksts/ievade/process/produkts) modeļa pamatpazīmes, bet, lai izprastu modeļa centrālo ideju – par novērtējuma un tā rezultātu praktiskās izmantošanas ciešo saistību – par to tiks sniegta nedaudz precizējošāka informācija. Šī novērtējuma modeļa nosaukumā esošais četru jēdzienu pirmo burtu savienojums atspoguļo apzīmējumus četru lēmumu pieņemšanas situāciju klasificējošām komponentēm.¹⁷⁸ Tātad novērtējuma modelis tiek veidots, adaptējot to lēmumu pieņemšanas loģiskajai struktūrai. Ar **C** (*context*) tiek saprasts programmas **konteksts**, kas nozīmē programmas vides – tiesisko, ekonomisko un sabiedrisko nosacījumu, līguma pasūtītāja, ietekmēto un iesaistīto pušu – detalizētu izpēti. Konteksta novērtējumā tiek analizētas dalībnieku vajadzības, lai pārbaudītu, vai programmas mērķuzstādījumi atbilst programmas dalībnieku vajadzībām. Ar konteksta novērtējumu iespējams fiksēt vai plānošanas lēmumi tiek pieņemti atbilstoši, piemēroti vispārējiem un specifiskiem mērķiem. Ar **I** (*input*) tiek saprasta **ievade** – programmā iesaistīto dalībnieku pazīmju aprakstīšana, programmas ieviešanas priekšnosacījumi un pieejamie jeb esošie resursi. Tas palīdz izdarīt izmaksu–ieguvumu apsvērumus un veikt konkrēta projekta plānošanu. **P** (*process*) – **process** ietver programmas īstenošanas procesa novērtēšanu. Šeit tiek pārbaudīts, vai programma tiek ieviesta un īstenota tā, kā tas plānots, kādas ir

¹⁷⁸ Evaluation Theory, Models, and Applications, by Daniel L. Stufflebeam and Anthony J. Shinkfield. San Francisco: Jossey-Bass, 2007. *American Journal of Evaluation*. December 2007, pp. 573–576.

dalībnieku mijiedarbība un savstarpējās attiecības, kā norisinās mērķa sasniegšana. **P** (*product*) – **produkts** nozīmē novērtējuma īstermiņa un ilgtermiņa rezultātus, paredzētās un negribētās ietekmes, kā arī mērķa sasniegšanu. Šajā posmā tiek pieņemti lēmumi par tālāku darbību, izmantošanu vai iespējamajām modifikācijām. Katrā posmā var tikt piemērotas daudzveidīgas metodes – kā piemērojams tiek skatīts viss kvantitatīvo un kvalitatīvo metožu spektrs.

Viena no ietekmīgākajiem novērtējuma jomas teorētiķiem, kas būtiski ietekmējusi šīs nozares attīstību un, kuras priekšstatī par novērtējuma ideāltipisko raksturojumu attīstījušies līdz ar pieredzi, ir ASV Kolumbijas Universitātes socioloģijas doktore, tagad Hārvarda Universitātes profesore **Kerola H. Veisa**. Viņas interešu centrā ir novērtējuma pētījuma metodoloģija, novērtējuma izmantošana un novērtējuma politiskie nosacījumi un politiskais konteksts.

K. Veisas agrīnie darbi balstīti skatījumā, kur akcentēts skats uz novērtējumu kā pētījumu. Šī posma skatījums drīzāk būtu klasificējams uz metodēm orientētas pieejas kategorijā. 1972. gadā K. Veisas publicēja mācību grāmatu “Novērtējuma pētījums”¹⁷⁹, kas pēc sava satura atbilst sociālā pētījuma metožu mācību grāmatai, kur īpaša uzmanība pievērsta eksperimentālo metožu izmantošanai novērtējumā, kurā tiek pārbaudīta programmas mērķa sasniegšana. Šīs pašas grāmatas atkārtotajā izdevumā 1998. gadā tās nosaukums ir mainīts uz “Novērtējums – programmu un politikas pētījumu metodes”¹⁸⁰, un tas simboliski ilustrē pētnieces interešu jomas paplašināšanos attiecībā uz novērtējuma tēmu un īpašu uzmanības koncentrējumu uz jautājumiem par novērtējuma rezultātu izmantošanu. Tajā pašā laikā K. Veisas gadījumā mēs nevaram runāt tikai par nejaušu pētnieka zinātnisko interešu maiņu – K. Veisa ar savu akadēmisko darbību apliecina vispārēja rakstura tendences novērtējuma jomas attīstībā. Pētnieces bagātā novērtējuma veikšanas prakse likusi tai pievērst uzmanību vienam no mūsdienu aktuālākajiem ar novērtējumu saistītajiem jautājumiem – pie kādiem nosacījumiem novērtējuma rezultāti ir vai nav izmantojami? Pētniece atzīst, ka ir pašsaprotami runāt par vienkāršu instrumentālu novērtējuma rezultātu izmantošanu, ar ko tiek saprasta novērtējuma īstenošana saskaņā ar līgumā fiksēto mērķi, atbilžu iegūšana uz konkrēti formulētiem jautājumiem un zināšanu konkrēta pārvēršana praksē.

¹⁷⁹ Weiss C. H. *Evaluation research : methods for assessing program effectiveness*. Englewood Cliffs, NJ : Prentice-Hall, 1972.

¹⁸⁰ Weiss, C. H. *Evaluation – methods for studying programs and policies*. 2 ed. Upper Saddle River, NJ [etc.]: Prentice Hall 1998.

Tāpēc viņa paplašina nosacījumus, kuros norisinās novērtējuma projekts, būtiski paplašinot fokusu.

K. Veisa bija pirmā, kas akcentēja to, ka novērtējums nenorisinās politiskā vakuumā, vēršot uzmanību uz to, ka tas ir iesaistīts kompleksā politiskā kontekstā un ar to mijiedarbojas. 1991. gadā viņa pati norādījusi, ka centusies šai tēmai pievērst uzmanību jau 1973. gadā, kad tika izstrādāta šī tēma: “Ir iespējams runāt par to, ka politika “traucē” programmas novērtēšanu trīs veidos: (1) programmas tiek radītas un uzturētas ar politiska spēka starpniecību; (2) augstākās pārvaldes amatpersonas, tās, kuras ir iesaistītas programmas lēmumu pieņemšanā, ir cieši saplūdušas ar politiku; (3) ļoti liela ietekme uz novērtējumu ir politikas blakus faktoriem. Es joprojām uzskatu, ka šie apgalvojumi ir patiesi”.¹⁸¹ Šī iesaiste politiskajos nosacījumos īpaši attiecas uz novērtējuma rezultātiem un to izmantošanu vai neizmantošanu, un tai jāveltī īpaša uzmanība.

K. Veisa akcentē vēl vienu ar novērtējuma rezultātu izmantošanu saistītu jautājumu. Novērtējuma rezultātiem bieži tiek piemērota prasība – atrisināt problēmu. Taču K. Veisa norāda, ka šī prasība bieži tiek pārspīlēta, jo sociālā problēma bieži ir tik kompleksa, ka to nav iespējams atrisināt uzreiz. Ar novērtējuma palīdzību drīzāk var konstatēt tuvināšanos vēlamajam stāvoklim. Problēma nevar tikt atrisināta, taču ar novērtējuma palīdzību var sekmīgāk ar tām tikt galā: “Tāpēc, lai raksturotu ierēdņu apsvērto alternatīvu veidus, es lietoju jēdzienu “tikt galā” (*coping*), nevis “risināt” (*solving*).”¹⁸² Vēl vairāk – K. Veisa uzskata, ka stingra produkta (*output*) kontrole ar novērtējuma starpniecību ne vienmēr ir mērķtiecīga. Šī “mazo soļu diplomātija” tiek izteikta arī ar jēdzienu “lēmumu saaugšana (*decision accreation*)”, kas ļauj tuvāk aprakstīt lēmumu ceļu: Lēmumi ir rezultāts sekojošām darbībām: mazas izvēles veidošanai, mazu iespēju izslēgšanai, pakāpeniskai pieejamo alternatīvu samazināšanai.

Novērtējums atklāj savu ietekmi uz lēmumiem tikai ilgstošā un nepārtrauktā procesā, kurā notiek mijiedarbība ar dotajiem politiskajiem nosacījumiem. Līdz ar to, novērtējuma rezultāti iegūst jaunu funkciju, kur K. Veisa raksturo ar jēdziena “apgaismība” (*enlightenment*) palīdzību. Novērtējuma rezultātiem jātiek izmantotiem

¹⁸¹ Weiss C. H. Evaluation research in the political context : sixteen years and four administrations later. In: Laughlin, M. W. Mc, Phillips D. C. (ed.). *Evaluation and education : at quarter century*. Chicago, Ill: National Society for the Study of Education; Distributed by the University of Chicago Press, 1991, pp. 211–231.

¹⁸² Weiss C. H. Policy research in the context of diffuse decision making. *Journal of Higher Education*, 53, pp. 617–639.

nevis instrumentāli, bet tādējādi, ka pasūtītājs tiek “apgaismots” attiecībā pret konkrētu problēmas uzstādījumu, (tātad tas tiek izskaidrots) un tādējādi, ka tiek ierosināts pārmaiņu process. Tātad autore apraksta divus novērtējuma rezultātu izmantošanas modeļus: instrumentālo un “apgaismojošo”. K. Veisa rūpīgi pētījusi priekšnosacījumus, kas nodrošina novērtējuma iespējamību un nonākšanu pie izmantojamiem novērtējuma rezultātiem. Novērtējuma projekts tikai tad būs sekmīgs, ja tiks pievērsta uzmanība tam, ka katrs novērtējums notiek konkrētā politiskā kontekstā. Pētot novērtējuma rezultātu funkcijas, tiek konstatēts, ka izmantošanas iespējas paaugstinās tad, kad izdodas abstrahēties no bieži pārspīlētajām cerībām attiecībā uz novērtējuma rezultātu lomu problēmas atrisināšanā, un tā vietā samierināties ar to, ka novērtējuma rezultāti ir skatāmi kā informācija, kas sekmējusi situācijas uzlabošanos. Kā pamats šāda novērtējuma veikšanai skatāms metodiski precīza novērtējuma pētījuma loģiskā norise un zinātniski precīzs metožu un datu vākšanas tehniku lietojums.

Visspilgtākais uz novērtējuma rezultātu izmantojumu orientēto pieeju pārstāvis ir ilggadējais Amerikas Novērtējuma asociācijas prezidents un Minesotas Sociālo pētījumu centra direktors **Maikls Kvinns Patons**, kas pats savu pieeju dēvē par “uz izmantošanu orientētu novērtējuma (*utilization-focused evaluation*) īstenojumu.”

M. Patonam izdodas paplašināt uz izmantojumu orientēto pieeju grupu ar pieeju, kur pats jēdziens “novērtējuma izmantojums” tiek paplašināts. Līdz tam tika runāts par novērtējuma izmantošanu lēmuma pieņēmēju interesēs, bet M. Patons pievērsa īpašu uzmanību uz novērtējuma izmantojumu citu ietekmēto un iesaistīto pušu interesēs. Uzmanības centrā ir ideja, ka novērtējums producē ne tikai lēmumu pieņēmējiem nozīmīgus un vērtīgus rezultātus, bet tie var būt nozīmīgi arī citām iesaistīto un ietekmēto grupām. Novērtējuma veicēja uzdevums, kā uzskata M. Patons, ir atbalstīt faktisko novērtējuma rezultātu izmantojumu. Šāds priekšstats paredz arī paša novērtētāja lomas un atbildības maiņu.

M. Patons šīs idejas plaši aprakstījis 1978. gadā publicētajā grāmatā “Uz izmantošanu orientēts novērtējums”¹⁸³, kuras nosaukumā iekļauts pieejas apzīmējums. Tas, ka šis M. Patona darbs piedzīvojis vairākus atkārtotus izdevumus un laidienus, no kuriem jaunākais publicēts 2008. gadā¹⁸⁴, raksturo šīs pieejas popularitāti un izplatību. Šī tipa novērtējuma veikšanai vissvarīgākais ir izveidot norises plānu jeb grafiku, kur pirmais solis ir paredzēto izmantošanas grupu identificēšana, tātad jākonstatē visas

¹⁸³ Patton M. Q. *Utilization-focused evaluation*. Beverly Hills: Sage, 1978.

¹⁸⁴ Patton M. Q. *Utilization-focused evaluation*. 4. ed. Thousand Oaks: Sage, 2008.

novērtējuma rezultātos ieinteresētās grupas. Tam seko rezultātu izmantotāju sasaiste ar novērtējuma pamatjautājumiem un novērtējuma rezultātu “realizācija” jeb lietošana. Trešais solis ir izvēlēties adekvātas piemērojamās metodes, dizainu un mērījumu. Ceturtais solis ir darbs ar datiem, to interpretācija un sagatavošana lēmumu pieņemšanas “gadījumiem”. Sestais un noslēdzošais solis ir pēc lēmumiem sekojošā izmantošana, kas ietver arī labākās izmantošanas izpēti. Šāds novērtējuma gaitas loģiskais dizainējums ir novatorisks, jo M. Patons pirmo reizi novērtējuma norises aprakstā iekļauj fāzi, kas hronoloģiski ir vēl pēc lēmuma pieņemšanas situācijas.

Grūtākais pētot novērtējuma rezultātu tālākas izmantošanas iespējas, ir noskaidrot, kā optimāli atbalstīt tālejošu un plašāku novērtējuma izmantošanu. Šāda modeļa ieviešanu praksē apgrūtina jau pirmā novērtējuma soļa sekmīga veikšana – identificēt tās personas, kurām ir patiesa ieinteresētība novērtējumā un to rezultātu saņemšanā. M. Patons sauc to par “personālo faktoru.”¹⁸⁵ Grūtības rada arī centieni kādam uzlikt par pienākumu novērtējuma rezultātus izmantot. Turklāt, kā uzskata M. Patons, šī iespējamo novērtējuma rezultātu izmantotāju piesaiste ir novērtētāju uzdevums.

Par ideālu tiek uzskatīta situācija, kad identificētie novērtējuma rezultātu izmantotāji tiek iesaistīti visās novērtējuma veikšanas fāzēs. Novērtētāja uzdevums ir ne tikai identificēt visas relevantās novērtējumu izmantojošās grupas, bet viņa uzdevums ir fleksibli reaģēt uz visām izmaiņu situācijām novērtējuma laikā. Tām maksimāli iespējami jāpielāgo gan novērtējuma jautājumi, gan dizains. Savos jaunākajos darbos M. Patons savu pieeju paplašina un ievieš jēdzienu “attīstības novērtējums” (*developmental evaluation*), ar ko saprot situāciju, kad novērtētājs pats kļūst par novērtējuma priekšmeta daļu un līdzdarbojas atbilstošās aktivitātēs: “novērtētājs kļūst par programmas dizainētāju komandas daļu vai organizācijas menedžmenta daļu, tam jābūt, nevis, kā “nomaļai” komandas daļai vai ziņojuma sniedzējam, bet tai jābūt novērtētāja pilnai līdzdalībai lēmumos, ko pavada diskusija par to, kā izvērtēt neatkarīgi.”¹⁸⁶ Šādu lomu pildot novērtētājs palīdz un sekmē programmas intervences aktivitātes un pilda konsultanta lomu. Pārējās novērtējuma gaitu neapšaubāmi ietekmējošās lietas, kā uzskata M. Patons, izšķiroši neietekmē novērtējuma efektivitāti, tās tikai dara novērtējuma īstenojuma iespējas daudzveidīgākas. Arī datu vākšanas

¹⁸⁵ Patton M. Q. *Utilization-focused evaluation : the new century text*. 3. ed. Thousand Oaks: Sage, 1977, p. 44.

¹⁸⁶ Ibid., p. 106.

metožu izvēles jautājums nav M. Patona uzmanības lokā, jo saskaņā ar viņa pieeju tiek izmantoti visdažādākie datu vākšanas paņēmieni un metodes, kādi tieši – to nosaka novērtējuma konteksts: tās var būt gan lietišķais pētījums (ar visām zinātniski argumentētām metodoloģijām un metodēm), gan datos balstītas sistemātiskas refleksijas par praksi; tās var būt gan kvantitatīvas, gan kvalitatīvas, gan jauktas metodes. Mērķi var būt formatīvi, summatīvi vai uz attīstību vērsti, dizains – eksperimentāls vai naturālistisks, novērtējuma priekšmets var būt procesi, produkti, izmaksas u.c. Tādējādi M. Patons mērķtiecīgi centies attīstīt novērtējuma modeli, kas paplašinātu novērtējuma rezultātu izmantošanas iespējas, celtu novērtējuma lietderības “koeficientu”.

Ļoti specifisku novērtējuma modeli, kas savā ziņā attīsta M. Patona ideju par novērtētāja lomas izmaiņu novērtējumā un arī skata to kā potenciālu novērtējuma lietderību paaugstinošu faktoru, attīsta Stenforda Universitātes izglītības zinātņu profesors, arī viens no bijušajiem Amerikas Novērtējuma asociācijas prezidentiem **Deivids Fetermans** (*D. Fetterman*). Savas pieejas pamatprincipus viņš publicējis 20. gs. 90. gadu vidū vairākās līdzautorībā un individuāli izdotās grāmatās un dēvē to par *pilnvarojuma novērtējumu* (angļu val. *empowerment evaluation*; vācu val. *Befähigende Evaluation*).

D. Fetermana pamatideja ir veidot tādu novērtējuma ideāltipu, kura galvenais mērķis ir atbalstīt un motivēt programmas dalībniekus pašus veikt novērtējumu. Šāda modeļa jēga un mērķis ir attīstīt un uzlabot praksi, kur cilvēki pieņem lēmumus, pamatojoties uz pašu veiktu novērtējumu, un, līdz ar to spēj noteikt savu attīstības ceļu. Pieeja uzskatāma par diezgan jaunu un pirmās idejas šajā virzienā D. Fetermans attīstījis kādā citai tematikai veltītā darbā, kurā bija paustas autora pārdomas par to, kā programmas dalībniekiem varētu izdoties piespiest lēmuma pieņemējus uz klausīt viņu vajadzības un bažas¹⁸⁷. Šīs pieejas atslēgas koncepti ir sadarbība, līdzdalība un pilnvarojums, un tas, piemēram, psiholoģijā, nebūtu nekas jauns un oriģināls, bet novērtējuma jomā un novērtējuma pētījumā tā bija novatoriska pieeja. Tās būtiskākā ideja ir sniegt palīdzību kā pašpalīdzību. Nevis novērtētājs vērtē, bet novērtētājs palīdz programmas dalībniekiem sevi novērtēt, lai kaut ko uzlabotu.

Lai raksturotu šīs idejas jēgu, D. Fetermans izmanto pazīstamo līdzību “Iedodiet kādam zivi un būsiet viņu vienu dienu pabarojīs, iemāciet kādam zvejot un viņš pabaros

¹⁸⁷ Fetterman D. M. (ed). *Speaking the language of power : communication, collaboration, and advocacy (translating ethnography into action)*. Washington, D.C [etc.]: Falmer Press, 1993.

sevi visu atlikušo dzīvi.”¹⁸⁸ Protams, ka šī pieeja nozīmē gluži citu lomu novērtētājam, kas viņš nav tas, kurš, īstenojot līguma saistības novērtē programmas dalībniekus, bet gan vairāk ir konsultants, kritisks novērotājs, “treneris”. Pilnvarojuma novērtējums vairāk izpaužas kā kooperatīva, demokrātiska grupas aktivitāte. Par novērtējumu individuāli nav neviens nav konkrēti atbildīgs – ne ārējais novērtētājs, ne atbildīgie par programmu. Programmas dalībnieki ar novērtētāja palīdzību apgūst spējas, kuras ļauj īstenot pašiem novērtējumu. Šo pašnovērtējuma spēju attīstība un apguve pieder pie novērtējuma koncepta. Līdz ar to novērtējums neveidojas tikai novērtējuma procesa galarezultātā, tas kļūst par daļu no nepārtrauktā programmas uzlabošanas procesa, kam seko pašnovērtējuma refleksijas fāze, kas izpaužas kā ciklisks process.

Šāda pieeja paredz pieņēmumu, ka programmai piešķirtā vērtība nav atspoguļojama statistiski, šī vērtība ir jāmaina programmas norises laikā. Turklāt šī pieeja paredz, ka pēc novērtētāja “aiziešanas” programmas uzlabošanās process turpinās un tam vairs nav nekāda tieša saikne ar novērtētāja spējām un zināšanām. Līdzīgi kā citi novērtējuma pieeju autori, arī D. Fetermans piedāvā šāda novērtējuma modeļa ideāltipu, kur definēti trīs pragmatiski soļi pilnvarojuma novērtējuma modeļa piemērošanai.

1) Programmas vīzijas jeb mērķu konstatēšana; tiek definēti vēlami rezultāti un aprakstīti pasākumi, kā vēlamos rezultātus būs iespējams sasniegt.

2) Programmas aktivitāšu apraksts un nozīme; tas tiek īstenots, aprakstot programmas stiprās un vājās puses, kā arī *status quo* konstatējumu.

3) Nākotnes pasākumu modelējums – šajā novērtējuma posmā programmas dalībnieki attīsta programmas mērķa sasniegšanas stratēģijas, šie centieni tiek rūpīgi dokumentēti. Pilnvarojuma novērtētāji atbalsta programmas dalībniekus šajā mērķa sasniegšanas dokumentēšanas procesā. Šādas formas novērtējums kļūst par programmas plānošanas un ieviešanas procesa daļu.¹⁸⁹

Tādējādi D. Fetermans radikāli izmaina skatu uz novērtējuma loģiku un novērtējuma procesa dalībnieku lomām, taču mūsu pētnieciskās intereses kontekstā būtiskākais ir fakts, ka aplūkotais autors intensīvi īsteno meklējumus, kā uzlabot novērtējuma rezultātu izmantošanas iespējas, norādot, kādi faktori spēj būt visai efektīvi priekšnoteikumi un pat zināma garantija novērtējuma rezultātu izmantošanai:

¹⁸⁸ Fetterman D. M., Kaftarian S. J., Wandersman A. (ed.). *Empowerment evaluation principles in practice*. New York : Guilford Press, 2005, p. 11.

¹⁸⁹ Fetterman D. M. *Foundations of empowerment evaluation*. Thousand Oaks, Calif.; London: Sage, 2001.

novērtētāja “ārpusē stāvošā” statusa nomaīņa uz integrēta līdzdalībnieka statusu un programmas dalībnieku motivācija veikt nepārtrauktu pašnovērtējumu.

Ar D. Fetermana pieejas analīzi noslēgsim *uz novērtējuma rezultātu izmantojumu* orientēto pieeju apskatu, jo aprakstītās pieejas labi atspoguļo kopējo idejisko virzību un meklējumus novērtējuma modeļu jomā.

Kaut ne ļoti precīzi, tomēr ir iespējams konstatēt katras novērtējuma pieeju grupas atbilstību konkrētam laika periodam un konstatēt zināmu pēctecību: uz metodēm orientētās pieejas raksturīgas 60.–70. gadiem, uz vērtējumu orientētās pieejas raksturīgas 70.–80. gadiem, bet uz novērtējuma rezultātu izmantojumu orientētās pieejas rodas 80. gadu vidū. Tomēr šāds skatījums nav absolutizējams, tas tikai uzrāda tendenci, bet ne izsmelīgi raksturo ainu, jo katram virzienam tipisko ideju pārstāvji darbojušies dažādos laika posmos un attīstījuši savus priekšstatus, mainoties un dažādojoties novērtējuma praksei. Uz šīm idejām balstītu pieeju diferenciācijas process turpinās joprojām, tomēr, analizējot pieejamo novērtējuma teorijām veltīto literatūru, izkristalizējas secinājums, ka pašreizējā laikposmā dominējošās ir uz izmantošanu orientētās pieejas (pētnieki meklē garantijas novērtējuma rezultātu izmantošanai un cenšas tām adaptēt novērtējuma modeļus). Protams, arī tām tipisks ir spilgti izteikts iekšējs diferenciēšanās process.

Viens no pamatjautājumiem, par ko joprojām tiek diskutēts, ir jautājums par novērtētāja lomu novērtējuma procesā, kā arī jautājums par novērtējuma rezultātu vēlākajiem izmantotājiem. Vairāki pētnieki, kas jau savos agrīnajos darbos 20. gs. 70. gados pievērsušies jautājumam par novērtējuma izmantošanu lēmumos un lēmuma procesa tehnoloģijas nozīmei, turpina tā izpēti arī savos jaunākajos darbos. Piemēram, Kalifornijas Universitātes profesors M. Alkins atzīst, ka ļoti svarīgi ir agrīni identificēt novērtējuma potenciālos izmantotājus, ja vēlas palielināt iespējamību, ka novērtējuma rezultāti faktiski tiks izmantoti¹⁹⁰. Viņš arī iestājas pret novērtētāju kā galveno vērtējo personu un piedāvā attīstīt sadarbību ar potenciālajiem novērtējuma īstenotājiem jau kopš paša novērtējuma sākuma. Galvenais šādas sadarbības mērķis, ir attīstīt tādu vērtību sistēmu, uz kuru balstoties tiek izvērtēti galējie novērtējuma rezultāti. M. Alkins ir pirmais, kurš atzīst, ka šo ideāltipisko uzstādījumu attiecībā uz novērtējuma rezultātu izmantotāju agrīnu identificēšanu praksē ļoti bieži ir grūti īstenot. Līdz ar to nav iespējams arī savlaicīgi radīt kopīgu vērtību sistēmu, kas veidotu bāzi novērtējuma

¹⁹⁰ Alkin M. C. *Evaluation roots : tracing theorists' views and influences*. Thousand Oaks [etc.]: Sage, 2004, p. 22.

rezultātu interpretēšanai. Šādiem gadījumiem pētnieks piedāvā risinājumu – novērtējuma datus atspoguļot pēc iespējas kā konkrētus faktus, bez mēģinājuma veikt novērtējumu.

Savukārt Otavas Universitātes profesors Dž. Bredlejs Kuzēns (*J. Bradley Cousins*) izvērs ideju par līdzdalības novērtējumu (*participatory evaluation*) un formulē pieeju, kurā atzīst, ka rezultātu izmantošana un viss novērtējuma process kopumā īpaši iegūst, ja agrīni, aktīvi un uz partnerības pamatiem tiek atbalstīta iesaistīto personu iekļaušana novērtējumā: “Līdzdalības novērtējums .. iekļauj partnerībā novērtējumu īstenojošo personālu, resp., novērtējuma pētījuma speciālistus un praktiski strādājošos lēmumu pieņēmējus.”¹⁹¹ Pētnieki arī atzīst, ka konkrētā līdzdalības īstenojuma forma ir atkarīga no situācijas lokālā konteksta, taču ļoti būtiski ir gala vērtējuma sniegšanai piesaistīt arī novērtējuma rezultātu izmantotājus.

Kopsavilkums

Ir radītas daudzskaitlīgas un diferencētas novērtējuma teorētiskā pamatojuma pieejas, kuras tipoloģizētas pēc dažādiem kritērijiem. Būtiskas izmaiņas teorētisko pieeju konceptualitātē konstatējamās, tās analizējot gan hronoloģiski vēsturiskā skatījumā, gan šo pieeju autoru atšķirīgo akadēmisko un novērtējuma prakšu kontekstā. Teorētisko pieeju apraksts un analīze ļauj saskatīt noteiktas novērtējuma jomas attīstības tendences, kurās fiksējamas paralēles ar sociālo zinātņu metodoloģijas attīstības tendencēm, kā arī ar sabiedrības racionalizācijas un racionalitātes principa ekspansiju politikas veidošana vidē. Viens no šī pētījuma mērķiem atbilstošākajiem novērtējuma tipoloģiju modeļiem ir M. Alkina novērtējuma pieeju tipoloģija, kur izdalīti trīs novērtējuma pieeju tipi: 1) uz metodēm orientētās pieejas; 2) uz vērtējumu orientētās pieejas; 3) uz praktisko izmantošanu orientētās pieejas. Uz praktisko izmantošanu orientētās pieejas raksturīgas tagadējai novērtējuma attīstības fāzei, kas apliecina lietderības parametra nozīmīgumu un ar to saistītās problemātikas aktualitāti novērtējuma jomā. Novērtējuma praktiskās nozīmes koncepts ir saistīts ar

- centieniem novērtējuma rezultātu izmantošanu izdalīt kā atsevišķu soli novērtējuma loģiskajā struktūrā (D. Kērkpatriks, D. Štuflebīms);

¹⁹¹ Cousins J. Bradley. (ed.). *Participatory evaluation in education : studies in evaluation use and organizational learning*. London [etc.]: Falmer, 1995, p. 8.

- priekšstatiem, ka novērtējuma rezultāti jāpakļauj īpašiem analīzes paņēmieniem, kas rezultātos fiksēto informāciju adaptē optimālākai izmantošanai lēmumos (D. Štuflebīms);
- centieniem precizēt koncepta “novērtējuma praktiskā nozīme” izpratni, to paplašinot; paplašinājums var tikt īstenots dažādi, piemēram, definējot 2divus novērtējuma rezultātu izmantošanas modeļus: instrumentālo un “apgaismojošo”(K. Veisa);
- centieniem attīstīt praksi, kad agrīni tiek identificēti iespējamie novērtējuma rezultātu izmantotāji un tie tiek iesaistīti visās novērtējuma veikšanas fāzēs, tādējādi kļūstot par novērtējuma līdz – īstenotājiem(M. Patons);
- mainot novērtējuma procesa ietvaros lomu sadalījumu, pārceļot novērtējuma sprieduma īstenošanas kompetenci no novērtētāja uz programmā iesaistītajiem, tādējādi cenšoties aktualizēt programmas dalībnieku motivāciju veikt objektīvu pašnovērtējumu un samazinot novērtētāja “ārējo” statusu (D. Fetermans).

3. NOVĒRTĒJUMA PĒTĪJUMS KĀ SOCIĀLA PĒTĪJUMA VEIDS

Šajā nodaļā izvirzīts mērķis raksturot novērtējuma pētījumu kā sociālo zinātņu izziņas procesa daļu un kā specifisku sociāla pētījuma veidu, kuram raksturīgas savas funkcijas un metodoloģiski argumentēti izstrādāts pētnieciskais dizains, kas piešķir novērtējumā iegūtajām zināšanām zinātniska argumenta statusu. Nodaļas ietvaros

- 1) novērtējums un novērtējuma pētījums raksturoti kā zinātniski pētnieciska “paradigma”;
- 2) aprakstītas empīriskā sociāla pētījuma veidi, to tipoloģijas un novērtējuma pētījums kā viens no empīriskā sociāla pētījuma veidiem;
- 3) salīdzināti un izvērtēti novērtējuma pētījuma un klasiska akadēmiskā sociāla pētījuma metodoloģiskie un īstenošanas pamatprincipi, lai precizētu novērtējuma pētījuma specifisko dabu.

3.1. Novērtējuma pētījums kā lietišķais sociālais pētījums

2. nodaļā veiktā novērtējuma un novērtējuma pētījuma fenomenu analīze ļauj secināt, ka tie paredz vismaz trīs savstarpēji saistītus, taču funkcionāli specifiskus aspektus – informācijas vākšanu, novērtējumu, novērtējuma rezultātu konsekvences.

Raksturojot novērtējumu un novērtējuma pētījumu, Eleonoras Čelimskajas (*E. Chelimsky*) rediģētajā izdevumā norādīts, ka var nodalīt trīs konceptuālus ietvarus: 1) novērtēšana kā zināšanu bāzes paplašināšana, 2) novērtēšana ar mērķi kontrolēt, 3) novērtēšana ar mērķi attīstīt¹⁹². Arī Pauls Baumgartners (*P. Baumgärtner*) raksta, ka novērtējums ir patstāvīga multidisciplināra joma, kurai piemīt savs saturs un sava īpaša iekšēja loģika, tajā pašā laikā novērtējuma jēdzienu var lietot trīs relatīvi pastāvīgās nozīmēs: 1) novērtējums kā lietišķais sociālais pētījums; 2) novērtējums kā praktisku pasākumu uzlabojums; 3) novērtējums (*Evaluation*) kā izvērtējums (*Bewertung*).¹⁹³

¹⁹² Chelimsky E. (ed.). *Evaluation for the 21st century : a handbook*. Thousand Oaks [etc.]: Sage, 1997, p. 100.

¹⁹³ Baumgärtner P. Evaluation mediengestützten Lernens : Theorie – Logik – Modelle. In: Kindt, M. (Hrsg.). *Projektevaluation in der Lehre : Multimedia an Hochschulen zeigt Profil(e)*. Münster; New York [etc.]: Waxmann, 1999.

Katrai no šīm nozīmēm var tikt sniegta sava definīcija un minētā jēdziena 1. nozīmē tā būtu, piemēram, “novērtējums kā lietišķais sociālais pētījums ir sistemātisks sociāli zinātnisku metožu pielietojums, lai novērtētu kādas sociālās intervences programmas konceptus, dizainu, īstenošanu un praktisko labumu. Novērtētājs izmanto sociālzinātniskās pētījumu metodes, lai konstatētu paņēmienus un veidu, kā veselības, izglītības, vides u.c. sociālās intervences programmām to attīstības un īstenošanas fāzēs nodrošinātu novērtējumu un uzlabojumu.”¹⁹⁴ Šajā nodaļā pētnieciskā uzmanība pievērsta tieši pirmajam no šiem konceptuālajiem ietvariem.

Lai vispusīgi izprastu novērtējuma pētījuma ģenēzi un tā daudzpusīgo modifikāciju attīstības priekšnosacījumus, nepieciešams raksturot šī pētījuma veida attīstības epistemoloģisko ietvaru. Novērtējuma pētījums iegūst savu zinātniskuma pazīmi pirmām kārtām tādēļ, ka tā īstenošanā tiek izmantotas sociālo zinātņu – un it īpaši socioloģijas – ietvaros attīstījušās metodes un pētījuma loģiskās struktūras pamatelementi. Novērtējuma pētījums, tā metodoloģiskās problēmas, teorētisko pieeju konstituēšanās notika ciešā sasaistē ar socioloģijas akadēmisko vidi. Mūsdienās tas kļuvis ne tikai par socioloģijas izziņas procesa daļu, tā intensīvā piemērojuma rezultātā ir attīstījušās socioloģijas un sociālo zinātņu kopumā metodes un datu vākšanas tehnikas, ir uzkrāti milzīgi datu masīvi, kas kalpo par bagātu informācijas avotu ne tikai politisko lēmumu pieņēmējiem, bet arī sociālo problēmu analītiķiem sociālo zinātņu pētnieku vidē. Novērtējuma pētījums ir sekmējis sociālo zinātņu pielietojuma dimensijas konkretizāciju un aktualizēšanu, kā arī radījis jaunu un joprojām augošu profesionālās nodarbes jomu akadēmiskās pasaules pārstāvjiem, neskatoties uz sociologu akadēmiskās vides – nereti ignorējoši kritisko skatījumu uz novērtējuma pētījumu, uzlūkojot to kā otršķirīgu¹⁹⁵.

Šādai nostājai pamatā nereti ir novērtējuma pētījuma tiešā saikne ar izmantojamības parametru, tā lietišķā daba. Tajā pašā laikā novērtējuma pētījumu projekti līdzās to īpašajiem novērtēšanas mērķiem sniedz iespēju universitāšu un citu akadēmisko zinātniski pētniecisko institūciju zinātniekiem īstenot arī savus, akadēmisko

¹⁹⁴ Wottawa H. Qualitätsmanagement durch Zielvereinbarung. In C. Spiel (Hrsg.). *Evaluation universitärer Lehre – zwischen Qualitätsmanagement und Selbstzweck*. Münster: Waxmann. 2001, S. 650.

¹⁹⁵ Balzer L. *Wie werden Evaluationsprojekte erfolgreich? : Ein integrierender theoretischer Ansatz und eine empirische Studie zum Evaluationsprozess*. Landau: Verl. Empirische Pädagogik, 2005, S. 2.

pētniecisko interešu mērķus¹⁹⁶. Novērtējums šīs paradigmas kontekstā tiek saprasts kā lietišķais pētījums, kas nodarbojas ar sociālo intervenču efektivitāti jeb iedarbību. Šis pētījums īsteno savdabīgu lomu – tas funkcionē kā saistošs posms starp teoriju un praksi¹⁹⁷.

Tieši valsts pasūtījuma jeb līguma pētījumi paver ceļu uz piekļuvi politiski administratīvās sistēmas procesiem un iekšējām struktūrām. Visi gadījumi, kad jāievieš kāda rīcības programma, kas ļauj tikt galā ar kādu sociālu problēmu; visas situācijas, kurās būtiski nosacījumi tiek modificēti, mainot tiesiski normatīvo regulējumu; visi centieni ieviest tehniskas organizatoriskas vai sociālas inovācijas – tas viss vienlaikus attīsta daudzus jaunus, sociāli zinātniskus un pētnieciski interesantus jautājumus. Īpaši tajos gadījumos, kad novērtējums tiek īstenots kā tieši sociālā lauka pētījumi, parasti tiek sasniegta tik augsta pētījuma ārējā validitāte, kas citās pētnieciskās situācijās ir grūti sasniedzama. Tipiska izpratne ir tāda, ka novērtējuma pētījums visupirms tiek saprasts kā ietekmes novērtējuma pētījums, novērtēšana pati – kā vērtībneitrāli tehnoloģiski izteikumi, kas veidojas salīdzinot novērotās pārmaiņas ar programmā paredzētajiem efektiem un programmas mērķiem. Novērtētāji, kuri savā praksē akcentē pētniecisko aspektu novērtējuma veikšanā, velta īpašas pūles, lai zinātniskās kvalitātes kritēriji pēc iespējas saplūstu ar derīguma aspektu.

Šeit aktualizējas vairākas problēmas, kas raksturo jebkuru gadījumu, kad īstenojas mēģinājums sasaistīt sociālās zinātnes ar praksi: zinātniekam var veidoties specifisks lomu konflikts, iespējamā diverģence starp pētījuma rezultātu plašumu un to pielietojuma jeb derīguma mērogu, var būt spiediens konkrēta lēmuma pieņemšanas virzienā un tml. Tieši novērtējuma pētījuma īstenošanas situācijai raksturīga šī zinātnes un prakses mijiedarbības problemātika, tādēļ nevar uzskatīt par nejaušību, ka tieši universitāšu un akadēmiskās vides pētnieki ir tie, kas devuši vislielāko ieguldījumu novērtējuma teorijas attīstībā.

Novērtējuma pētījums principiālā nozīmē ne ar ko neatšķiras no tradicionālā sociāli zinātniskā pētījuma ar tajā izmantotajām “parastajām” pieejām un datu vākšanas metodēm. Novērtējuma ietvaros var tikt piemērotas atšķirīgas analīzes perspektīvas, tas var būt orientēts uz daudzveidīgu izziņas interešu apmierinājumu, tajā var būt piemēroti

¹⁹⁶ Kromrey H. *Evaluation – ein vielsichtiges Konzept Begriff und Methodik von Evaluierung und Evaluationsforschung. Empfehlungen für die Praxis*. Pieejams: http://www.profkromrey.de/SuB_2001-2-kromrey.pdf; skat 10.10.2010.

¹⁹⁷ Weiss C. H. *Evaluation research : methods for assessing program effectiveness*. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall, 1972, p. 11.

atšķirīgi teorētiski pamatojumi, metodoloģiskas paradigmas un izpētes metodes. Tomēr tas tiek īstenots tikai pie īpašiem tā piemērošanas nosacījumiem, jo novērtējuma pētījums darbojas tikai konkrētas rīcības kontekstā un saskaņā ar tā vērstību uz izmantošanu un rīcību.¹⁹⁸ Tādēļ, cenšoties raksturot novērtējuma pētnieciski paradigmātiskās pazīmes, protams, nevar aizmirst, ka novērtējuma pētījuma mērķis vienlaikus ir arī atbalstīt programmu iniciatīvu attīstību, ietekmēt sociālo intervencu plānošanu un īstenošanu, kā arī uzlabot šo iniciatīvu ieviešanu. Tādējādi tas vienlaikus skatāms arī kā politiska darbība – šī jēdziena plašākajā nozīmē¹⁹⁹.

Ņemot vērā, ka šis pētījums politikas darbības laukā īsteno politikas veidošanas, kontroles, attīstības un novērtēšanas funkcijas un tā rezultāti veido atgriezenisku saiti ar pārvaldes un politikas procesu, šī pētījuma dalībnieki paši kļūst par politikas daļu un “neglābjami virzās pa politisko, administratīvo un sabiedrisko interešu mīnu lauku.”²⁰⁰ Tas nozīmē, ka novērtējuma pētījuma veicējiem īpaši jāņem vērā šī specifiskā pētnieciskā un darbības lauka “sociālā ekoloģija”, jo novērtējumā tieši vai netieši iesaistītās interešu grupas var gan kavēt gan sekmēt tā sekmīgu realizāciju. Šo interešu grupas var būt, piemēram, politisko lēmumu pieņēmēji, novērtējuma pasūtītāji jeb līguma “devēji”, novērtējuma īstenošanas organizācijas, novērtējuma īstenotāji, programmu dalībnieki, programmas mērķa grupas, projekta līdzstrādnieki, programmas konkurenti un citi. To rezumējot, jāuzsver, ka novērtējuma pētījuma raksturojumu pamatā ir zināma dualitāte: novērtējuma pētījums, no vienas puses, ir empīrisks sociāls pētījums, kurā izmantotas konkrētas teorijas un metodes, bet, no otras puses, šis pētījums ir politiskā procesa daļa, kuru pašu savukārt ietekmē novērtējuma rezultāti; turklāt politikas veidošanas ietvaros novērtējuma pētījums kļūst par instrumentu labākā lēmuma versijas meklējumos, jo izslēdz nezinātnisku argumentāciju un pieprasījumu.

Novērtējuma pētījuma attīstības gaitā šis divējālais statuss izpaužas novērtējuma pētījuma praksē, kur šis pētījuma veids īstenojas saskaņā ar atšķirīgām metodoloģiskām paradigmām: vai nu kā tāds, kas stingri balstīts zinātniskos standartos,

¹⁹⁸ Weiss C. H. *Evaluation research : methods for assessing program effectiveness*. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall, 1972, pp. 7, 25.

¹⁹⁹ Rossi P. H., Freeman H. E., Lipsey M. W. *Evaluation : a systematic approach*. 7th ed. Thousand Oaks, CA [etc.]: Sage, 2004, p. 183.

²⁰⁰ Hellstern G.-M., Wollmann H. Reformexperimente, wissenschaftliche Begleitung und politische Realität. In: Hellstern G.-M. *Handbuch zur Evaluierungsforschung*. Bd. 1. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 1984, S. 61.

vai kā tāds, kas cieši seko līguma devēju/mērķa grupu informācijas vajadzībām.²⁰¹ Novērtējuma pētījums, protams, nav attīstījies atrauti no vispārējās zinātniskā pētījuma attīstības līnijas, arī uz to attiecināmas metodoloģiskās debates, kas raksturo sociālo zinātņu attīstību. Reinhards Stokmans (*R. Stockmann*), T. Kuks, D. Kempbels, L. Kronbahs un citi novērtējuma pētījuma teorētiķi runā par divām dominējošām paradigmām, kuru ietvaros notikusi novērtējuma pētījuma attīstība: pozitīvismā balstītā metodoloģiskā rigorisma paradigma un konstruktīvistiski interpretatīvā paradigma.

Pozitīvismā balstītā metodoloģiskā rigorisma paradigma ir dominējošā un raksturīga novērtējuma pētījuma attīstības sākuma posmam, kad priekšroka tiek dota novērtējuma pētījuma eksperimentālajam dizainam, lai spētu konstatēt iespējamās kopsakarības starp kauzālajiem spēkiem jeb faktoriem.. Šāda, kvantitatīvajā pieejā balstīta pētījuma metodoloģija tika izvēlēta ar mērķi iegūt “cietu argumentāciju” politiskajiem lēmumiem, kuri attiecās uz intervences programmu ieviešanu, vadību un kontroli. Šīs paradigmas ietvaros īpaša uzmanība veltīta novērtējuma “iekšējai” validitātei, jo galvenā uzmanība pievērsta drošu garantiju un zinātniski pārliecinošu pierādījumu iegūšanai, tas ir, konsekventi tiek pārbaudīts, vai sakarība starp diviem mainīgajiem ir kauzālas attiecības.

Kā reakcija uz šādu pieeju veidojusies īpaša novērtētāju “nometne”, kas kritiski vērtē metodoloģisko rigorismu un akcentēja novērtējuma pētījuma īpašo nozīmi labākā lēmuma meklējumos politikas procesa ietvaros jeb novērtējuma pētījuma instrumentālo funkciju. Saskaņā ar šādu pieeju novērtējuma pētījums vairāk jāskata kā politiskas un mazāk – kā zinātniskas darbības akts. Pamatojoties ētiska rakstura prasībās un akceptējot politiskās vajadzības, novērtējuma pētījumam jākalpo pirmkārt, ietekmēto pušu interesēm. Novērtētājs šādā gadījumā nav pakļauts “tīras zinātniskās intereses” normatīvismam, tas drīzāk iegūst tādu kā skolotāja jeb padomdevēja lomu attiecībā pret visām iesaistītajām dalībnieku grupām. Dominējot šādam skatījumam, novērtējums pārvēršas par īpašu mākslu.²⁰² Priekšstati par novērtējuma lomu paplašinājušies, tālu pārsniedzot priekšstatus par novērtējumu kā zinātnisku argumentu par labu kādam lēmuma veidam. Novērtējums tiek skatīts ne tikai kā inovāciju kvalitātes kontrole, bet vienlaikus kā problēmrīsināšu un sociālās situācijas modelējošu pasākumu

²⁰¹ Stockmann, R. *Evaluationsforschung : Grundlagen und ausgewählte Forschungsfelder*. 2., überarb. und aktualisierte Aufl. Opladen: Leske + Budrich, 2004, S. 8.

²⁰² Cronbach L. *Designing Evaluations of Educational and Social Programs*. San Francisco: Jossey-Bass. 1982.

konstruēšana, optimizēšana un leģitimizēšana²⁰³ Konvencionālā sociālzinātniski pētnieciskā paradigma tiek kritizēta, vienlaikus piedāvājot alternatīvu – konstruktivistiski interpretatīvo paradigmu. Šī paradigmu maiņa un strīds attiecībā uz novērtējuma pētījumu ir tikai viens aspekts garajā kvantitatīvās un kvalitatīvās paradigmas piekritēju metodoloģisko debašu sērijā, kas notika sociālo zinātņu akadēmiskajā vidē. Kvalitatīvās paradigmas pamatprincipi, kurus attiecināja uz empīriskā sociāla pētījuma īstenošanu, konstituējās ciešā saistībā ar kvantitatīvās pieejas kritiku un nereti kvalitatīvās pieejas metodoloģiskās kārtulas izteiktas kā pretpoli kvantitatīvās pieejas pamatprincipiem. Arī novērtējuma pētījuma metodoloģisko pamatojumu strīdā, konstruktivistiskās/interpretatīvās paradigmas pamatprincipi tiek “izaudzēti” kritizējot pozitīvistisko pieeju. Jau 70.–80. gados vairāki pētnieki definē novērtējuma pētījuma metodoloģiskus principus, kuri apgāž pozitīvisma balstītā metodoloģiskā rigorisma pieeju. Piemēram, sekojošas atziņas.

- Novērtējuma pētījuma ietvaros galvenais izzīņas mērķis ir nevis teorijas vai hipotēzes falsifikācija, bet gan norāde uz rīcības alternatīvām, kas sekmētu aktualizējušos problēmu risinājumu.
- Jāatceļ novērtētāja un novērtējuma objekta nošķirums; saskaņā ar konvencionālo pieeju zinātnieks atmet savu distancēto pozīciju attiecībā pret novērtējuma priekšmetu un kļūst par vienlīdzīgu partneri ar citām novērtējuma procesā tieši iesaistītajām un ietekmētajām personu grupām; novērtējuma pētījums kļūst par rīcības pētījumu.
- Pētnieciskās intereses centrā ir nevis novērtētāja pētnieciskie jautājumi, bet mērķa grupu informatīvās vajadzības.
- Pētījumam jābūt vērstam nevis uz vērtībneitrālu izteikumu formulēšanu, bet, tieši pretēji, jātiecas ieņemt konkrētu vērtējošu pozīciju.
- Novērtējuma kvalitātes kritēriji primāri vairs nav validitāte, reliabilitāte un objektivitāte, bet tie ir: komunikācija, ietekme/intervence, pārredzamība/transparence un attiecināmība/relevance.²⁰⁴

Konstruktīvisma jeb interpretatīvā paradigma apstrīd kādas vienas patiesas realitātes prioritēšanas iespēju. Tā vietā tiek pieņemts, ka realitāte ir sociāli konstruēta

²⁰³ Lange E. Zur Entwicklung und Methodik der Evaluationsforschung in der Bundesrepublik Deutschland. *Zeitschrift für Soziologie*. 1983. H. 3, S. 253–270.

²⁰⁴ Stockmann, R. *Evaluationsforschung : Grundlagen und ausgewählte Forschungsfelder*. 2., überarb. und aktualisierte Aufl. Opladen: Leske + Budrich, 2004.

un šī konstruētā realitāte izaug no dažādām savstarpēji konfliktējošām perspektīvām jeb skatījumiem uz notiekošo. Šīs pieejas piekritēji maina argumentāciju, attiecībā uz metožu izvēli, jo šajā gadījumā metodes izvēle notiek vairāk vadoties no kvalitatīviem apsvērumiem, kur īpaši svarīga ir iespēja interpretēt rezultātus noteiktā, partikulārā kontekstā. Novērtējuma rezultātus lielā mērā nosaka tieši konkrētā novērtējuma konkrētu parametru specifiskācija: noteikta programma noteiktā laikā un vietā, pie noteiktiem apstākļiem, ar izvēlētajām ietekmētajām pusēm. Protams, šādos apstākļos visai ierobežota ir rezultātu ģeneralizācija jeb vispārinājums.

Nevar uzskatīt, ka debates starp abu paradigmu piekritējiem novērtējuma pētījuma jomā būtu absolūti noslēgušās, tomēr vairums pētnieku devuši priekšroku derīguma principam. Tas izpaužas kā plaši izplatīts pētnieku konsenss divos jautājumos: 1) par novērtējuma ietekmēto pušu vajadzību un perspektīvu ņemšanu vērā; 2) par kvantitatīvo un kvalitatīvo metožu pielietojumu.

1988. gadā plaši atzītais teorētiķis P. Rossi ar saviem līdzautoriem rakstīja: “Pētījumam vienlaikus jāapmierina stingrās zinātniskuma prasības, kā arī jāsniedz maksimāls labums otrai līgumslēdzēja pusei un citām interešu grupām.”²⁰⁵ Tādējādi novērtējuma pētījums jābalsta kritiski racionālā pētnieciskā loģikā un principiālā nozīmē tajā var izmantot visas empīriskā pētījuma datu vākšanas metodes un tehnikas.

Jau kopš 20. gs. 90. gadu vidus praktiski vairs nepastāv debates par vienas vai otras metožu grupas absolūto vērtību vai pārākumu novērtējuma pētījumā. Novērtējuma teorētiķi atzīst: “mēs esam sapratuši, ka metodes izvēlei vislielākā mērā jābūt atkarīgai no uzdotā pētnieciskā jautājuma tipa, tā satura, nevis no kādiem pašas konkrētās metodes kvalitatīviem raksturojumiem.”²⁰⁶ Tiek atzīts, ka svarīgāk par visiem teorētiskajiem un metodoloģiskajiem jautājumiem ir panākt vienprātību, kā sekmēt novērtējuma rezultātu izmantošanu politiskajā procesā. Arī raksturojot novērtējuma pētījumu kā lietišķu sociālu pētījumu, novērtējuma rezultātu izmantošanas kritērijs pētnieciskā procesa uzmanības centrā izvirza novērtējuma pētījuma pasūtītāja un ietekmēto pušu intereses. Novērtējuma kvalitātes mērījumos vienlīdzīga nozīme tiek piešķirta gan rezultātu ieguves zinātniskuma pamatojumam, gan novērtējuma izmantojuma aspektam, iespējām panākt novērtējuma rezultātu integrēšanu politisko un sociālo pārmaiņu procesos. Šāda nostāja bijusi pamatā gan vēlākajiem centieniem

²⁰⁵ Rossi P., Freeman H., Hoffmann G. *Programm-Evaluation : Einführung in die Methoden angewandter Sozialforschung*. Stuttgart: Enke, 1988, S. 10.

²⁰⁶ Chelimsky E. (ed.). *Evaluation for the 21st century : a handbook*. Thousand Oaks [etc.]: Sage, 1997, p. 89.

attīstīt novērtējuma pētījuma zinātniskuma kritērijus, gan novērtējuma rezultātu pielietojuma modeļu meklējumu attīstībai.

Kopsavilkums

Arī sociālo zinātņu metodoloģisko pieeju un datu vākšanas metožu un tehniku attīstības kontekstā notiek debates par sociālo pētījumu rezultātu izmantošanu praksē. Sociālo zinātņu 20. gadsimta vidus strīds starp kvantitatīvās un kvalitatīvās paradigmas piekritējiem par pozitīvisma un konstruktīvisma ideju piemērotību sociālā pētījuma īstenošanā sasaucas ar novērtējuma pētījuma attīstību un tā metodoloģiskā ideāltipa konstituēšanos. Pozitīvismā balstītā metodoloģiskā rigorisma paradigma paredz datu ieguves ticamības un cietās argumentācijas akcentu, taču zaudē savu “ietekmi”, jo nesekmē iegūto datu izmantošanu un pielietojumu lēmumos, kas vājina novērtējuma pētījuma specifiski lietišķo būtību, tā saikni ar praksi. Arī vienas zinātniskās patiesības ideja, kas raksturīga šai paradigmai, sašaurina iespējas izmantot pētījumu rezultātus politiskos lēmumos, jo ignorē konsensa iespējas. Tas viss ietekmē novērtējuma pētījuma pieprasījumu. Konstruktīvisma jeb interpretatīvā paradigma, atšķirīgi definējot subjektivitāti un objektivitāti, anulē vienas absolūtās patiesības ideju. Tas paplašina un padara elastīgākas iespējas integrēt novērtējuma pētījumu politikas veidošanas procesā, veidojot saikni ar visām novērtējumā iesaistītajām pusēm un sekmē novērtējuma pētījuma rezultātu izmantošanas praksi attīstību. Abu sociālzinātnisko paradigmu mijiedarbe veidojusi pamatu mūsdienu novērtējuma pētījuma metodoloģiskajiem pamatprincipiem un kvalitātes standartiem. Novērtējuma pētījuma attīstības dinamika ilustrē sociālo zinātņu lietišķā un pielietojuma aspekta izpausmi sabiedrībā, konkrēti – publiskās pārvaldes jomā un atspoguļo tās pieprasījumu pēc zinātniskas argumentācijas. Zinātniskums un izmantojamība kļūst par divām būtiskākajām attiecību sistēmām, kurās norisinās novērtējuma darbības un attīstība.

3.2. Novērtējuma pētījums un akadēmiskais/fundamentālais pētījums

Lai iegūtu vēl precīzāku priekšstatu par novērtējuma pētījuma specifiku, jāņem vērā gan šī pētījuma līdzība jebkurai sociāla pētījuma veidam, gan tā specifika, salīdzinājumā ar „klasisku” sociālo zinātņu ietvaros veiktu akadēmisku pētījumu. Sociālo pētījumu metodoloģijas un metožu teorētiski, raksturojot sociālā pētījuma

īstenošanas veidus, novērtējuma pētījumu interpretē kā vienu no sociālo pētījumu veidiem jeb modalitātēm.

Sociālo zinātņu empīriskās pētniecības prakse ir ļoti daudzveidīga gan metodoloģiskā, gan metodiskā, gan saturiskā, gan pētījuma ierosinājumu aspektā. Kā konstatēts, novērtējuma pētījuma specifikas pamatojums lielā mērā izriet no fakta, ka novērtējuma pētījuma ierosinājums ir līgums starp pētnieku grupu un novērtējuma datus ieinteresētu organizāciju. Novērtējuma pētījums, līdzīgi kā mārketinga pētījums un citi pasūtījuma pētījumi, ir viens no lietišķo pētījumu veidiem, kura gaitu un dizainu lielā mērā ietekmē tieši pasūtītāja un pētnieka specifiskās lietišķās attiecības un komunikācijas formas. Novērtējuma pētījums jāuztver kā uz pielietojumu vērstu pētījumu jomas daļa, kurš atšķiras no akadēmiska pētījuma vairākos aspektos.²⁰⁷

Pamatatšķirība starp novērtējuma pētījumu un akadēmisku pētījumu, protams, ir tā, ka pirmais ir paredzēts izmantošanai. Akadēmiskais pētījums ir vērsts uz zināšanu ieguvu un tam nav papildus mērķu, tajā pat laikā, novērtējuma pētījumam ir pasūtītājs, kuram ir savi mērķi un nodomi. Novērtējuma pētījuma veicējam pētījuma organizācijas gaitā ir jāorientējas uz pasūtītāja izvirzītajiem mērķiem. Šis faktors, kā jau minēts, rada pamatu ne tikai vairākām atšķirībām starp novērtējuma un akadēmisku sociālu pētījumu, bet arī noteiktas pētnieku grupas popularizētam priekšstatam par novērtējuma pētījumu kā otršķirīgu jeb “zemākas klases” pētījumu. Kā arguments šim priekšstatam kalpo pētījuma saikne ar tā pasūtītāja mērķiem un interesēm, kas rada šķietamību, ka lietišķie pētījumi, tai skaitā, novērtējuma pētījums, ir pakļauti nekorektas metodoloģijas un metožu izmantojuma riskam, līdz ar to – palielinot šaubas attiecībā uz datu ticamību, objektivitāti un pētījuma kopējo zinātniskuma pakāpi.

Plaša pētnieku grupa (L. Balcers, L. Kronbahs, M. Patons, K. Veisa, H. Kromrejs, E. Vedungs u. c.) centusies analizēt novērtējuma un akadēmiskā pētījuma līdzīgos un atšķirīgos parametrus, ar mērķi precizēt novērtējuma pētījuma lomu akadēmiskās vides un sociālo zinātņu attīstības kontekstā. Lai uzskatāmāk atklātu novērtējuma pētījuma specifiku, tiks veikta abu sociālā pētījuma formu salīdzinoša analīze pēc deviņiem kritērijiem, kuri izmantoti kā pamats atšķirību konstatēšanai starp novērtējuma un akadēmisko pētījumu. Kritēriji izraudzīti, ņemot vērā gan novērtējuma pētījuma, gan klasiska akadēmiska pētījuma būtiskākās strukturālās iezīmes. Tie ir: mērķis; jautājumu izvirzījums/hipotēze, izpētes priekšmets; lomu sadalījums; sprieduma

²⁰⁷ Die Hochschulrektorenkonferenz (HRK). Pieejams: http://www.hrk.de/de/download/dateien/06-2004_-_Evaluationsforschung_Ansatz_und_Methoden_-_Stockmann.pdf S.

kritēriji un novērtējums; metodes; laika perspektīva; rezultātu saņēmējs; publiskošana; rezultātu izmantošana. Minētie kritēriji, mūsaprāt, raksturo būtiskākos pētījuma loģiskās un komunikatīvās struktūras elementus, tādēļ arī šī darba ietvaros novērtējuma un akadēmiskais pētījums tiks salīdzināti minētajās pētījuma izpausmēs.

1. *Pētījuma mērķis* būtiski ietekmē tā norisi praktiski visos pētījuma posmos un abu pētījumu, šķiet, visbūtiskākās atšķirības veidojas, kā jau minēts, tieši mērķa atšķirību iespaidā. M. Patons, iespējams, viskoncentrētākajā izteiksmē formulējis šī aspekta atšķirību akadēmiskajā un novērtējuma pētījumā: “Pētījuma (akadēmiskā) mērķis ir radīt zināšanas un patiesību. Novērtējuma pētījuma mērķis ir lietderīgums un atbalsts rīcībai.”²⁰⁸ Tādējādi akadēmiskā pētījuma centrālā interese galvenokārt ir producēt zināšanas – un, līdz ar to patiesību par konkrētām lietām un, pamatojoties uz šīm zināšanām, radīt teorijas un tās testēt. Novērtējuma pētījuma gadījumā reti, kad ir runa par teoriju veidošanu, jo tā pamatā ir prakses uzlabošana šī vārda plašākajā nozīmē, tā rezultātiem jābūt rīcībrelevantiem, tie jāīsteno. Rezultātu konkrēta pielietojuma prasība novērtējuma pētījuma gadījumā liedz piemērot iegūto zināšanu vispārīguma principu, kas ir tipisks un nozīmīgs akadēmiskā pētījuma parametrs. “.. zināšanas novērtējuma pētījumā tiek radītas konkrētiem mērķiem konkrēta projekta ietvaros. Centrālais akadēmiskā pētījuma mērķis ir pētījumā iegūt rezultātus, kuri ir vispārināmi un attiecināmi uz iespējami plašāku un atšķirīgāku personu loku, laika punktiem, situācijām un ģeogrāfiskajiem apstākļiem.”²⁰⁹

H. Kromrejs norāda uz vēl kādu pētnieciskajai praksei būtisku atšķirību: “Akadēmiskais pētījums drīkst būt “kļūdains” (maldinošs). Ar to tiek domāta pētnieciskā pieeja, kad kā pētījuma izejas punkts tiek formulēta hipotēze, kura pētījuma gaitā var izrādīties nepareiza un tikt apgāzta (falsificēta). Vēl vairāk, kā īpaši ieteicama prakse tiek uzskatīti gadījumi, kad zināšanu meklējumi tiek uzsākti pamatojoties uz samērā “drosmīgiem” pieņēmumiem. Šāda, it kā neveiksme informācijas uzkrāšanā (hipotēzes neapstiprināšanās) ne tik reti ir starta situācija gadījumā, kad tiek attīstīts un ir jāpamato jauns pētniecisks virziens. .. Novērtējuma pētījuma gadījumā, “zīmējot” pētījuma dizainu, ir jā rūpējas par to, lai pētījuma pamatā esošie pieņēmumi un hipotēzes iegūtu augsta līmeņa empīrisku apstiprinājumu, lai informācijas ieguves, novērtēšanas un interpretācijas process būtu metodiski pamatots un nodrošināts, lai pētījumu

²⁰⁸ Patton M. Q. *Utilization-focused evaluation : the new century text*. 3. ed. Thousand Oaks: Sage, 1977, p. 24.

²⁰⁹ Balzer L. *Wie werden Evaluationsprojekte erfolgreich? : Ein integrierender theoretischer Ansatz und eine empirische Studie zum Evaluationsprozess*. Landau: Verl. Empirische Pädagogik, 2005, S. 17.

“pavadītu” labi izplānota kvalitātes kontrole. Katrs novērtēšanas laikā izdarīts nepatiess secinājums, kurš formulēts pamatojoties uz kļūdainiem pētījuma datiem, var radīt konsekvences neparedzamam ietekmēto personu lokam. Absolūti korekts pētījums, augsta līmeņa atbildība šajā kontekstā ir tikai mazākā prasība zinātniskajai ētikai.”²¹⁰

Novērtējuma pētījuma rezultātu izmantošanas faktors ne tikai raksturo tā mērķi. Novērtējuma pētījuma kvalitātes un sekmīguma rādītāji tiek saistīti tieši ar faktiem, vai pētījuma pasūtītāja vajadzības apmierinās ticami un metodiski pareizi iegūti rezultāti, vai iesaistītajām un ietekmētajām personām rezultāti būs izmantojami, vai rezultāti ir piedāvāti savlaicīgi, vai praksi iespējams ietekmēt, to uzlabojot. Akadēmiskā pētījuma ietvaros pētījumam jāatbild uz citiem jautājumiem: vai pētījuma gaitā iegūtās vispārināmās un ticamās atziņas ir izmantojamas kādas teorijas apstiprināšanai un – vai šīs idejas rezultēsies tālākos pētījumos. Tādējādi novērtējuma pētījuma mērķa uzstādījums ir saistīts ar pētnieciskai darbībai ārēju – tā pasūtītāja darbības un lēmuma pieņemšanas jomu (visbiežāk politikas veidošanas vide), taču akadēmiskā pētījuma mērķus vairāk nosaka zinātnisko zināšanu attīstības iekšējās likumsakarības.

2. Pētījuma jautājumu formulēšanas, hipotēžu un pētījuma priekšmeta definēšanas ceļi un paņēmieni arī būtiski atšķiras akadēmiskajā un novērtējuma pētījumā. Akadēmiskā pētījuma likumsakarīgs normatīvs ir situācija, kad pētnieks pats definē pētījuma jautājumus un zinātniskās hipotēzes. Pētnieks (-i) pats vada un organizē zināšanu ieguves mēģinājumus un procesu. Novērtējuma pētījums turpretī gandrīz vienmēr tiek īstenots kā līgumdarbs un tā mērķa izvirzījums arī ir citādi vērsti. Arī tad, ja metodiskās darbības ir novērtētāja jeb pētnieka atbildība, projekta mērķi ir orientēti uz novērtējuma priekšmeta vajadzībām. “Novērtējuma pētījuma būtību veido administratīvo un programmatisko interešu jautājumi.”²¹¹ Kaut akadēmiskā pētījuma un novērtējuma pētījuma priekšmeti saturiskā ziņā var būt ļoti līdzīgi, tomēr pieeja izpētes priekšmetam var radikāli atšķirties: “akadēmiskā pētījuma gadījumā izpētes priekšmeta kompleksitātes problēma tiek atrisināta konsekvēnti vienkāršojot izpētes situāciju tādējādi, ka tiek radīta no realitātes “atbrīvota” laboratorijas situācija, lai izolētu atsevišķu faktoru ietekmi.”²¹² Novērtējuma pētījuma, gluži tāpat kā jebkura lietišķa

²¹⁰ Kromrey H. Evaluation in Wissenschaft und Gesellschaft. *Zeitschrift für Evaluation*. 2003. N. 2, S. 96.

²¹¹ Weiss C. H. *Evaluation – methods for studying programs and policies*. 2 ed. Upper Saddle River, NJ [etc.]: Prentice Hall 1998, p. 15.

²¹² Kromrey H. Evaluation in Wissenschaft und Gesellschaft. *Zeitschrift für Evaluation*. 2003. N. 2, S. 97.

pētījuma gadījumā reālie sociālie apstākļi nav vienkāršojams eksperimentu lauks; tie ir un paliek kompleksa realitāte, kurā norisinās pētījums.

3. *Pētnieka loma un nozīme* akadēmiskā un novērtējuma pētījuma gadījumā ir atšķirīgas. Novērtējuma pētījuma projektam jāattīstās saskaņā ar tiesiski noteiktiem līguma normatīviem, kur precīzi definētas abu līgumslēdzēju pušu – pasūtītāja un pētnieka – lomas un atbildība. Lielākajā daļā gadījumu akadēmiskajiem pētniekiem nav šādu pētniecisko darbību reglamentējoša līguma. Novērtējuma pētījuma īstenošanas gaitā pētnieks ir cieši iesaistīts kādā sistēmā (piemēram, kāda rīcībpolitikas virziena lēmumu pieņemšanas sistēmā) un iespējamie pienākumi pret šo sistēmu piešķir/paredz pētniekam aktīvas darbības lomu.

Novērtējuma pētījuma projekts ne tikai īstenojas kontrolētos līguma rāmjos, tas bieži ir iesaistīts politiskās sistēmas struktūrās. “Tas, kas atšķir novērtējuma pētījumu no citām sociālās izpētes formām, ir tā politiskais raksturs, tas ir, novērtējuma pētījumā politika un zinātne ir cieši savijušās.”²¹³ Pētījuma gaitā orientēšanās uz iesaistīto un ietekmēto pušu viedokļiem un interesēm palīdz izvairīties no vienpusības. Akadēmiskā pētījuma ietvaros pētnieks formāli ir brīvāks, jo ir pakļauts tikai zinātniskās kopienas un izziņas darbības pamatprincipiem. Šādam lomu sadalījumam ir plašākas konsekvences, tas bieži ietekmē visu pētījuma gaitu.

4. *Arī veidā kā īstenojas pats izziņas process, kā tiek veidots spriedums; kas tiek definēts kā zināšanu un atziņu ieguves pamats*, pastāv būtiska atšķirība starp akadēmisko pētījumu un novērtējuma pētījumu. “Novērtējuma pētījumā jābūtības stāvoklis tiek salīdzināts ar “ir” stāvokli, turklāt tas notiek pēc noteiktiem panākumu kritērijiem. Šī starpība starp to, kam jābūt (saskaņā ar programmas mērķiem) un to, kas ir, veido pamatu novērtējumam; bez tā novērtējums nav novērtējums.”²¹⁴ Akadēmiskais pētījums pēta aktuālo Status quo, apraksta to, kā arī cenšas to izskaidrot un atvasināt no iegūtajām zināšanām iespējamās nākotnes notikumus.

5. *Metožu* lietojuma principi abās pētījuma formās pēc būtības neatšķiras. Visas prasības, kas attiecinātas uz metožu lietojumu sociāli zinātniskā pētījumā, ir attiecināmas arī uz metožu izmantojumu novērtējuma pētījumā.

6. *Laika ietvars*, kas arī ietekmē pētījuma gaitu un rezultātus, atšķirīgi izpaužas akadēmiskā un novērtējuma pētījuma gadījumā. Akadēmiskā pētījuma ietvaros

²¹³ Mertens D. M. *Research methods in education and psychology : integrating diversity with quantitative & qualitative approaches*. Thousand Oaks [etc.]: Sage, 1998, p. 220.

²¹⁴ Balzer L. *Wie werden Evaluationsprojekte erfolgreich? : Ein integrierender theoretischer Ansatz und eine empirische Studie zum Evaluationsprozess*. Landau: Verl. Empirische Pädagogik, 2005, S. 19.

pētniekam ir salīdzinoši augstāka rīcības brīvība attiecībā pret atsevišķu pētījuma posmu laika plānojumu. H. Kromrejs raksta: “Akadēmiskajam pētījumam piemīt vēl kāda privilēģija: šī pētījuma ietvaros var strādāt pēc principa “šeit un tagad”, atbrīvoti no aktuālā laika un termiņu spiediena. Jaunas atziņas un zināšanas – “atklājumi” – nav jāiespiež noteiktos kalendāros termiņos. Ja kādai pētnieciskai programmai nepieciešams vairāk laika, tad iespēju robežās tas tiek piešķirts un ja pētnieciskā programma arī netiek līdz galam īstenota laika resursu ierobežojumu dēļ, tad, jebkurā gadījumā, līdz tam sasniegtais nezaudē jēgu un izzinošo vērtību. Uz pielietojumu vērstā pētījumā tas ir citādi. Šeit ir jābūt precīzi iepriekš definētā laika punktā. Novēloti “piegādāti” secinājumi, kuri bija paredzēti kā pamatojums konsultācijām, apspriedēm un lēmumiem, var izrādīties bezvērtīgi, jo lēmuma pieņemšanas termiņš ir nokavēts.”²¹⁵

7. Rezultātu izmantošana. Abus salīdzināmos pētījuma veidus raksturo kopēja lieta – ne viena, ne otra pētījuma rezultātus neizmanto plaša auditorija, vai arī – tas notiek izņēmuma gadījumos. Novērtējuma pētījuma gadījumā tā rezultātu saņēmējs ir atbildīgie par programmu, kā arī konkrētajā projektā ietekmētās un iesaistītās puses. Novērtējuma pētījuma mērķis un pētījuma uzstādījums neparedz datu vispārinājuma iespējas, tādēļ, tas arī neparedz plašākas sabiedrības daļas interesi. Arī akadēmiskā pētījuma rezultāti parasti tiek izplatīti tikai citu pētnieku vidē un atbilstošās pētnieciskās tematikas profesionāļu vidē. Plašu sabiedrības daļu šie pētījumu rezultāti sasniedz tikai atsevišķos izņēmuma gadījumos.

8. Rezultātu publicēšana. Zināšanām, kuras iegūtas akadēmiskā pētījuma īstenojuma rezultātā, principiāli jābūt pieejamām, jo zināšanu ieguve un to izplatība ir galvenais akadēmiskā pētījuma mērķis. Iegūtajiem pētījuma rezultātiem jābūt publicētiem. Novērtējuma pētījuma gadījumā tas var izskatīties citādi. Pilnīgi brīvas publikācijas ir retums. Vistipiskākās ir situācijas, kad novērtējuma pētījuma rezultāti ir pilnīgā pētījuma pasūtītāja rīcībā un viņš arī pieņem lēmumu par tālāku šo rezultātu izmantošanu un pielietojumu. Turklāt bieži saskaņā ar pētījuma metodoloģiju (konstruktīvisma jeb interpretatīvā pieeja) rezultātu vispārināšana un paplašinājums ārpus pētījuma priekšmeta nav iespējama.

9. Rezultātu izmantošana. Novērtējuma pētījuma rezultātiem, kā liecina novērtējuma pētījuma pamatojuma, jēgas, mērķa un virzības definējumi, jābūt izmantojamiem. Akadēmiskā pētījuma rezultāti nav saistīti ar to izmantojuma mērķi,

²¹⁵ Kromrey H. Evaluation in Wissenschaft und Gesellschaft. *Zeitschrift für Evaluation*. 2003. N. 2, S. 98.

tiem nav obligāti jābūt izmantojamiem. Protams, pastāv iespēja, ka šī pētījuma tipa rezultāti ir praktiski derīgi, taču lielākajā daļā gadījumu to izmantojums ir neplānots un tam ir zināmā mērā nejaušs raksturs: “Akadēmiskie pētījumi var būt lietderīgi, taču tas ir nejauši un neplānoti.”²¹⁶ D. Štuflebīms, raksturojot novērtējuma CIPP modeli, uzsver, ka “novērtējuma mērķis nav pierādīt, bet uzlabot”²¹⁷, arī M. Patons, kas ir viens no uz izmantojumu vērstas novērtējuma pieejas autoriem, raksta: “Pētījuma mērķis ir patiesība. Novērtējuma mērķis ir darbība.”²¹⁸

Vācijā populārā mācību līdzekļa autori Jirgens Borcs (*J. Bortz*) un Nikola Dēringa (*N. Döring*) sistematizējuši akadēmiskā pētījuma un novērtējuma pētījuma atšķirības pēc pieciem kritērijiem²¹⁹, ko atspoguļosim strukturētā veidā, lai sekmētu salīdzinājuma pārskatāmību.

3.1. tabula

Akadēmiskā un novērtējuma pētījuma atšķirības

Kritērijs	Akadēmiskais pētījums	Novērtējuma pētījums
Izziņas interese	<i>Noteiktu faktu apraksts, izskaidrojums un prognozēšana, pētniecisko interesi ģenerē pamatzināšanas (teorētiskās zināšanas).</i>	<i>Novērtējamā objekta panākumi un sekmes (vai pretējais).</i>
Pētījuma līgums	<i>Iekšēja pētnieciska interese.</i>	<i>Ārēja pasūtītāja interese.</i>
Noderīgums/pielietojamība	<i>Pakārtota interese attiecībā uz pielietojumu.</i>	<i>Pētījuma ietvaros augsta prioritāte attiecībā uz pielietojumu, tam jāpamato lēmumi, jāsniedz rīcības instrukcijas.</i>
Rezultātu publicēšana	<i>Priekšnoteikums, zinātnieku kopienas kritiskai atzinībai.</i>	<i>Reti.</i>
Rezultātu interpretācija	<i>Tiek piemērota zinātniska piesardzība un atturība.</i>	<i>Tiek īstenota skaidri un vienošmīgi saistot programmas panākumus vai mazspēju ar norādēm konkrētai nākotnes rīcībai.</i>

²¹⁶ Vedung E. Evaluation research and fundamental research. In: Stockmann R. *Evaluationsforschung: Grundlagen und ausgewählte Forschungsfelder*. 2., überarb. und aktualisierte Aufl. Opladen: Leske + Budrich, 2004, S. 112.

²¹⁷ Stufflebeam D. *The CIPP Model for Evaluation: An update, a review of the model's development, a checklist to guide implementation*. 2003. Paper read at Oregon Program Evaluators Network Conference, at Portland, OR. <http://www.wmich.edu/evalctr/pubs/CIPP-ModelOregon10-03.pdf>

²¹⁸ Patton M. Q. *Utilization-focused evaluation : the new century text*. 3. ed. Thousand Oaks: Sage, 1977.

²¹⁹ Bortz J., Döring N. *Forschungsmethoden und evaluation : für Human- und Sozialwissenschaftler*. 4., überarb. Aufl. Berlin, Heidelberg: Springer Medizin Verlag Heidelberg, 2006.

Redzams, ka novērtējuma pētījums un akadēmiskais pētījums atšķiras vairākos aspektos, taču ir pamats jautāt: vai tiešām novērtējuma pētījums raksturojams kā “mazvērtīgāks” un vājāks savā zinātniskajā kvalitātē, salīdzinājumā ar akadēmisko pētījumu, jo tas īsteno sarežģītu kompromisu starp zinātni un prakses vajadzībām? Ir pētnieki, kuri uzskata, ka tieši novērtējuma pētījums izvirza īpaši sarežģītas prasības attiecībā uz pētnieka prasmēm. Piemēram, L. Balcers raksta: “Plānojot un īstenojot novērtējuma pētījumu, pētniekam savā darbā jāīsteno tādas metodiskās prasības, kas nebūt nav mazākas vai “vājākas” par tām, kuras ievēro akadēmiskā pētījuma īstenošanās.”

Lai reālu personu pieprasījumu saskaņotu ar kompleksām vides prasībām un tajā pašā laikā ar pētījuma palīdzību iegūtu eksaktus, precīzus un izmantojamus rezultātus, ir nepieciešamas plašas zināšanas, spējas un kompetences. Novērtējuma īstenošanai jāpārvalda pētnieka darbību „repertuārs” un vienlaikus jāprot to piemērot kontrolētā situācijā. Ja novērtējuma pētījuma pamatojums būs pārāk balstīts zinātnē, var rasties draudi, ka pētījuma projekts nonāk pretrunā ar situācijas prasībām un radīt rezultātus, kuri, lai arī būtu eksakti un zinātniski, tomēr var izrādīties praktiski nerelevanti vai ignorēti. Savukārt, pārāk stipri uzsverot situācijas diktētās nepieciešamības, zinātniskuma prasības var ciest un arī šādā gadījumā rezultāti nebūs izmantojami.”²²⁰ Tādējādi labs novērtējuma pētījums ir kā situācijas nosacījumu un zinātniskuma savienojums, kas izpaužas kā pielietojama zinātne, kā sociālzinātniska pētījuma tips vai tā īstenojuma veids.

Kopsavilkums

Novērtējuma pētījums uzskatāms par vienu no sociālzinātniska pētījuma veidiem, kura specifika balstīta tā pasūtījuma nosacījumos un īpašajos, ar novērtējuma uzdevumu saistītajos mērķos. Tādējādi tas ir sociālzinātnisks lietišķais pētījums, kura ietvaros empīriskā sociāla pētījuma metodes tiek piemērotas, lai pārbaudītu kādas lietas vērtību, saskaņā ar specifiskiem novērtējuma darbības standartiem.

Novērtējuma pētījuma lietišķuma parametrs izpaužas ne tikai pasūtījuma aktā, bet arī tā rezultātu izmantojuma faktā. Novērtējuma pētījuma specifika uzskatāmi atklājas, ja to salīdzina ar akadēmisko pētījumu, kuram nepiemīt pasūtījuma nosacījumu radīta atkarība no situācijas, kā arī nav aktuāla iegūto rezultātu pielietojuma prasība.

²²⁰ Balzer L. *Wie werden Evaluationsprojekte erfolgreich? : Ein integrierender theoretischer Ansatz und eine empirische Studie zum Evaluationsprozess*. Landau: Verl. Empirische Pädagogik, 2005, S. 21.

Novērtējuma pētījuma pasūtītājs tradicionāli ir politikas veidošanas sistēmas daļa, tomēr netiek izslēgts cits sistēmisks ietvars, kurā var tikt piemērots novērtējuma pētījums.

4. NOVĒRTĒJUMA PĒTĪJUMA IZMANTOŠANA LATVIJAS POLITIKAS VEIDOŠANĀ UN TĀ PRAKTISKĀS NOZĪMES KONSTITUĒŠANĀS NOTEIKTU RACIONĀLAS RĪCĪBAS STRATĒGIJU IETVAROS

4.1. Novērtējuma pētījumi Latvijā un politikas novērtējuma tiesiski normatīvais regulējums

Kā minēts promocijas darba ievadā, novērtējuma pētījuma praktiskās nozīmes empīrisku izpēti Latvijas politikas veidošanas vidē apgrūtina vienotas izpratnes trūkums par to, kurš pētījums kvalificējams kā novērtējuma pētījums. Izpratnes daudzdimensionalitāti lielā mērā ietekmē novērtējuma pētījuma starpdisciplinārais raksturs, jo novērtējuma pētījuma īstenošanas vispārējā loģiskā struktūra jeb novērtējuma procesa raksturojums integrē gan zinātniskās prasības pētījuma loģiskajai norisei, gan programmas (vai jebkura novērtējuma priekšmeta) novērtējuma prasības un pamatprincipus, gan politikas procesa loģiku. Tādējādi pētījuma priekšmeta būtiskākās sastāvdaļas – novērtējuma pētījuma – definēšana kļūst pretrunīga.

No vienas puses, ir zināmas teorētiskajos avotos konstatētās novērtējuma pētījuma definīcijas un tā specifiskas raksturojumi (sk. promocijas darba 2. un 3. nodaļu, īpaši 3.2. nodaļu), piemēram, fakts, ka novērtējuma pētījuma būtība paredz konkrētus tā ierosinājuma un pasūtījuma apstākļus, specifiskus uzdevumus, īpašu metodoloģiju un dizaina risinājumus. Minētais veido eventuāli piemērojamus kritērijus novērtējuma pētījuma identificēšanai. Tiesa, novērtējuma pētījuma situatīvajam kontekstam (finansējuma avoti, dažādu ietekmēto grupu un ieinteresēto personu nostāja pētāmās problēmas politisko risinājumu identificēšanā u.c.) gan ir liela ietekme uz novērtējuma īstenošanas gaitu (sk. promocijas darba 2. un 3. nodaļu), tomēr ir pamats runāt par īpašu, vienmēr spēkā esošu novērtējuma pētījuma procesa vispārējo loģiku, kas paredz piemērot novērtējumam specifiskos pētnieciskos dizainus un ļauj to klasificēt kā novērtējuma pētījumu. Turklāt, īstenojot novērtējuma pētījumu konkrētas politikas ietekmes novērtējuma formas (piemēram, *ex-ante* novērtējumu jeb formatīvo novērtējumu vai *ex-post* novērtējumu jeb summatīvo novērtējumu) ietvaros, pētījuma veicējam saistoša ir kopējā ietekmes novērtējuma loģika. Piemēram, *ex-ante* novērtējumā jāņem vērā problēmas analīzes, politikas mērķa formulējuma un

alternatīvu izvēles loģiskā pēctecība, bet *ex-post* novērtējumā politikas mērķu un to indikatoru jeb rezultatīvo rādītāju sasniegšanas novērtējums būtu jāveic kontekstā ar problēmas atrisinājuma konstatējumu²²¹ Tātad pastāv iespēja formulēt novērtējuma pētījuma identificēšanas indikatorus pat vairāku analītisku diskursu ietvaros.

No otras puses, ne LR Valsts kancelejas veidotajā Pētījumu un publikāciju datu bāzē²²², ne LR ministriju vai pakļautības iestāžu mājas lapās nav iespējams precīzi un viennozīmīgi konstatēt, kuri no publiskotajiem pētījumiem pasūtīti novērtējuma vajadzībām. (Izņēmums ir ES kopējā finansējuma apguves programmas, kuru *ex-post* ietekmes novērtējumi ir viegli identificējami gan pēc šo pētījumu nosaukumiem, gan to saturiskās formāli loģiskās struktūras.) Vēl lielākas grūtības rada centieni identificēt konkrētu pasūtījuma pētījumu rezultātu izmantojumu politikas plānošanā, to saikni ar tiesību aktiem vai citiem politiskajos lēmumiem. Atsauce uz pētījumu datiem ir visai reta, nesistemātiska – ar neskaidru šo datu izmantojuma argumentāciju. Tomēr, analītiski iepazīstoties ar publiski pieejamo pētījumu saturu, vairākos gadījumos šajos pētījumos ir iespējams konstatēt novērtējuma pētījuma pazīmes (pēc pasūtījuma nosacījumu apraksta, pēc definētā pētījuma mērķa, pēc pētījuma dizaina). Jāatzīst, ka novērtējuma pētījumi pēc būtības ir Latvijas politiskās un pētnieciskās prakses sastāvdaļa, kaut precīza novērtējuma pētījumu formalizācija nav vērojama.

Rezumējot jāatzīst, ka Latvijas pasūtījumu pētījumu komunikatīvajā telpā nav formāli definēti parametri, kas novērtēšanas vajadzībām nepieciešamos pētījumus kvalificētu kā atšķirīgus no citiem valsts un pašvaldību institūciju pasūtījuma pētījumiem un ļautu veidot un piemērot tiem atbilstošu kvalitātes standartu. Tas nostiprina pētniecisko interesi par šī pētījuma veida izpratni ietekmētajās aktoru grupās un novērtējuma prakses raksturojumiem. Ir skaidrs, ka ne katru pētījumu, kuru pasūtījis politikas veidotājs, iespējams kvalificēt kā novērtējuma pētījumu, tomēr nepastāv arī formalizēti un vispāratzīti nosacījumi, kas ļautu viennozīmīgi kādu pētījumu definēt kā novērtējuma pētījumu. Vienu un to pašu pētījumu dažādas iesaistītās grupas var kvalificēt atšķirīgi, uzsverot kādu no pētījuma pazīmēm un tādējādi radot neviennozīmīgu priekšstatu par izpētes priekšmetu. Šī situācija ir viens no iemesliem, kāpēc promocijas darba empīriskajā daļā izvēlēta kvalitatīvā pieeja. Tā ļauj precizēt noteiktu aktoru grupu subjektīvo skatījumu un pieredzi relevantajos jautājumos un

²²¹ Rossi P. H., Freeman H. E., Lipsey M. W. *Evaluation : a systematic approach*. 7th ed. Thousand Oaks, CA [etc.]: Sage, 2004.

²²² <http://petijumi.mk.gov.lv/ui/>, skat.12.07.2011.

izprast nozīmes un jēgas, kādas aktoru grupas piešķir pētāmajam fenomenam. Ņemot vērā aprakstīto izpratnes un terminoloģisko problēmu pastāvēšanu, promocijas darbā, lai precizētu izpētes priekšmeta raksturojumus, pirms empīriskā pētījuma metodoloģijas apraksta un datu analīzes raksturota situācija novērtējuma pētījumu jomā. Pētījumu piemēri izvēlēti problēmas ilustrācijas un uzskatāmāka atspoguļojuma vajadzībām, turklāt to īsais raksturojums nepretendē uz to metanovērtējumu (tas arī nav promocijas darba mērķis, LR politikas ietekmes novērtējuma sistēmas metanovērtējums daļēji tiek veikts, piemēram, Valsts kancelejas pasūtītā pētnieciskā projekta “Valsts pārvaldes analītisko spēju paaugstināšana strukturālo reformu ietekmes novērtējumu veikšanai”²²³ ietvaros), jo pētnieciskās uzmanības centrā ir nevis novērtējuma sistēmas atbilstība kvalitatīva novērtējuma prasībām, bet novērtējuma un novērtējuma pētījuma praktiskā nozīme, kas tiek skatīta kā efektīvas sociālo problēmu risināšanas instruments.

Tā kā viena no galvenajām novērtējuma pētījuma specifiku raksturojošajām pazīmēm ir tā pasūtījuma nosacījumi, vistiešākā saikne ar novērtējumu ir tiem pasūtītajiem pētījumiem, kuru pamatojums sakņojas politikas ietekmes novērtēšanas tiesiski normatīvajās prasībās – veikt politikas ietekmes novērtējumu kādam politikas vai attīstības plānošanas dokumentam, programmai, tiesību aktam. Tādējādi novērtējuma pētījums ir sava veida politikas ietekmes novērtējuma īstenošanas “elements” jeb integrēta daļa. Lai precizētu tā pamatojumu un iegūtu skaidrāku priekšstatu par tiesiski normatīvo kontekstu, sniegsim konspektīvu Latvijas politikas ietekmes novērtējuma sistēmas attīstības raksturojumu.

Politikas novērtējuma paņēmieni izmantošanai atbilstoši mūsdienu novērtējuma īstenojuma metodoloģiskajiem principiem Latvijas politikas veidošanas vidē nav pārāk senu tradīciju. 2005. gadā Valsts kancelejas ekspertes rakstīja: “Politikas ietekmes novērtēšana politikas plānošanas procesā liecina par politikas plānotāju augstu profesionalitātes līmeni. Savukārt politikas ietekmes novērtēšanas rezultātu izmantošana lēmumu pieņemšanas procesā liecina par politiķu augsto atbildības izjūtu. Vairums Eiropas Savienības dalībvalstu politikas ietekmes novērtēšanas būtisko lomu atzinušas tikai pēc 2002. gada. Savukārt Latvijas pirmie soļi politikas ietekmes novērtēšanas sistēmas ieviešanā aizsākās ar anotāciju ieviešanu likumprojektiem jau 1997. gadā. Visu šo laiku notikusi sadarbība ar ārvalstu ekspertiem gan politikas plānošanas procesa uzlabošanā, gan arī rezultatīvo rādītāju sistēmas iedzīvināšanā, tādēļ var uzskatīt, ka

²²³ <http://www.mk.gov.lv/esstrukturfondi/pasakums151/strukturaloreformuistenosana/reformu-novertejumi-un-petijumi/>; skat.05.07.2011.

Latvijā šis jautājums nav zaudējis aktualitāti.”²²⁴ Tomēr jāatzīst, ka arī Latvijā plašāku publicitāti politikas novērtēšanas sistēmas attīstības idejas ieguva tikai 2003.–2004. gadā. Būtisks pagrieziens programmu novērtējuma zināšanu un prasmju attīstībā notika 2003. gadā, kad Valsts kanceleja uzsāka un īstenoja ANO Attīstības programmas projektu “Politikas ietekmes analīzes sistēmas izveide”. Tā sadarbības partneris bija Latvijas Universitāte un to atbalstīja ASV valdības Fulbraita programma. Projekta būtiskākā komponente bija valsts pārvaldes darbinieku un akadēmiskā personāla apmācība politikas ietekmes vērtēšanas jautājumos. Apmācības mērķis bija ne tikai attīstīt valsts pārvaldes darbinieku zināšanas un prasmes šajos jautājumos, bet arī sagatavot multiplikatorus, kas spētu Latvijas mērogā novērtējuma jautājumos apmācīt citus. Diemžēl promocijas darba autorei nav pieejami projekta dokumenti, bet ir vairāki publicistiska rakstura avoti, kas norāda uz aktivitātēm šī projekta ietvaros. 2003. gada 4. decembrī laikrakstā *Dienas Bizness* Māris Ķirsons rakstīja: “4. decembrī notiks seminārs par politikas analīzi un tās iespējamo iekļaušanu augstskolu mācību programmās – “Politikas ietekmes analīzes sistēmas izveide” un diskusija “Politikas kvalitātes uzlabošanas iespējas”. .. Seminārs tiek organizēts, lai uzsāktu sadarbību starp valsts pārvaldes iestādēm, Latvijas augstskolām, pētniecības institūtiem, privātajām kompānijām un politikas analītiķiem. .. Pasākuma organizatori uzskata, ka divu gadu laikā, kopš Valsts kanceleja uzsākusi politikas plānošanas sistēmas sakārtošanu, politikas plānošanas un ministriju sagatavoto politikas dokumentu kvalitāte uzlabojusies – izveidota politikas plānošanas dokumentu datu bāze, ministrijas pakāpeniski stiprina savu politikas plānošanas spēju. Tajā pašā laikā, kā norādīts Valsts kancelejas Komunikācijas departamenta informācijā, diskusijās ar valsts pārvaldes augstākajām amatpersonām un politiku sagatavotājiem izkristalizējusies virkne problēmu, kuru risināšanai nepieciešama pastāvīga valsts pārvaldes, augstskolu un politikas analītiķu sadarbība”²²⁵. Projekta ietvaros tika organizēti vairāki mācību semināri, piemēram, 2004. gada aprīlī notika divu dienu apmācību seminārs “Politikas programmu novērtēšana”, kuru vadīja ASV novērtēšanas eksperts, Austrumu Mičiganas universitātes politikas zinātņu doktors Reimonds Rozenfelds (*R. A. Rosenfeld*). Minētā projekta ietvaros tā paša gada 10.–11. jūnijā Valsts administrācijas skolā notika seminārs “Pētījumu izmantošana valdības lēmumos”. Projekta rezultātā 2004. gada

²²⁴ Kļaviņa S., Klapkalne U., Pētersone B. *Politikas ietekmes vērtēšana politikas veidošanas sistēmā*. [Rīga]: Valsts Kanceleja, 2005, 72.lpp

²²⁵ <http://arhivs.db.lv/online/news.php?aid=26710>, skat. 12.12.2010.

beigās tika izdots informatīvs materiāls “Politikas instrumentu uzlabošana ar ietekmes novērtējumu”²²⁶, bet 2005. gadā Valsts kancelejas Politikas koordinācijas departamenta darbinieces Sandra Kļaviņa, Una Klapkalne, Baiba Pētersone projekta ietvaros sagatavoja un publicēja materiālu “Politikas ietekmes vērtēšana politikas veidošanas sistēmā” (pieejams arī elektroniski ²²⁷).

Nozīmīgs un ilgtermiņa ANO un VK projekta rezultāts bija Valsts administrācijas skolā sagatavota mācību programma “Politikas ietekmes novērtējums”, kura tika īstenota kā 16 stundu mācību modulis un tās mērķauditorija bija valsts pārvaldes un pašvaldību darbinieki. Laikā no 2003. gada līdz 2008. gadam Valsts administrācijas skolā saskaņā ar šo programmu tika apmācītas 66 grupas. Visvairāk – 21 grupa – tika apmācīta 2001. gadā.

Par būtisku faktoru, kas determinējoši sekmē novērtējuma paņēmieni attīstību, uzskatāms politikas novērtējuma tiesiskais regulējums. Gan empīriskie dati, gan dokumentu studijas liecina, ka iespējams runāt par novērtējuma tiesiskā regulējuma un diferencētas prakses attīstību *politikas dokumentu* izstrādes līmenī un *tiesību aktu* izstrādes līmenī.

Īsi raksturosim *politikas plānošanas dokumentu* veidus, kuros tiek rekomendēta un reglamentēta novērtēšanas kārtība. Pastarpināti par to runāts gan Nacionālajā attīstības plānā, gan Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijā līdz 2030. gadam. Taču tiešākā nozīmē par politikas ietekmes novērtējumu runāts jau divas paaudzes piedzīvojušos plānošanas dokumentos (dokumentu oriģinālus sk. Valsts kancelejas Politikas plānošanas dokumentu datu bāzē²²⁸), kurus bijusī VK direktores vietniece valsts pārvaldes attīstības un politikas koordinācijas lietās Baiba Pētersone²²⁹ (tagad Valsts administrācijas skolas direktore) atzīst kā relevantus politikas ietekmes novērtējuma attīstībai: *Politikas plānošanas pamatnostādnes* (pirmo reizi apstiprinātas Ministru kabinetā 2001. gada 9. oktobrī), *Rezultātu un rezultatīvo rādītāju sistēmas pamatnostādņēs* (apstiprinātas Ministru kabinetā 2003. gada 13. martā). Pašlaik ir spēkā *Rezultātu un rezultatīvo rādītāju sistēmas pamatnostādņēs 2008.–2013. gadam* (apstiprinātas 2008. gada 18. jūnijā) un *Politikas plānošanas sistēmas attīstības*

²²⁶ *Politikas instrumentu uzlabošana ar ietekmes novērtējumu*. ESAO, SIGMA ziņotājs Nr. 31. Izd. latv.val. sadarbībā ar ANO Attīstības programmas atbalstu un sadarbībā ar valsts kancelejas Politikas koordinācijas departamentu projekta „Politikas ietekmes vērtēšanas sistēmas attīstība” ietvaros.

²²⁷ <http://petijumi.mk.gov.lv/ui/DocumentContent.aspx?ID=2990>, skat. 10.10.2010.

²²⁸ <http://polsis.mk.gov.lv>, skat.10.10.2010.

²²⁹ Sk. intervijas transkripciju 6. pielikumā.

pamatnostādnes (apstiprinātas Ministru kabinetā 2006. gada 12. septembrī), kuru darbības termiņš arī ir 2007.–2013. gads.

2001. gadā apstiprinātajās *Politikas plānošanas pamatnostādnēs* pirmo reizi tika definēts uzdevums “nostiprināt jauno politikas iniciatīvu sākotnējo (*ex-ante*) novērtēšanu un attīstīt politikas ieviešanas (*ex-post*) izvērtēšanu, nosakot anotāciju izstrādāšanas kārtību MK noteikumu projektiem, sagatavojot metodoloģiju politikas seku novērtēšanai un ieviešanas izvērtēšanai, kā arī veicot nepieciešamās apmācības”²³⁰, kā arī kopumā tika izvirzīts uzdevums “pilnveidot politikas plānošanas koordināciju un hierarhiju, nostiprinot valdības politikas prioritāšu sasaiti ar valsts pārvaldes darba plānošanu”.²³¹ Šis ir pirmais Latvijas politikas plānošanas dokuments, kur minēti divi plaši izmantoti politikas ietekmes novērtēšanas tipi: *ex-ante* un *ex-post*. *Rezultātu un rezultatīvo rādītāju sistēmas pamatnostādnēs* cita starpā definētas prasības, kā iegūt precīzu informāciju un datus novērtēšanas vajadzībām: “Rezultāti un to rezultatīvie rādītāji nodrošina uz pārbaudāmu informāciju balstītu politikas izstrādi (*ex-ante* novērtēšana). Rezultātu un to rezultatīvo rādītāju uzkrāšana un analīze ir priekšnoteikums, lai nodrošinātu politiku pēcnovērtēšanu (*ex-post* novērtēšana)”²³².

Politikas plānošanas sistēmas attīstības pamatnostādnes (PPSAP) ir vērstas uz vienkāršas, pārskatāmas, saprotamas, taču galvenokārt efektīvas rīcībpolitikas plānošanas sistēmas izveidošanu, kas sekmētu valsts attīstību vidējā un ilgtermiņā. Pamatnostādnes precizē Latvijā esošos rīcībpolitikas plānošanas dokumentu tipus, nosaka to savstarpējo sasaisti, pielietojumu, rīcībpolitikas plānošanas sasaisti ar valsts budžeta veidošanas procesu, valdības prioritātēm, reģionālās un vietējās pārvaldes līmeņa un starptautisko organizāciju plānošanas sistēmām²³³. 2006. gadā apstiprinātajās pamatnostādnēs, konstatētas problēmas, kuras kavējušas iepriekšējā plānošanas periodā (2001–2006) pietiekamā apjomā un kvalitātē izmantot novērtēšanas paņēmienus. PPSAP ir minēts, ka tobrīd plānošanas procesā netiek pietiekami plaši izmantoti ES iniciatīvā “Labāks regulējums” (*Better regulation*²³⁴) ieteiktie instrumenti: ietekmes (*ex-ante* un *ex-post*) novērtējums, konsultēšanās ar sabiedrību, analīze par esošās

²³⁰ http://www.politika.lv/temas/politikas_process/3467/, skat. 16.12.2010

²³¹ *Ibid.*, skat. 10.10.2010.

²³² <http://polsis.mk.gov.lv>, skat. 16.12.2010

²³³ *Ibid.*, skat. 10.10.2010

²³⁴ Commission of the European Communities “Communication from the Commission to the Council and the European Parliament: Better Regulation for Growth and Jobs in the European Union”, Brussels: 16.03.2005. COM(2005)97final. Pilns dokumenta teksts: http://europa.eu.int/lex/lex/LexUriServ/site/en/com/2005/com2005_0097en01.pdf

likumdošanas vienkāršošanu. Tomēr tajā pašā laikā konstatēts rīcībpolitikas plānošanas dokumentu skaita pieaugums, kuriem veikts ietekmes novērtējums (gan *ex-ante*, gan *ex-post*). Kopējais šajā dokumentā iekļautais secinājums, kas attiecināms arī uz novērtēšanas paņēmieni izmantojumu, izteikts sekojoši: “PPP ieviešanas novērtējums secina, ka līdzšinējā plānošanas periodā dažādu iemeslu dēļ nav pietiekami plaši izmantoti visi iespējamie instrumenti kvalitatīvu plānošanas dokumentu sagatavošanai... Lai risinātu šo problēmu nepieciešams stiprināt rīcībpolitikas plānošanas procesa normatīvo regulējumu, izvirzot noteiktas un precīzas prasības attiecībā uz plānošanas dokumentu sagatavošanas procesu, to struktūru un kvalitāti, kā arī izstrādājot metodiku rīcībpolitikas plānošanas dokumentu izstrādei un veicot intensīvas atbildīgo amatpersonu apmācības.”²³⁵ Uz nākošo ilgtermiņa plānošanas periodu tiek izvirzīts konkrēts uzdevums, kas saistīts ar novērtējuma paņēmieni plašāku pielietojumu: “Normatīvajā regulējumā minētās prasības jābalsta uz principiem, kas ietverti ES līmenī uzsāktajā iniciatīvā “Labāks regulējums” (*Better regulation*), kas vērsta uz Lisabonas stratēģijas izvirzīto mērķu sasniegšanas uzlabošanu. EK identificē vairākus instrumentus, kas savstarpēji mijiedarbojoties ļauj sasniegt maksimāli labus rīcībpolitikas plānošanas un īstenošanas rezultātus – rīcībpolitikas ietekmes (*ex-ante* un *ex-post*) novērtējums, likumdošanas vienkāršošana un administratīvo šķēršļu mazināšana, konsultācijas un komunikācija.”²³⁶

Atbilstoši aprakstītajiem politikas plānošanas dokumentiem izstrādāti un pieņemti tiesību akti, kuri normatīvi regulē plānošanas dokumentos paredzēto. Visu rīcībpolitikas plānošanas dokumentu saistošo spēku, saskaņošanas, apstiprināšanas, aktualizācijas un atcelšanas kārtību nosaka *Attīstības plānošanas sistēmas likums*, kurš izstrādāts un apstiprināts, balstoties uz PPSAP ietvertajiem risinājumiem. Tas stājās spēkā 2009. gada 1. janvārī (2010. gada 10. novembrī un 16. decembrī, 2011. gada 16. jūnijā tajā tika izdarīti grozījumi²³⁷). Likumā ir precīzi norādīts, ka attīstības plānošanas dokumentā izvirza mērķus un sasniedzamos rezultātus attiecīgā politikas jomā vai teritorijā, apraksta noskaidrotās problēmas un paredz to risinājumus, izvērtē šo risinājumu iespējamo ietekmi, kā arī plāno turpmāko politikas īstenošanai un rezultātu novērtēšanai nepieciešamo rīcību. Likuma 11. panta 6. un 7. punktā tiešā veidā noteikta MK atbildība par politikas ietekmes novērtējumu.

²³⁵ <http://polsis.mk.gov.lv>, skat. 16.12.2010

²³⁶ <http://polsis.mk.gov.lv>, skat. 16.12.2010

²³⁷ <http://www.likumi.lv/doc.php?id=175748>, skat. 10.08.2011.

(6) *Ministru kabinets nosaka attīstības plānošanas dokumentu un tiesību aktu iespējamās ietekmes izvērtēšanas (izņemot stratēģisko ietekmes uz vidi novērtējumu) kārtību, ciktāl likumā nav noteikts citādi.*

(7) *Attīstības plānošanas rezultāti ir attīstības plānošanas dokumentu īstenošanas gaitā valsts un pašvaldību institūciju izstrādātie produkti un pakalpojumi, kā arī sabiedrībā un tautsaimniecībā panāktās pārmaiņas. Rezultātu noteikšanai izmanto rezultatīvos rādītājus. Rezultātu un rezultatīvo rādītāju sistēmu un tās darbības kārtību nosaka Ministru kabinets.*

Atbilstoši likuma normām izstrādāti vairāki Ministru kabineta noteikumi un instrukcijas (sk. Pielikumu nr. 3), kuri tiešākā vai pastarpinātākā veidā reglamentē novērtējuma kārtību. Jānodala

- tiesību akti, kuri reglamentē novērtēšanas piemērošanu *politikas plānošanas dokumentu* izstrādē
- tiesību akti, kuri reglamentē novērtēšanas piemērošanu *tiesību aktu* izstrādē.

Īpaša nozīme politikas novērtējuma attīstībā ir arī kārtībai, kā notiek sabiedrības līdzdalība politikas veidošanā, kā arī tam, kā tiek reglamentēta pētījumu izmantošanas kārtība politikas veidošanā.

Attiecībā uz novērtējuma piemērošanu politikas plānošanas dokumentu izstrādē, būtisku precizējumu novērtēšanas kārtībā Latvijas politikas veidošanā ievieš MK noteikumi Nr. 1178 “Attīstības plānošanas dokumentu izstrādes un ietekmes izvērtēšanas noteikumi”. To VII sadaļā definēti ietekmes novērtējuma jēdziens un tipi, kādus piemēro politikas plānošanas dokumentu izstrādē:

*41. Ietekmes novērtēšana ir metožu un procedūru kopums, kuru plānošanas dokumenta izstrādātājs izvēlas un veic, lai prognozētu plānoto lēmumu sociāli ekonomisko ietekmi un noteiktu pieņemto lēmumu radītās sekas. Izšķir sākotnējo, starpposma un gala ietekmes novērtējumu.*²³⁸

Noteikumos arī detalizēti noteikts, kad, pie kādiem nosacījumiem un kādā veidā (saskaņā ar kādu procedūru un loģiku) īsteno katru politikas novērtējuma veidu, kā arī kā novērtējums tiek īstenots katra plānošanas dokumenta – pamatnostādņu, plāna un koncepcijas ietvaros.

Savukārt attiecībā uz novērtējuma piemērošanu tiesību aktu izstrādes posmā, liela nozīme ir MK instrukcijai Nr. 19 “Tiesību akta projekta sākotnējās ietekmes

²³⁸ <http://www.likumi.lv/doc.php?id=200576>, skat. 10.08.2011.

izvērtēšanas kārtība” (sk. Pielikumu nr. 2), kur reglamentēta kārtība, kā un kāda informācija sagatavojama tiesību akta izstrādes gaitā un iekļaujama tiesību akta pavadošajos dokumentos (anotācijā).

Rezumējot īso ieskatu šobrīd LR valsts pārvaldē pastāvošajā novērtējuma kārtības tiesiskajā reglamentējumā, var konstatēt, ka novērtējums LR nacionālās politikas veidošanas ietvaros ir reglamentēts divos līmeņos:

1) politikas plānošanas dokumentu līmenī, kur norādīts, kad un kādā veidā pamatnostādņu, plāna un koncepcijas sagatavošanas un darbības ietvaros jāveic sākotnējais (*ex-ante*), starpposma (*mid-term*) un gala ietekmes (*ex-post*) novērtējums, kas parasti tiek iekļauts informatīvajos ziņojumos;

2) tiesību aktu izstrādes, ieviešanas un kontroles līmenī (anotāciju sagatavošana).

Tātad var pieņemt, ka pētījumiem, kuri pasūtīti minēto plānošanas dokumentu sagatavošanas, ieviešanas un gala novērtēšanas vajadzībām, kā arī tiesību aktu sagatavošanas periodā, eventuāli vajadzētu atbilst novērtējuma pētījuma dizaina prasībām. Plānošanas dokumentu skaits, protams, ir atšķirīgs dažādās ministrijās, jo to pārraudzīto politikas jomu skaits ir dažāds. Piemēram, Ekonomikas ministrija un Labklājības ministrija definējusi astoņas nozares politikas virzienus, Zemkopības ministrija, Izglītības un zinātnes ministrija – piecus, Veselības ministrija – trīs. Katrā no nozares politikas virzieniem ir noteikts attīstības plānošanas dokumentu kopums, kuru sagatavošanas procedūra, kā iepriekš minēts, ietver prasību pēc sākotnējā (*ex-ante*) novērtējuma, īstenošanas gaita paredz starpposma (*mid-term*) novērtējumu, bet dokumenta termiņa noslēgumā tiek sagatavots informatīvais ziņojums ar *ex-post* novērtējumu.

Visos minētajos gadījumos iespējama situācija, kad politikas plānotāji novērtējuma vajadzībām izmanto ārpakalpojuma ceļā iepirkto pētījumu datus, kuri, pamatojoties uz pasūtījuma nosacījumiem, iegūst novērtējuma pētījuma statusu. Protams, ārpakalpojuma iepirkšana notiek pie konkrētiem nosacījumiem (finansējuma pieejamība, problēmai relevantu derīgu sekundāru un/vai statistisku datu trūkums utt.; precīzāk šie nosacījumi analizēti 4.3.3. nodaļā.). Šie priekšnosacījumi nav vienādi dažādās ministrijās, un tas lielā mērā veido novērtējuma prakses atšķirības. Piemēram, novērtējuma pētījumiem nepieciešamais finansējums sistemātiski pieejams tikai atsevišķās ministrijās (Zemkopības ministrija, Ekonomikas ministrija), bet politikas plānošanai, ieviešanai un kontrolei, kā arī tiesību aktu izstrādes vajadzībām

nepieciešamie sekundārie un/vai statistikas dati (vai problēmām atbilstošas datu bāzes) nav vienādi pieejami visām rīcībpolitikas problēmu grupām.

Iepazīstoties ar jaunākajiem politikas plānošanas dokumentiem un tiesību aktiem, atklājas, ka nav daudz gadījumu, kur tajos būtu tieša atsauce uz pētījumu, kurš pasūtīts konkrētās politikas plānošanas vai tiesību akta sagatavošanas vajadzībām. Taču ir arī izņēmumi, piemēram, ar MK 2009. gada 19. jūnija rīkojumu Nr. 413. apstiprinātās “Latvijas preču un pakalpojumu eksporta veicināšanas un ārvalstu investīciju piesaistes pamatnostādnes 2010.–2016.gadam” satur atsauci uz vairāku ārēju pētījumu datiem: “Pamatnostādnes ir izstrādātas ņemot vērā Ekonomikas ministrijas 2007.–2008. gada pētījuma “Par Latvijas uzņēmumu prioritātēm un galvenajām problēmām ārējā ekonomiskajā darbībā, eksporta veicināšanu un ārējās konkurētspējas paaugstināšanu”²³⁹ un Latvijas Bankas 2007. gada un 2008. gada pētījumu “Latvijas preču eksporta attīstības izvērtējums: tirgus daļas analīze”²⁴⁰, “Eksporta strukturālā transformācija preču telpas modelī”²⁴¹ rezultātus”. Vienu no minētajiem pētījumiem “Par Latvijas uzņēmumu prioritātēm un galvenajām problēmām .. ” Ekonomikas ministrija bija pasūtījusi SIA “Analītisko pētījumu un stratēģiju laboratorija”, kura šo pētījumu veica 2007.–2008. gadā. Gan pētījuma laika ietvars (politikas ierosināšanas stadija), gan mērķis, gan dizains, gan saturiskie parametri satur novērtējuma pētījumam raksturīgas pazīmes. Tiesa, iespējami gadījumi(praksē tie sastopami salīdzinoši bieži), kad plānošanas dokumentos izmantoti pētījumu dati, kuri nav pasūtīti tieši novērtējuma vajadzībām. Piemēram, Izglītības un zinātnes ministrijas izstrādātajās “Jaunatnes politikas pamatnostādnēs 2009.–2018. gadam” (MK rīkojums Nr. 246)²⁴² ir atsauce uz vairākiem pētījumiem, kuru dati tiek plaši citēti plānošanas dokumentā. Visbiežāk tur citēti SIA “Analītisko pētījumu un stratēģiju laboratorijas” pētījuma “Jauniešu sociālās un politiskās darbības izpēte Latvijā” (2007, pasūtītājs Bērnu un ģimenes lietu ministrija), kā arī Tirgus un sabiedriskās domas pētījumu centra SKDS pētījuma “Attieksme pret dalību jaunatnes organizācijās” (2008) dati. Tiesa, šos pētījumus tikai nosacīti var kvalificēt kā novērtējuma pētījumus, jo tie nav pasūtīti tieši novērtējuma vajadzībām un attiecībā pret minēto plānošanas dokumentu vairāk kvalificējami kā sekundāri dati. Arī Informatīvajos ziņojumos *ex-post* novērtējuma ietvaros, visbiežāk

²³⁹ Ekonomikas ministrijas mājas lapas saite: <http://www.em.gov.lv/em/2nd/?cat=21084>

²⁴⁰ Latvijas Bankas mājas lapas saite: <http://www.bank.lv/lat/main/all/sapinfo/eksar/eksports/petijums/>

²⁴¹ Latvijas Bankas mājas lapas saite: <http://www.bank.lv/lat/main/all/pubrun/petijumi/2008/>

²⁴² http://izm.izm.gov.lv/upload_file/Normativie_akti/IZMpamn_021009.pdf

tiek izmantoti sekundāri dati, kuri turklāt ne vienmēr ir piemēroti novērtējuma vajadzībām (skat. Informatīvais ziņojums par “Narkotisko un psihotropo vielu atkarības un izplatības ierobežošanas un kontroles valsts programmas 2005.–2008. gadam” īstenošanu, 5. lpp.) un kur ne vienmēr ir identificējams ziņojumos minēto datu avots.

Publiskoto pētījumu analīze atklāj vēl kādu novērtējuma pētījumu pasūtījumu aspektu. Ir virkne valsts un pašvaldību iestāžu pasūtītu pētījumu, kuru saikne ar konkrētu plānošanas dokumentu, tiesību aktu vai citu politisku lēmumu nav tieši konstatējama, taču to mērķi un pētnieciskā loģika ir tuvi novērtējuma pētījuma metodoloģiskajam ideāltipam. Piemēram, LR Labklājības ministrijas mājas lapā publicēti pētījumi vairākās nozares politikās, tostarp ES struktūrfondu finansētās nacionālās programmas “Darba tirgus pētījumi” projekta 13 pētījumi. Tie satur ļoti ietilpīgu datu masīvu, kurā visaptveroši analizēts plašs aktuālu problēmu klāsts. Jāpiezīmē, ka minētie darba tirgus pētījumi veikti 2006. un 2007. gadā, taču tajos iegūtie dati un izzinātās problēmas ir aktuālas joprojām. Visos 13 pētījumos piedāvātas zinātniskā problēmas analīzē un empīrisku pētījumu datus pamatotas politikas alternatīvas vairākām rīcībpolitiku jomām, piemēram, izstrādātas politikas alternatīvas šādām joprojām aktuālām izglītības un nodarbinātības politikas jomām:

- profesionālo un augstāko izglītības iestāžu programmu atbilstības nodrošināšana darba tirgus prasībām;
- absolventu profesionālās darbības veicināšana pēc mācību beigšanas;
- darbaspēka pieprasījuma un piedāvājuma disproporcijas problēmu risināšana;
- darba algas sistēmas attīstīšanas iespējas;
- neregistrētas nodarbinātības samazināšana²⁴³.

Minētie 13 pētījumi satur vairākas novērtējuma pētījuma pētnieciskajai loģikai raksturīgas pazīmes, kuru analīze un novērtēšana nav šī promocijas darba nolūks, taču visvairāk tos *ex-ante* novērtējuma pētījuma dizainam tuvina tādas analītiski pētnieciskas darbības kā politikas alternatīvu identificēšana, to analīze, salīdzināšana un piemērotākās alternatīvas rekomendēšana. Tomēr šo pētījumu rezultātu tālākais izmantojums Latvijas politikas veidošanā ir nesistemātisks un izteikti diferencēts, jo pētījumā skarto politikas jomu attīstība lielā daļā gadījumu ir notikusi visai atrauti no pētījumu secinājumiem un rekomendācijām. “Darba tirgus pētījumu” projekts nav vienīgais, kur ES struktūrfondu finansēto programmu ietvaros finansējums tiek izlietots

²⁴³ Pieejams: <http://www.lm.gov.lv/text/674>, skatīts 20.07.2011.

arī pētījumu veikšanai. (sk., piemēram, Latviešu valodas aģentūras īstenoto projektu “Atbalsts valsts valodas apguvei un bilingvālajai izglītībai”, Valsts kancelejas īstenoto projektu “Atbalsts strukturālo reformu ieviešanai valsts pārvaldē” īstenošanu). Finanšu resursi, protams, ir būtisks novērtējuma pētījumu kvantitatīvā pieauguma un novērtējuma jomas kopumā attīstības priekšnoteikums, taču ne pietiekams. Turklāt, pastāv arī gadījumi, kad dažādu programmu (visbiežāk ES finansētu) ietvaros ir pieejams finansējums un nepieciešamība to “apgūt” nereti ir izšķirošais stimuls pētījuma idejas attīstībai (nevis problēmsituācijas esamība, politikas izstrādes nepieciešamība vai citi pētījuma nosacījumi). Līdz ar to pētījums nereti tiek veikts atrauti no attiecīgās politikas jomas attīstības iekšējās loģikas un plašāka konteksta, un tas eventuāli var mazināt pētījuma lietderību un mērķtiecīgu izmantojumu politikas ietekmes vērtējumā. To apstiprina arī empīriskā pētījuma dati (sk. zemāk).

Īpaša nozīme novērtējuma pētījumu attīstībā ir Valsts kancelejas īstenojamajai publiskās pārvaldes politikai, kuras ietvaros tiek veikti vairāki pētnieciski projekti ar mērķi novērtēt kādu politisku programmu. Šajos gadījumos jau pētījumu iepirkumu tehniskajās specifikācijās definētajos darba uzdevumos norādītas novērtējuma metodoloģiskās pieejas prasības un pētījumi satur spilgti izteiktas novērtējuma pētījuma pazīmes. Pēdējā laikā veikti vairāki, savā ziņā klasiski (metodoloģiskā nozīmē) Valsts kancelejas pasūtīti novērtējuma pētījumi²⁴⁴. Piemēram, “Veselības aprūpes pakalpojumu eksportspējas paaugstināšanas novērtējums” (2011, SIA Konsorts), “Nacionālā attīstības plāna 2007.–2013. gadam izstrādes procesa īstenošanas un novērtēšanas mehānisma izvērtējums. Funkciju audita atbalsta pētījums” (2011, SIA “Arbor Medical korporācija”), “Iedzīvotāju aptaujas – administratīvo procedūru novērtējums” (2010–2013, “Baltic Institute of Social Sciences”, piesaistot apakšuzņēmēju SIA “Socioloģisko pētījumu institūts”). Arī citas valsts vai pašvaldību institūcijas pasūtījušas pētījumus īstenotu politisko reformu, tiesību aktu vai citu politisku programmu gala novērtējuma (*ex-post*) vajadzībām²⁴⁵. To dati tiek izmantoti šo programmu novērtējumā, piemēram, Latviešu valodas aģentūras pasūtījums “Latviešu valodas prasme un lietojums augstākās izglītības iestādēs: mazākumtautību izglītības satura reformas rezultāti” (2010, SIA SKDS; SIA Aksedo), Finanšu ministrijas pasūtītais pētījums “Izvērtējums par ES Kohēzijas fonda 2004.–2006. gada plānošanas perioda īstenoto projektu sasniegtajiem

²⁴⁴ <http://petijumi.mk.gov.lv/ui/>, skatīts 20.07.2011

²⁴⁵ <http://petijumi.mk.gov.lv/ui/default.aspx>, skatīts 21.07.2011

rezultātiem un šo projektu sociālekonomisko ieguvumu ietekmes noteikšanu” (2010, SIA DEA Baltika).

Analizējot Latvijas politikas veidošanā pastāvošās politikas novērtēšanas prakses, jāņem vērā būtiska Eiropas Savienības kopējo politiku veidošanas sistēmas ietekme uz Latvijas kā ES dalībvalsts novērtēšanas sistēmas attīstību. Tieši ES kopējo politiku programmu novērtēšanas prasības²⁴⁶, kuras izvirza Eiropas Komisija kā ES institūcija, kuras galvenās kompetences ir kopējo politiku ierosināšana un īstenošanas kontrole, ir tiešā un netiešā veidā gan izglītojušas Latvijas valsts pārvaldē strādājošos un akadēmiskās vides pārstāvjus, gan “likušas” attīstīt šo novērtējumā iesaistīto aktoru ES kopējo politiku vērtēšanas prasmes. Arī promocijas darba empīriskā pētījuma dati ļauj identificēt atšķirības starp ministrijās pastāvošo novērtējuma praksi atkarībā no tā, vai to rīcībpolitikas jomās ir liels ES kopējo juridiski saistošo tiesību aktu īpatsvars un tiek apgūts ES kopējais finansējums (Zemkopības ministrija, Ekonomikas ministrija), vai to kompetencē esošajās rīcībpolitikas jomās dominē nacionālās politiskās iniciatīvas un tiesiskais reglamentējums.

Latvija kā ES dalībvalsts īsteno Eiropas Komisijas izstrādātās novērtēšanas prasības²⁴⁷, kas konceptuāli tiek izteiktas ar jēdzienu *ietekmes izvērtējums* (angļu val. *impact assessment*), ko tradicionāli saprot kā sākotnējā izvērtējuma īpašu variāciju: politisko programmu koncepcijas un pasākumu seku novērtējumu, kas sekmē labas likumdošanas jaunradi.²⁴⁸ Šo novērtējuma veidu akadēmiskajā literatūrā dažkārt dēvē arī par prospektīvo novērtējumu²⁴⁹. Arī promocijas darba ietvaros veiktā pētījuma gaitā iegūtie empīriskie dati liecina, ka Latvijas politikas veidošanā iesaistītie valsts pārvaldes darbinieki novērtējuma darbību ilustrēšanai lieto jēdzienus “izvērtējums” vai “ietekmes izvērtējums”, kuri nereti tiek izmantoti arī plašākas nozīmes novērtējuma fenomenu raksturošanai.

Īpaša tēma saistībā ar politikas ietekmes vērtēšanas praksēm Latvijas politikas veidošanā ir sabiedrības iesaistes veids, kārtība un intensitāte dažādos politikas cikla posmos. Tas lielā mērā nosaka informācijas ieguves veidu novērtēšanas vajadzībām un nereti pat aizstāj novērtējuma pētījumu. Pie šī jautājuma, kas vistiešākajā veidā saistīts

²⁴⁶ http://ec.europa.eu/governance/impact/index_en.htm, skatīts 26.09.2010

²⁴⁷ http://ec.europa.eu/governance/impact/commission_guidelines/, skatīts 26.09.2010

²⁴⁸ <http://www.olev.de/g/gfa.htm>, skatīts 10.10.2010

²⁴⁹ http://www.gesundheitsmanagement.com/uploads/media/IfG_Hinweise_Evaluation_www.gesundheitsmanagement.com.pdf, skatīts 10.10.2010

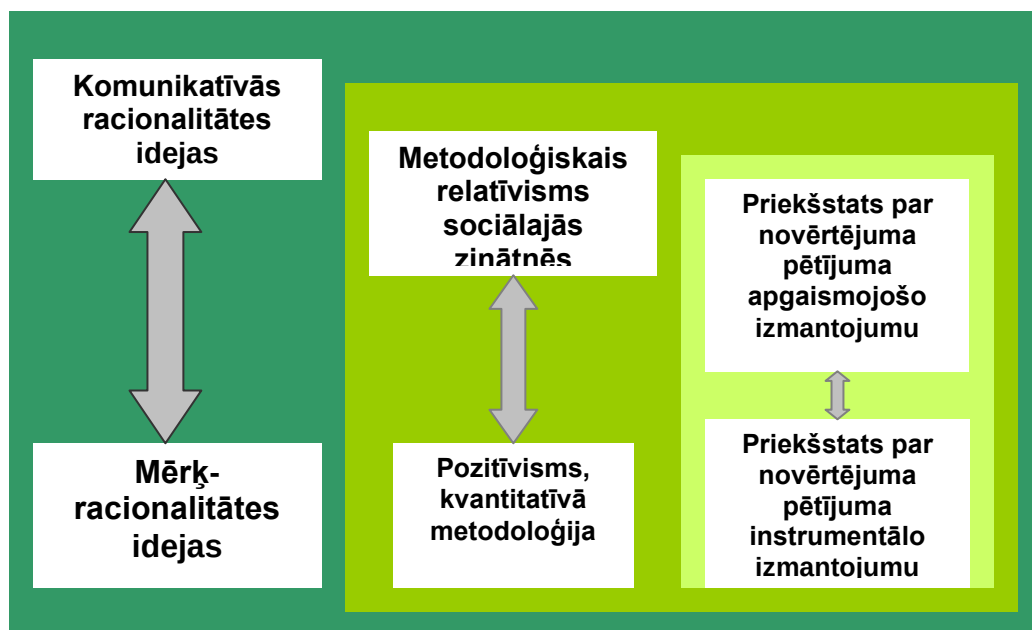
ar novērtējuma pētījuma dialoga funkciju, nedaudz pakavēsimies, analizējot promocijas darba ietvaros iegūto empīriskos datus.

Augstāk sniegtais politikas ietekmes novērtējuma un novērtējuma pētījumu īstenojuma prakses konteksta raksturojums atspoguļo vairākas pētījuma problēmas izpratnei nepieciešamas iezīmes. Būtiskākās no tām ir šādas:

- novērtējuma pētījumu īstenošanai Latvijas politikas veidošanas vidē ir izstrādāts tiesiski normatīvs pamatojums, kurš, regulējot politikas ietekmes izvērtējumu, ietver arī eventuālu prasību veikt novērtējuma pētījumus;
- novērtējuma pētījumi konkrētu problēmu jomā ne vienmēr ir integrēti atbilstošo nozaru un problemātikas politikas veidošanas procesā;
- novērtējuma pētījuma pasūtījumu praksi izšķiroši ietekmē finanšu resursu pieejamība;
- novērtējumu pētījumu pieredzes veidošanā būtiska loma ir ES kopējās politikas īstenošanai, kas savā veidā “investē” novērtējuma praksi Latvijas politikas veidošanā.

4.2. Empīriskā pētījuma konceptuālais un metodoloģiskais pamatojums

Gan promocijas darba pētnieciskie jautājumi, gan mērķi un uzdevumi reducējas ne tikai uz teorētisku izpēti, bet arī empīrisku datu ieguvī. Pētījuma empīriskās daļas galvenais mērķis ir izpētīt dominējošās novērtējuma pētījuma īstenojuma prakses Latvijas politikas veidošanas vidē, kā arī identificēt un klasificēt šī pētījuma tipa praktiskās nozīmes konstituēšanās specifiku noteikta sociālās rīcības racionalitātes modeļa kontekstā. Promocijas darba empīriskais pētījums balstīts aksiomātiskā pieņēmumā, kas gūts no darba teorētiskās izpētes ietvaros konstituētajām atziņām: novērtējums un novērtējuma pētījums skatāms kā racionalitātes izpausme, kas var radīt destrukciju iracionālas vides kontekstā. Nozīmīgs promocijas darba pētnieciskās intereses aspekts ir saistīts ar novērtējuma pētījuma izmantošanas praksēm Latvijas politikas veidošanā un racionalitātes elementu šīs prakses īstenošanā sociālajā rīcībā kā novērtējuma pētījuma praktiskās nozīmes izpausmes elementu. Racionalitātes un novērtējuma pētījuma konceptu teorētiskās izpētes ietvaros tika gūtas atziņas, kas ļauj saskatīt paralēles starp racionalitātes idejas, sociālo zinātņu metodoloģiju un novērtējuma pētījuma pieeju attīstību un ģenēzi zinātnisko zināšanu telpā (sk. 4.1. att.)

4.1. att. Racionalitāte-sociālo zinātņu metodoloģijas-novērtējuma pētījuma pieejas

Promocijas darba teorētiskās izpētes ietvaros iegūta konceptuāli precizēta problēmas definējumā un pētāmajos jautājumos izmantoto atslēgas jēdzienu izpratne, tādējādi iegūta empīriskajai izpētei nepieciešamā konceptuālā bāze gan

- *racionālas sociālas rīcības* modeļu identificēšanai, gan
- *novērtējuma pētījuma praktiskās nozīmes* jēdziena izpratnei, gan
- *novērtējuma pētījuma metodoloģijas* specifikas un loģiskās norises ideāltipa specifikas izpratnei.

1. Racionalitātes un racionālas sociālas rīcības jēdzienu teorētiskā analīze ļauj kā promocijas darba empīriskās izpētes pamatojumu izmantot J. Hābermāsa racionālās sociālās rīcības izpratni. Empīrisko datu analīzē izmantosim J. Hābermāsa izpratnes pamatpostulātu, ka sociālo rīcību var attiecināt uz vienu no rīcības tiem: stratēģisko un komunikatīvo. Nosakot stratēģisko un komunikatīvo rīcību kā tipus, J. Hābermāss vadījies no pieņēmuma, ka konkrētas rīcības iespējams klasificēt no dažādiem skatpunktiem. Ar jēdzieniem “stratēģisks” un “komunikatīvs” ne tikai apzīmēti divi analītiski aspekti, bet norādīts, ka ar šo tipu palīdzību var aprakstīt vienu un to pašu rīcību – vienreiz kā mērķracionālu rīcību īstenojošu partneru savstarpēju ietekmi, bet citreiz – kā vienas dzīves pasaules piederīgo saprašanās procesu. Sociālo rīcību drīzāk var atšķirt pēc tā, vai līdzdalīgajiem ir uz *panākumiem* vai *sapratni* orientēta ievirze, proti, šīs ievirzes jāspēj noteiktos apstākļos identificēt pēc līdzdalīgo pašu intuitīvajām zināšanām. Turklāt saskaņā ar J. Hābermāsa priekšstatu (sk. 1.3. nodaļu) abos

gadījumos ir iespējams īstenot jēdzienisku šo ieviržu jeb nostāju analīzi. Tātad promocijas darba empīriskā pētījuma ietvaros, balstoties uz situācijā iesaistīto aktoru zināšanām un ievirzēm, tiks identificēti divi racionālas sociālas rīcības modeļi; katrs no tiem pārstāv atšķirīgu rīcības koordinācijas modeli starp rīcības aktoriem.

1) Mērķracionāla rīcība – stratēģiska rīcība, kas saprotama kā mērķracionālas rīcības izpausme, ko raksturo *uz panākumiem orientēta* tās aktoru ievirze. Šo rīcību raksturo orientācija uz mērķa realizāciju, to vada virzība uz definēto maksimu, tā vērsta uz vēlamā stāvokļa sasniegšanu, pieņemot situācijas analīzē balstītu lēmumu par labāko no alternatīvām, kura dotu iespēju sasniegt šo vēlamo stāvokli. Kā *rīcības koordinācijas mehānisms* šeit darbojas panākumu *egocentriskais kalkulējums*.

2) Komunikatīva rīcība – uz *saprašanos orientēta* aktoru rīcības ievirze. Komunikatīvās rīcības priekšnoteikums ir sapratne jeb zināšanas par to, kas kādu izteikumu padara pieņemamu (vācu val. *akzeptable*). Komunikatīvo rīcību raksturo specifiska runas un rīcības saikne. Izteikums tiek sasaistīts ar kritisku spēkā esamības prasību. Rīcības īstenotāji orientējas uz starpsubjektīvu saprašanos. Konsenss tiek nodrošināts, ja attiecīgās spēkā esamības tiek akceptētas. *Rīcības koordinācija* īstenojas ar “*saprašanās akta*” palīdzību.

Savukārt katrs sociālās rīcības veids satur savu racionalitātes modeli: mērķa racionalitāti un komunikatīvo racionalitāti. Empīriskajā pētījumā tiks pētīts, kāda rīcības modeļa pazīmes ir raksturīgas katrai novērtējuma pētījumā un novērtējumā iesaistītajai grupai pētāmās rīcības kontekstā.

J. Hābermāss komunikatīvo racionalitāti centies piemērot kā kritisku mērogu un normatīvu pamatojumu savai sabiedrības teorijai. Arī promocijas darba ietvaros komunikatīvā racionalitāte tiek skatīta kā ideāltipisks rīcības aktoru ievirzes modelis, kas ir būtisks priekšnoteikums uz praktisku izmantojumu orientētam novērtējuma pētījumam.

2. Kā novērtējuma pētījuma praktiskās nozīmes izpratnes konceptuālā bāze tiks izmantota M. Alkina novērtējuma pieeju tipoloģija: 1) uz metodēm orientētās novērtējuma pieejas; 2) uz vērtējumu orientētās novērtējuma pieejas; 3) uz praktisko izmantošanu orientētās novērtējuma pieejas. Kā jau norādīts darba teorētiskajā daļā, uz praktisko izmantošanu orientētās pieejas raksturīgas tagadējai novērtējuma attīstības fāzei, kas apliecina lietderības parametra nozīmīgumu un ar to saistītās problemātikas aktualitāti novērtējuma jomā. Pieejas pārstāvju interešu centrā ir novērtējuma rezultātu izmantošana. Šo pieeju ietvaros tiek meklētas atbildes uz jautājumu: kādi

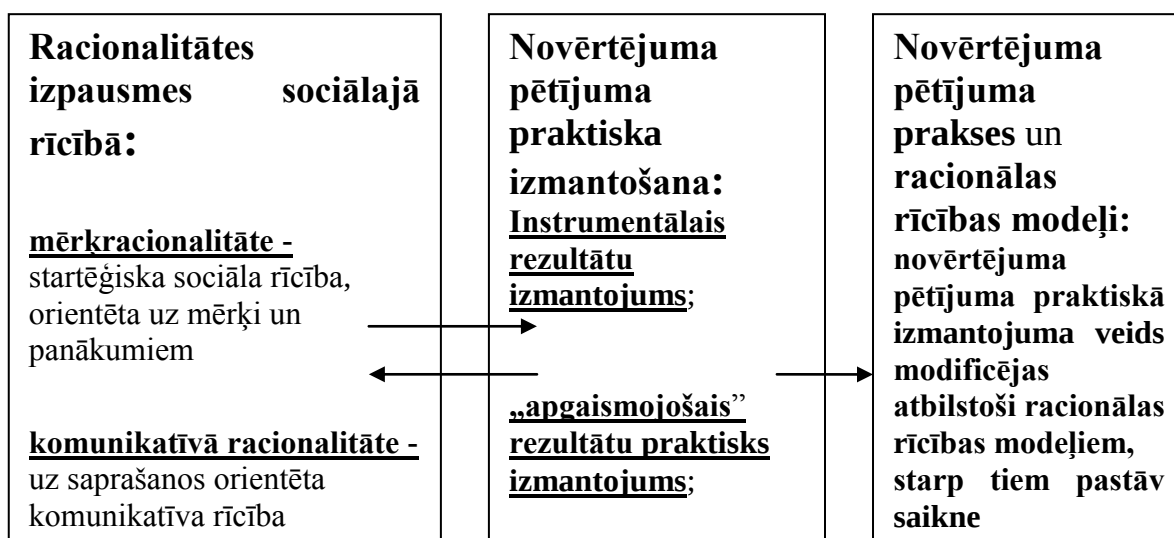
priekšnoteikumi nosaka to, ka novērtējumā gūtie rezultāti tiek izmantoti un tiem tiek rasts pielietojums praksē. Turklāt novērtējuma rezultātu izmantojums tiek skatīts kā īpaši nozīmīgs fakts.

Promocijas darba ietvaros novērtējuma pētījuma prakse tiek kategorizēta kā “uz praktisku izmantošanu orientēta”, ja tās raksturojumi

- satur K. Veisas izdalītā instrumentālā vai “apgaismojošā” rezultātu izmantojuma modeļa pazīmes;
- atspoguļo centienus attīstīt praksi, kad agrīni tiek identificēti iespējamie novērtējuma rezultātu izmantotāji un tie tiek iesaistīti visās novērtējuma veikšanas fāzēs, tādējādi kļūstot par novērtējuma līdzīstenotājiem (M. Patons);
- atspoguļo centienus novērtējuma rezultātu izmantošanu uzlūkot kā atsevišķu soli novērtējuma loģiskajā struktūrā (D. Kērkpatriks, D. Štuflebīms);
- ir saistīti ar priekšstatiem, ka novērtējuma rezultāti jāpakļauj īpašiem analīzes paņēmieniem, kas rezultātos fiksēto informāciju adaptē optimālākai izmantošanai lēmumos (D. Štuflebīms).

3. Novērtējuma procesā iesaistīto grupu izpratne par novērtējuma pētījuma īstenojuma metodoloģiju un pētniecisko loģiku turpmāk tiks analizēta, samērojot to ar novērtējuma pētījuma ideāltipiskā modeļa (sk. L. Balcera formulētos novērtējuma procesa 11 soļus Pielikumā nr. 3) metodoloģiskajiem raksturojumiem. Novērtējuma pētījuma attīstības raksturojumam tiks izmantota E. Guba un I. Linkolnas koncepcija par četrām novērtējuma paaudzēm: 1. paaudzes novērtējums tiek saistīts ar mērījumu un testēšanu; 2. paaudzes laikā novērtētāji apraksta novērtējuma priekšmeta vājās un stiprās puses; 3. paaudzes novērtētāji veic novērtējumu; 4. paaudzes novērtētāji mijiedarbībā ar ietekmētajām un iesaistītajām pusēm definē kopīgi rediģēto un iztirzāto problēmu un kopīgi meklē risinājumu.

Lai atvieglotu empīriskās pieejas konceptualitātes izpratni, empīriskā pētījuma kategoriju shēmu var attēlot strukturētā veidā.

4.2. att. Empīriskā pētījuma kategoriju shēma

Teorētiskās izpētes rezultāts ļauj konkretizēt promocijas darba empīriskās daļas saturisko struktūru, kura pakārtota promocijas darba empīriskā pētījuma jautājumiem (sk. Pielikumu nr. 4).

Promocijas darba empīriskā pētījuma definētie problēmjautājumi paredz tādu datu ieguvu, kuri atspoguļo novērtējuma un novērtējuma pētījuma prakses raksturojumu un tajā iesaistīto personu pieredzes atspoguļojumu. Būtiska nepieciešamo datu specifika izriet no apstākļa, ka novērtējuma īstenojuma tiesiski normatīvās prasības ir noteiktas Latvijas un ES normatīvajos dokumentos, bet tās gan satur jābūtības modeļi, taču neatspoguļo novērtējuma un novērtējuma īstenojuma reālo empīrisko praksi tās daudzveidībā. Pētāmie jautājumi izvirza nepieciešamību noskaidrot, kā novērtējuma darbībās iesaistītās personas izprot no vērtējumuma būtību, tā praktiskās nozīmes izpausmes un raksturo savu rīcības orientāciju racionalitātes kontekstā. Tātad nepieciešams iegūt novērtējuma un novērtējuma pētījumā veikšanā iesaistīto personu – valsts pārvaldē strādājošo, pētnieku un politiķu – subjektīvajā pieredzē balstītu viedokli.

Jēdziens Latvijas *politikas veidošanas vide* promocijas darba ietvaros tiek saprasts sašaurinātā mērogā – ar to domājot tikai to politiskās sistēmas daļu, kurā politikas izstrādes gaitā tiek piemēroti novērtējuma paņēmieni, t. i., izpildvaras struktūras. Empīriskā pētījuma objekta robežu identificēšanā un datu interpretācijā ņemts vērā N. Lūmana konceptuālais skatījums uz politikas sistēmu (sk. promocijas darba 1.2.nodaļas atziņas). Pamatojoties uz priekšstatu, ka pastāv sistēmspecifiska racionalitāte, vācu sociologs attīsta priekšstatu par atšķirīgām racionalitātes izpausmēm

abās politiskās sistēmas apakšsistēmās: *pārvaldē* un *politikā*. Kā jau minēts, pētnieks pievērš uzmanību politikas veidošanas pieredzei, kur kaut kas var iegūt racionālu izpausmi valsts pārvaldes darbībā, bet politikas apakšsistēmā var tikt skatīts kā neracionāls – un otrādi. Empīrisko datu ieguvē (politiķu iekļaušana informantu sarakstā) un analizē akceptēta N. Lūmana norāde uz abu sistēmu atšķirībām, kas izpaužas faktā, ka politikas problēmas atšķiras no pārvaldes problēmām, lai gan abu veidu problēmas jārisina politiskās sistēmas ietvaros. Līdz ar to jāņem vērā, ka politiskās rīcības racionalitāte nevar tikt pielīdzināta pārvaldes lēmumu racionalitātei. Tā arī nevar tikt mērīta ar pārvaldes racionalitātes kritēriju palīdzību vai pakļauta pārvaldes racionalitātei tādā nozīmē, ka politikas racionalitāte varētu tikt atvasināta no pārvaldes lēmumu pareizības, kurus pati politika ir izraisījusi.

Pētījuma metodoloģija. Promocijas darba empīriskais pētījums balstīts kvalitatīvās metodoloģijas pamatprincipos. Promocijas pētījuma empīriskajā daļā formulētie galvenie pētnieciskie jautājumi paredz kvalitatīvu datu ieguvu. Kvalitatīvā pieeja, īpaši tās konstruktīvisma perspektīvā, ietver vairākus raksturojumus, kas tiek skatīti kā nepieciešami un nozīmīgi pētījuma objekta izpētē: *racionālas rīcības stratēģijas novērtējuma/novērtējuma pētījuma īstenošanā*. Šī pieeja paredz iespējas pētīt sociāli un vēsturiski konstruējušās individuālās pieredzes un multiplās nozīmju izpratnes to ietvaros.²⁵⁰ Pētījuma gaita ietver vairākus parametrus, kas raksturīgi kvalitatīvajai pieejai un sekmē izpratnes attīstību, kā arī kopsakarību identificēšanu pētāmajā laukā: pētnieka pozīcijas un personisko vērtību integrēšana pētījuma attīstībā, iesaistīto aktoru/dalībnieku grupu izpratnes un nozīmju kopu izveide, fokuss uz vienotu koncepciju un fenomenu, dalībnieku vides un konteksta studijas, datu interpretācijas nozīme kopējā pētījuma virzībā.

Datu vākšanas metode. Lai iegūtu atbildes uz pētnieciskajiem jautājumiem, par piemērotāko tika uzskatīta kvalitatīvo datu ieguves metode: kvalitatīvā pētnieciskā intervija. Promocijas darba ietvaros izmantots *daļēji strukturētas padziļinātās* kvalitatīvās intervijas veids. Tā kā par datu devēju grupu izvēlēti aktori, kuru sociālā rīcība profesionālās darbības jomā atbilst pētnieciskās problēmas laukam, tad informanti tiek uzskatīti par ekspertiem novērtējuma īstenojuma jomā un uztverami kā aktori ar

²⁵⁰ Creswell J. W. *Research design: : qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. 2nd ed. Thousand Oaks: Sage, 2003, p. 19.

pietiekamu eventuālo stāstījuma kompetenci²⁵¹ attiecībā pret pētāmajiem jautājumiem. “Ekspertu intervijās mēs runājam ar cilvēkiem, kuriem ikdienā ir saskare ar mūsu pētījumā pārbaudāmo pieredzi .. vai arī tiem ir visaptveroša un īpaša pieredze par mūsu izpētes priekšmetu.”²⁵²

Sociālā pētījuma metodoloģijas un datu ieguves metožu atspoguļojums akadēmiskajā literatūrā ir ļoti plašs, tāpat kā metožu klasifikācija, termini, ar kādiem tiek apzīmēts viens vai otrs datu vākšanas veids. Intensīvi citēti un plaši atzīti eksperti minētajā jomā ir A. Brīmans (*A. Bryman*), R. Berdžess (*R. Burgess*), Dž. Korbins (*J. Corbin*), J. Frīdrihs (*J. Friedrichs*), E. Guba (*E. Gubba*), H. Komrejs (*H. Kromrey*), S. Kvale (*S. Kvale*), V. Ņūmens (*W. Newmann*), M. Patons (*M. Patton*), R. Stake (*R. Stake*), A. Štrauss (*A. Strauss*), V. Salivans (*W. Sullivan*), S. Teilors (*S. Taylor*) un citi. Par kvalitatīvās intervijas (kas dažādu pētnieku interpretācijās tiek terminoloģiski definēta kā intensīvā, atvērtā, dziļā intervija, kuras savstarpēji skatāmas kā metodiskās līdzinieces, taču ar kāda metodes specifiska aspekta akcentējumu) idejas un tehnikas pamatlicējiem uzskatāmi P. Lazarsfelds (*P. Lazarsfeld*), R. Mērtons (*R. Merton*), P. Kendals (*P. Kendall*). Viena no būtiskākajām kvalitatīvās intervijas kā metodes iezīmēm ir atklāt datu devēju izpratni par fenomenu. Metodes izcelsmes teorētiskais pamatojums sakņojas Edmunda Huserla (*E. Husserl*) fenomenoloģiskajā pieejā, Alfrēda Šica (*A. Schütz*) dzīves pasaules koncepta interpretācijā, kura tālāk tika attīstīta Pētera L. Bergera (*P. L. Berger*) un Tomasa Lukmana (*T. Luckmann*) darbā “Realitātes sociālā konstruēšana”²⁵³ un Harolda Garfinkela (*H. Garfinkel*) etnometodoloģiskajās studijās: “.. kvalitatīvajā pieejā fenomenoloģija tiek saprasta kā termins, kas norāda uz interesi par sociālo fenomenu izpratni aktoru perspektīvā un raksturo pasauli kā subjekta pieredzētu, ar pieņēmumu, ka nozīmīga ir tā realitāte, kādu cilvēki to uztver. Fenomenoloģijas pieejas atvērtība ikdienas dzīves fenomenu nozīmēm var tikt izmantota arī tad, kad tiek īstenota interviju analīze.”²⁵⁴ Kvalitatīvo interviju fokusējums uz subjektu dzīves pasaules pieredzes nozīmēm ir svarīgs tad, kad analizējot datus šīs nozīmes jāidentificē un “jāattīra”.

²⁵¹ Kroplis A., Raščevska M. *Kvalitatīvās pētniecības metodes sociālajās zinātnēs*. Rīga: RaKa, 2004, 75. lpp.

²⁵² Atteslander P., Cromm J. *Methoden der empirischen Sozialforschung*. 10., neu bearb. und erw. Aufl. Berlin; New York: Walter de Gruyter GmbH & Co, 2003, S. 155.

²⁵³ Berger P. L., Luckmann Th. *The Social Construction of Reality : A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Garden City, NY: Anchor Books, 1990.

²⁵⁴ Kvale S., Brinkmann S. *Interviews. Learning the craft of Qualitative research Interviewing*. Los Angeles [etc.]: Sage, 2009, p. 26.

Dziļā intervija tās fenomenoloģiskajā ietvarā sniedz datus, kuri satur dziļu respektu pret aprakstīto fenomenu nozīmju interpretācijām. Bieži šis intervijas veids tiek īstenots ar daļēji strukturētas datu ieguves tehnikas starpniecību. Promocijas darba ietvaros kā īpaši nozīmīgas un piemērotas pētnieciskajai situācijai tiek kvalificētas šādas dziļās intervijas pazīmes: iespēja dzīves pasaules pieredzi atspoguļot attiecībā pret zinātnes pasauli; intervija ir vērsta uz nozīmju interpretāciju identificēšanu subjekta dzīves pasaulē galveno pētniecisko jautājumu skarto tēmu kontekstā; intervija ļauj pietiekami niansēti raksturot subjektu pieredzes dažādus aspektus; iespējams izdibināt specifiskus situācijas raksturojumus un rīcības sekas; pārdomāta un iepriekš ieplānota “naivitāte”, kas ļauj būt pētniekam atvērtam jaunas, negaidītas informācijas atklāšanai; intervija paredz iespēju iekļaut ambivalentus, izaicinošus, pretrunīgus apgalvojumus no intervētāja puses; intervija paredz sensitīvu reakciju no intervētāja puses un intervētāja dziļu personisku izpratni un noteiktas zināšanas par pētāmajām tēmām²⁵⁵.

Promocijas darba ietvaros veiktās *daļēji strukturētās padziļinātās intervijas* pamatā ir daļēji strukturēts tematisku vadlīniju kopums ar precīzi definētiem tēmu lokiem, par kuriem intervijas gaitā noteikti jāiegūst informantu pieredzes atspoguļojums izteikumos, taču vispārēji formulētiem jautājumiem, kuri interpretēti atbilstoši informanta pieredzei un vispārējai intervijas gaitai. Intervijas jautājumus iespējams tipoloģizēt *atslēgas* jautājumos un *eventuālajos* jautājumos²⁵⁶. Sākotnēji definētais dziļo interviju tēmu loks jeb vadlīnijas, no kurām atvasināti atslēgas jautājumi, ir sekojošs:

1) informanta profesionālās pieredzes pašnovērtējums saistībā ar novērtējuma un novērtējuma pētījuma veikšanu un/vai pasūtīšanu amata kompetenču raksturojums novērtējuma kontekstā;

2) informanta zināšanas, priekšstati un izpratne par novērtēšanas un novērtējuma pētījuma mērķiem, funkcijām, tipiem;

3) informanta priekšstati, zināšanas un izpratne par politikas ietekmes novērtējuma un novērtējuma pētījuma metodoloģisko specifiku un tās korelāciju ar praksi;

4) informanta subjektīvais priekšstats par novērtējuma un novērtējuma pētījuma praktisko nozīmi, labās un sliktās prakses ilustrācija;

²⁵⁵ Ibid., pp. 28–32.

²⁵⁶ Friedrichs J. *Methoden empirischer Sozialforschung*. Opladen: Westdeutscher Verlag GmbH, 1990, S. 228.

5) informanta viedoklis par novērtējuma un novērtējuma pētījuma sekmīgas izmantošanas priekšnosacījumiem un traucējošajiem faktoriem.

Intervijās tika piemērota tā saucamā šķeltā jautājumu saraksta tehnika, kur viena daļa tēmu ir kopīgas visām informantu grupām, bet daļa atšķiras atbilstoši informantu pieredzes specifikai konkrēto problēmjautājumu kontekstā (detalizēts intervijas atslēgas jautājumu kopums dots Pielikumā nr. 4).

Izlase. Pētījumā tika izmantota *mērķtiecīgā* izlase. Kvalitatīvās metodoloģijas specifika, kā arī dziļās intervijas metodiskās iespējas paredz detalizētu informantu atlases kritēriju izstrādi atbilstoši pētāmajiem jautājumiem. Kopumā pētnieciskie jautājumi paredz iegūt datus, kuri atspoguļo to personu viedokļus un izpratni par novērtējuma un novērtējuma pētījuma tā praktisko nozīmi un praksēm, kuras pašas ir saistītas ar šī fenomena izpausmēm. Šādas specifiskas pieredzes iespējamās sekojošām subjektu grupām.

- Politikas veidotāji valsts pārvaldes līmenī – Latvijas Republikas valsts pārvaldes darbinieki, kuri īsteno novērtējumu savas profesionālās darbības ietvaros un saskaņā ar noteiktām amata kompetencēm; šīs aktoru grupas ietvaros iespējams identificēt vismaz divu atšķirīgu pieredžu pārstāvjus: Valsts kancelejas darbiniekus, kuru kompetencē ir definēt novērtējuma prasības un kontrolēt to ievērošanu LR ministriju darbībā; LR ministriju darbinieki, kuru kompetencē ir atbildība par novērtējuma paņēmieni izmantošanu politikas plānošanas un koordinācijas ietvaros, arī politikas dokumentu izstrādes procesā un tiesību aktu izstrādes procesā.
- Novērtējuma pētījumu īstenotāji – pētnieki, kuri īstenojuši specifiskus Valsts kancelejas vai izpildvaras struktūru pasūtītus pētījumus, kurus iesaistītās personas kvalificē kā novērtējuma pētījumus;
- Politiskā lēmuma pieņēmēji – politiķi, kuri vairāk nekā divus gadus bijuši vai ir LR ministri.

Valsts pārvaldē strādājošo atlasē tika piemērots kritērijs: pietiekami ilgstoša (vairāk nekā divi gadi) un daudzveidīga profesionālās darbības pieredze politikas vērtēšanas jautājumos un novērtējuma pētījumu pasūtījuma/izmantošanas jomā. Ministriju darbinieku atlasē ņemtas vērā Valsts kancelejas atbildīgo amatpersonu (tobrīd VK Politikas plānošanas un koordinācijas departamenta direktore un konsultanti) rekomendācijas. Valsts kancelejas darbinieki tika izvēlēti atbilstoši amatam un profesionālajām aktivitātēm – Politikas plānošanas un koordinācijas departamenta

(bijušā) darbinieki (departamenta atbildībā bija politikas vērtēšanas sistēmas attīstība Latvijas valsts pārvaldē). LR ministriju darbinieki tika atlasīti pēc principa – viens pārstāvis no katras ministrijas; intervijai tika aicināta augstākā par politikas ietekmes novērtējumu atbildīgā amatpersona ministrijā ar atbilstošām amata kompetencēm. Pētījuma gaitā atlasot informantus no ministrijām, varēja konstatēt, ka dažādās ministrijās par novērtējumu atbildīgās amatpersonas pārstāv atšķirīgus administratīvos departamentus, kas raksturo neviendabīgo situāciju Latvijas valsts pārvaldē attiecībā uz politikas vērtēšanas kompetenču deleģēšanu.

Novērtējuma pētījuma īstenošanu atlasī noteica kritērijs – pētnieks specializējies novērtējuma pētījumu īstenošanā, izpildījis vairākus nozīmīgu novērtējuma pētījuma pasūtījumus. Šo kritēriju eksaktu piemērošanu sarežģīja situācija, ka publisko iepirkumu dokumentos ne vienmēr pētījums, kas pēc būtības tiek izmantots politikas novērtēšanas vajadzībām tiek kvalificēts kā novērtējuma pētījums, līdz ar to ir grūti objektīvi konstatēt, kuras pētnieku komandas (pētnieciskais uzņēmums vai cita pētnieciska struktūra), cik gadījumos ir uzvarējušas iepirkumu konkursos. Tādēļ pētnieku atlasē tika izmantots “sniega bumbas” izlases modelis, kur pirmais izvēlētais informants, norāda uz nākošo, kurš, viņaprāt, ir eksperts novērtējuma pētījuma jomā. Atlases mērķis – izvēlēties pētniekus, kuriem plaša (kvantitatīvā un kvalitatīvā nozīmē) pieredze novērtējuma pētījumu projektu īstenošanā un vadīšanā. Intervijām tika izvēlēti gan pētnieki, kuriem ir pieredze metodoloģiski un saturiski daudzveidīgu lietišķo pētījumu veikšanā, gan pētnieki, kuriem ir pieredze novērtējuma konsultantu statusā.

Politikas lēmumu pieņēmēju atlasē tika ievēroti kritēriji:

- atšķirīgu politikas jomu ministri,
- personas darba stāžs ministra amatā ne mazāks par diviem gadiem.

Ministru atlasē tika ņemts vērā, lai viņi pārstāvētu ministrijas, kuru risināmo problēmu loks ir diferencēts, kā arī tika ņemts vērā, cik lielā mērā politikas veidošana noteiktajās politikas jomās ir ES kompetencē. (Izglītības un zinātnes ministrija, Satiksmes ministrija, Zemkopības ministrija, Ekonomikas ministrija, Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija).

Izlases apjoms: 27 eksperti: trīs Valsts kancelejas amatpersonas, 14 (t.i., datu vākšanas laika posmā esošo LR ministriju skaits) ministriju amatpersonas, pieci ministri, pieci pētnieki. Izlasē iekļauto informantu izteikumi tika pārbaudīti, veicot iekšējās validitātes jeb pamatotības pārbaudi četrās fokusgrupās. Izlasē iekļauto informantu raksturojumi atspoguļoti Pielikumā nr. 6.

Datu vākšanas posma raksturojums. Dziļās intervijas tika veiktas laikā no 2010. gada jūlijā–septembrī. Visas ekspertu intervijas veica promocijas darba autore, lai datu vākšanas posmā varētu padziļināt tēmas izpratni un paplašināt pētāmo jautājumu tematisko lauku. Tādējādi, katrā nākamajā intervijā varēja izmantot jau iepriekšējā sarunā iegūto informāciju un problēmas struktūru precizēt. Mērķtiecīgi tika izvēlēta kārtība, kādā tika intervēti dažādo aktoru grupu informanti. Secība bija sekojoša: Valsts kancelejas darbinieki, LR ministriju ierēdņi, pētnieki, ministri. Intervijas teksts tika reģistrēts audioierakstā. Dziļo interviju transkripcijas tika veiktas ievērojot “vārds vārdā” tehniku jeb procedūru²⁵⁷. Analizējot transkripcijas tekstu, bija konstatējamas runas un rakstu valodas jēgas neatbilstības, kuras tika pārvarētas, paralēli strādājot gan ar transkripciju, gan audio ierakstu tekstu.

Vidējais vienas intervijas garums – 1 stunda 14 minūtes.

Datu analīzes metodes un paņēmieni raksturojums. Kvalitatīvā pētījuma ietvaros ir īpaši svarīgi izvēlēties datu analīzes tehnikas, kas niansēti atbilst pētījuma mērķiem un ir labs instruments pētījuma mērķu sasniegšanai. Tām jābūt relevantām konkrētajam intervijas tipam un derīgām pētniekam. Datu analīzes process kvalitatīvās intervijas gadījumā tiek sākts jau intervijas gaitā, kad, informantam atklājot savu pieredzi, pētnieks/intervētājs interpretē to kontekstā ar pētāmajiem jautājumiem. Arī situācijās, kad intervijas gaitā informants, sevi raksturojot, atklāj iepriekš neparedzētus attiecību modeļus, iespējams veidot jaunas nozīmju interpretācijas. Turklāt intervijas gaitā intervētājs kondensē jeb sabiezina un interpretē informanta izteikumu nozīmes, kuras nākamajos jautājumos “raida atpakaļ” informantam²⁵⁸. Dziļo interviju transkripciju gaitā nenotika informācijas apstrāde, jo, kā iepriekš minēts, tika īstenota burtiska interviju audioteksta transkribēšana rakstiskā formā.

Iegūto kvalitatīvo datu analīze tika īstenota, fokusējoties uz respondentu izteikumu nozīmju analīzi. Tā tika veikta, izmantojot trīs pakāpju analīzes ceļu: tematiskā/nozīmju kodēšana – nozīmes/jēgas sabiezinājums (*Condensation*) – nozīmes/jēgas interpretācija²⁵⁹. Greiems Gibss min trīs nozīmju kodēšanas tehniku variācijas, kuras ir attīstītas kvalitatīvo datu analīzes ietvaros:

1) atvērtā nozīmju kodēšanas tehnika, kura attīstīta pamatojuma teorijas ietvaros;

²⁵⁷ Kvale S., Brinkmann S. *Interviews. Learning the craft of Qualitative research Interviewing*. Los Angeles [etc.]: Sage, 2009, p. 181.

²⁵⁸ Ibid., p. 196.

²⁵⁹ Ibid., pp. 201–211.

2) nozīmju kodēšana kontentanalīzes ietvaros, ko izmanto, lai sistemātiski un kvantitatīvi aprakstītu komunikācijas satura manifestāciju;

3) nozīmju kodēšana datorizētas intervijas teksta analīzes gadījumā.²⁶⁰

Promocijas darba ietvaros izmantota *atvērtā nozīmju kodēšanas* tehnika.

Ar *nozīmes un jēgas sabiezinājumu* promocijas darba ietvaros tiek saprasta plašā tekstuālā materiāla “saspiešana” jeb īsināšana, piemērojot informantu izteikumiem kategorijas, atbilstoši izteikuma galvenajai tēmai. Lai to īstenotu, nepieciešams veikt sekojošas darbības: pirmkārt, izlasīt visu (visas) intervijas tekstu, lai iegūtu teksta satura kopuma sajūtu; otrkārt, pētnieks nosaka dabiskās “nozīmes vienības” tekstā, kuras izteicis subjekts; treškārt, notiek informanta paustā izteikuma nozīmes tematizācija, atbilstoši pētnieka izpratnei.

Ja teksta nozīmju kodēšana/kategorizācija un sabiezinājums noved pie teksta redukcijas jeb samazinājuma, tad *interpretācija*, gluži pretēji, sākotnējo tekstu paplašina. Promocijas darba ietvaros ar interpretāciju tiek saprasts rezultējošu formulējumu veidošana, balstoties uz oriģinālajiem izteikumiem.

Datu analīzes gaitā informantu-ekspertu viedoklis tiks atspoguļots anonīmi, norādot tikai eksperta piederību aktoru grupai – Valsts kancelejas darbinieks, ministrijas darbinieks, pētnieks, ministrs. Interviju transkripcijas ir saglabātas ar ekspertu identitāti. Viens no ministriem-informantiem vēlējās saglabāt savu anonimitāti, tādēļ informantu sarakstā tikai norādīts intervijas fakts. Datu analīzes daļā aiz informantu izteikumu citātiem norādīta informanta piederība noteiktajai aktoru grupai, izmantojot sekojošus apzīmējumus:

VK – Valsts kanceleja,

MD – ministrijas darbinieks,

P – pētnieks,

M – ministrs.

Pētījumā iegūto datu iekšējā validitāte jeb pamatotība tika pārbaudīta četrās fokusgrupās (ministriju darbinieki un Valsts kancelejas darbinieki), kur tika testēti pētījuma secinājumi pēc sākotnēji iegūto datu analīzes. Fokusgrupās apstiprinājās dominējošās viedokļu tendences visos dziļās intervijas tēmu lokos un tika konstatētas Valsts kancelejas un ministriju darbinieku grupām raksturīgākās novērtējuma pieredzes.

²⁶⁰ Gibbs G. *Analyzing qualitative data*. London: Sage, 2007, pp. 39–42.

Pētījumā iegūto datu ārējā validitāte tika pārbaudīta konsultācijās ar politikas plānošanas un novērtējuma jautājumu ekspertēm Baibu Pētersoni un Sandru Brigs.

4.3. Novērtējuma pētījuma izmantošana Latvijas politikas veidošanā: empīriskā pētījuma datu analīze

4.3.1. Novērtējuma un novērtējuma pētījuma būtības un mērķu izpratne

Lai identificētu novērtējumu īstenojošo Latvijas valsts politikas veidotāju rīcības stratēģiju konstitucionālos un noteiktu racionalitātes elementu esamību vai neesamību šajās rīcības izpausmēs, empīriskā pētījuma ietvaros bija nepieciešams konstatēt šo rīcību īstenojošu grupu mērķorientāciju (aktoru grupu orientācija uz konkrētu mērķi/panākumiem vai orientācija uz sapratni iesaistīto aktoru grupu komunikācijā) kāda tiek apzināti reflektēta attiecībā uz novērtējuma darbībām. Šo uzdevumu pamato J. Hābermasa teorētiskajā pieejā balstītais priekšstats par rīcības mērķu atšķirībām mērķracionālas un komunikatīvas rīcības stratēģijas gadījumā. Pētījuma ietvaros jānoskaidro un jāsalīdzina, kādus mērķus novērtējuma un novērtējuma pētījuma īstenojuma procesā saskata katra iesaistītā grupa. Būtiski ir noskaidrot, kāda ir valsts politikas plānošanā iesaistīto grupu – gan Valsts kancelejas darbinieku, gan ministriju ierēdņu – izpratne par novērtējuma būtību un tā nozīmi, kā arī identificēt saikni starp šo izpratni un rīcības modelēšanu ar novērtējumu un novērtējuma pētījumu saistītas prakses ietvaros.

Jau 2008. gadā problēmas ievirzes pētījumā tika noskaidrots, ka vienā no LR ministrijām – Veselības ministrijā – par politikas plānošanu atbildīgajām amatpersonām nav viennozīmīga priekšstats par novērtējuma jēdziena nozīmi un konstatēta virspusēja un zināmā mērā “sašaurināta” novērtējuma būtības un mērķu izpratne. Lai izpētītu novērtējuma un novērtējuma pētījuma praktisko nozīmi, ļoti svarīgi bija precizēt, kā politikas veidotāji valsts pārvaldes līmenī izprot novērtējuma un novērtējuma pētījuma jēdzienus un paša fenomena būtību, vai šajā izpratnē ietilpst priekšstats par novērtējuma pētījuma praktiska izmantojuma nepieciešamību. Intervijas plāns tika veidots tā, lai sākotnējie jautājumi par informantu pieredzi novērtējuma darbību īstenošanā ļautu iegūt priekšstatu par to, kādus terminus informanti lieto, raksturojot fenomenu, kā viņi to definē. Tāpat šāda pieeja ļāva konstatēt, kāda ir fenomena būtības izpratne, pirms precizējoša un informatīvi – skaidrojoša rakstura jautājumu uzdošanas. Novērtējuma un novērtējuma pētījuma jēdzienu un metodoloģisko pamatprincipu izpratnes izpētē tika

konstatēta tiem informantiem, kuri pārstāv Valsts kanceleju, bija visnotaļ atšķirīgi viedokļi nekā informantiem, kuri pārstāv ministrijas, tāpēc, lai sniegtu pārskatāmāku katras informantu grupas pētāmo fenomenu izpratnes specifiku, šajā nodaļā Valsts kancelejas darbinieku un ministriju darbinieku viedokļi tiks raksturoti tematiski nodalītās sadaļās. Savukārt politiķu un pētnieku viedokļi par novērtējuma būtību un mērķiem netiks analizēti atsevišķi, jo šajā jomā pētnieciskā interese koncentrēta uz tiešo politikas novērtējuma darbības veicēju izpratni par šiem jautājumiem

Valsts kanceleja. Valsts kancelejas darbinieku viedoklis ir pētnieciski svarīgs, jo būtiski ir noskaidrot ne tikai priekšstatus par novērtējuma/novērtējuma pētījuma mērķiem un tā īstenojuma motivāciju konkrētu rīcībpolitikas virzienu ietvaros (analizējot to, kā ministriju darbinieki izstrādā politikas dokumentus un tiesību aktus), bet arī politikas vērtēšanas sistēmas izveides mērķus kopumā. Jau problēmas ievirzes pētījuma (sk. promocijas darba Ievadu) gaitā tika konstatēta LR ierēdniecības kritiska attieksme pret politikas ietekmes novērtējuma sistēmu Latvijas valsts pārvaldē. Veselības ministrijā strādājošie raksturoja novērtējumu kā formāli birokrātisku politikas veidošanas sistēmas prasību, kas nereti apgrūtina darbu ar papildus atskaišu iesniegšanas prasībām, tādējādi radot administratīvās darbības apgrūtinājumu un palielinot birokrātiju. Ministrijas darbinieku kritiskā attieksme pret novērtējumu pastiprināja pētniecisko interesi par Latvijas valsts pārvaldes novērtējuma sistēmas izveides mērķi un pamatojumu.

Analizējot Valsts kancelejas darbinieku priekšstatus un izpratni par novērtējuma un novērtējuma pētījumu jēdzieniem, ir jāņem vērā šīs aktoru grupas īpašais statuss LR politikas ietekmes novērtējuma sistēmā. Kopējo grupas pieredzi nozīmīgi ietekmē fakts, ka Valsts kancelejas kompetencē ir politikas plānošanas un novērtēšanas sistēmas izstrāde. Normatīvās un citas formālās prasības un metodiskās rekomendācijas novērtējuma veikšanai ir idejiski attīstījušās Valsts kancelejas administratīvajās struktūrās. Tas lielā mērā ietekmē aplūkojamās aktoru grupas attieksmi un skatījumu uz novērtējumu un novērtējuma pētījumu kā šīs grupas profesionālās “jaunrades” produktu.

Tas, kas šobrīd novērtēšanas jomā ir mūsu valstī, zināmā mērā ir mūsu produkts, .. Tā kā mēs .. iezīmējām sistēmu: kā novērtēšanai ir jābūt, kuros etapos ir veicami politikas novērtējumi. .. mēs konstruējam visu politikas plānošanu, tā, lai novērtējums iekomponētos iekšā, tur, kur viņam ir jābūt. .. protams, ka mēs skatījāmies Lielbritānijas un Eiropas Savienības pieredzi, mums bija sadarbības projekti, kur mūs mācīja, un tad ar laiku mēs sākām mācīt par to visu citu valstu kolēģus, piemēram, Rumānijā un Moldovā. [VK]

Valsts kancelejas darbinieku izpratne par politikas novērtējuma un novērtējuma pētījuma jēdzieniem pēc būtības sakrīt ar LR plānošanas dokumentos un tiesību aktos sniegtajām novērtējuma un tā formu definīcijām. VK respondentu grupa identificē trīs novērtējuma veidus, kuri atšķiras pēc to vietas politikas ciklā: *ex-ante* – īstenojams politikas izstrādes posmā, starpposma (*mid-term*) – politikas ieviešanas posmā, *ex-post* – politikas kontroles posmā. Visi šie novērtējuma veidi ir minēti Valsts kancelejas darbinieku izstrādātajos normatīvajos dokumentos un tādējādi zināmā mērā veido Valsts kancelejas darbinieku zināšanas šajos jautājumos. Informanti ne tikai pietiekami izsmelši raksturo visus LR normatīvajos aktos minētos novērtējuma veidus: gan sākotnējo (*ex-ante*), gan starpposma (*mid-term*), gan gala ietekmes (*ex-post*) novērtējumu, bet norāda arī uz politikas ietekmes novērtējuma īstenošanas problēmām.

Kā jau minēts, pētot VK informantu grupas viedokļus par novērtējuma būtību un mērķiem, jāņem vērā, ka šīs grupas pārstāvji paši ir Latvijas politikas plānošanas sistēmas radītāji tādā nozīmē, ka tieši pētījuma informanti ir izstrādājuši pašreiz pastāvošo politikas ietekmes novērtējuma tiesiski normatīvo regulējumu. Tātad VK darbinieki atbilstoši savām amata kompetencēm, ir politikas ietekmes novērtējuma pamatprincipu ieviesēji LR politikas plānošanas sistēmā un savos izteikumos pozicionē sevi kā pašreiz pastāvošās politikas plānošanas un novērtēšanas sistēmas apoloģētus.

Visi VK informanti, raksturojot novērtējuma sistēmas izveidi Latvijas valsts pārvaldē, ir vienprātis, ka galvenais ietekmes novērtējuma paņēmieni izstrādes mērķis bijuši centieni attīstīt politikas plānošanas sistēmu un paaugstināt politikas veidošanas kvalitāti, taču norāda arī uz šīs sistēmas funkcionēšanas problēmām. Tiek uzsvērts, ka novērtējuma sistēma ir veidota iepazīstoties, analizējot un meklējot piemērotākos labākās novērtējuma sistēmas paraugus starptautiskā mērogā, tiem atbilstoši veidots gan novērtējuma normatīvais regulējums Latvijā, gan attīstīta atbilstoša prakse. Novērtējuma sistēmas normatīvais regulējums, kāds ir radīts Latvijā, savā ziņā atbilst šīs sistēmas autoru – Valsts kancelejas kā administratīvas struktūras – kolektīvajām zināšanām un priekšstatiem par novērtējuma jēgu un funkcijām, kā arī atspoguļo politisko gribu un atbalstu noteikta regulējuma formai, kas, protams, nebūt nav vienīgā iespējamā. Politikas novērtēšanas paņēmieni attīstībā uzkrāta daudzveidīga pieredze gan pasaules demokrātiskajās valstīs, gan starptautiskajās organizācijās (Pasaules Banka²⁶¹, ANO²⁶², Starptautiskais Valūtas fonds²⁶³), gan Eiropas Savienībā. Minētajās

²⁶¹ <http://www.worldbank.org/html/extdr/thematic.htm>

politiskajās sistēmās un sabiedriski politiskajās organizācijās darbojas ļoti atšķirīgi novērtējuma normatīvie un prakses modeļi, ko apzinās arī Valsts kancelejas informanti.

.. novērtējumam ir dažādas izpratnes dažādās sistēmās un dažādās valstīs. Ja mēs paskatāmies amerikāņus, tad tas novērtējums ir tik plašs, ka tur ar novērtējumu tiek saprasta visa politikas izstrāde, visa politikas veidošana. Latvijā ir daudz šaurāka izpratne par novērtējumu. Mēs faktiski novērtējam kaut ko esošu, kaut kādu priekšmetu, kas jau ir radies, ieplānots, kam jau mēs faktiski esam atraduši kaut kādus risinājuma variantus. .. Principā novērtējums varētu būt arī kādai problēmai, kas tikai nonākusi politikas dienas kārtībā. Nu jā, un līdz ar to mums ir tāda tehniskāka un šaurāka izpratne par to novērtējumu. Un es teiktu, ka mums droši vien pēc ievirzes ir tie pētījumi, kas vairāk ir uz situāciju novērtējumu .. esošajā politikā. Ja arī tiek vērtēts kaut kas ārpus esošās politikas, tad tas vienalga tiek vērtēts atrautībā no budžeta. [VK]

Informantes izteikumos konstatējamas norādes uz to, ka Latvijas politikas veidošanas vidē novērtējumu saprot šī jēdziena salīdzinoši šaurā nozīmē un ka novērtējuma paņēmieni netiek izmantoti pilnā apjomā (visās politikas cikla fāzēs), kā arī netieši tiek pieminēta novērtējuma atrautība no budžeta finansētās rīcībpolitikas iniciatīvām, kā arī budžeta plānošanas lēmumiem kopumā. Arī citu informantu grupu izteikumi (sk. zemāk) apstiprina konstatējumu, ka novērtējums Latvijā tiek piemērots jau gataviem politiskiem lēmumiem un ievirzēm vai esošu politiku rezultātu sasniegšanas pārbaudei (tiek īstenots tā sauktais formālais novērtējums), bet retāk izmantots politikas dienas kārtībā nonākušas problēmas un tās efektīvāko politisko risinājumu analīzei un eventuālo politisko lēmumu analītiskai argumentācijai. Var secināt, ka novērtējums tiek piemērots kādās apriori noteiktās lēmumu alternatīvu robežās un vairāk kalpo šo gatavo lēmumu leģitimizēšanai vai ieviešanas kontrolei, bet mazāk – lēmumu izvēles argumentācijai un lēmumu alternatīvu skaita samazināšanai, pamatojoties uz novērtējuma rezultātiem. Aprakstītais sašaurinātais novērtējuma piemērojums rada novērtējuma formāla pielietojuma riskus, jo, kā norāda cits VK informants,

.. gadījumos, kad politiskais lēmums jau ir zināms, tad formālās prasības novērtējuma paņēmieni pielietojumam, piemēram, anotāciju aizpildei, parasti tiek izpildītas virspusēji un pavirši. [VK]

Šāds izteikums liek pievērst uzmanību tam, ka novērtējuma tiesiskais regulējums rada tikai sistēma darbības formālo ietvaru, taču nebūt nenodrošina kvalitatīvu un jēgpilnu novērtējuma darbību veikšanu, kā arī samazina eventuālo novērtējuma lietderības pakāpi.

²⁶² <http://www.undp.org/evaluation/>

²⁶³ http://www.ieso-imf.org/eval/complete/eval_05212008.html

Īpaša loma novērtējuma sistēmas radīšanā ir bijusi LR kā ES kopējo politiku īstenotājai, ko apliecina arī VK darbinieku norāde, ka nozīmīgs motīvs novērtējuma paņēmieni attīstīšanā ir arī Eiropas Savienības normatīvās prasības²⁶⁴ attiecībā uz novērtējuma veikšanu:

.. tā loģika, kāpēc novērtēšana tika ieviesta, varēja būt tāda, ka tā sistēma ir jāsakārto un .. ir bijusi vēlme veidot kvalitatīvāku politiku .. arī, es pieļauju, tās bija kaut kādas Eiropas Savienības prasības, .. ka šādai sistēmai ir jābūt, jo daudzus politikas plānošanas dokumentus un to novērtējumus pieprasa Eiropas Savienība, it īpaši zemkopībā un citās sfērās. ... [VK]

Minēto izteikumu apstiprina arī citi informanti, un tas ļauj identificēt divas motīvu/mērķu grupas. Nosacīti varētu runāt par iekšēju un ārēju motivāciju ieviest novērtējuma paņēmienus politikas veidošanas sistēmā. Iekšējā motivācija ir saistīta ar pašu politikas veidošanas dalībnieku centieniem attīstīt kvalitatīvākas politikas veidošanas sistēmu, par kuras nozīmīgu elementu tiek uzskatīta politikas ietekmes novērtējuma paņēmieni iekļaušana politikas plānošanas un veidošanas sistēmā. Ārējā motivācija, kurai piemīt arī normatīvs raksturs, ir saistīta ar ES institūcijas Eiropas Komisijas prasībām piemērot novērtējuma paņēmienus gan politikas izstrādes, gan ieviešanas (direktīvas labāko ieviešanas paņēmieni identificēšana), gan kontroles stadijās.

Raksturojot politikas ietekmes novērtējuma sistēmas darbību, viskritiskāko skatījumu no VK informantu puses iegūst ministriju darbinieku prasmes tiesību aktu anotāciju sagatavošanā, kas normatīvajos aktos definēta kā sākotnējās ietekmes (*ex-ante*) novērtējuma ziņojums.²⁶⁵

Un tās pašas anotācijas ir valsts pārvaldē strādājošajiem vispazīstamākais novērtēšanas instruments, bet, protams, ir ļoti ļoti virspusējs un citur pasaulē vairāk pazīstams droši vien kā, teiksim, paskaidrojošās piezīmes vai “explanatory notes”. [VK]

Prasība sagatavot anotācijas noteiktiem tiesību aktiem ir viens no sākotnējā novērtējuma (*ex-ante*) piemērošanas veidiem tiesību aktu izstrādes līmenī. Normatīvie akti, protams, definē obligātu novērtējuma darbību veikšanu un noteiktas informācijas analīzi un apkopošanu, taču tā neparedz novērtējuma un analītiski pētniecisko aktivitāšu kvalitāti un padziļinājuma pakāpi. Šajā situācijas atspoguļojumā iespējams saskatīt nosacījumus tam, ka novērtējums dažādu ministriju darbībā tiek piemērots ļoti neviendabīgi, jo tā īstenojuma praksi ietekmē virkne faktoru, kuri darbojas ārpus tiesiski

²⁶⁴ http://ec.europa.eu/governance/impact/commission_guidelines/; skat. 26.09.2010.

²⁶⁵ MK instrukcija Nr. 19. Tiesību akta projekta sākotnējās ietekmes izvērtēšanas kārtība. <http://www.likumi.lv/doc.php?id=203061&from=off>, skat. 11.01.2011.

normatīvā regulējuma. Tiesiski normatīvais regulējums nosaka politikas plānošanas dokumentu veidus un tiesību aktus, kuriem jāveic sākotnējais (*ex-ante*), starpposma (*mid-term*) vai gala ietekmes (*ex-post*) novērtējums, kā arī tā struktūru (galvenos analīzes posmus), taču praksē ir iespējamās visai plašas novērtējošās rīcības variācijas šī tiesiskā regulējuma robežās.

To izvērtējuma satura kvalitāti un dziļumu mēs īsti regulēt nevaram. Mēs varam sniegt vadlīnijas un rokasgrāmatas izstrādāt. Bet, kas attiecas uz pienākumu to darīt kvalitatīvi, tad tas ir atkarīgs no ministriju darbinieku atbildības un prasmēm ..., tāpēc, jā, mēs [Valsts kanceleja] pirmām kārtām esam noteikuši, ka ir jābūt šai te sadaļai, ka tāds ex-ante novērtējums ir jāveic. [VK]

Ir izprotama un attaisnojama Valsts kancelejas darbinieku norāde, ka nav iespējams normatīvi regulēt novērtējuma īstenojumu detalizēti, jo tas radītu lielāku novērtējuma birokratizēšanās risku, kā arī paredzētu standartizētu novērtējuma īstenojumu, ignorējot tā kontekstu un nosacījumu atšķirības. Arī citās politiskās sistēmās novērtējuma attīstība tiek sekmēta kombinējot tiesiski normatīvo regulējumu un rekomendējoša rakstura instrumentus – rokasgrāmatas, vadlīnijas²⁶⁶ u.tml., ko var izmantot konkrētās prakses situācijās. Pastāv zināma dilemma: no vienas puses, normatīvais regulējums sniedz zināmas garantijas, ka noteiktos politikas plānošanas un veidošanas posmos tiks veikts novērtējums, no otras – pastāv vairāki politiski, ekonomiski, sociāli, kultūras u. c. faktori, kuri veido atšķirīgu novērtējuma kontekstu un modificē reālo nepieciešamību pēc novērtējuma katrā konkrētā gadījumā. To ignorēšana veido zināmu pamatojumu formālam novērtējuma īstenojumam, kura vienīgā motivācija ir īstenot birokrātiskās normatīvajā regulējumā iekļautās prasības. Praksē sastopami gan gadījumi, kad ir vāji izteikts konkrētu apstākļu radīts pieprasījums pēc novērtējuma, gan – kad pieprasījums ir izteikti voluntārs un kategorisks. Arī kādas ministrijas darbiniece norāda, ka

.. ir dažādi gadījumi: ir situācijas, kad mēs pieejam šai novērtējuma lietai patiešām nopietni, un ir reizes, kad ir jāizpilda tā anotācijas tabula, un viņa tiek aizpildīta. .. bet, reāli tur iedziļināšanās tomēr nenotiek. [MK]

Valsts kancelejas informanti norāda uz vairākiem nosacījumiem, kas stiprina ministriju ierēdņu motivāciju, tomēr dominē viedoklis, ka ministriju ierēdņu individuālā motivācija un atbildība gan anotāciju sagatavošanā, gan citu politikas ietekmes novērtējuma aktivitāšu īstenošanā nav augsta. Dominē priekšstats, ka ministriju darbinieku rīcības motivāciju šajā jomā būtiski stiprina politiskais pasūtījums (ministra

²⁶⁶ American Evaluation Association: Guiding Principles for Evaluators. *American Journal of Evaluation*. 2009. 30, pp. 121–122.

skaidri definēta ieinteresētība atbilstošā tiesību akta izstrādē) un tiesību akta saistība ar budžetu. Tiem dokumentiem, kuri vairāk saistīti ar valsts budžeta izmaiņām, novērtējums tiek gatavots detalizētāk.

Ir nedaudz stingrākas prasības politikas ietekmes vērtēšanai attiecībā uz budžetu, .. tā ir vairāk, teiksim, tāda atstrādāta joma, jo, nu, .. tur ir ļoti skaidras sekas, kuras var iestāties vai neiestāties un arī pašai valsts pārvaldei ir pienākumi, teiksim, nodrošināt šo finansējumu ieviešanu. Tas tāds, manuprāt, nedaudz labāk attīstīts ietekmes vērtēšanas veids. [VK]

Minētais norāda uz vairākām problēmām esošās politikas ietekmes novērtējuma sistēmas funkcionēšanā, kā arī netieši atspoguļo Valsts kancelejas darbinieku priekšstatus par politikas novērtējuma ideāltipu.

Priekšstati par novērtējuma/novērtējuma pētījuma metodoloģiskajiem pamatprincipiem šajā grupā netiek pausti īpaši detalizēti. Pieredzes atspoguļojumā maz uzmanības tiek pievērsts novērtējuma pētījuma pirmo četru soļu norisēm: vajadzības pēc novērtējuma aktualizēšanai, novērtējuma pasūtījuma līgumam, novērtējuma pamatojumam un novērtējuma nosacījumiem. No minētajiem pētījuma soļiem visvairāk uzmanības tiek veltīts tieši novērtējuma pētījuma pasūtījuma līgumu izstrādei un tā efektivizēšanai praksē. Tajā pašā laikā jautājumi, kas saistīti ar novērtējuma pamatojuma attīstību, kura ietvaros, saskaņā ar novērtējuma pētījuma metodoloģijas ideāltipisko norisi tiek izstrādāti novērtējuma pieejas pamatprincipi katrā konkrētā gadījumā (sk. promocijas darba 3.3. nodaļu), netiek tieši saistīti ar novērtējumu un vairāk tiek uztverti kā novērtējumam mazāk relevanti. Arī novērtējuma rezultātu izmantošana netiek skatīta kā neatņemams novērtējuma posms. Kopumā jāatzīst, ka šai informantu grupai ir vāji izteikts priekšstats par novērtējumu kā pētniecisku darbību, kurai raksturīga noteikta metodiska struktūra. Spilgtāk izteikti ir priekšstati par novērtējumu kā plānošanas sistēmas elementu un informācijas analīzes paņēmieni.

Tātad būtiska pazīme, kas vieno visu VK informantu viedokļus, ir priekšstats, ka novērtējums ir saistīts ar politikas plānošanas sistēmu un ir neatņemama tās daļa.

Liela daļa no .. ietekmes novērtējuma .. jautājumu loka iet iekšā politikas plānošanā, .. īpaši varbūt nenodalot, kur sākas plānošana un kur sākas ietekmes vērtēšana, .. netiek akcentēts, kā tie atšķiras, kā tie beidzas un kur sākas u.t.t.

.. ietekmes vērtēšana ir daļa no politikas plānošanas. .. praksē grūti dažreiz nošķirt. .. Šobrīd mēs it kā esam vismaz formāli attīstības plānošanas dokumentos paredzējuši atsevišķas sadaļas, kur ir jārunā par to, kāda būs ietekme, un vismaz administratīvi nodalījuši, kas ir mērķis, kas ir esošās situācijas apraksts un kas – ietekmes izvērtējums. Bet nu tur vēl ir jāstrādā. [VK]

Rezumējot secinām, ka Valsts kancelejas darbinieki savu profesionālo kompetenču robežās ir veikuši nepieciešamos priekšdarbus, izstrādājot novērtējuma piemērojuma tiesiski normatīvo regulējumu, lai novērtējuma paņēmieni attīstītos Latvijas politikas plānošanas vidē. Kā specifiska problēma šīs informantu grupas izteikumos aktualizējas jautājums par novērtējuma normatīvā regulējuma detalizētības pakāpi, gan, apsverot nepieciešamību novērtējuma prasības formulēt precīzāk, tādējādi cerot uz kvalitatīvāku novērtējuma veikšanu, gan apzinoties, ka pārāk augsta novērtējuma paņēmieni reglamentācija varētu birokratizēt novērtējuma procedūru. Intervijās aktualizēti vairāki neatbilstības aspekti starp novērtējuma vienoto normatīvo regulējumu un reālo novērtējuma prakses attīstību. Tiek fiksēta pieredze, ka dažādu ministriju atbildīgie darbinieki novērtējuma paņēmienus piemēro atšķirīgi, kā rezultātā atšķiras arī viņu sagatavoto dokumentu kvalitāte. Valsts kancelejas darbinieki novērojuši, ka plānošanas dokumentu un tiesību aktu projektu sagatavošanā iesaistītie nozaru ministriju darbinieki neuzrāda vienādu motivāciju novērtējuma paņēmieni izmantošanā. Līdz ar to var pieņemt, ka dažādās ministrijās pastāv atšķirīgi nosacījumi novērtējuma darbību veikšanai. Tomēr, vērtējot sistēmu kopumā, šīs datu devēju grupas pārstāvji uzskata, ka novērtējuma prakses ir pietiekami strauji attīstījušās tieši “pēdējo gadu” laikā, tiesa, diezgan atšķirīgi (intervālā 2–10 gadi) izprotot laika ietvaru, cik tieši ilgs laiks tiek domāts ar jēdzienu “pēdējie gadi”.

Valsts kancelejas darbinieku izteikumu analīze ļauj konstatēt skaidru šīs aktoru grupas spēju identificēt konkrētu mērķi politikas novērtējuma veikšanai. Kā politikas novērtējuma rīcības maksima tiek formulēta nepieciešamība uzlabot politikas veidošanas sistēmas kvalitāti. Atklātā pieredze apliecina vairākas konkrētas šo aktoru rīcības formas, kas ir vērstas uz vēlamā stāvokļa (kvalitatīva politikas veidošanas sistēma) sasniegšanu novērtējuma un novērtējuma pētījumu jomā. Visspilgtāk tas apliecinās centienos mazināt birokrātisko slogu novērtējuma darbībām, centienos motivēt ministriju darbiniekus veikt kvalitatīvu novērtējumu, kā arī valsts budžeta un plānošanas dokumentu lēmumu sasaistes formu meklējumos. Tas ļauj šīs aktoru grupas rīcību pētāmajā laukā kategorizēt kā mērķracionālu rīcību.

Ministriju darbinieki. Informantu grupa, kuru veidoja visu pētījuma datu vākšanas laikā pastāvošo ministriju vadošie darbinieki (galvenokārt departamentu direktori vai to vietnieki; sk. Pielikumu nr. 5) intervijās politikas plānošanas un koordinācijas, kā arī stratēģiskās analīzes jautājumos atklāja daudzveidīgu pieredzi gan attiecībā uz novērtējuma būtības un mērķu izpratni, gan terminoloģijas lietojumu

politikas novērtējuma jautājumos. Īpaša nozīme šīs pieredzes attīstībā ir tādām politiskās sistēmas iezīmēm kā ministrijas īstenotās politikas nozares specifika, ministrijas saikne ar sociālajiem partneriem, ministrijas varas potenciāls citu ministriju vidū, taču šīs iezīmes promocijas darbā detalizēti analizētas netiek, jo politiskās sistēmas darbības pamatprincipi, kurus, protams, nevar ignorēt, ir ārpus galvenā pētījuma lauka. Ministriju darbinieku atšķirīgie viedokļi un izteikumi par novērtējuma piemērojumu apstiprina Valsts kancelejas informantu priekšstatus, ka, lai arī ir radīta tiesiski normatīvā sistēma, kura regulē novērtējuma piemērojumu gan attīstības plānošanas dokumentu izstrādē, gan tiesību aktu izstrādē un ieviešanā, tomēr katrā konkrētajā novērtējuma piemērojuma prakses gadījumā tā procedūras un metodisko paņēmieni izvēli nosaka virkne faktoru, kuri diferencē novērtējuma kvalitāti.

Novērtējuma un novērtējuma pētījuma būtības un mērķu izpratnes izpēti ministriju darbinieku informantu grupā ietekmējis fakts, ka terminu lietojums, raksturojot novērtējuma darbības, šajā aktoru grupā ir nenoteikts, informantu izteiksmes veids liecina, ka nav nostabilizējusies konkrētu terminu izmantošanas kārtība politikas veidotāju ikdienas profesionālās komunikācijas ietvaros. To var konstatēt gan pēc tā, kā informanti raksturo novērtējuma procesu, gan pēc pašu informantu apliecinājumiem.

Ja mēs runājam par novērtējuma izpratni, tad, jāsaka, ka tas [resp., novērtējums] notiek, izstrādājot jebkuru normatīvu dokumentu un politikas plānošanas dokumentu. Man liekas, visvairāk novērtējums saistās ar anotācijas izstrādi. Anotācija tagad saucas ex-ante novērtējums .. nu, ja cilvēkiem pasaka, ka anotācija, tad liekas, ka tas ir daudz vienkāršāk nekā, ja to sauc par ex-ante novērtējumu. .. es gribētu pateikt, ka problēma varētu būt ar skaidru definējumu lietošanu, bet pēc būtības visi saprot, kas tas ir. Prasības anotācijas sagatavošanai ir diezgan skaidras un noteiktas – Valsts kancelejai izdevās tās apvienot vienā vietā un skaidri nosaukt. [MD]

Ministrijas darbinieks uzskata, ka visi saprot, kas ir novērtējums, bet ir problēmas ar skaidri definētu jēdzienu piemērojumu konkrētām darbībām. Pašreizējā situācija Latvijas politikas veidošanas vidē liecina, ka, lai arī normatīvajos aktos ir definēti galvenie novērtējuma veidi un to īstenošanas kārtība, tomēr vairākām specifiskām ar novērtēšanu saistītām aktivitātēm pagaidām nav radīta ikdienas komunikācijā plaši pazīstama terminoloģiskā bāze, it īpaši, ja mēs šo jautājumu aktualizējam novērtējuma profesionālo terminu izveides latviešu valodas kontekstā. To, ka daudzās politiskajās sistēmās novērtējuma prakses attīstība apsteidz atbilstošo terminu lietojumu profesionālajā komunikācijā, jau minējām promocijas darba teorētiskajā daļā. Šāda novērtējuma prakses un terminoloģijas attīstības neviendabība

raksturīga arī Latvijas politikas veidošanas videi, un tas apgrūtināja pētījuma priekšmeta izpēti promocijas darba empīriskā pētījuma datu analīzē

Tomēr jāņem vērā, ka ministriju darbinieku pašvērtējums attiecībā uz novērtējuma piemērošanu politikas veidošanā liecina, ka izpratne par novērtējuma jautājumiem tieši pēdējo gadu laikā attīstījusies un to būtiski sekmējusi gan novērtējuma piemērošanu reglamentējošo politikas normatīvo dokumentu izstrāde (sk. 4.1. tabulu 4. nodaļā), gan iespējas apgūt zināšanas par novērtējumu ierēdņu tālākizglītībasursos Valsts administrācijas skolā. Kā īpaši svarīgs faktors padziļinātas novērtējuma procesa izpratnes veidošanā minēta arī ilgstoša pieredze valsts pārvaldes darbā, it īpaši darba stāžs politikas plānošanas un koordinācijas vai stratēģiskās analīzes departamentos.

Ministriju darbinieku pieredzes atšķirības liek precizēt, kas ir kopīgs, un – kas atšķirīgs ministriju darbinieku izpratnē par novērtējumu un novērtējuma pētījumu. Kopēja šīs informantu grupas pieredzes pazīme ir tā, ka novērtējuma jēdziens tiek interpretēts, sašaurinot tā nozīmi līdz normatīvajos dokumentos definētajām novērtējuma veidu piemērošanas prasībām. Lielākajā daļā gadījumu informanti uz jautājumu par novērtējuma piemērojumu atbildē iekļauj vispārinātu vēstījumu par politikas plānošanas dokumentu sagatavošanas kārtību (atbilstoši normatīvajām prasībām). Šī informantu daļa piemin, ka dokumentu sagatavošanas gaitā tiek piemērotas analītiskas darbības vai izmantoti pētījumu dati, dažkārt tiek pieminēta SVID analīze, tomēr pārsvarā gadījumu informantu izteikumi neatspoguļo priekšstatu par novērtējumu kā specifisku pētniecisku aktivitāti ar īpašiem metodiskiem paņēmieniem vai pieejām, kuri tiktu piemēroti šajā procesā. Jāatzīst, ka tikai neliela informantu daļa spēj ne tikai nosaukt attīstības plānošanas dokumentu sagatavošanā un tiesību aktu izstrādē piemērojamās novērtējuma formas, bet arī pietiekami detalizēti raksturot metodiskos paņēmienus, kā novērtējums tiek piemērots, konkrēti ilustrēt galvenās grūtības novērtējuma piemērošanā, piemēram, raksturot problēmas/situācijas analīzes gaitā nepieciešamo datu ieguves problēmas, precīzu politikas mērķa definēšanas metodisko un politisko nozīmi, mērķim/-iem atbilstošu rezultatīvo rādītāju formulēšanas problēmas, noslēguma novērtējuma dizaina izvēle un tamlīdzīgi. Ministriju darbinieku pieredzes atšķirības apliecina arī 2011. gada sākumā uzsāktā Valsts kancelejas pasūtīta pētījuma rezultāti, kuri uzrāda ļoti neviendabīgu dažādu

ministriju ietvaros sagatavotu plānošanas dokumentu kvalitāti tieši novērtējuma paņēmieni piemērojuma kontekstā.²⁶⁷

Atgriežoties pie ministriju darbinieku novērtējuma izpratnes, var secināt, ka kopumā arī ministriju darbinieki, līdzīgi kā Valsts kancelejas pārstāvji, novērtējuma darbības saista ar politikas plānošanas aktivitātēm, dažos gadījumos pat vēl lielākā mērā novērtēšanas darbības identificējot ar politikas plānošanu. Vienlaikus iespējams identificēt vairākus izpratnes veidus, kurus nevar raksturot kā tipiskus visai informantu grupai, bet tikai kā raksturīgus konkrētiem informantiem. Visos zemāk minētajos gadījumos informanti kādu novērtējuma pazīmi vai funkciju akcentē kā būtiskāko. Taču, apkopojot dažādu ministriju darbinieku izpratnes, nav iespējams identificēt kādu vienotu, kompleksu izpratni par novērtējuma būtību, jo pastāv pietiekami daudz atšķirīgu nosacījumu, kas dažādās kombinācijās veidojuši atbilstīgo ierēdņu pieredzes šajos jautājumos. Var teikt, ka no visu respondentu priekšstatiem veidojas savdabīga novērtējuma izpratnes “mozaīka”. Piemēram, viens no šajā informantu grupā pastāvošajiem novērtējuma izpratnes veidiem ir priekšstats par novērtējumu kā politikas veidošanas darbības kontroles un atskaites elementu.

Patiesībā jau šīs lietas mēs darām, sniedzot arī Ministru kabinetā ikgadējās atskaites par plānu un citu rīcībpolitikas dokumentu īstenošanu, jo visos viņos ir gan kvantitatīvie rādītāji, gan atskaite par izpildi, un tad tā jaunā gada sākumā jau redz, kas tur iepriekšējā gadā ir gājis, kas nav, ko varētu pamainīt, un, nu, tādā veidā tas ir darīts .. [MD]

Skatījums uz politikas novērtējumu (šajā gadījumā *ex-post* jeb gala novērtējumu) kā darbības atskaites formu liecina par tendenci pārspīlēt vienas novērtējuma funkcijas – kontroles funkcijas nozīmi. Citā gadījumā informanti novērtējuma galveno būtību saskata faktā, ka ar novērtējuma palīdzību iespējams nodrošināt politikas veidošanas pēctecību.

No sistēmas viedokļa es domāju, ka galvenais, ko novērtējums nozīmē, tas ir politikas veidošanas sistēmas pēctecības nodrošinājums, it īpaši tādā kadru mainības situācijā, kāda tā bija “treknajos gados”. [MD]

Pēctecības nodrošinājums politikas veidošanā arī novērtējuma teorētiku skatījumā (piemēram, Pītera Rossi un viņa pētnieku komandas skatījums) ir būtisks novērtējuma paņēmieni izstrādes un piemērošanas arguments, taču ir tikai viens no

²⁶⁷ Projekta progress ziņojuma rezultāti. Pētījuma projekts Valsts pārvaldes analītisko spēju paaugstināšana strukturālo reformu ietekmes novērtējumu veikšanai (iepirkuma identifikācijas nr. MK VK 2010/14 ESF). Autores arhīvā.

raksturlielumiem, kas piemīt novērtējumam politikas veidošanas vidē un neatklāj tā daudzfunkcionālo dabu.

Vēl cita informantu daļa novērtējumu asociē ar kompleksu pētniecisku darbību, kas saistīta ar analītiska rakstura informācijas iegūšanu politisko lēmumu vajadzībām un ciešu sadarbību ar sociālajiem partneriem un nevalstiskajām organizācijām šīs informācijas ieguvē. Šāds skatījums ietver salīdzinoši izvērstu un pieredzē balstītu izpratni par novērtējumu kā pētījumu, ar kura palīdzību ne tikai iegūst politikas skarto grupu viedokli un politikas ietekmes vērtējumu, bet arī nodrošina ar būtisku informāciju politikas plānotājus, sociālos partnerus un nevalstisko organizāciju pārstāvjus, kurus skar atbilstošās plānotās politikas iniciatīvas.

.. sagatavojot Eksporta pamatnostādnes [Latvijas preču un pakalpojumu eksporta veicināšanas un ārvalstu investīciju piesaistes pamatnostādnes 2010.–2016. gadam²⁶⁸], mūsu pētījums ietvēra gan līdzšinējās politikas izvērtējumu, gan arī ieteikumus nākamajam plānošanas periodam. Tas bija tāds liels kopīgs pētījums .. it īpaši pēdējos gados, mēs tomēr izejam uz to, lai šīs atskaites nesaturētu tikai sausus ciparus: teiksim, sniegts ir tik un tik pakalpojumu, notikuši tik un tik semināri. Vairāk cenšamies, lai dokumentā būtu vairāk analītiskā daļa, kur parādās arī lietas, kas interesē uzņēmējus. Domājam, lai tur būtu, piemēram, informācija par to, kādi pakalpojumi visvairāk izmantoti; kas ir lietas, kas neiet tik viegli kaut kādā struktūrfondu finansējuma apgūvē; kur ko vajadzētu izmainīt. .. orientējamies uz to, lai ir gan cipari, gan jau kaut kādi konkrēti ieteikumi ko darīt tālāk .. mēs interesējamies gan par uzņēmēja galvenajām problēmām ārējā ekonomiskajā darbībā, gan centāmies sniegt eksporta institucionālās bāzes izvērtējumu, gan raksturojām esošo politikas plānošanas dokumentu efektivitāti. Norādījām tās lietas un aktualitātes, kas būtu jārisina šajā nākošajā politikas plānošanas periodā. Mūsu pētījuma rezultāti konkretizējās šajā jaunajā politikas plānošanas dokumentā. [MD]

Tātad ministriju darbinieku skatījumu uz novērtējuma būtību raksturo tendence akcentēt kādu novērtējuma aspektu gan funkcionālā nozīmē (akcentē kādu no novērtējuma funkcijām), gan metodoloģiski strukturālā nozīmē (akcentē kādu novērtējuma pētnieciskās darbības posmu). Turklāt dažādu ministriju darbinieki uzsver atšķirīgus aspektus.

Priekšstatu par novērtējuma mērķiem netieši ietekmē arī rīcībpolitikas jomā izstrādājamo plānošanas dokumentu skaits. Informantu izteikumos tiek atklāts, ka ir bijuši laika posmi, kad radīti ļoti daudzi plānošanas dokumenti un tiesību akti, kā arī laika posmi, kuros plānošanas dokumentu sagatavošanas aktivitātes ir retākas. Īsā laika

²⁶⁸ http://polsis.mk.gov.lv/docSearch.do?searchtype=fs&clearnav=true&doc_card=11&depositorInst=37&doc_kind=14&area=null

sprīdī radīts pārmērīgi liels plānošanas dokumentu skaits tiek vērtēts kā politikas novērtēšanas sistēmas kvalitāti iespaidojošs faktors.

.. ja mēs īstenotu visus politikas plānošanas dokumentus, kas ir sarakstīti līdz šim, tad mums vajadzētu sajukt .. tos kādreiz radīja pārāk daudz un nevajadzīgi .. šis process ir sācis atkal normalizēties un pāriet tādā normālā fāzē. Kad šobrīd dokumenti tiek rakstīti, tad viņi tiek rakstīti kvalitatīvi, kvalitatīvāk nekā iepriekš, un tiešām tiek vērtētas šo lēmumu iespējamās sekas .. un tā ir katra mūsu sadaļas tēma, kā es saprotu, tas ietekmes izvērtējums. Jo lielākā daļa plānošanas dokumentu jau patiesībā .. ir stāsts par ietekmi. [MD]

Novērtējuma īstenojuma procesu, tā padziļinājuma pakāpi, iegūtās informācijas apjomu un veidu, gala secinājumu izdarīšanas un argumentācijas veidošanas gaitu, protams, ietekmē fakts, vai novērtējuma gaitā izmantots ārējais - novērtējuma pētījums. Ir ministrijas, kurās arī krīzes laikā (2008–2010) ir bijuši pētījumu iepirkumi, kuri izmantoti novērtējuma veikšanai, taču ir ministrijas, kurās, it īpaši pēdējos divos gados nav bijusi finansiāla iespēja iepirkt pētījumus. Šeit dažādas ministrijās strādājošo informantu viedokļi radikāli atšķiras. Tomēr, lielākā daļa informantu norāda, ka tieši novērtējuma vajadzībām valsts budžetā finansējuma konkrētās nozares jomās nav.

Kādi pētījumi? Par kādiem pētījumiem jūs runājat? Pēdējie pētījumi bija 2005. gada programmā .., konkrēti Eiropas Sociālajam fondam. Tur bija reāli nauda un tur tika pasūtīti. Jā. Toreiz mums bija 10 pētījumi darba tirgus jomā .. Bet par valsts naudu pētījumi nenotiek jau, es tagad .. baidos kļūdīties .. nu ļoti ilgus gadus. Ļoti ilgus. .. bija kādreiz tāda valsts programma, bet, nu.. Visi .. visi tādi izdevumi tieši šiem plānošanas un novērtēšanas darba procesiem .. ir apgriezti līdz tādām minimumam ..,ko mēs te vispār runājam par pētījumu veikšanu pie plānošanas dokumentu sagatavošanas ..,tās ir pārāk sapņainas lietas .. pie katra kaut ko pētīt. Nē, nē, nē. Šajā ministrijā tas ir neiespējami jau .., es teiktu, ka tik ne visus astoņus gadus. [MD]

Tajā pašā laikā arī šī informantu grupa ļoti vāji reflektē par vienu no būtiskākajām novērtējuma dimensijām – tā pētniecisko dabu, tātad obligāto saistību ar konkrētu metodoloģisku kārtību, kādā tas tiek īstenots un katra novērtējuma soļa ciešo saistību ar visiem pārējiem. Nespēja kompleksi uztvert novērtējuma pētījuma būtību nav tikai teorētiska rakstura problēma vai ministriju darbinieku erudīcijas jautājums. Vairākas problēmas, kuras novērtējuma veikšanā saskata paši novērtējuma veicēji, ir saistītas tieši ar vienotas konceptuālas metodoloģiskās pieejas trūkumu novērtējuma darbībās. Piemēram, raksturojot novērtējuma veikšanas sarežģītākos soļus un posmus, kas rada visvairāk grūtību, lielākā daļa informantu runā par sarežģītām diskusijām par politikas mērķa definēšanu, politikas un darbības rezultātu formulēšanu, to savstarpējās atbilstības nodrošināšanu gan viena dokumenta ietvaros, gan starp dažādiem hierarhiski pakārtotiem dokumentiem. Kā atzīst informanti, diskusijas notiek gan starp kolēģiem

vienā ministrijā, gan ar citu ministriju darbiniekiem, gan starp ministrijas darbiniekiem un Valsts kancelejas darbiniekiem, gan ministrijas darbiniekiem un ietekmētajām sociālajām grupām. Atbilde šādos gadījumos meklējama visu novērtējuma metodoloģiskās struktūras nozīmīgāko soļu savstarpējās iekšējās loģikas analīzē. Nav iespējams sekmīgi īstenot vienu novērtējuma analīzes soli, neievērojot tā konceptuālo saikni ar citu. Šī situācija labi raksturota sekojošā izteikumā.

.. parasti gan starp ministrijām, gan ministrijai un Valsts kancelejai ir daudz strīdu par to, kas ir darbības rezultāts un kas ir politikas rezultāts. Vienmēr apstājamies pie šīs tēmas, jo te daudz dažādu viedokļu. Arī par politikas mērķiem diskutējam. Mums, formulējot politikas mērķus, jāērķinās ar to, kādus mērķus noteiktajam laika periodam izvirzījusi Pasaules Veselības organizācija. .. tad mēs formulējam sev politikas mērķi, kas ir nedaudz zemāks, jo zinām, ka nevarēsim sasniegt to, ko PVO cer vidēji sasniegt. Pamatnostādnēs formulējam mērķim atbilstošus darbības virzienus, bet katram darbības virzienam bija ļoti neproporcionāls aktivitāšu daudzums. Mūsu politikas plānošanas dokumentus arī vērtējušas starptautiskas organizācijas. Tur mums bieži aizrāda, ka plānošanas dokumenti nav viengabalaini, ka starp to strukturālajiem elementiem nav loģikas un saiknes ar problēmsituācijām nozarē. [MD]

Līdzīga rakstura izteikumi par grūtībām novērtējuma atsevišķu soļu īstenošanā, raksturīgi vairāku ministriju darbiniekiem. Var secināt, ka ministriju darbiniekiem nepiemīt skatījums uz novērtējumu kā vienotā metodoloģiskā pieejā balstītu pētniecisku darbību, kurai piemīt sava iekšēja loģika un konkrētas funkcijas, kuras nav reducējamās uz politikas plānošanas darbībām.

Arī ministrijas pārstāvošā informantu grupa, līdzīgi kā Valsts kancelejas darbinieki, runājot par novērtējumu, salīdzinoši maz uzmanības pievērš ļoti nozīmīgiem novērtējuma pētījuma soļiem (pēc L. Balcera): vajadzības pēc novērtējuma analīze; novērtējuma pamatojuma izstrāde un novērtējuma nosacījumu analīze. Vairāk uzmanības tiek pievērsts novērtējuma veikšanas darbībām un datu ieguves jautājumiem. Novērtējuma būtības tematikas iztirzājumā neviens no informantiem pats pēc savas iniciatīvas neaktualizē tēmu par novērtējuma pētījuma praktisko nozīmi. Viedoklis par to, kāda varētu būt novērtējuma pētījuma praktiskā nozīme, tika iegūts tikai uzdodot specifiskus uzvedinošus jautājumus. Šāds priekšstats par novērtējumu, kur novērtējuma rezultātu praktiska izmantošana nav novērtējuma pētniecisko aktivitāšu uzmanības centrā, ir raksturīgs novērtējuma sākotnējai attīstības fāzei (pēc L. Balcera). Kā jau minēts darba teorētiskajā daļā, šim agrīnajam novērtējuma attīstības posmam ir raksturīgi tas, ka tie ir orientēti uz sasniegto programmas mērķu fiksēšanu un uz kvantitatīvu mērījumu. Agrīnajai novērtējuma attīstības fāzei tipiska ir ideja un

priekšstats par novērtējumu kā tādu, kura ietvaros tiek pārbaudīta programmas efektivitāte, pamatojoties uz kvantificējamiem indikatoriem, un šajā jomā jāmeklē arvien labākas metodes. Šī ideja atspoguļojas praktiski visu informantu izteikumos. Katrs informants kādā intervijas daļā piemin problēmas, kas saistītas ar jautājumiem par rezultātīvo rādītāju identificēšanas grūtībām, par kvantitatīvu indikatoru fiksēšanas problēmām, kas rodas politikas un darbības rezultātu definēšanas procesā, kā arī par ticamu datu ieguves iespējām. Nenoliedzot šo jautājumu nozīmīgumu politikas vērtēšanas procesā, novērtējuma efektivitātes reducēšana uz mērījuma metodikas jautājumiem nozīmē nepilnīgu skatījumu uz novērtējuma kopējo jēgu. Šeit vietā atzīmēt, ka novērtējuma attīstības vēsturē šai fāzei, kurā netiek pievērsta uzmanība novērtējuma izmantošanas jautājumiem, raksturīgs noteikts attīstības scenārijs: novērtējuma niecīgā praktiskā ietekme, kas visbiežāk izpaudās faktā, ka lēmumu pieņēmēji neizmantoja novērtējuma pētījuma radītās zināšanas, noveda pie tā, ka novērtējuma projektiem paredzētais finansējums tika strauji samazināts. Novērtējuma procesā iesaistīto personu izteikumi dod pamatu izdarīt secinājumu, ka Latvijas politikas veidošanas sistēmai piemīt agrīnās novērtējuma attīstības fāzes pazīmes.

Dati liecina, ka izteikti variablas un vāji reflektētas ir situācijas, kuras varētu definēt kā novērtējuma bāzes pamatojumu. Iegūtie dati neatklāj metodoloģisku praksi, ka novērtējuma uzsākšanas fāzē – formāli vai neformāli – tiktu noteikts, kāds ir galvenais novērtējuma metodoloģiskais mērķis: veikt *novērtējumu padziļinātu zināšanu ieguvei* kādā specifiskā jomā jeb nozarē; vai veikt *novērtējumu, lai atskaitītos* (tas izpaužas kā rezultātu un efektivitātes mērījums) vai veikt *novērtējumu attīstībai* (tas izpaužas kā novērtējuma atbalsts institūcijas stiprināšanai). Novērtējums tiek veikts, lai sagatavotu kvalitatīvu plānošanas dokumentu un šis arī dominējoši tiek uztverts kā galvenais novērtējuma mērķis, taču nav identificējams skaidri apzināts priekšstats, ka novērtējumam varētu būt sava nozīme ārpus politikas plānošanas sistēmas.

Novērtējuma būtības un mērķu izpratnes analīzes noslēgumā, jāpiemin, ka raksturojot novērtējuma veikšanas darbības, daļa informantu norāda arī uz Latvijas novērtējuma normatīvās sistēmas un tās radītās prakses trūkumiem. Normatīvā regulējuma vienotās prasības visu politikas jomu un dažādas nozīmes dokumentiem rada pamatu formālai novērtējuma veikšanai: netiek kritiski izvērtēta novērtējuma nepieciešamība pēc būtības – tas tiek veikts ne tikai gadījumos, kad izvērtējumam ir pamatojums, bet arī gadījumos, kad novērtējamais dokuments ir tehniska rakstura

Nu ir, teiksim, jomas un lietas, kur šie novērtējumi ir vajadzīgi un kur tie patiešām palīdz, bet ir gadījumi, kad šīs vispārējās prasības veikt izvērtējumu pie tiesību aktu projektu izstrādes ļoti bieži arī apgrūtina visu .. nu, katrā ziņā ir gadījumi, kad mēs pieejam šai lietai [novērtējumam] patiešām nopietni un ir reizes, kad ir jāizpilda tā tabula un tā tiek aizpildīta, bet, teiksim reāli, tur iedziļināšanās tomēr nenotiek. [MD]

Ar tabulas aizpildīšanu šeit tiek saprasts sākotnējais izvērtējums, gatavojot tiesību akta projekta anotāciju un, kā liecina teiktais, tā aizpildes nozīme tiek vērtēta neviennozīmīgi. Vairākkārt tiek akcentēts, ka novērtējuma prasība tiek nekritiski un formāli attiecināta uz plašu plānošanas dokumentu kopu, tādējādi apstiprinot arī citās novērtējuma sistēmās pastāvošo daudz kritizēto praksi, kam raksturīga novērtējuma lomas pārspīlēšana sistēmas vadībā.

Mēs aizejam pārāk galējībās, kad gribam visu izvērtēt. Tas izvērtējums, manuprāt, ir svarīgs lieliem politikas dokumentiem, un, protams, likumiem, kaut arī – ne visiem. Faktiski jau novērtē tā globāli .. Un arī visbiežāk tā, ja arī no Eiropas Komisijas puses nāk jauna tēma, tad noteikti ir izvērtējums un tālāk skatās, kā to visu sasniegt. [MD]

Tiek gan arī norādīts, ka Valsts kanceleja ir veikusi noteiktus atvieglojumus starpposma un gala ietekmes novērtējumu sagatavošanā, samazinot prasības attiecībā uz informācijas sniegšanas biežumu par noteiktu politikas programmu izpildi, tādējādi samazinot iespējamās novērtējuma īstenošanas birokratizēšanās riskus.

.. es neesmu dzirdējusi, ka informatīvie ziņojumi tiktu uztverti kā slogs, pēc tā tikai tu vari redzēt, vai nevajag kaut ko izmainīt, .. mēs mēģinām iedibināt, ka tie dati par plāna izpildi tiks vākti reizi trijos gados. [MD]

Rezumējot informantu priekšstatus par novērtējuma pētījuma būtības un mērķu izpratni, var izdarīt secinājumu, ka priekšstats par novērtējuma un novērtējuma pētījuma metodoloģiskajiem pamatprincipiem ir cieši integrēts priekšstatos par politikas plānošanas sistēmas darbības mērķiem. Tas satur E. Guba un I. Linkolnas definētās novērtējuma 1., 2. un 3. paaudzes pazīmju dažādas kombinācijas, kur

- 1. paaudzes novērtējums tiek saistīts ar mērījumu un testēšanu;
- 2. paaudzes laikā novērtētāji apraksta novērtējuma priekšmeta vājās un stiprās puses;
- 3. paaudzes novērtētāji orientēti uz rezultātu novērtējumu un tam piemērotu metožu attīstību;
- 4. paaudzes novērtētāji mijiedarbībā ar ietekmētajām un iesaistītajām pusēm definē kopīgi rediģēto un iztirzāto problēmu un kopīgi meklē risinājumu.

4. paaudzes novērtējuma pazīmes praktiski nav identificējamās informantu priekšstats par novērtējuma būtību.

Novērtējuma pētījuma būtības izpratnes un mērķu izpētē jāņem vērā, ka šim fenomenam ir daudzveidīgas izpausmes formas un ka katrai no tām piemīt sava funkcionalitāte un mērķi. Ministriju darbinieku priekšstats par novērtējuma mērķiem, neapšaubāmi, ietekmē arī fakts, kā novērtējuma pētījuma paņēmieni izmantošana īstenojas konkrētā vidē, kur ietekmīgu kontekstu novērtējuma praksēm veido katras ministrijas pārvaldītās nozares specifika, tās risināmo jautājumu skarto grupu varas un ietekmes proporcija politisko lēmumu pieņemšanā, tās pārvaldāmo finanšu resursu apjoms, ministra personīgā ietekme politisko lēmumu pieņemšanā. Arī ministrijas darbinieku profesionālajā kompetencē var būt iekļauti darba uzdevumi, kas prasa atšķirīgas aktivitātes. Tas var būt darbs pie politikas plānošanas dokumentu, piemēram pamatnostādņu sagatavošanas, vai – pie anotāciju aizpildes, vai citu ministriju sagatavotu plānošanas vai tiesību aktu projektu anotāciju analīzes un atzinumu sniegšanas. Tā var būt arī atšķirīga pieredze pētījumu pasūtīšanā, lai iegūtu novērtējuma izstrādē izmantojamās datus. Katra informanta pieredzē novērtējuma darbības var būt īstenotas atšķirīgā intensitātes pakāpē, jo gan plānošanas dokumentu, gan tiesību aktu izstrāde dažādās ministrijās nav vienādi bieža, turklāt, tā ir mainīga arī laikā.

Tātad ministriju darbinieku viedokļus par novērtējuma un novērtējuma mērķiem saista priekšstats, ka novērtējuma aktivitāšu mērķis ir izpildīt formāli birokrātiskās prasības, ko novērtējumam izvirza normatīvie akti. Bez šī priekšstata informantu vidē pastāv daudzveidīgs skatījums uz novērtējumu, akcentējot kādu no novērtējuma aspektiem vai novērtējuma funkcijām, piemēram, novērtējums kā politikas pēctecības nodrošinātājs, novērtējuma kontroles vai izzinošā funkcija. Kaut arī LR ministriju darbinieku viedokļi ir diferencēti, taču nedaudz dominē priekšstats, ka novērtējums pirmām kārtām ir informatīvi atbalstošs politikas dokumenta, tiesību akta vai cita lēmuma sagatavošanā, tātad galvenā ir izzinošā funkcija, ko informanti skata kā novērtējuma mērķi. Ministriju darbinieku rīcību novērtējuma un novērtējuma pētījuma aktivitāšu kontekstā arī var raksturot kā mērķracionālu, kur spilgti izteikta tendence īstenot novērtējumu, jo to paredz valsts pārvaldes politikas veidošanas sistēmas tiesiski normatīvās prasības. Pēdējo ievērošana kvalificējas kā sekmīgas rīcības priekšnosacījums.

4.3.2. Priekšstati par novērtējuma pētījuma praktisko izmantošanu

Politikas novērtējuma rezultātu izmantojuma un lietderības idejai tiek pievērsta īpaša uzmanība gan novērtējuma teorētiskajās pieejās, gan novērtējuma praksē. Tas izpaužas arī faktā, ka jaunākajos novērtējuma jomas pētījumos politikas novērtējuma lietderība un izmantojums tiek raksturoti par vienu no novērtējuma sekmīgas norises kvalitātes kritērijiem. Apstiprinājumu tam sniedz arī L. Balcera veiktais starptautiskais empīriskais pētījums²⁶⁹, kurā novērtējuma ekspertu (ASV, Austrālija, Kanāda, Apvienotā Karaliste, Zviedrija, Vācija, Šveice, Austrija u. c. valstu pārstāvju) aptaujā novērtējuma rezultātu izmantojums ir kvalificēts ka viens no pieciem būtiskākajiem sekmīga novērtējuma veikšanas priekšnosacījumiem. Promocijas darba ietvaros veiktajās Valsts kancelejas un ministriju darbinieku kvalitatīvajās intervijās tika nosaukti vairāki nosacījumi, kas ietekmē politikas novērtējuma un novērtējuma pētījuma īstenošanas gaitu un tā padziļinājuma pakāpi Latvijas politikas veidošanas vidē. Taču novērtējuma rezultātu izmantošana netiek aktualizēta kā būtisks sekmīga novērtējuma nosacījums. Datu analīzes procesā, atbilstoši galvenajiem informantu pieredzes veidiem tika kategorizēti sekojoši novērtējuma un novērtējuma pētījuma sekmīgas veikšanas nosacījumi:

- finansējums novērtējuma veikšanai un novērtējuma pētījuma pasūtīšanai;
- cilvēkresursu pietiekamība un kvalifikācija;
- visu novērtējumā iesaistīto pušu efektīva sadarbība;
- laika resurss;
- plānošanas dokumentu un budžeta plānošanas kopsakarība;
- precīzi definētas politiskās prioritātes un sekošana tām politikas veidošanā.

Minēto faktoru atšķirības lielā mērā ietekmē novērtējuma prakses daudzveidību Latvijas valsts pārvaldē, jo vienās ministrijās kāds no minētajiem priekšnosacījumiem dominē, bet citās vispār nepastāv. Šo priekšnosacījumu neviendabīgās izpausmes empīriskajā pētījumā tika konstatētas, taču detalizēti netiks analizētas, lai nezaudētu pētījuma mērķtiecību. Tomēr datu analīzē viedoklis par šo faktoru saikni ar politikas novērtējumu tiek ņemts vērā, jo tas ietekmē informantu priekšstatus par novērtējuma praktisko nozīmi.

²⁶⁹ Balzer L. *Wie werden Evaluationsprojekte erfolgreich? : Ein integrierender theoretischer Ansatz und eine empirische Studie zum Evaluationsprozess*. Landau: Verl. Empirische Pädagogik, 2005, S. 95–164.

Novērtējuma dziļā integrācija Latvijas politikas plānošanas sistēmas elementos, to identificēšana ar politikas plānošanas dokumentu atsevišķām sadaļām vai tiesību aktu pavadošajiem dokumentiem pamato tendenci, kas izpaužas vairāku informantu priekšstatos par novērtējumu: novērtējuma praktiskā nozīme bieži tiek identificēta ar plānošanas dokumenta kopējo praktisko nozīmi. Analizējot ministriju pārstāvju izteikumus, var konstatēt kopsakarību: nozares ministrijas pārstāvji raksturo novērtējumu kā praktiski lietderīgu, ja tās plānošanas dokumentam ir reāla saikne ar konkrētiem rīcībpolitikas lēmumiem. Un otrādi – novērtējums tiek skatīts kā formāla birokrātiska procedūra bez substantīvas nozīmes gadījumos, ja plānošanas dokumenti kopumā tiek uztverti kā tādi, kuriem nav saiknes ar rīcībpolitikas lēmumiem un atbilstošiem finanšu/tiesību instrumentiem.

Kā liecina interviju analīze, novērtējumā iesaistītie Latvijas valsts pārvaldes darbinieki tiešā veidā savos izteikumos novērtējuma rezultātu izmantošanu neskata kā sekmīga novērtējuma īstenojuma nosacījumu, jo neviens informants bez iepriekšējas intervētāja ievirzes nemin *novērtējuma rezultātu izmantojuma* kategoriju saistībā ar *sekmīga novērtējuma nosacījumu* kategoriju. Tomēr dziļāka izteikumu analīze atklāj, ka vairāki informantu nosauktie sekmīga novērtējuma priekšnosacījumi pakārtotā veidā satur ideju par novērtējuma izmantojuma iespējām kā vēlamību. Piemēram, vairākkārtējās informantu norādes uz nepieciešamību stiprināt budžeta un plānošanas dokumentu saikni ir saistītas ar priekšstatiem par plānošanas dokumentu un tajā iekļauto politikas novērtējumu praktisko piemērojumu sociālo problēmu risināšanā. Iespējams vilkt paralēles arī starp novērtējuma rezultātu izmantošanu un novērtējuma veikšanas motivāciju (piemēram, novērtējuma kvalitatīvāka veikšana, ja izstrādājamajam dokumentam ir atbalsts no politiķa/-u puses, līdz ar to ir lielāka iespēja, ka dokumentā plānotās aktivitātes īstenosies rīcībpolitikā), turklāt abi šie aspekti sekmē cits citu.

Šīs nodaļas ietvaros izpēte tiks koncentrēta uz visu novērtējumā iesaistīto grupu: ministriju darbinieku, Valsts kancelejas darbinieku, novērtējuma pētījumus īstenojošo pētnieku un arī politiķu priekšstatu izpēti un salīdzinājumu. Pētījuma datu vākšanas laikā intervijās iegūtie ministriju darbinieku, kā arī Valsts kancelejas darbinieku viedokļi par sadarbības problēmām ar pētniekiem, kā arī norādes uz gadījumiem, kad politiķi (ministri) pauduši ignorējošu attieksmi pret attīstības plānošanas dokumentos rakstīto un tiesību aktu anotācijās ietverto informāciju, precizēja priekšstatu par problēmas izpaušmēm un rosināja paplašināt informantu grupu, iekļaujot datu devēju statusā arī pētniekus un ministrus. Pētnieku un ministru viedokļi par novērtējuma

praktisko nozīmi ļauj gūt vispusīgāku priekšstatu par novērtējuma veikšanas ietvaros īstenotajām rīcības stratēģijām. Tā ir iespējams salīdzināt ministriju darbinieku un Valsts kancelejas darbinieku izteikumus ar viņu sadarbības un komunikācijas partneru skatījumu uz tiem pašiem pieredzes segmentiem, tādējādi veicot arī iepriekš aprakstīto datu zināmu iekšējo validizāciju.

Pirms empīrisko datu analīzes tiks precizēta *novērtējuma rezultātu izmantošanas* kategorijas izpratne un identificēšana informantu izteikumu saturiskajās vienībās. Jau promocijas darba teorētiskajā daļā konstatēts, ka novērtējuma pētījuma “uz praktisko izmantojumu” orientēto pieeju attīstībā notikusi šo pieeju centrālās kategorijas “novērtējuma praktiskā izmantošana” rekonceptualizācija un nozīmes paplašināšanās. Šī paplašināšanās notiek, ar “novērtējuma praktisko izmantošanu” saprotot ne tikai tā izmantošanu lēmumos, bet arī tā sauktās “pavadošās”, netiešās, neparedzētās novērtējuma ietekmes dažādos līmeņos. Teorētiķi paši šo rekonceptualizāciju raksturoja kā virzību no idejas par “novērtējuma izmantošanu lēmumos” uz ideju par “novērtējuma praktisko izmantošanu”. Promocijas darba ietvaros informantu izteikumu analīzē kā *novērtējuma praktiska izmantošana* tiks kategorizētas sekojošas jēdziena izpratnes nozīmes:

- novērtējuma *instrumentāls* izmantojums – novērtējuma rezultāti tiek izmantoti problēmas atrisinājuma sekmēšanā, novērtējuma analīzes rezultātā tiek samazināts lēmumu alternatīvu skaits; tradicionāli instrumentālais izmantojums tiek saistīts ar novērtējuma rezultātu izmantošanu lēmumos un lēmumu pamatojumā lēmēju interesēs; nepieciešama īpaša novērtējuma informācijas analīze, lai būtu iespējams fiksēt lēmumu pamatojumam nepieciešamo informāciju;
- novērtējuma *apgaismojošais* izmantojums – ar novērtējuma palīdzību pasūtītājs tiek “apgaismots” attiecībā uz konkrētu problēmas uzstādījumu (tas tiek izskaidrots) un tādējādi tiek ierosināts pārmaiņu process; novērtējuma rezultāts atklājas tikai ilgstošākā laika posmā; tā rezultātu izmantojums ir ne tikai lēmuma pieņemēju, bet arī citu ietekmēto un iesaistīto pušu interesēs; raksturīgi centieni izmantot ieinteresēto pušu norādes, intereses, bažas un problēmjaudājumus kā novērtējuma organizatoriskos elementus (reaģējošais novērtējums).

Intervijās iegūtie dati ļauj saskatīt informantu izteikumos *gan instrumentālo, gan apgaismojošo* novērtējuma rezultātu izmantojuma izpratni, tomēr dominējoša visās četrās informantu grupās ir novērtējuma praktiskās nozīmes instrumentālā izpratne. Šo

izpratnes veidu varētu atzīt par tradicionālu un tipisku. Viens no skatījumiem, kas veidojies, pamatojoties uz instrumentālo izpratni, ir priekšstats, ka novērtējuma praktiskā nozīme izpaužas faktā, ka novērtējums ļauj izvairīties no kļūdainiem lēmumiem un nelietderīga naudas izlietojuma (pieņemot, ka novērtējums palīdz atrast lētāko problēmas risinājuma veidu un tam piemērotākos politikas instrumentus). Tiek norādīts, ka novērtējuma informācija ļauj saprast tās vai citas politikas sekas, nepieļaut kļūdas un samazināt nelietderīga finansējuma izlietojuma risku. Šādā skatījumā novērtējumā balstīts lēmums tiek interpretēts kā opozicionārs populistiskam lēmumam.

.. Ietekmes izvērtējums ļauj mums saprast nepareizos lēmumus. Ja tas netiek veikts, tad mēs varam uzkāpt uz šī grābekļa un izvēlēties nepareizo lēmumu. Ietekmes izvērtējums dod mums iespēju pārdomāt, sistēmiski paskatīties uz lietām .. pamatot, kādas sekas būs katram no šiem lēmuma. Ja mēs to nedarām, pastāv risks, ļoti augsts risks, ka mēs pieņemsim nepareizu lēmumu. Ja, no vienas puses, populārākais lēmums, teiksim, it kā vislabākais, visdārgākais, iespējams, var novest pie nepareizām sekām. Šie līdzekļi var būt neadekvāti iztērēti. Teiksim, kaut kāda mērķa sasniegšanai mēs iztērēsim piecus miljonus, bet sekas būs marginālas. Līdz ar to tas ietekmes izvērtējums ļautu izvairīties no nelietderīgas resursu tērēšanas un .. kļūdām. [MD]

Ar novērtējuma praktiskās izmantošanas tematiku saistītas pieredzes atspoguļojumā parasti tomēr dominē jautājums par politiķu attieksmi pret novērtējuma rezultātiem un šo rezultātu izmantošanu vai neizmantošanu lēmumos. Visās informantu grupās, kur novērtējuma praktisko nozīmi izprot jēdziena instrumentālā nozīmē, ir konstatējama dominējoša tendence, runājot par novērtējuma praktisko izmantošanu, vairāk koncentrēties uz *ex-ante* novērtējuma veidu, kuru turklāt saista ar pieredzi, ka novērtējuma rezultāti tiek izmantoti tikai atsevišķos gadījumos. Piemēram, apkopotie dati satur daudzus izteikumus par situācijām, kad politikas plānošanas dokumentos vai tiesību aktu projektu anotācijās rakstītais politiķu diskusijās ne tikai netiek ņemts vērā kā arguments, bet ministri/deputāti ar to pat informatīvi neiepazīstas.

Tas ir tāds ļoti globāls jautājums, īstenībā, protams, ierēdņi, rakstot dokumentus un anotācijas, izdara savu darbu, bet lēmumus jau pieņem ministrs. Tie ir politiķi, tās ir koalīcijas sarunas, kur viss izšķiras .. tas jau ir pilnīgi cits līmenis, kur tiek pieņemts gala lēmums, .. tur tik daudz ietekmējošo faktoru. .. Tas ir atkarīgs no tā, kāds ir spēku samērs koalīcijā, jo ļoti bieži arī ar šo te, it kā racionālo argumentāciju, kas iekļauta izvērtējumā, tomēr tas mērķis netiek sasniegts. [VK]

.. ekspertu grupa var patiešām iedziļināties kādā problēmā, mēs vācam un apkopojam datus, cenšamies darīt visu, lai tiktu uzrakstīts kaut kāds priekšlikums, bet citreiz politiķiem nav pat laika tos priekšlikumus izlasīt. [MD]

Koalīcijas padome vairāku informantu izteikumos definēta kā izšķirošā faktiskā lēmēj institūcija, kura it kā “aizstāj” izpildvaru. Tiek norādīts uz lēmumu pieņemšanas procedūras korigējumu un debašu formalitāti Ministru kabineta līmenī, kur teorētiski varētu tikt aktualizēti arī plānošanas dokumentos vai anotācijās iekļautie argumenti, tādējādi mazinot to iespējamo svaru lēmuma alternatīvas izvēlē.

Tie, kas īstenībā pieņem lēmumus, tā ir Koalīcijas padome un nebūt ne Ministru kabinets. Koalīcijas padomē es esmu pati bijusi, redzējusi kā viss notiek. Koalīcijas padome notiek pirmdienās pirms Ministru kabineta. Otrdienās, kad ir Ministru kabineta sēdes, tur ministri tikai izpilda to, kas pirmdien ir pieņemts. .. mēs [politikas plānošanā un koordinēšanā iesaistītie ministriju darbinieki] varam censties, cik gribam ar savu papīru rakstīšanu, .. tikmēr, kamēr lēmumi tiks pieņemti tā, tam nebūs nekādas jēgas. [MD]

Ministriju darbinieku atspoguļotā pieredze ļauj identificēt emocionālu un nereti pesimistisku skatījumu uz novērtējuma praktiskās izmantošanas iespējām, kuras samazina lēmumu pieņemšanas reālā kārtība Latvijas valdībā. Turklāt viņi norāda arī uz gadījumiem, kad novērtējumā izstrādātās argumentācijas un ieteikumu nozīme īpaši samazinās.

Jo uz lielāku naudas summu attiecas lēmums, jo mazāk tevī klausās, saprotiet? Un es teiktu, ka ar šo kārtību valsts ir pazudusi jau kādu labu laiku atpakaļ. Mēs vairs nevaram runāt par kaut kādiem politiskiem mērķiem, ko mēs gribētu sasniegt, runa ir tikai un vienīgi par to, cik no kura budžeta mēs varēsim ietaupīt, lai tur atbilstu tādiem un tādiem nosacījumiem no Valūtas fonda, no [Pasaules] bankas. [MD]

Interpretējot izteikumu, jāņem vērā, ka intervijas tika veiktas 2010. gada septembrī–oktobrī, kad tika aktualizēts budžeta konsolidācijas jautājums un ministriju darbinieku dienas kārtībā bija jautājumi, kas saistīti ar krīzes izraisītu reformu plāniem. Tas, protams, liek saasināti vērtēt lēmumu pieņemšanas procesu valstī, tomēr šī kritiskā skatījuma pamatā nav tikai emocionāla attieksme. Tiek minēti konkrēti piemēri, kuri ilustrē racionālu argumentu ignoranci un politiskai konjunktūrai pakļautu argumentāciju valdības lēmumos. Informanti min arī piemēru, kur izšķirošiem lēmumiem par finansējuma samazinājumu sociālajai politikai tika sagatavots *ex-ante* ietekmes novērtējums un rekomendēta konkrēta lēmuma alternatīva, taču valdība šo novērtējumā balstīto lēmuma alternatīvu neakceptēja un pieņēma lēmumu par pensiju samazināšanu, kuru vēlāk pēc Satversmes tiesas lēmuma nācās atsaukt un pieņemt novērtējuma rezultātā izstrādāto un sākotnēji noraidīto lēmuma alternatīvu. Šo piemēru informants min, ilustrējot savu pārliecību, ka sākotnējais novērtējums parasti tiek labi īstenots, taču tas negarantē tā praktisko izmantošanu:

Es domāju, ka ex-ante ir vairāk attīstīts, jo tomēr normatīvās prasības par to, ka tas ir jādara, ir pietiekami detalizēti izstrādātas. Vai novērtējums nodrošina kvalitatīvu politiku? .. ne vienmēr. Jo viens ir tas, ko izdara ierēdnieciskā līmenī, nu, teiksim, veic šo izvērtējumu, piemēram, par pensiju iespējamo samazināšanu, kur mēs uzreiz iekļāvām analīzē visus riskus un rekomendējām to nedarīt, .. tomēr, vienalga, pieņēma, .. kaut arī ietekmes izvērtējums tika veikts un rekomendēja pavisam ko citu. Bet, nu, šī lēmuma sekas bija ļoti ļoti bēdīgas .. vienmēr ir jāreķinās, ka lēmumu par konkrēto politiku pieņem Ministru kabinets. Tātad ne vienmēr kvalitatīvs ietekmes izvērtējums, un, manuprāt, tajā gadījumā tas bija tāds pietiekami objektīvs, vairāk vai mazāk, nodrošinās, ka tiks pieņemts labākais lēmums. [VK]

Tiesa, novērtējuma praktiskā izmantojuma praksi nekādā gadījumā nevar saistīt tikai ar ex-ante novērtējumu rezultātiem. Par ex-post novērtējumu kopumā vispār ir mazāk izteikumu intervijās. To var skaidrot ar ex-post novērtējumam raksturīgo, spilgtāk izteikto kontroles un audita funkciju, kas palielina iespējamību, ka, balstoties uz šī novērtējuma rezultātiem, tiks pieņemti lēmumi par vērtēto programmu turpināšanu, revidēšanu vai izbeigšanu.

Es teiktu, ka tie ex-post tiek ņemti vērā vienmēr. Arī kaut vai tādā kvalitātē, kāda viņa ir šobrīd, lai nodrošinātu to politikas pēctecību, respektīvi, gatavojot jaunu, nu, nākošā termiņa dokumentu. Tie vienmēr arī tiek ņemti vērā. [VK]

Runājot par novērtējuma praktisko izmantojumu, tiek akcentēts fakts, ka galīgo lēmumu jebkurā politikas jomā vienmēr pieņem politiķi un nekad nevar būt garantiju, ka novērtējuma atziņas saglabāsies politiskajā lēmumā. Protams, politiskās sistēmas ietvaros lēmumu pieņemšanas nozīmīgākais varas resurss ir politiķu viedoklis, taču lēmumu pieņemšanas process paredz pakāpenisku lēmumu alternatīvu samazinājumu, saskaņojot dažādu ieinteresēto pušu viedokļus, un novērtējuma pētnieciskajā analīzē producētais rezultāts var būtiski ietekmēt šo procesu. Par to liecina arī cita pieredze attiecībā uz novērtējuma izmantošanu lēmumos, ko ilustrē neliela informantu daļa: intervijās tiek minēti gadījumi, kad novērtējuma rezultāti tiek sekmīgi integrēti jaunās politiskās iniciatīvās un izmantoti nozīmīgu reformu plānos, tātad kalpo par konkrētu nozaru problēmu risināšanas instrumentiem. Šādi piemēri, kad novērtējuma rezultāti kļūst par pamatu reformu koncepcijām, tiek minēti dažu ministriju pārstāvju izteikumos. Minēsim piemēru, kas ilustrē Ekonomikas ministrijas politikas veidošanas pieredzi.

Ir pieredze ar eksporta kredītu garantēšanas sistēmas ieviešanu²⁷⁰, kad mums bija jāpārņem Eiropas Savienības direktīvas un, izstrādājot Ministra kabineta noteikumus, mēs arī uztaisījām pētījumu, kā labāk to visu ieviest. Mums

²⁷⁰ 2009. gada 12. maijā tika apstiprināti Ministru kabineta noteikumi Nr. 436 "Īstermiņa eksporta kredītu garantēšanas noteikumi", kas nosaka īstermiņa eksporta kredītu garantiju segumu, saņēmējus, garantiju sniegšanas kārtību un kārtību, kādā garantētājs sedz zaudējumus.

vajadzēja visu labi izpētīt, jo Latvijā šī kredīta sistēma bija bijusi, bet pirms kaut kāda 2000. gada Latvijas eksporta kredīts bankrotēja un .. vispār bija ļoti slikta pieredze ar to, to sauca par naudas izzagšanas sistēmu utt. Tāpēc mums vajadzēja visu situāciju pamatīgi izpētīt. Arī uzņēmēji bija ieinteresēti sadarboties, lai izvērtētu to, vai patiešām šo sistēmu vajag, kam vajag, cik daudz vajag. Tur mēs arī uztaisījām pētījumu, identificējām tās nozares, kuras varētu būt potenciālie klienti, un tad pēc tam attiecīgi tika izstrādāti Ministru kabineta noteikumi. .. Tagad, liekas, viss labi darbojas. [MD]

Tātad attiecībā uz novērtējuma pētījumu instrumentālu izmantošanu pētījuma dati uzrāda atšķirīgas pieredzes: no vienas puses, kritiski tiek vērtēta Latvijas politiķu ignorējošā attieksme pret ierēdņu sagatavotajiem lēmumu projektiem un politikas dokumentiem, kas samazina novērtējuma praktisko nozīmi, bet, no otras puses, tiek minēti gadījumi, kad novērtējuma pētījumu atziņas tomēr tiek izmantotas šī jēdziena instrumentālā nozīmē. Svarīgi precizēt šo atšķirīgo pieredžu pamatojumu un noskaidrot, kas raksturo novērtējuma pielietojuma procesu gadījumos, kad novērtējuma rezultāti tiek atzīti par lietderīgiem.

Raksturojot politiķu attieksmi pret novērtējuma atziņām, Valsts kancelejas informantu grupā dominē atziņa, ka tad, kad novērtējums ir labi sagatavots, tas tiek arī politiski akceptēts. Informanti norāda, ka labi sagatavots novērtējums kā arguments nav viegli oponējams, turklāt, kā to liecina zemāk minētais izteikums, pauž viedokli, ka novērtējumā balstītās un rekomendētās iniciatīvas ir svarīgi pietiekamā intensitātē komunicēt sabiedrībai un tikai tad var cerēt uz atbilstošu politisku lēmumu.

Es teiktu, ka tad, kad politiķi galīgi nepieņem novērtējuma atziņas, iespējams, ka tā argumentācija nav bijusi izklāstīta pietiekami pārliecinoši, iespējams, ka mēs neesam pietiekami mobilizējuši sabiedrību, iespējams, ka mēs neesam skaidrojuši, kāpēc ir vajadzīgs tas lēmums. Tātad mēs neesam paveikuši visu, lai iegūtu nepieciešamo atbalstu tam.

.. ja profesionāli izstrādāts novērtējums, ja profesionāla argumentācija un racionāla loģika, .. ja labi izstrādāts šis izvērtējums, tad tam ir grūtāk arī politiski pretoties. [VK]

Protams, neviennozīmīgs un diskutabls paliek jautājums, kas ir šie gadījumi, kad novērtējumu var kvalificēt kā "labi sagatavotu", tomēr viens no neapstrīdētiem laba novērtējuma kritērijiem paliek novērtējuma pētījuma pasūtīšana un/vai īpaši konkrētā novērtējuma vajadzībām iegūtu datu esamība. Arī pašu ierēdņu kvalifikācija un profesionalitāte tiek minēta kā izšķirošs arguments novērtējuma praktiska izmantojuma iespējamības palielināšanai.

No tās pieredzes, kas mums ir, var teikt, ka tāds politikas regulējums, kas tiek izstrādāts ar kvalitatīvu ietekmes izvērtējumu apakšā, .. virzās raitāk, pašiem

autoriem ir vairāk pārliecības aizstāvēt šos te mērķus un idejas. Un savukārt tur, kur šo te izvērtējumu izstrādā, teiksim, pie galda sēžot un kur tas ir vairāk analīze un konsultāciju produkts, tas ir ļoti, nu, tāds ievainojams pie lēmumu pieņemšanas un citiem argumentiem. [MD]

Neskatoties uz informantu grūtībām precizēt laba novērtējuma parametrus, tomēr viedoklis, ka labi sagatavots novērtējums paredz augstāku iespējamību, ka to izmantos lēmumos, ir pausts vairākās intervijās. Parasti gan šie izteikumi tiek saistīti ar norādi, ka riski tikt politiski noraidīti – saglabājas.

.. jebkurš – gan lēmumu pieņēmējs, gan izstrādātājs – teiks, ka praktiskā lietderība ir ļoti laba un ļoti augsta, ja novērtējums ir kvalitatīvs. Vienkārši, lai to kvalitatīvi izstrādātu, vajag papildus gan ekspertīzi, gan palīdzību no ārpuses, kas attiecīgi prasa resursus. Un es vienkārši atkal kā piemēru varētu minēt to pašu Vides ministrijas depozītu sistēmas regulējumu. ... ja nemaldos, tad parlamentārajā komitejā šī iniciatīva tika nesen noraidīta, bet tas bija projekts, kuram apakšā bija kārtīga izmaksu ieguvumu analīze – ar visiem ieviešanas modeļiem, iespējamiem ieguvumiem uz zaudējumiem un pārējo analīzi. Un, lai nu kādi tie argumenti – pieņemt vai noraidīt to – ir bijuši, ir redzams, šie argumenti nav saistīti, ar to, ka projekts nebūtu bijis labi izanalizēts vai argumentēts. Tur skaidri redzams, ka dominē politiskas intereses, mēs vienkārši skaidri redzam kādas politiskās partijas ieguvumus vai zaudējumus lēmuma sakarā. [MD]

Šāds skatījums sakrīt ar novērtējuma pētījumu teorētiku atzinumu, ka politiskais konteksts vienmēr var ietekmēt novērtējuma rezultātu izmantojumu. Jau darba teorētiskajā daļā tika minēts K. Veisas ironiskā norāde, ka politika “traucē” programmas novērtēšanu, jo programmas tiek radītas un uzturētas ar politiska spēka starpniecību, turklāt augstākās pārvaldes amatpersonas, tās, kuras ir iesaistītas programmas lēmumu pieņemšanā, ir cieši saplūdušas ar politiku un, protams, ļoti liela ietekme uz novērtējumu ir politikas blakus faktoriem, kas Latvijas gadījumā varētu būt Latvijas nonāksana ekonomiskās krīzes situācijā un Latvijas valdības attiecības ar starptautiskajiem aizdevējiem, kuri būtiski ietekmēja budžeta plānošanu, līdz ar to, arī politikas plānošanu, valdības stabilitātes problēmas un attiecības koalīcijā kā galvenais arguments, kas izšķir kāda lēmuma alternatīvu skaitu un citi.

Informanti norāda arī uz tādu situāciju, ka novērtējuma argumentus politiķi izmanto pēc vajadzības – lai nostiprinātu sev vēlamā lēmuma alternatīvas leģitīmo bāzi. Tiek norādīts vēl precīzāk – ka politiķi pasūta konkrētus argumentus, tādējādi novērtējuma pētījuma ideja tiek saistīta nevis ar objektīvu mērījumu, bet ar “izmantojamiem” datiem, kuru zinātniskumam ir otršķirīga nozīme un kuri ir interpretējami atbilstoši situācijas kontekstam.

.. pavisam noteikti notiek tādi gadījumi, kad politiķi novērtējumu izmanto “pēc vajadzības”. Vēl trakāk, jo sev vajadzīgam lēmumam to novērtējumu vispār var pasūtīt, tāpēc, ka tev vajag argumentu. Faktus, datus un analīzes jau tu vari lietot krustām šķērsām, kā tev vajag. [MD]

Minētais ļauj konstatēt, ka arī Latvijas lietišķās pētniecības vide novērtējuma pētījuma kontekstā ir sastapusies ar dilemmu, kas veidojas starp pasūtītāja vajadzībām un pētījuma secinājumu zinātniskumu un objektivitāti, kura novērtējuma pētījumu praksē valstīs, kur novērtējumam ir sena vēsture, jau sen mērķtiecīgi mēģināta pārvarēt.

Šeit būtu vietā salīdzināt valsts pārvaldes darbinieku viedokli ar ministru priekšstatiem. Pētījumā nav plaši pārstāvēta politiķu grupa, taču visi informanti tika izvēlēti ļoti mērķtiecīgi, izvēli galvenokārt balstot kritērijā – ilgstoša pieredze ministra amatā. Tādu cilvēku pieredze novērtējuma jautājumos, kuri ilgstoši ieņēmuši LR ministra amatus, ir noderīga novērtējuma prakses attīstības izpētei, jo tā nav saistīta ar vienu konkrētu politisku kontekstu, bet ir veidojusies ilgstošākā laika periodā. Piecu ministru viedokļi par novērtējuma nozīmi ir ļoti atšķirīgi un veido pilnu novērtējuma lietderības vērtējuma spektru: sākot ar priekšstatu, ka politikas ietekmes novērtējuma pētījumiem nav nekādas nozīmes, līdz priekšstatam, ka novērtējuma pētījumam ir ļoti liela nozīme. Interviju teksta visu izteikumu analīze ļauj secināt, ka Latvijas valsts izpildvaras politiķu komunikatīvajā vidē nav vienota priekšstata par politikas novērtējuma nozīmi politisko lēmumu pieņemšanā un problēmu risinājumā. Ir ministri, kuri apliecina plašu un daudzpusīgu izpratni par novērtējuma mērķiem, funkcijām un pauž konkrētu priekšstatu par novērtējuma būtību, taču ir arī ministri, kuri novērtējumu skata vienpusīgi, pārspīlējot kādu no novērtējuma funkcijām un absolutizējot novērtējumu kā birokrātiskas pārvaldes elementu. Ministru pieredzes un viedokļu analīze ļauj izdarīt secinājumu: jo ministram daudzpusīgāks skatījums uz novērtējumu, jo pozitīvāk tiek vērtēta tā praktiskā nozīme. Un otrādi: kādas novērtējuma funkcijas pārvērtēšana (piemēram, sasniegto rezultātu mērīšana) un selektīvs novērtējuma fenomena uztvērumš paredz kritisku skatījumu uz novērtējuma praktisko nozīmi. Sākotnēji atklāsim kritisko skatījumu, kurā skaidri pausta ideja, ka novērtējumam nav nekādas nozīmes politisko lēmumu pieņemšanā.

Jēgas no šī novērtējuma un pētījumiem vispār nav nekāda, .. jo, .. tā ir tikai naudas izšķērdēšana, pēc būtības. Tas ir mans personīgais viedoklis ..jo tā vai savādāk, tur parasti visiem pētījumiem apakšā ir kaut kādas intereses un īstenībā no tiem pētījumiem jēgas nav. Un jebkurš pētnieks vai pētniecības veicējs, viņš tāpat tajā pētniecības rezultātā saliek tos rezultātus, ko prasa. Liek atskaitīt to, ko prasa attiecīgā nozare, vai kā savādāk. [M]

Minētajā citātā ne tikai apliecināta attieksme pret novērtējumu, bet arī norādīts uz argumentiem, kāpēc pētījumiem nav jēgas. Šie argumenti satur pētnieku virzienā vērstu kritiku un balstīti priekšstatā, ka arī pētnieki pārstāv noteiktas politiskas intereses un pētījuma rezultāti atspoguļo šīs intereses. Pētnieku politisko interešu atspoguļošanās datos ir interpretējama kā pētniecības darba ētikas pārkāpums, tādēļ tik radikāli pausta kritika pētījumiem kopumā liek Latvijas sociālo zinātņu pētnieku kopienai pievērst uzmanību šādu viedokļu pastāvēšanai politiķu vidē. Arī pārmetums par datu objektivitātes trūkumu ir interpretējams divējādi. Daļa ministru datu objektivitātes trūkumu skaidro ar metodoloģiska rakstura problēmām un akcentē datu validitātes problēmu, kas parādās, salīdzinot datus, ko interpretē kā iemeslu, kāpēc dažkārt nav iespējams novērtējumā izmantot pētījumu datus:

Mums nākas izvēlēties no tiem datu resursiem, kuri ir pieejami, varbūt ne tikai Latvijas ietvaros. Galvenais, lai ir pietiekoša iespēja darboties ar precīziem skaitļiem, kuri var būt socioloģija, var būt cita pētniecība. Un no socioloģijas, no skaitļiem, kas ir pieejami bez pētnieka analīzes, būtu jāidentificē tie, kas būtu pareizi, .. piekrītu, ka .. mēs zaudējam daudz informācijas, jo budžetā neesam paredzējuši naudu pētījumiem, bet .. tā problēma ir meklējama visā šajā Latvijas situācijā, kur izveidojusies vesela problēmu .. ķēdīte: socioloģija, pētniecība, politikas veidošana, politikas realizācija: visur tur mums ir kaut kādā laikā pieļautas kaut kādas kļūdas, līdz ar to, tā ķēdīte nestrādā tā, kā mēs vēlētos. Tur daudz neobjektivitātes, arī pētījumu datus. [M]

Citi ministri, kuri arī apšaubā datu objektivitāti un noturīgumu, kā galveno iemeslu datu neatbilstībai zinātniskuma kritērijiem min pētnieku angažētību un iztapšanu pasūtītājam, adaptējot datu interpretāciju pasūtītāja interesēm.

Jo viņi [pētnieki] konsultējas ar tiem, kuri iepērk pētījumu: nu, kā jums tur vajag? .. ja? .. teiksim tā, atbilstoši vajadzībām piedzen to savu pētniecības rezultātu. Mums tādas objektīvas pētniecības nav, tāpēc es, teiksim, savā nozarē neesmu īpaši daudz ar tādām pētniecībām aizrāvis, jo tā ir tiešām naudas izmešana, un man brīžiem ir žēl, ka valsts tik daudz naudu visādās pētniecībās aizlaiž. Un tur zināmā mērā var piekrist arī Godmanim [Ivars Godmanis – valdības vadītājs 1990.–1993. un 2007.–2009. gadā], ka pētījumi bija nelietderīgi, ka pamatā jau tās lietas bija izpētītas, ko viņi [pētnieki] toreiz valdības sēdē prezentēja un to jau, tā pa lielām līnijām, mēs zinājām. Tā, ka tas, teiksim, tur nebija nekā jauns utt. .. īstenībā, manuprāt, ļoti būtiski klibo tā pētījumu lieta, jo diemžēl mūsu valstī .. diemžēl tos rezultātus arī te pērk. [M]

Šajos izteikumos paustais liek īpašu uzmanību pievērst tam, kā notiek valsts pasūtīto pētījumu rezultātu interpretācija un kā novērtējuma un citu lietišķo pētījumu ietvaros notiek sadarbība starp pasūtītāju un pētnieku datu analīzes un prezentācijas procesā. Jāanalizē politiķu sniegtā situācijas interpretācija, saskaņā ar kuru pētnieka un pasūtītāja savstarpējās konsultācijas un pētnieka vēlme ņemt vērā pasūtītāja specifiskās

intereses tiek skatīta kā politiska angažētība, kā arī apdraudējums zinātniskumam un objektivitātei, un pētniekiem ir jārēķinās ar šādas pieredzes un politikas veidotāju skatījuma sekām. Ja tiek apstrīdēts galvenais novērtējuma pētījuma zinātniskuma kritērijs – objektivitāte un neatkarība, kā arī uzsvērta manipulatīva datu atspoguļojuma prakse, tad tas var būt nozīmīgs faktors, kas samazina pētījuma rezultātu kā īpašas – ticamas un derīgas – informācijas nozīmi lēmumu pieņemšanā, sašaurinot lietišķo pētījumu funkcijas un apdraudot lietišķo pētījumu pieprasījumu kopumā. Pārmetumu par pētnieka centieniem pakļauties pasūtītāja interešu konjunktūrai var ļoti atšķirīgi interpretēt. No vienas puses, tas skatāms kā pārmetums par objektivitātes un neatkarības trūkumu datu ieguvē un analizē, no otras puses, ilustrē pētnieku centienus atbildēt pasūtītāja informatīvajam pieprasījumam, ko pasūtītājs savukārt var uztvert kā pētnieka konformismu un profesionalitātes defektu.

Novērtējuma pētījuma specifika nosaka, ka pētnieks var to sekmīgi attīstīt, ja ir rūpīgi izanalizējis novērtējuma pasūtītāja vajadzības un intereses, kam tiek pakārtots pētāmo jautājumu definējums un tiem atbilstošo datu vākšanas process. Kā minēts darba teorētiskajā daļā, novērtējuma pētījumu īstenošajam R. Stake, raksturojot savu pieeju, akcentē tieši nepieciešamību koncentrēties uz pasūtītāja formulēto pasūtījumu, norādot, ka pētniekiem rūpes par novērtējuma dizainu vajadzētu nomainīt pret rūpēm par pakalpojuma kvalitāti un centieniem precizēt ar pasūtījuma pusi saistītās auditorijas interesēm un valodu. Viņš norāda, ka novērtējuma pētījuma lietderība izpaužas tieši tā noderīgumā konkrētām personām. Tomēr pētniekiem adresētie pārmetumi par pētījumu objektivitātes trūkumu norāda, ka praksē pastāv zināma savstarpēja nesapratne jautājumā par pētījuma rezultātu objektivitāti un to saistību ar pētnieka un pasūtītāju savstarpējo interešu izpratni. Tā kā promocijas darba ietvaros tika veiktas arī intervijas ar pētniekiem, kuriem ir ilgstoša un daudzpusīga pieredze lietišķo pētījumu, tostarp novērtējuma pētījuma jomā, tad šīs situācijas izprati sekmē iespēja skatīt arī pētnieku viedokli jautājumā par novērtējuma pētījumu lietderību un to objektivitātes trūkumu kā šķērsli to izmantošanai. Pētnieku skatījums uz sadarbību ar pasūtītāju valsts institūciju pasūtīto pētījumu projektu gaitā atklāj citu skatījumu uz šo pašu situāciju. Kategoriski tiek noraidīta iespēja, ka pētnieks varētu mērķtiecīgi virzīt pētījumu konkrēti vēlamu rezultātu virzienā.

Es noteikti nepiekrītu, ka pētnieki dabū uzdevumu un ka viņi strādā uz to rezultātu, kas ir "pasūtīts". Noteikti nē, man tādas pieredzes noteikti nav un es, pat zīnot pasūtījumu tehnoloģiju un procedūru, kā notiek pētījums, esmu vadījis patiešām ļoti lielu projektu skaitu .. es nevaru iedomāties, kā tas var notikt. [P]

Pētnieki, raksturojot savu sadarbību ar pasūtītājiem, akcentē citus šīs sadarbības aspektus. Pirmkārt, tiek norādīts uz cenzūru, ko ministriju darbinieki nereti piemēro pētījumu rezultātiem, kā nederīgas definējot tēzes, kuras neatbilst politiskajos dokumentos un politiķu izteikumos paustajām politiskajām iniciatīvām.

.. tā taču arī viss tur notiek, tas ir apmēram kā jebkurš izvērtējums, gala rezultātā tie secinājumi ir kā tāda "šoppingliste" – ministriju ierēdņi visu izrevidē: šo ņemsim, to neņemsim, šis mūs interesē, tas mūs neinteresē. [P]

Vairāki pētnieki vērš uzmanību uz pasūtītāja subjektivitāti pētījumu rezultātu un secinājumu izvērtējumā un norāda, ka ministriju darbinieki akceptē tos pētījumus, kuros iegūtie rezultāti apstiprina viņu domas.

.. man ir ļoti slikta pieredze gan ar Ekonomikas ministriju, gan ar Finanšu ministriju – pētījumu, kas neapstiprina viņu domas vai arī piedāvā ideju, kura ir pretēja kaut kādam ministrijas plānam, tās noraida kā nepieņemamu. Un man bija viens, tiešām labs pētījums Ekonomikas ministrijā, kuru viņi vienkārši vienā mirklī pa tīro "noraka". Viss bija uztaisīts normāli, mums bija pieejami dati analīzei, gan arī normāli ar metodikām tikām klāt prasītajai informācijai. Ministrijas neapmierinātības iemesls bija tas, ka pētījums neapstiprināja gaidīto. [P]

Otrkārt, pētnieki norāda uz pasūtītāju centieniem ietekmēt pētījuma gaitu sev vēlamu datu ieguves virzienā, tādējādi samazinot pētnieku iespējas pašiem lemt, kā un kādus datus būtu nepieciešams iegūt, lai veiktu novērtējumu. Viens/-a no pētniekiem/-cēm norāda uz savu pieredzi novērtējuma veikšanā, kur *ex-post* novērtējumam patiešām bija objektīvs rezultāts, tikai tāpēc, ka pētnieki varēja strādāt neatkarīgi no ministriju pasūtījuma, jo pētījumu finansēja Eiropas Komisija.

Objektivitāti ir iespējams saglabāt tikai vienā gadījumā ..., kad šos novērtējumus pasūta neatkarīgas iestādes par trešajām personām. .. šie vērtējumi ir patiešām objektīvi, ja tiek veikti ārpus nozaru ministrijām. Ja to nepasūta pati nozares ministrija, tad ir cerība objektīvi strādāt. [P]

Saistot pētnieku un ministriju darbinieku savstarpēji atšķirīgo interpretāciju jautājumā par objektīvu un ticamu datu ieguves iespējām novērtējuma pētījuma ietvaros ar šo datu izmantojamību, redzama kopsakarība, ka abas grupas – gan novērtējuma pētījuma pasūtītāji, gan pētnieki, kuri norāda uz minētajām problēmām, – apšaubā datu lietderību un iespējamo izmantojumu lēmumos. Pētnieki dažādos intervijas tematiskos kontekstos norāda, ka netic iespējai kaut ko būtisku mainīt ar novērtējuma pētījuma rezultātu palīdzību. Šīs informantu grupas ietvaros, ar vienu izņēmumu, novērtējuma pētījums tiek skatīts, akcentējot tā informatīvo funkciju un kā būtisku tā nosacījumu izceļot pasūtījuma specifisko iepirkuma procedūras noteikto ietvaru, kas ietekmē visu pētījuma gaitu. Tikai viens pētnieks/-ce norāda uz praksi sadarbības ietvaros ar valsts

institūcijas pārstāvošajiem pasūtītājiem “audzināt” pasūtītāju, cenšoties paplašināt tā skatījumu uz problēmu un pētījuma ietvaros attīstīt darba uzdevumā definētās idejas.

Arī kritiski noskaņoto ministru skatījums skaidrāk vai pastarpinātāk ietver ideju par to, ka novērtējums nav vajadzīgs ne valsts politikas veidošanai, ne tās attīstības garantijām. Šis skatījums ir balstīts priekšstatā, ka novērtējumam nav nekādas izšķirošas nozīmes lēmumu pieņemšanā, ka tā funkcijas vairāk ir saistītas ar audita un sasniegto rezultātu novērtēšanas aspektiem un ka tā īstenojumā pēc būtības netiek ievērota pētnieka neatkarīgā pozīcija

Jebkurš pasūtītājs, kurš veic kaut kādu pētniecību, lai cik viņš it kā būtu neatkarīgs, viņš tāpatās ieklausās pasūtītājā, un, ja pasūtītājs saka, ka, vot, uzsvaru vajadzētu uzlikt uz šito vai to, tad tas tur arī tajos dokumentos atspoguļojas. Ja mēs runājam par neatkarīgiem izvērtējumiem, tad reāli valstī tie neeksistē. Es vismaz neesmu saskāries ar tiešām neatkarīgu pētījumu rezultātiem. Visur, kur es tādus pētījumus esmu redzējis, tu tāpatās redzi pirkstu, kas ir pielikts pie tā, lai ievirzītu vienā vai otrā virzienā, .. tāpatās tiek iesaistīti eksperti no attiecīgās jomas, un viņi, protams, neizvērtēs to te līdz galam objektīvi. [M]

Taču, kā jau iepriekš norādīts, ministru vidē novērtējuma pētījuma nozīmes vērtējumā sastopami arī pretēji viedokļi – ir ministri, kuri novērtējumu skata kā nepieciešamu, un viņu izteikumos tiek ilustrēti gadījumi, kad viņu pašu pieņemtie lēmumi satur novērtējuma rezultātā iegūtas atziņas; tādējādi iespējams konstatēt, ka novērtējuma pētījuma rezultāti izmantoti tieši šī jēdziena instrumentālā nozīmē.

Es teiktu, ka tie ir ārkārtīgi nepieciešami un principā es bez šādiem datiem nevarētu strādāt, pieņemt kādus lēmumus, īpaši, jau tajā nozarē, kas ir ekonomika, viss, kas ar to saistīts, enerģētika. Piemēram, enerģētikas situācijas analīze vai ieviešanas politikas konkrētā atdeve, konkrētie skaitļi, teiksim, kvalitatīvie rādītāji, to analīze, bez tiem vienkārši nebūtu iespējami nekāda politikas veidošanas tālākā virzība. [M]

Cita ministra viedoklī vienkārši tiek iekļauta atziņa jābūtības izteiksmē, ka novērtējumam būtu jābūt pamatā politiskajam lēmumam. Tas gan nenorāda tieši uz faktu, ka šis informants pats būtu balstījis savus lēmumus novērtējumā, taču ļauj skaidri identificēt novērtējuma praktiskās nozīmes instrumentālo izpratni un ievirzi attiecībā uz vēlamo situāciju – izmantot novērtējumu kā lēmumu pamatojumu.

Neapšaubāmi, ir skaidrs, ka politiskos lēmumus nevar pieņemt bez iepriekšējā izvērtējuma. Jāsaka gan, ka .. valsts pārvaldes darbība – kā visa mūsu šodienas ikdiena – ir ārkārtīgi dinamiska un ļoti bieži ir tā, ka lēmumi ir jāpieņem straujāk nekā ir iegūti argumenti. [M]

Šis izteikums liecina, ka lēmumu pieņemšanas procesa ne vienmēr ir pietiekams laika resurss novērtējuma veikšanai pirms lēmuma pieņemšanas, tā norādot uz

novērtējuma neizmantošanas prakšu iespējamību. Arī informanti (ministri), kuri atzīst, ka novērtējumam ir liela nozīme politisko lēmumu pieņemšanā, norāda, ka politikas veidošanas praksē ne vienmēr politiskais lēmums būs balstīts novērtējuma ietvaros veiktās analīzes rezultātos.

.. tiek izmantoti, vai netiek izmantoti novērtējuma rezultāti, protams, ir atkarīgs no ārkārtīgi daudziem apstākļiem un faktoriem un .. man jāsaka, ka es nezinu nevienu valsti, kur ļoti veiksmīgi korelētu, pētījumā iegūtie dati, to analīze un tālāk iestrāde .., teiksim, nākošā perioda politikā. Visbiežāk ir tā, ja pētījumi ir, argumenti ir, tad tos izmanto fragmentāri. [M]

Ministri ļoti trāpīgi ilustrē vairākus faktorus, kuri ir saistīti ar politiskās vides kontekstu un veido novērtējuma rezultātu instrumentālas izmantošanas vai neizmantošanas priekšnosacījumus. Īpaša informantu uzmanība šajā interviju tematikas daļā pievērsta novērtējuma un novērtējuma pētījuma datu neizmantošanas iemesliem. Šie iemesli tiek saistīti gan arī ar pētījumu datu noturīgumu un lietojamību, gan ar politiskās sistēmas darbības specifiku un politisko prioritāšu nestabilitāti. Problēmas, kas ministram rodas, lēmumu pieņemšanas procesā sastopoties ar pētījumu datiem kā lēmumu argumentācijas instrumentu, labi raksturo sekojošs izteikums.

Varbūt būšu nepopulārs, bet teikšu, ka ļoti daudzi pētījumi arī Latvijā tiek pēti ļoti nekompetenti. Kāpēc nekompetenti? Tāpēc, ka tie pat par vienu jautājumu ir ļoti pretrunīgi. Piemērs par enerģētiku. Tur šobrīd Latvijā ir divas enerģētiku puses, kuras apgalvo vienā un tajā pašā jautājumā kaut ko pilnīgi pretēju. Abas puses savā argumentācijā izmanto zinātnisko pētījumu datus un .. galu galā pamato pilnīgi pretējus viedokļus. Līdz ar to manā gadījumā ir jāatrod kaut kāds vidusceļš. Reizēm, tikai zinot, kam tu pasūtīsi pētījumu, tu jau apmēram zini, ko iegūsi pretī. Nav liela jēga pētīt, jo, teiksim, arī pētniecības kvalitāte, nu diemžēl, bet dažādu iemeslu dēļ, Latvijā ir pietiekoši zema. [M]

Citātā izteikti kritiski vērtējumi gan konkrētu pētījumu datu ticamībai, gan pētniecības jomai kopumā. Vairāki ministri norāda arī uz politiskās varas maiņu kā faktoru, kas var samazināt novērtējuma rezultātu izmantošanu. Viņuprāt, ministrijas vadības maiņa, kad visas politikas plānošanas aktivitātes mainās atbilstoši jaunā ministra bieži vien reformistiski vērstajam politisko prioritāšu uzstādījumam, var samazināt līdz tam uzkrātās argumentācijas un novērtējumu lietojamību, jo šie novērtējumu rezultāti nav relevanti jaunajām politiskajām prioritātēm.

.. īpaši, ja notiek politisko vadoņu maiņas, tad, visdrīzāk, tie pētījumi tiek nolikti plauktā. Ne tādēļ, ka tie ir slikti, bet tādēļ, ka nāk jauns cilvēks ar jaunu savu komandu, .. un, protams, ka parādās citas aktualitātes. Taču, manuprāt, tas nemazina nepieciešamību strādāt pie novērtējumu pētījumiem, pie vērtēšanas metodikas un to rezultātu analīzes. [M]

Mainoties politiskajai vadībai, mainās politiski izvirzītie mērķi, kuri var būt atšķirīgi definēti no līdzšinējā politikas attīstības virziena un šajā gadījumā iespējami vairāki scenāriji – netiks īstenoti tie pasākumi un programmas, kas izriet no iepriekšējā politikas attīstības virziena, un netiks sasniegts plānotais, vai arī jaunais ministrs “pasūtīs” ierēdņiem jaunu politikas plānošanas dokumentu, kura uzdevums ir leģitimizēt jaunā nozares ministra politiskās idejas. Bet abos gadījumos tiek pārrauta politikas plānošanas pēctecība, definēta jauna politiski risināmo problēmu un prioritāšu hierarhija nozarē, un tas būtiski mazina visu veikto novērtējumu nozīmi, jo tie veikti saskaņā ar noteiktu konceptuālu skatījumu uz problēmu. Šo situāciju labi raksturo sekojošs izteikums.

Pagaidām manā darbā tā īsti nav noticis, ka ar viena ministra nomainītu būtu aizslaucīts viss mans darbs, ko esmu veicis, gatavojot politikas plānošanas dokumentus, kas saistīti ar narkotiku apkarošanu, kaut zinu, ka citās ministrijās tā ir noticis, ka normāli plānošanas dokumenti faktiski ir jāpārtaisa tāpēc, ka nesaskan ar jaunā ministra un viņa partijas idejām. Tomēr visa analīze, ko esmu veicis, gatavojot Narkotiku izplatības apkarošanas pamatnostādnes²⁷¹, būtu pilnīgi nederīga un .. aizmetama, ja politiski tiktu atbalstīta un īstenota .. ideja par narkotiku legalizēšanu, jo mani plānotie pasākumi narkotiku lietošanas apkarošanai ir izvēlēti atbilstoši pašreizējai situācijai, kad narkotiku lietošana ir nelegāla. [MD]

Rezumējot jāsecina, ka lielākajā daļā gadījumu informantu pieredzes ir saistītas ar novērtējuma *instrumentālās* izmantošanas izpratni. Visās aktoru grupās dominē priekšstats, ka instrumentālā nozīmē novērtējumam ir zema lietderības pakāpe jeb, precīzāk sakot, vāja praktiskā nozīme. Tomēr intervijās ir sastopami arī izteikumi, kuri norāda uz to, ka informantu priekšstatos nereti atspoguļojas arī novērtējuma praktiskās nozīmes *apgaismojošā* izpratne. Viens no novērtējuma praktiskās nozīmes *apgaismojošiem* izpratnes veidiem atklājas viedoklī, ka novērtējuma lietderība izpaužas pašu ierēdņu darba atvieglināšanā un ka ilgtermiņā tā palīdz sasaistīt politikas plānošanas dokumentus vienotā sistēmā, tātad šeit kā novērtējuma praktiskais izmantotājs tiek skatīts pats tā veicējs.

Tas jebkurā gadījumā iegūst rezonansi tālākā politikas plānošanā. Ne vienmēr ir vajadzīgi kādi, teiksim, tur politiski lēmumi, bet .. savā pusē jādabū līdzbiedri, domubiedri, kas saprot, ka tā ir vērtība, ka tas ir jādara un tikai palīdz un veido noteiktu pēctecību. [M]

Būtisks novērtējuma praktiskās izmantošanas apgaismojošās izpratnes aspekts tiek izteikts norādē, ka ar novērtējuma palīdzību tiek nozīmīgi paplašināta pašu ierēdņu

²⁷¹ Narkotisko un psihotropo vielu un to atkarības izplatības ierobežošanas un kontroles pamatnostādnes 2011.–2017.gadam (informatīvā daļa). www.mk.gov.lv/doc/2005/IEMPamn_051110_narko.3198.doc

informatīvā bāze politikas izstrādes procesā. Netiešā veidā norāde par novērtējuma pētnieciski-analītisko rezultātu nozīmi arī politiķu darbībā izteikta sekojošās pārdomās.

Kvalitatīvam politiskam procesam, politiskām partijām ir vajadzīga pašām sava iekšējā analītika, kura tālāk jau krietni garākā termiņā piesaista pētniekus, kuri skatās plašāk ne tikai uz pētījumu pasūtījumiem, bet raugās un analizē kaut kādus notikumus gan valstī, gan ārpus valsts, pastāvīgi, bez īpaša pasūtījuma, liekot kopā pētījumu rezultātus un analizējot politiskos un ekonomiskos procesus .. Tātad vajadzētu nodrošināt katra individuālā politikas pētnieka, analītiķa darba resursus, lai pētniecība nebūtu pakļauta tikai gadījuma pieprasījumam un būtu visu laiku .. tad arī politiķiem būtu pieejami pētījumu rezultāti, neatkarīgi no konkrētās situācijas politikā . [M]

Minētajā citātā izteikta ideja, kura respondentu izteikumos interviju laikā aktualizējas ne tikai novērtējuma izmantojuma kontekstā, bet arī, iztīrējot citus jautājumus. Runa ir par politiski risināmo pētniecības procesa nepārtrauktības problēmu dažādās nozarēs, kas iespējama, pastāvot konkrētu jomu pētniecības institūtiem, kuru pētījumu rezultāti nebūtu tik tieši pakļauti viena konkrēta brīža politiski ekonomiskajam vai citu situatīvi aktualizējošo faktoru kopumam.

Prasība pēc tā, lai novērtējuma pētījumu rezultāti sniegtu informāciju, kura ļauj plašāk paskatīties uz problēmas dažādiem izpausmes aspektiem, kā arī sociālajām grupām, kuru intereses tā skar, izteikta arī ierēdņu viedokļos, kuri tiek pausti jautājumā par novērtējuma praktisko nozīmi. Tiek norādīts, ka novērtējums ļauj paskatīties uz problēmu pāri vienas ministrijas kompetences robežām.

.. ietekmes izvērtējums ļauju paraudzīties uz lietām kompleksi un saprast to, ka, ja vienai nozarei šis lēmums noteikti nāks par labu, tad varbūt ilgtermiņā vai pat īstermiņā citās nozarēs tas var.. iznīcināt. Piemērs ar pesticīdiem – nu tad pēc četriem gadiem, pieciem, mēs vairs nevarēsim peldēties, piemēram. Tā nav noticis, tas tāds radikāls piemērs, protams. Te ir jautājums, kā mēs redzam visu spēles laukumu ar šo ietekmes izvērtējumu. [MD]

Novērtējuma praktiskā nozīme tiek saistīta ne tikai ar problēmas kompleksā rakstura izpratnes sekmēšanu, bet arī ar politisko problēmu risinājumu modeļu komunicēšanu. Tiek norādīts uz ierēdņu prasmi komunicēt gan ar pētnieku, gan politiķi, lai precīzāk izskaidrotu novērtējuma rezultātus.

Es neteiktu, ka ierēdņiem un politiķiem nav nekādu komunikācijas problēmu. Protams, šeit vislielākā atbildība ir ierēdnim – nodrošināt šo te komunikācijas tiltu, paņemt produktu no pētnieka un pasniegt to tā, ka tas ir interesanti un saprotami lēmuma pieņēmējam. Bet dažreiz es domāju par prioritāšu trūkumu: jā, varbūt lēmuma pieņēmējam – politiķim, līdz viņam varbūt daudz kas nonāk, tas viņu nemaz neinteresē, viņu neietekmē, nesniedz būtisku ieguldījumu viņa politiski izvirzīto mērķu sasniegšanā, bet diemžēl valsts pārvalde īsti nezina, viņai nav informācijas par to, kas tad īsti ir tas, ko šis te lēmuma pieņēmējs grib redzēt un kurp viņš būtu gatavs virzīties. [MD]

Tiek pievērsta uzmanība politiķu un ierēdņu savstarpējai izpratnei par mērķiem un prioritātēm, kuras katrai aktoru grupai svarīgas arī vispārcilvēciskā aspektā. Arī krīzes situācija skaidrāk atklāj šo novērtējuma praktiskās izmantošanas aspektu, jo, raksturojot krīzes laika rīcības modeļus novērtējuma īstenošanā, tika konstatēta sekojoša likumsakarība – jo problemātika, ko skar novērtējums, ir saistošāka un nozīmīgāka visām novērtējumā iesaistītajām pusēm, jo ticamāk, ka novērtējumam tiks piešķirts vairāk resursu un tas tiks veikts padziļinātākā formā.

.. sakarā ar krīzi visiem interesē nodokļu, ēnu ekonomikas, nodarbinātības un tamlīdzīgi jautājumi. Uzreiz var redzēt, ka politikas dokumenti un arī novērtēšana iegūst citu kvalitāti. Jo mēs zinām, ka tas ir interesanti gan politiķiem, gan pēc tam tas izies sabiedrībā, gan visur. Un šie dokumenti tiek gatavoti salīdzinoši ar ļoti lielu pārstāvniecību, teiksim, darba grupa ir liela. Un, kur ir iespējams, jā, šī te naudiņa tiek paredzēta papildus konsultantiem. Un arī tas, kā tie tiek noformēti un izdiskutēti, to nevar salīdzināt ar kaut kādiem mūsu, nu .. dažreiz citos apstākļos izstrādātiem dokumentiem. [VK]

Minētajā izteikumā pausta pārliecība, ka pastāv tieša kopsakarība starp visu problēmas skarto un ieinteresēto grupu aktīvu iesaistīšanos politikas veidošanā, tajā skaitā politikas plānošanas dokumentu sagatavošanas konsultāciju procesos un – novērtējumu, kā arī visu politikas plānošanas dokumentu kvalitāti kopumā.

.. es ļoti stingri uzstāju, ka .. strādājot pie normatīvajiem aktiem vai pie kādiem citiem dokumentiem, pie kā strādā valsts pārvaldē, ir maksimāli jābūt atvērtiem un jāiesaista tās mērķu grupas, kam tas ir svarīgi. Tas arī ir tiešā veidā saistīts ar vērtēšanu, jo tie cilvēki ar savu pieredzi dod atgriezenisko saiti par priekšlikumiem, ko izstrādā ierēdnis pie galda. Bet no ierēdņu puses tā bija nenormāla pretestība. Tie man nepārtraukti mēģināja ielāgot, ka sabiedrības ietekmēto grupu iesaistīšana – tas ir tukšs laika patēriņš, ka nenāks nekādi priekšlikumi, ka tikai tiks patērēts laiks un tāpat tie priekšlikumi būs tādi, ko neizmantos .. . Tātad – vai nu tā ir iepriekšējā pieredze, kas dziļi iesakņojusies un kuru tu nevari izmainīt tāpēc ka, redzat, tai politiski atbildīgajai personai ir ļoti liela grūtības tādā ziņā, ka .. faktiski viņu neuztver kā konstantu lielumu, bet kā mainīgo, tāpēc, ka tu nezini, kurā dienā tu vairs nebūsi .. ja? Un panākt to atvērtību no ierēdņiem ir grūti. [M]

Tātad gadījumos, kad novērtējuma praktiskā nozīme tiek izprasta apgaismojošā nozīmē, tad ar praktisko nozīmi tiek saprasti

- 1) konkrēti informatīvi ieguvumi ierēdņiem: tiek iegūti un sistematizēti dati, kuri būtiski palielina zināšanu apjomu par novērtējuma objektu;
- 2) ieguvumi, kas rodas no starpministriju informācijas un vērtējumu apmaiņas, kas palīdz veidot izpratni par problēmu;
- 3) ierēdņu, sociālo partneru un citu sabiedrības pārstāvju, politiķu un pētnieku komunikācijas sekmēšana, kas attīsta problēmas izpratni šajās grupās,

“izgaismo” visu iesaistīto pušu skatījuma specifiku uz konkrēto problēmu un samazina lēmumu alternatīvu skaitu, identificējot konfliktējošus un neiespējamus risinājuma modeļus.

Vairāki informanti akcentē ministriju darbinieku informatīvos ieguvumus no novērtējuma procesa, taču ir tikai daži izteikumi, kas apliecina, ka praksē pastāv 2. un 3. izpratnes veidā fiksētais.

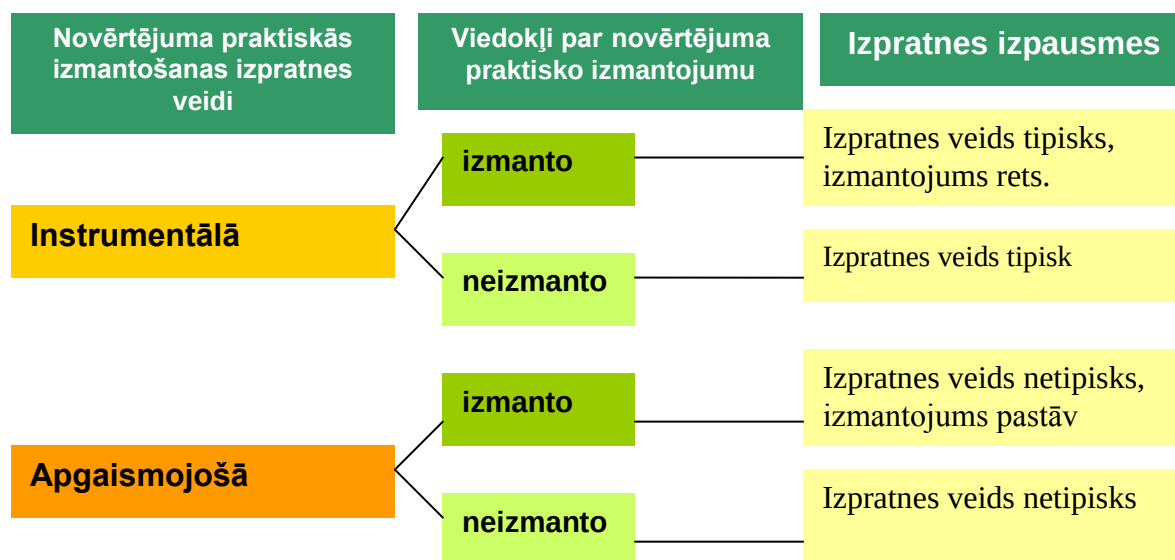
Novērtējot dažādās novērtējuma praktiskās nozīmes izpratnes “izplatību” informantu grupās, var secināt, ka lielākajā daļā gadījumu informantu novērtējuma praktiskās izmantošanas koncepta izpratne pamatojas priekšstatā par novērtējuma *instrumentālu* izmantošanu, kas ietver ideju par politikas novērtējumā izstrādātās lēmuma alternatīvas “iestrādi” jeb izmantošanu politiskajā lēmumā. Šīs izpratnes ietvaros tiek lietots jēdziens “labs novērtējums”, ar ko galvenokārt tiek saprasta rūpīgi izstrādāta argumentācija kādam lēmuma variantam. No izteikumu konteksta izriet, ka šāds novērtējuma izmantošanas izpratnes veids asociatīvi ir saistīts ar novērtējumu kā pareizā, neatkarīgā objektīvā viedokļa paudēju par kādu alternatīvu, kuru kādā konkrētā kontekstā var pieņemt vai nepieņemt politiskais lēmējs. Ja novērtējuma rezultātā attīstītā politiskā iniciatīva netiek izmantota politiskajos lēmumos, tad tiek konstatēts, ka novērtējumam nav praktiskas nozīmes.

Novērtējuma praktiskās izmantošanas *apgaismojošā* izpratne informantu izteikumos identificējama retāk. Tā asociatīvi saistīta ar dažādiem ieguvumiem, kurus novērtējumā iesaistītās grupas gūst novērtējuma rezultātā. Apgaismojošās izpratnes ietvaros dominē viedoklis, ka ierēdņu un politiķu grupas var iegūt plašāku, kompleksu skatījumu uz analizējamo problēmu. Šajā kontekstā tiek pievērsta uzmanība komunikatīvajai pieredzei, kas attīstās politikas veidošanas praksē situācijās, kad vienas un tās pašas problēmsituācijas atrisināšanā dažādas interešu grupas un politiskās partijas dod priekšrocību dažādiem risinājumiem un tos atbalsta lēmumos, neatkarīgi no novērtējuma rezultāta. Izņēmums ir gadījumi, kad iesaistīto pušu mērķi attiecībā uz problēmas risinājuma modeli, sakrīt. Tad politikas vērtējums tiek uztverts kā labs arguments lēmumam. Kā netipisks, bet sastopams visās informantu grupās, vērtējams viedoklis, ka novērtējums iegūst savu praktisko nozīmi ilgākā laika posmā, kad politikas veidošanas gaitā novērtējuma argumentus piemēro problēmsituācijas dziļākai izpratnei dažādu problēmai relevantu politikas dokumentu sagatavošanā. Šāds skatījums arī vairāk atbilst “apgaismojošā” rezultātu izmantojuma pazīmēm.

Iespējamie novērtējuma rezultātu izmantotāji, tostarp politiski risināmās problēmas ietekmētās grupas, parasti sākumstadijā iesaistītas netiek. Taču ekonomiskās krīzes situācijā, kad ļoti īsā laikā jāpieņem lēmumi un jāveic novērtējums, šādas prakses elementi attīstījušies, jo pastāv liels risks pieņemt kļūdainus lēmumus. Vairākās intervijās norādīts, ka lēmumi ir optimālāki, kad argumentācijas izstrādē tiek piesaistīti sociālie partneri, paplašinātas konsultantu grupas, kuras ļauj ātri testēt dažādus problēmas risinājuma modeļus un sekmīgāk virzīties uz konsensa sasniegšanu.

Tomēr neviena eksperta izteikumā nav konstatējams priekšstats, ka novērtējuma rezultātu izmantošana būtu kvalificējama kā atsevišķs novērtējuma procesa solis, vai tieša norāde uz to, ka novērtējuma rezultāti būtu jāpakļauj īpašiem analīzes paņēmieniem, kas rezultātos fiksēto informāciju adaptētu optimālākai izmantošanai lēmumos. Šādu priekšstatu neesamība ir izskaidrojama ar to, ka kopumā skatījuma ietvars veidojas konceptuālajā izpratnē par novērtējumu kā politikas plānošanas sistēmas elementu un tā lietderība tiek skatīta sekmīgas plānošanas darbības kontekstā, kas galvenokārt nozīmē sagatavot nepieciešamo argumentāciju politiskajam lēmumam kvalitatīvu politikas dokumentu sagatavošanu, kā arī šī procesa labvēlīgu kontekstu.

Autore secina, ka Latvijas politikas veidošanas vidē pastāv gan instrumentālā, gan apgaismojošā novērtējuma praktiskās izmantošanas izpratne (skat. 4.3. attēlu). Abu izpratnes veidu robežās intervijās konstatēti izteikumi, kas liecina gan par novērtējuma praktisku izmantošanu, gan par to, ka novērtējums netiek praktiski izmantots.

4.3.att. Novērtējuma praktiskās izmantošanas izpratnes veidi.

Gan Valsts kancelejas un ministriju darbinieku, gan ministru un pētnieku izteikumu analīze ļauj kā tipisku visās minētajās grupās skatīt instrumentālā novērtējuma praktiskās izmantošanas izpratni un viedokli, ka novērtējuma pētījumu rezultātu izmantošana lēmumos ir reta un situatīvi noteikta. Lielākā daļa informantu visās minētajās aktoru grupās uzskata, ka politikas novērtējuma praktiskā nozīme vispildīgāk izpaužas, ja novērtējuma rezultātus savos lēmumos izmanto ministri/deputāti. Informantiem raksturīgs vienots priekšstats, ka novērtējuma praktiska izmantošana politiķu lēmumos ļautu izvairīties no kļūdainiem lēmumiem un nelietderīga naudas izlietojuma. Tas balstās uz pieņēmumu, ka novērtējums palīdz atrast lētāko problēmas risinājuma veidu un tam piemērotākos politikas instrumentus. Tiek norādīts, ka novērtējuma informācija ļauj saprast tās vai citas politikas sekas, nepieļaut kļūdas un samazināt nelietderīga finansējuma izlietojuma risku. Taču dažādu aktoru grupu viedoklis par to, kāpēc novērtējuma rezultāti netiek izmantoti, ir atšķirīgs. Atbilstoši novērtējuma praktiskās nozīmes instrumentālajai izpratnei dominē viedoklis, ka politikas novērtējumam nav praktiskas nozīmes. Savukārt novērtējuma praktiskās nozīmes apgaismojošā izpratne ir netipiska visās informantu grupās. Tomēr katrā aktoru grupā kāds no informantiem norāda uz ieguvumiem, ko sniedz novērtējuma pētnieciskās aktivitātes, kuras var pielīdzināt politikas novērtējuma praktiskās nozīmes izpausmēm. Šādi informanti ir visās aktoru grupās un tiem parasti raksturīga dziļāka izpratne par kopējiem novērtējuma mērķiem un funkcijām. Tātad informanti, kuri izprot apgaismojošā novērtējuma praktisko nozīmi, saskata vairākas novērtējuma praktiskās nozīmes izpausmes. Tādi gadījumi, kad informantam būtu raksturīga apgaismojošā novērtējuma praktiskās nozīmes izpratne, kas apvienota ar viedokli, ka novērtējumam nav praktiskas nozīmes, nav konstatēti.

Novērtējuma pētījuma īstenojumā identificētās racionālas sociālās rīcības stratēģijas

Gan novērtējuma pētījuma būtības un mērķu izpratne, gan priekšstati par novērtējuma pētījuma priekšnosacījumiem, gan novērtējuma pētījuma praktiskās nozīmes jēdzieniskās izpratnes atšķirības un paša fenomena izpausmes neviennozīmīgs raksturojums visās ar novērtējuma pētījumu saistītajās informantu grupās atklāj novērtējuma prakses daudzveidību, kā arī tā neviennozīmīgo saikni ar problēmu risinājumu sabiedrībā un politisko lēmumu ietekmi uz to. Prakses daudzveidība pētījuma problēmas lauka ietvaros liek meklēt vienojošu principu, kas ļauj izprast

kopsakarības starp tās atsevišķiem elementiem, kā arī tipoloģizēt rīcības modeļus novērtējuma pētījuma īstenojuma gaitā, lai sekmīgāk spētu interpretēt novērtējuma pētījuma praktiskās nozīmes konstitūēšanās priekšnosacījumus. Promocijas darba teorētiskajā daļā veiktā novērtējuma pētījuma attīstības analīze ļauj secināt, ka vienojošais arguments, kas tiek izmantots par pamatojumu novērtējuma pētījuma prakses attīstībai jebkurā politiskā sistēmā, ir centieni racionalizēt politikas veidošanas procesu, sekmējot politikas dienas kārtībā nonākušo problēmu analīzi, attīstot fiksētajai problēmai piemērotāko politikas mērķu definējuma prakses un identificējot piemērotākos instrumentus šo mērķu efektīvākai sasniegšanai. Taču politikas veidošanas procesa racionalizācija īstenojas vai neīstenojas atbilstoši šajā procesā iesaistīto aktoru grupu rīcības stratēģijām. Novērtējuma pētījuma īstenošanā ir iesaistītas vairākas aktoru grupas un to sociālā rīcība var būt savietojama vai nesavietojama ar kopējo novērtējuma pētījuma funkcionalitāti politikas veidošanas sistēmā. Racionalitātes elementu klātbūtne aktoru rīcības stratēģijās, kuras tiek īstenotas novērtējuma un novērtējuma pētījuma gaitā, šī promocijas darba ietvaros tiek skatīta kā novērtējuma sekmīgas norises raksturojums un tā praktiskās nozīmes būtisks indikators. Kā jau minēts, novērtējuma pētījuma īstenojuma procesā iespējams identificēt tajā iesaistīto aktoru atšķirīgus rīcības tipus.

Šeit analizēsim, sistematizēsim un tipoloģizēsim novērtējumā iesaistīto aktoru rīcības modeļus, identificējot tajos racionālas rīcības elementus saskaņā ar J. Habermāsa racionālas sociālas rīcības tipiem. Kā tika noskaidrots promocijas darba teorētiskajā daļā, J. Habermāss norāda uz atšķirīgu sociālas rīcības tipu iespējamību, kuri savstarpēji atšķiras pēc racionalitātes elementa izpausmēm tajos: *mērķracionāla* (šeit J. Habermāsa mērķracionālas rīcības kategorija tiek lietota sašaurināti, ar to domājot tās *stratēģisko* izpausmi, kura tiek īstenota *sociālajā kontekstā*, un izslēdzot tās *instrumentālo* jeb *priekšmetiski* vērsto izpausmi) un *kommunikatīva sociāla rīcība*. Katram no šiem sociālās rīcības modeļiem raksturīgas specifiskas pazīmes (sk. promocijas darba 1.3. nodaļu un 4.2. nodaļu), saskaņā ar kurām tiks analizēti informantu intervijās atspoguļotās novērtējuma pētījuma praksēs īstenotās rīcības elementi. Analīzes ietvaros novērtējuma prakse tiks strukturēta izdalot šādus sociālo rīcību raksturojošus elementus:

- 1) novērtējuma /novērtējuma pētījuma mērķi;
- 2) sociālās rīcības orientācijas virziens (uz panākumiem vai uz sapratni) novērtējuma īstenojuma ietvaros;

- 3) sociālās rīcības plānu koordinējums (egocentrisks panākumu kalkūlējums vai rīcības plānu savstarpēja saskaņošana, pamatojoties uz kopēju situācijas definējumu).

Minēto elementu klātbūtne sociālās rīcības atspoguļojumā informantu intervijās ļauj raksturot šo rīcību kā racionālu, savukārt šo elementu izpausmes veidi ir pamatā racionalitātes tipa (mērķracionalitāte vai komunikatīvā racionalitāte) identificēšanai.

Visu informantu grupu pieredzes un intervijās paustās ievirzes attiecībā uz rīcības pašnovērtējuma novērtējuma un/vai novērtējuma pētījuma praksēs apliecina racionālas rīcības pazīmes. Informantu izteikumi kā dominējošo racionālās rīcības modeli novērtējuma īstenojumā ļauj identificēt mērķracionālu rīcību, bet kā ļoti vāji izteiktas un tikai atsevišķos novērtējuma rīcību segmentos konstatējamās – komunikatīvās rīcības izpausmes. Mērķracionālas rīcības izpausmes un pazīmes konstatējamās visu informantu grupu – Valsts kancelejas darbinieku, LR ministriju darbinieku, pētnieku un ministru – ievirzēs.

Priekšstati par novērtējuma/novērtējuma pētījuma mērķiem. Informantu viedokļi par novērtējuma pētījuma mērķiem ir ļoti cieši saistīti ar novērtējuma būtības izpratnes atšķirībām analizējamā aktoru grupu priekšstatos. Katra aktoru grupa interpretē novērtējuma nozīmi atbilstoši savas sociālās lomas specifikai, ko tā īsteno novērtējuma/novērtējuma pētījuma kontekstā, tādējādi veidojot ne tikai savdabīgas izpratnes, bet arī rīcības motivācijas robežas. Kā tika konstatēts pētījuma datu analīzē, Valsts kancelejas darbinieki akcentē novērtējuma kā politikas plānošanas sistēmas elementa nozīmi un pamatojoties šajā skatījumā vērtē tā mērķus un funkcijas. LR ministriju darbinieku viedokļi ir diferencēti, taču kopējais ir priekšstats, ka novērtējums ir informatīvi atbalstošs politikas dokumenta tiesību akta vai cita lēmuma sagatavošanā, tātad tā galvenā funkcija ir izzinošā funkcija un tas pilda atbalstošu funkciju analītiskajām darbībām, ko paredz viņu profesionālās amata kompetences politikas plānošanas kontekstā. Pētnieku viedokļi par novērtējuma būtību nav viendabīgi, taču tie nav arī savstarpēji izslēdzoši. Dominē viedoklis, ka novērtējuma pētījuma galvenais mērķis ir atbildēt uz novērtējuma pasūtītāja definētajiem pētāmajiem jautājumiem. Savukārt vairums ministru uzskata, ka novērtējums ir ierēdņu sagatavota lēmumu projektu pavadoša analītiska informācija, kura nereti neatbilst lēmuma pieņemšanas kontekstam.

Šādai novērtējuma būtības izpratnei atbilst arī katras aktoru grupas priekšstati par novērtējuma/novērtējuma pētījuma mērķiem. Kā jau teikts, visu grupu aktori,

raksturojot savu pieredzi novērtējuma/novērtējuma pētījuma īstenojumā, skaidri apliecina orientāciju uz konkrēta mērķa sasniegšanu, taču būtiska šo aktoru mērķracionalitātes pazīme ir fakts, ka katra aktoru grupa novērtējuma pētījuma īstenojumā saskata citu dominējošo mērķi:

- Valsts kancelejas darbinieki – politikas plānošanas sistēmas uzlabojumu;
- LR ministriju darbinieki – iespēju paplašināt informatīvo bāzi kvalitatīvu politikas dokumentu radīšanai;
- ministri – iespēju iegūt argumentus lēmuma pieņemšanai;
- pētnieki – iespēju iegūt metodoloģiski un metodiski precīzus datus, lai atbildētu uz pasūtījuma pētāmajiem jautājumiem.

Sociālās rīcības orientācijas virziens (uz panākumiem vai uz sapratni) novērtējuma īstenojuma ietvaros. Katra aktoru grupa definē novērtējuma mērķi atbilstoši sava rīcības konteksta un sociālās lomas nosacījumiem, kas veido neviendabīgu rīcības motivāciju un stratēģijas īstenojumu. Analizējot informantu izteikumus, ir jākonstatē, ka viņu pieredžu atspoguļojumā spilgti izpaužas katras aktoru grupas līmenī funkcionējošs egocentriskais jeb specifiskajiem grupas mērķiem atbilstošs panākumu kalkulējums saskaņā ar grupai raksturīgo novērtējuma un novērtējuma mērķu izpratni. Ir vēlreiz jāuzsver, ka analizējamās aktoru grupas nevar raksturot kā absolūti homogēnas attiecībā pret novērtējuma rīcības ietvaros konstatēto panākumu kalkulācijas modeli un ka pētījumā konstatētas diferencētas pieredzes aplūkojamajos jautājumos, tomēr ir fiksējamas tendences, kas raksturo katru aktoru grupu kopumā.

Tātad katrai grupai raksturīga sava, starpgrupu līmenī savstarpēji atšķirīga, mērķracionalitātes virzība, kas ietver arī šai racionalitātes formai specifisko rīcības koordinācijas mehānismu – panākumu egocentrisko kalkulējumu jeb rīcības modeļus, kas nodrošina grupai specifisko mērķu sasniegšanu. Gan Valsts kancelejas un ministriju darbinieki, gan pētnieki un ministri kā panākumus novērtējuma veikšanā interpretē atšķirīgas novērtējuma darbību konsekvences. Valsts kancelejas darbinieki kā panākumu interpretē sekmīgu darbību normatīvā regulējuma izstrādes ietvaros, novērtējuma īstenošanas tiesiskā pamatojuma nodrošinājumu un novērtējuma ietvaros īstenotās rīcības modeļu tuvināšanos šim regulējumam. Ministriju darbinieku pieredze atklāj vērstību uz normatīvo prasību precīzu ievērojumu attiecībā uz novērtējuma īstenojumu. Pētnieku viedoklis par sekmīgu darbību novērtējuma pētījuma īstenošanā ir saistīts ar precīzu metodoloģiju un datu vākšanas tehniku izvēli, kā arī pasūtījuma

līguma prasību precīzu izpildi. Ministru viedoklis par novērtējumu veidojas korelatīvi iespējām to izmantot lēmumu argumentācijā.

Pētījuma dati liecina, ka tikai atsevišķos gadījumos novērtējuma un novērtējuma pētījuma praksēs iespējams identificēt komunikatīvas jeb uz sapratni orientētas rīcības stratēģijas pazīmes. Šajos gadījumos visiem aktoriem parasti ir vienojošs mērķis attiecībā uz novērtējumu, tādēļ viņi konkrētā novērtējuma prakses situācijā orientēti uz starpsubjektīvu saprašanos. Kāda ministrijas darbiniece stāsta, ka viņas pārstāvētajā ministrijā novērtējuma pētījumi tiek izmantoti lēmumos un ka novērtējuma pētījuma kontekstā obligātas ir komunikatīvās saites un līdzdalības izpausmes, kuras, viņasprāt, ir priekšnoteikums veiksmīgam problēmu risinājumam. Informantes izteikumos skaidri konstatējama visu situācijas regulējumā iesaistīto pušu motivācija un ieinteresētība (eksporta) programmas attīstībā. Šādos apstākļos veidojas labvēlīgi priekšnoteikumi virzībai uz konsensu un novērtējuma darbību atbalstošai un mērķtiecīgai vērstībai uz šī konsensusa meklējumiem. Tomēr šādi precedenti novērtējuma praksē konstatēti tikai atsevišķās ministrijās, jo politikas veidošanas procesā politiski risināmā problēma ļoti retos gadījumos ir vienlīdz prioritāra visām ietekmētajām un ieinteresētajām grupām.

Tomēr dominējoša un informantu izteikumos ļoti spilgti aktualizēta ir tendence pasvītrot citu novērtējumā iesaistīto grupu rīcības neatbilstību sekmīga novērtējuma īstenošanas nodrošinājumam, kas norāda uz visu aktoru grupu vienota priekšstata trūkumu par novērtējuma mērķiem un tam atbilstošām rīcības stratēģijām. Analizējot katras aktoru grupas pārstāvju izteikumus par citām novērtējumā iesaistītajām aktoru grupām, atklājas, ka starpsubjektīvās saprašanās līmenis visu četru aktoru grupu komunikācijas atspoguļojumā ir vērtējams kā ļoti zems, kaut arī tiešā veidā reti tiek atzīts, ka novērtējumu īstenojošo aktoru vidū nepastāvētu savstarpējā sapratne. Ir iegūts saturiski daudzveidīgs un plašs izteikumu materiāls, kas atspoguļo katras aktoru grupas vērtējošas atziņas un komentārus, kuri vērsti pret citām aktoru grupām. Šie izteikumi promocijas pētījuma ietvaros tiek kategorizēti kā “uz sapratni orientētas sociālas rīcības” trūkums novērtējuma pētījuma ietvaros. Lai argumentētu apgalvojumu par sapratnes trūkumu starpgrupu komunikācijā, īstenojot novērtējuma aktivitātes, tiks sniegts konspektīvs strukturēts pārskats, kur atlasīti tipiski izteikumi par citām aktoru grupām (sk. 4.1.tabulu).

Izteikumi par citām novērtējumā iesaistītajām aktoru grupām

Valsts kancelejas darbinieki • par ministriju darbiniekiem <i>Būtiskākais, kas jādara ierēdniecības līmenim – viņi nedrīkst pieņemt nekvalitatīvus dokumentus. Tas ir noticis vairākos gadījumos. Un tie iemesli, kāpēc tas tiek darīts, ir dažādi.</i> <i>Ierēdniecības un augstākās ierēdniecības līmenī ir dzirdēti izteikumi, ka novērtējumam nav jēgas. Jā, tādas lietas ir izskanējušas un samērā publiski arī.</i> • par ministriem <i>Normālos apstākļos izeja būtu tāda, ka politiskā līmeņa lēmuma pieņēmēji cik necik uzticētos ierēdņiem .. Lielā daļā gadījumu politikas un lēmumi tiek izstrādāti, sadarbojoties ar nevalstiskajām organizācijām, darba devējiem, pašvaldību savienību. .. Jāatrod uzticības kredīts ierēdņiem, es tā domāju. It īpaši tas ir stāsts par jaunajiem Ministru kabinetiem, kad viņi ir tikko izveidoti, jo tad ir ļoti grūti strādāt, ja mums neuzticas. Novērtējumu varētu veikt daudz mērķtiecīgāk. Jā, izeja droši vien būtu, ka uzticētos. Vienkārša uzticēšanās un .. kaut kādu politisko ambīciju, iespējams, nolikšana malā.</i> • par pētniekiem Nav kritisku izteikumu.	Ministriju darbinieki • par Valsts kanceleju <i>Valsts kanceleja pati nezina, ko grib ar sākotnējo novērtējumu. Viņi to neslēpj un gaida, ka mēs kaut kā tiksīm galā. Sīkāk nepaskaidrojot un .. arī neatšifrējot, ko īsti, Valsts kanceleja sagaida, kam tur būtu jābūt, cik izvērsti un kādā padziļinājuma pakāpē.</i> • par ministriem <i>Tik ilgi sēžot ministrijā, man tomēr ir radies iespaids, ka nav neviena ministra, kurš personīgi iepazītos ar Ministru kabineta darba kārtību, ar iekļautajiem jautājumiem, jo viņi vienmēr ir desmitos. To dara ierēdņi. Respektīvi, ja mēs kaut ko rakstām, mēs rakstām viens otram. Lai man nestāsta, ka Ministru kabinetā kāds ministrs ir izlasījis visus dokumentu pilnībā. .. Viņi var atļauties nelasīt, nepētīt un neskatīties.</i> • par pētniekiem <i>Ja mēs paskatāmies ..,kas notiek institūtos un dažādās pētnieciskās organizācijās, viņi izdomā to aktualitāti paši priekš sevis .. un tad, kad viņi teorētiski to izpēta, tas tiek nolikts plauktiņā, tāpēc ka tas ir tik teorētiski, ka to nevar izmantot. Protams, ka pētniekiem taču ir jāmeklē kaut kur finansējums. Nu? Kāpēc to nevarētu ministrijai pajautāt? .. un tā tas kļūst jau par biznesu. Primārais, kas ir nepieciešams, ir finansējums, nevis patiesa pētnieku vēlme iesaistīties procesos. .. Mēs saskārāmies ar problēmu abos divos gadījumos, kad pasūtījām pētījumus, ka šie pētnieki .. viņi izmantoja ļoti daudz, kā lai to nosauc, bezmaz studentu darbus; tad pētījuma rezultāts ir tāda slikta bakalaura līmenī un tas, ko mēs sagaidījām, tas parādījās tikai tādā brīdī, kad pieslēdzās pats vadītājs. Cilvēku, kas ir spējīgi analizēt un, un piedāvāt atbilstoša līmeņa analīzi, ir ļoti maz.</i>
Ministri par • valsts pārvaldes darbiniekiem kopumā (Valsts kanceleja + ministriju darbinieki) <i>Diemžēl .. man darbā ļoti pietrūka tādas intelektuālās debates ar ierēdniecību par iespējamajiem politikas un politiskās rīcības virzieniem. .. Es nejutu, ka viņus tā īpaši</i>	Pētnieki par • valsts pārvaldes darbiniekiem kopumā (Valsts kanceleja + ministriju darbinieki) <i>Ir gadījumi, kad kvalitatīvi veikt pētījumu ir grūti, jo aģentūra vai iestāde, kas izsludina pētījuma iepirkumu, tajā visā iepirkuma procedūras birokrātijā pašam pētījumam atstāj divus mēnešus. Tad nu, teiksim, divu</i>

interesētu, kur patiešām virzās politika. Es, protams, negribu vispārināt, ir bijuši ierēdņu vidē arī izņēmumi, tomēr pamatā cilvēki pārvaldē vairās no atbildības. Jo, ja viņš nāktu ar saviem priekšlikumiem pie ministra un argumentētu, tad nedomāju, ka vienmēr tiktu atraidīts, taču tad viņam ir jāuzņemas atbildība, .. un tas attur no jebkādam iniciatīvām. • par pētniekiem Ja mēs runājam vispār par neatkarīgiem izvērtējumiem, politikas izvērtējumiem, struktūru izvērtējumiem utt., tad tie reāli valstī neeksistē. Es vismaz neesmu saskāries ar tiešām neatkarīgu pētnieku darbu, .. visur, kur es tādus pētījumus esmu redzējis, tu tāpatās redzi pirkstu, kas ir pielikts pie tā, lai ievirzītu vienā vai otrā virzienā. .. Varu pateikt, kā bieži vien ir Latvijā: ir atsevišķi individuāli dažādu sociālo objektu pētnieki, kuriem katram ir kāda aizmugure. Bieži vien arī – nu, saprotams, bez pārmetumiem – viņiem ir finansiālas intereses, jo arī pētniekiem ir jāizdzīvo, .. bet gala rezultāts, kas paliek, saliekot kopā divu, trīs pētījumu rezultātus, kuri veikti tajā pašā laikā periodā, tad ir tāds, ka politiķiem nākas to visu atskaišu blāķi krāmēt kaudzītē, nesaprotot, kas tur ir .. Mums Latvijā visa pētniecības zinātne ir pērkama, tāpat kā mediji – visi ir pērkami, mums nav neviena neatkarīga medija īstenībā. Kā to visu var izmainīt? Nezinu. Pētniecībā mēs pētām to, ko mēs esam iesākuši pētīt. Un tam mēs ņemam zinātnes naudu un vienkārši reproducējam to pašu, ko mēs visu laiku esam pētījuši, tāpēc mums šīs jaunās lietas, ko mums vajadzētu ekonomikā, .. mēs atražojam vienkārši to, kas padomju gados ir iesācies. Un tas, kas savukārt nāk jauns no malas klāt, tiešām varbūt ar svaigām idejām, tiek saknē izcirsts un izstumts, tāpēc ka arī pētnieku lauciņā ir sava veida .. zinātnes mafija, sava veida auditoru mafija un tamlīdzīgi.	mēnešu laikā jau jābūt gala rezultātam. Vai nu viņiem bija ātrāk jāizsludina iepirkums, vai, teiksim, pašiem savs darba plāns jāpārskatīto. Tas mani reizēm izbrīna, ka pēkšņi ministrijas vai aģentūras attopas, ka nepieciešams pētījums. Tāda sajūta, ka nekas netiek savlaicīgi ieplānots. Strādājot ar ierēdņiem, reizēm sastopies ar divām galējībām. Vai nu tevi spiež iekļauties viņu koncepcijās un iepriekš pieņemtajos viedokļos, vai arī redzi, ka viņiem vispār nav nekādu rīcības plānu, un ka tas jautājums, ko liek pētīt, ir – izstrādāt politikas rīcības virzienus.
---	--

4.1. tabulā iekļautie citu novērtējumā/novērtējuma pētījumā iesaistīto aktoru rīcības raksturojumi šo grupu savstarpējā percepcijā atklāj publiskajā telpā ne vienmēr skaidri redzamas un aktualizētas neuzticības un neizpratnes izpausmes, kas tomēr ietekmē sekmīgas sadarbības attīstību novērtējuma pētījuma jomā. Informanti izteikušies, ka pārējo iesaistīto aktoru grupu rīcība un šīs rīcības motivācija nereti traucē

sekmīga novērtējuma veikšanai un kavē novērtējuma rezultātu izmantojumu. Katras aktoru grupas pieredzē ir gadījumi, kad, īstenojot ar novērtējumu saistītu rīcību, citu iesaistīto grupu mērķi novērtējuma kontekstā nesakrīt ar viņu pašu mērķiem. Tas vēlreiz norāda uz vienotas mērķracionālītātes izpausmēm, īstenojot novērtējumu tikai vienas aktoru grupas sociālās rīcības robežās, bet neatklāj visu iesaistīto aktoru grupu mērķtiecīgu rīcības koordināciju atbilstoši vienotai izpratnei par novērtējuma jēgu.

Var rezumēt, ka katrai aktoru grupai ir noteikts priekšstats par novērtējuma/novērtējuma pētījuma mērķiem. Tas nosaka specifisku sociālās rīcības orientāciju novērtējuma īstenojuma gaitā, kā arī ietekmē priekšstatus par sekmīga novērtējuma nosacījumiem, kas nodrošinātu zināmus “panākumus” šīs rīcības īstenojuma rezultātā: vai nu politikas plānošanas sistēmas uzlabojumu, vai kvalitatīvi sagatavotu politikas plānošanas dokumentu radīšanu, vai sev vēlama lēmuma pieņemšanu, vai metodoloģiski un metodiski precīzi īstenotu pētījumu, lai kvalitatīvi izpildītu līgumsaistības.

Tātad novērtējuma īstenojuma prakses atspoguļojumā respondentu izteikumos kā dominējoša aktualizējas uz panākumiem orientēta sociālās rīcības stratēģija, kas atbilst mērķracionālas rīcības tipam, taču šīs stratēģijas nav vienotas visu iesaistīto aktoru grupu rīcībā, ja to analizējam novērtējuma/novērtējuma pētījuma mērķu un īstenojuma kontekstā.

Sociālās rīcības plānu koordinējums (egocentrisks panākumu kalkulējums vai rīcības plānu savstarpēja saskaņošana, pamatojoties uz kopēju situācijas definējumu).

Vienota priekšstata trūkums par novērtējuma būtību, mērķiem, funkcijām, priekšnosacījumiem un praktisko izmantojumu rada atšķirīgas sociālās rīcības mērķu izpratnes un zināmā mērā paredz novērtējuma birokratizācijas riskus, jo novērtējuma jēga konstituējas tikai katras aktoru grupas uztvēruma robežās, kas lielākoties nesakrīt ar sadarbības partneru novērtējuma jēgas izpratni. Lai arī visu iesaistīto grupu pārstāvji norāda uz sadarbības nepieciešamību novērtējuma īstenojuma gaitā, informantu atklātā pieredze neļauj saskatīt kopēja situācijas definējuma pazīmes jeb virzību uz vienotu izpratni par novērtējuma mērķiem, kas pārsniegtu katras aktoru grupas rīcības segmenta robežas. Katras informantu grupas ietvaros ir cilvēki, kuri uzsver dažādu faktoru nozīmi, kuri varētu sekmēt sadarbību novērtējuma gaitā un panākt novērtējuma lielāku praktisko nozīmi.

Tabula 4.2.

Izteikumi par sadarbības nepieciešamību starp novērtējumā iesaistītajām aktoru grupām

Ministrs <i>Šī mijiedarbība ir absolūti, absolūti nepieciešama un, kādu ieinteresēto grupu paņemot nost no iespējas ietekmēt novērtējuma gaitu, var ar diezgan lielu pārliecību nonākt pie kļūdaina rezultāta. Es šeit teiktu, ka ļoti būtiska ir šī sadarbība, šī vēlme atrast kopīgus risinājumu iespēju. Bet vajadzība ir iekšēji piekāpties arī pretējam viedoklim. Šeit, protams, pētniecība varētu būt, ja tā ir neapšaubāma, ja tā ir uzticama!</i>	Pētnieks <i>Izvērtējuma pētījumu noteikti nav iespējams veikt, strādājot pilnīgi noslēgti, kad klients sēž otra galda galā un saka man: vajag par šo procesu uztaisīt izvērtējumu, un es atbildu, ka, teiksim, pēc trīs mēnešiem atnākšu un atnesīšu. Izvērtējuma pētījumā principā vajadzētu mazliet savādāk strādāt kopā. .. Objektīvi un pilnvērtīgi novērtējumu var nodrošināt, ja pētnieks piedalās tajā darba grupā, kur tiek izstrādāta jaunā politikas iniciatīva vai īstenota programma.</i>
Ministrijas darbinieks <i>Vērtēt ir ļoti jāmāk. Tā ir ļoti, ļoti nopietna dziļa prasme, kura ir jāattīsta un tas ir jādara, iesaistot gan pētniekus, gan sociālos partnerus. .. ir diezgan bezatbildīgi vērtēt bez komunikācijas, bez apspriešanās izteikt savus vērtējumus.</i>	Valsts kancelejas darbinieks <i>Kamēr mēs kuļamies vieni paši kā Valsts kanceleja, ir pilnīgi bezcerīgi kaut ko panākt kādas problēmas risinājumā. Tad, kad mēs esam kopā ar sociālajiem partneriem, kad mēs veicam izvērtējumu – ir jau labāk, bet, kad to saka neatkarīgi pētnieki, tad tomēr šim viedoklim ir cits svars. Un šiem visiem izteikumiem ir nozīme – gan labas politikas veidošanai, gan sabiedrībai un arī pēc būtības, jo, nu, tomēr tas tad ir īsts novērtējums.</i>

4.2. tabulā ir apkopoti ministra, ministrijas un Valsts kancelejas darbinieku un pētnieka paustie izteikumi, kuri saturiski gan raksturo dažādus aspektus novērtējuma īstenošanā, taču visi ir vērsti uz sadarbības faktora kā sekmīga novērtējuma obligātu priekšnosacījumu. Informanti norāda uz katras iesaistītās grupas viedokļa nozīmi korporatīvās sadarbības attīstībā; izvērstas komunikācijas un līdzdalības nepieciešamību novērtējuma pētījuma īstenojuma gaitā; komunikācijas nozīmi vērtējuma sprieduma konstitūēšanā; sociālo partneru un pētnieku informatīvā atbalsta nepieciešamību konkrētas politikas iniciatīvas izstrādē un sociālo problēmu risinājumā. Taču, kā liecina informantu pieredze, novērtējuma prakses ietvaros īstenotajā sociālajā rīcībā ne vienmēr to var konstatēt. Tā vairāk ir vēlamība, kas aktualizēta atsevišķu informantu izteikumos.

Tātad visām aktoru grupām nav definēti vienoti un kopēji novērtējuma un novērtējuma pētījuma mērķi, kas ļautu īstenot vienotu un koordinētu rīcību novērtējuma to īstenošanā un novērtējuma jēgas konstitūēšanu sociālo problēmu risinājuma meklējumā un/vai šo risinājuma modeļu identificēšanas kontekstā.

Novērtējumā iesaistīto aktoru intervijās atspoguļotā pieredze ļauj kā dominējošu novērtējuma pētījuma īstenojumā identificēt mērķracionālu sociālās rīcības stratēģiju,

kuras īstenošanās katras iesaistītās aktoru grupas rīcības segmentā neparedz novērtējuma vienotas mērķizpratnes, tostarp praktiskās nozīmes, konstituēšanos plašākas rīcības sistēmas kontekstā. Nav vienota sociālās rīcības koordinācijas mehānisma iepretim novērtējuma un novērtējuma pētījuma īstenojuma praksei. Komunikatīvās racionalitātes rīcības stratēģijas, kuras paredz uz sapratni orientētas sociālās rīcības īstenojumu, ir konstatējamas Latvijas politikas veidošanas vidē, taču to izpaušmes ir vērtējamas kā situatīvas un netipiskas.

Novērtējumā iesaistīto aktoru grupu rīcības racionalitātes modelis ir saistīts ar novērtējuma praktiskas izmantošanas iespējām un izpaušmēm. Uz praktisku izmantojumu orientētā novērtējuma pieejai raksturīga visu tajā iesaistīto pušu intensīva sadarbība visu novērtējuma pētījuma metodoloģisko soļu ietvaros, arī vienošanos novērtējuma agrīnajās fāzēs par novērtējuma un/vai novērtējuma pētījuma praktiska izmantojuma formām un galveno novērtējuma izmantotāju identificēšanu. Šāda sadarbība (kas sekmētu novērtējuma praktisko izmantošanu) iespējama, pastāvot komunikatīvās rīcības modelim. Latvijas politikas veidošanas vidē novērtējuma pētījuma praksē iesaistīto aktoru dominējošais mērķracionalitātes rīcības modelis būtiski apgrūtina vienotu priekšstatu uzturēšanu par novērtējuma pētījuma praktisku izmantošanu, jo katra aktoru grupa uztur spēkā citu priekšstatu par panākumiem jeb sekmīgiem rīcības rezultātiem. Arī novērtējuma procedūra ne formāli, ne neformāli neietver debates/vienošanos par novērtējuma rezultātu izmantošanas modeļiem un izmantošanas subjektiem. Lai gan LR tiesību aktos un katra novērtējuma pētījuma iepirkuma tehniskajā specifikācijā normatīvi un formāli definēti novērtējuma mērķi, katras aktoru grupas ekspektācijas attiecībā uz novērtējuma praktisko nozīmi ir atšķirīgas. Šāda Latvijas politikas veidošanas vidē tipiska novērtējumā iesaistīto aktoru diferencēta mērķracionālas rīcības stratēģija nav savietojama ar *uz praktisku izmantojumu* orientētu novērtējuma pieeju. Pastāvot novērtējumā iesaistīto aktoru mērķracionālas rīcības tipa dominantei, pašreizējo novērtējuma pētījuma praktiskā izmantojuma praksi raksturo izteikta atkarība no situācijas (politiskā, ekonomiskā) konteksta, novērtējuma rezultāti var kļūt un kļūst par varas resursu ziņā nozīmīgāko aktoru – ministru – argumentācijas manipulācijas instrumentu.

Komunikatīvās rīcības (racionalitātes) stratēģija novērtējuma praksē iesaistīto aktoru sadarbībā ir uz praktisku izmantojumu orientētas novērtējuma pieejas attīstību sekmējošs faktors, taču tā nav tipiska pašreizējai politikas vērtēšanas praksei Latvijas politikas veidošanas vidē.

5. SECINĀJUMI

Promocijas darba secinājumu daļā apkopotā veidā raksturota pētījuma gaita, ietverot gan teorētiskās izziņas rezultātu, gan empīriskā pētījuma rezultātu konspektīvu demonstrējumu un interpretāciju. Rezultāti atspoguļoti atbilstoši promocijas darba uzdevumu struktūrai, ar mērķi sniegt atbildes uz promocijas darba pētnieciskajiem jautājumiem.

Promocijas darba teorētiskās izpētes ietvaros detalizētai izpētei tika pakļauti divi galvenie pētāmās problēmas definējumā iekļautie koncepti – sociālās rīcības racionalitāte un novērtējuma pētījums, tā praktiskā izmantošana.

Lai precizētu sociālās rīcības racionalitātes jēdziena teorētiskās interpretācijas iespējas, kā arī identificētu tā piemērojamību reālu sociālās rīcības racionalitātes modeļu analīzei novērtējuma pētījuma īstenojuma segmentā, tika īstenota racionalitātes idejas attīstības analīze socioloģisko teorētisko pieeju ietvaros, ar mērķi identificēt pētāmajai problēmai un tās kontekstam piemērotu racionalitātes jēdziena izpratni. Darba ietvaros sniegts racionalitātes jēdziena nozīmes un tā epistemoloģiskās ģenēzes skaidrojums.

- Racionalitātes jēdziena ģenēzei raksturīgi centieni rīcības jeb subjektīvo racionalitāti pamatot sistēmas racionalitātes izpratnē, šādā veidā cenšoties “subjektivitātei” radīt “objektīvu” fundamentu jeb meklēt rīcības racionalitātes un sistēmas racionalitātes saskares punktus. Racionalitātes ideju attīstība socioloģijā notikusi M. Vēbera idejiskā ietekmē.
- Būtisks racionalitātes izpratnes nošķirums vērojams tradicionālajā un antitradicionālajā racionalitātes izpratnē, kas atspoguļo mūsdienu (moderno) un postmoderno sociālo teoriju atšķirīgās izpratnes par sabiedrības uzbūvi un racionalitātes klātbūtni un izpausmēm noteiktā sabiedrības modelī.
- Racionalitātes jēdziena izpratne diferencējas modernitātes un postmodernitātes konceptuālo pieeju pārstāvju skatījumā. Teorētiski, kuri skata mūsdienu sabiedrību kā pārmaiņas pārdzīvojošu moderno sabiedrību, raksturo racionalitāti kā neatņemama modernitātes pazīmi, jo modernitāte un modernizācija pati tiek saprasta kā virzība no tradicionāliem uz racionāliem kultūras modeļiem, sociālām struktūrām, rīcības procesiem. Transformējoties modernajai

sabiedrībai, transformējas arī racionalitātes izpausmes. Savukārt postmodernisma autoru tekstos racionalitāte nereti tiek raksturota kā birokratizāciju un formalizāciju sekmējošs fenomens. Šīs pieejas domātāji bieži apgalvojuši, ka racionalitātes idejai nav stingra pamatojuma un ka tā skatāma kā viens stāsts jeb naratīvs (*narrative*) starp citiem.

Promocijas darba ietvaros racionalitāte tika skatīta tās modernisma konceptuālajā izpratnē, kura paredz racionalitātes modifikācijas sabiedrības pārmaiņu kontekstā. Promocijas darba ietvaros racionalitātes jēdziena teorētiskā izpratne precizēta, veidojot analītisku un mērķtiecīgu pārskatu par modernitātes teorētiku, M. Vēbera, kritiskās teorijas, racionālās izvēles teorijas un sistēmteorijas pārstāvju attīstītajām idejām.

- M. Vēbers aizsāka pētniecisko tradīciju, kur modernās sabiedrības modelis tiek ilustrēts, izmantojot racionalitātes kategoriju. Šeit individuālu aktoru racionalitāte ir supraindividuālā sabiedrības līmenī pirms tam eksistējošas racionalitātes funkcija. M. Vēbera lietotā mērķracionalitātes jēdziena izpratne, kā arī formālās un substancionālās racionalitātes pretnostatījums ir atskaites punkts vēlāko racionalitātes koncepciju attīstībā. Īpaša nozīme racionalitātes konceptam ir kritiskajā teorijā un racionālās izvēles teorijā. Kritiskās teorijas pārstāvji attīstīja sabiedrības teorijas, kritizējot dažādas sociālās dzīves dimensijas, tostarp formālās racionalitātes birokrātiskās izpausmes. Veidojot kritikas argumentāciju, tiek attīstītas jaunas racionalitātes izpratnes, kuras piemērojamas mūsdienu aktuālo sociālās rīcības un sistēmas problēmu skaidrojumam. Viens no ietekmīgākajiem teorētiķiem, kurš attīstījis izvērstu racionalitātes koncepciju un ieviesis kvalitatīvi jaunu racionalitātes kategoriju – komunikatīvo racionalitāti, turklāt definējis racionālu sabiedrību kā evolūcijas galapunktu, ir kritiskās teorijas pārstāvis J. Hābermāss. Viņa teorētiskā pieeja darba ietvaros skatīta detalizētāk.
- Racionālās izvēles teorijā dominējošā ir tendence attīstīt paņēmienus, kā pētīt konkrētus racionālas izvēles gadījumus lēmumu pieņemšanas procesa ietvaros, lai saprastu sistēmas pazīmes. Īpaša uzmanība pievērsta individuālās rīcības racionālās izvēles nosacījumiem; promocijas darbā šīs teorijas atziņas izmantotas, lai ilustrētu racionalitātes ideju attīstību sociālajās teorijās.

- N. Lūmana politiskās sistēmas racionalitātes izpratnes aksiomātiskais pamats ir sistēmteorijas pamatpostulāti. Pamatojoties uz tiem, precizēta promocijas darba konceptuālā bāze attiecībā uz racionalitātes izpausmēm pētāmā lauka robežās. Plānojot empīrisko pētījumu, par aksiomātisku tika atzīta N. Lūmana ideja par to, ka pastāv sistēmspecifiska racionalitāte un ka, analizējot racionalitātes izpausmes politiskajā sistēmā, jāakceptē priekšstats par atšķirīgām racionalitātes izpausmēm abās politiskās sistēmas apakšsistēmās: *pārvaldē* un *politikā*.
- J. Hābermāsa komunikatīvās rīcības teorijas kodols ir komunikatīvās racionalitātes jēdziens. J. Hābermāss attīsta savu sociālās rīcības teoriju un tai atbilstošu racionalitātes izpratni kritiski polemiskā “dialogā” ar M. Vēbera idejām relevantajā problemātikā, norādot, ka M. Vēbers sašaurina sabiedrības racionalizācijas norises izpēti, jo skata racionalitāti tikai mērķracionalitātes jēdziena kontekstā. J. Hābermāss pats cenšas M. Vēbera rīcības teorijas jēdzienu stratēģijas sašaurinājumu paplašināt un šo kritisko skatījumu izmantot kā izejas punktu tālākajai komunikatīvās rīcības jēdziena analīzei. J. Hābermāsa rīcības tipoloģijas un analīzes modeļos rīcības raksturojumi cieši saistīti ar racionalitātes parametru. Ietekmīgais vācu teorētiķis attīsta priekšstatu par tādu sociālās rīcības formu (komunikatīvā rīcība) un tai atbilstošu racionalitāti (komunikatīvo), kura sekmētu sabiedrībā pastāvošās normatīvās sistēmas represivitātes un stingrības vājināšanos un jaunas, elastīgas, no kropļojoša normatīvisma brīvas, komunikatīvās sistēmas attīstību.
- J. Hābermāss aprakstījis divus sociālās rīcības modeļus (katram no tiem atbilst savs racionalitātes modelis): mērķracionāla un komunikatīva sociāla rīcība.
- Mērķracionālas rīcības modelis izriet no tā, ka aktori pirmām kārtām ir orientēti uz pietiekami precizētu mērķu sasniegšanu (resp., nolūki ir fiksēti), uz tādu līdzekļu izvēli, kas būtu piemēroti konkrētajā situācijā, uz to iespējamo rīcības seku kalkulējumu, kuras var parādīties kā panākumu blakusnosacījumi. Panākumus jādefinē kā tāda vēlamā lietu stāvokļa iestāšanos, kurš kādā konkrētā situācijā ir kļuvis iespējams kādas mērķorientētas rīcības vai bezdarbības kauzālas ietekmes rezultātā. Uz panākumiem /labu rezultātu orientētās rīcības jomā J. Hābermāss izšķir instrumentālo rīcību (vērsta priekšmetiski) un stratēģisko rīcību (iespējama sociālā kontekstā). Saskaņā ar J. Hābermāsa teoriju komunikatīva rīcība nozīmē to, ka līdzdalīgo aktoru rīcības plāni tiek koordinēti

nevis ar egocentrisku panākumu kalkulējumu palīdzību, bet ar saprašanās aktu palīdzību, t. i., komunikatīva rīcība orientēta uz sapratni. Komunikatīvajā rīcībā iesaistītajiem nav primāri orientēties uz saviem individuālajiem panākumiem. Viņu rīcības plāni tiek savstarpēji saskaņoti, pamatojoties uz kopēju situācijas definējumu.

- J. Hābermāsa veiktās analīzes specifiku konkrētajā tematikā veido tieši šī analītiskā pieeja, kam raksturīga stratēģiskās rīcības un komunikatīvās rīcības nošķiršana sociālās rīcības jomā, turklāt komunikatīvā rīcība ir orientēta uz saprašanos. Tieši rīcības saskaņošana, kas izriet no situācijas definējuma, ir būtiska, lai varētu veikt nepieciešamo komunikatīvās rīcības interpretāciju. Pirmo raksturo orientācija uz panākumiem, otro – orientācija uz sapratni. Savukārt katrs sociālās rīcības veids satur savu racionalitātes modeli: **mērķa racionalitāti** un **komunikatīvo racionalitāti**.
- J. Hābermāsa racionalitātes izpratne ir piemērota novērtējuma pētījuma procesā iesaistīto aktoru rīcības analīzei un uzskatāma par promocijas darba ietvaros lietotā racionālas sociālās rīcības jēdziena izpratnes konceptuālo pamatojumu.

Otrs nozīmīgākais koncepts, kura teorētiskas izpētes nepieciešamību nosaka promocijas darba problēmas izvirzījums, ir novērtējuma pētījums, tā praktiska izmantošana. Promocijas darba ietvaros īstenots izvērsts novērtējuma pētījuma teorētisko pieeju raksturojums un analīze, akcentējot novērtējuma pētījuma praktiskā izmantojuma aspekta nozīmes pieaugumu šo teoriju hronoloģiskajā attīstībā.

Pētījuma ietvaros īpaša uzmanība pievērsta novērtējuma un novērtējuma pētījuma jēdzienu izpratnes definējumam. Konstatēts, ka novērtējuma un novērtējuma pētījuma jēdzienu nozīmes vēsturiski piedzīvojušas noteiktas izmaiņas un lielā mērā pakļautas novērtēšanas prakses straujajai attīstībai dažādos virzienos – gan pielietojuma nozaru, gan metodiskās daudzveidības paplašinājumam. Abu jēdzienu izpratnes būtiski un strauji mainījušās, vēsturiski paplašinoties to pielietojuma formām un modificējoties novērtējuma īstenošanas kontekstam. Abi pētnieciskās intereses lokā esošie jēdzieni – “novērtējums” un “novērtējuma pētījums” – atkarībā no komunikatīvā konteksta un teorētiskā pamatojuma tiek lietoti vai nu kā sinonīmi, vai kā atšķirīgas nozīmes jēdzieni. Gadījumos, kad runa ir par novērtējuma jomu kopumā, jēdzieni “novērtējums” un “novērtējuma pētījums” promocijas darba ietvaros lietoti kā sinonīmi. Gadījumos, kad analizētas konkrētas novērtēšanas prakses, ar jēdzienu “novērtējums” saprasti

novērtējuma īstenošanas pamatprincipi, bet ar jēdzienu “novērtējuma pētījums” – gadījumi, kad novērtējumā sistemātiski un plānveidīgi izmantotas zinātniski akceptētas datu ieguves metodes.

Analizējot novērtējuma pētījuma vēsturi, konstatēts, ka tā spilgti ilustrē šīs jomas attīstības nesaraucamo saikni ar sociālo pētījumu metodoloģiju izmaiņu un attīstības dinamiku, kas īstenojas ciešā kopsakarā ar sociāli politisko pieprasījumu pēc novērtējuma rezultātu izmantošanas. Novērtējuma pētījuma sākotnējais pieprasījums cieši saistīts ar tā spēju sniegt zinātniski argumentētu, metodoloģiski un metodiski pamatotu, ticamu, objektīvu un drošu informāciju par novērtējuma priekšmetu. Taču noteiktā attīstības posmā (tas atšķiras dažādās valstīs un politiskās sistēmās) novērtējuma pētījumu rezultātu praktiskās izmantošanas diskurss kļūst par būtisku priekšnosacījumu tā attīstībai un nozīmīgu tā specifiskas raksturojumu. Novērtējuma pētījuma rezultātu izmantošana lēmumos nav koncepta “novērtējuma pētījuma izmantošana” vienīgais empīriskais referents, to iespējams paplašināt un runāt par “novērtējuma pētījuma praktisko izmantošanu” plašākā nozīmē.

Pētot novērtējuma pētījuma saikni ar tā praktisko izmantošanu, veikta detalizēta novērtējuma pētījumu teorētisko pieeju analīze un konstatēts, ka pastāv daudzskaitlīgas un diferencētas novērtējuma teorētiskā pamatojuma pieejas, kas tipoloģizētas pēc dažādiem kritērijiem. Būtiskas izmaiņas teorētisko pieeju konceptualitātē konstatējamās, tās analizējot gan hronoloģiski vēsturiskā skatījumā, gan šo pieeju autoru atšķirīgo akadēmisko un novērtējuma prakšu kontekstā. Teorētisko pieeju apraksts un analīze ļauj saskatīt noteiktas novērtējuma jomas attīstības tendences, kurās fiksējamas paralēles ar sociālo zinātņu metodoloģijas attīstības tendencēm, kā arī ar sabiedrības racionalizācijas un racionalitātes principa ekspansiju politikas veidošana vidē (sk. attēlu Pielikumā nr. 8): noteikta sabiedrībā dominējoša sociālās rīcības racionalitātes forma ir saistīta ar konkrētu metodoloģisku paņēmieni dominēšanu sociālo zinātņu izziņas procesā un atbilstoši – konkrētu novērtējuma pētījuma pieeju attīstību. Promocijas darba mērķiem labi atbilst M. Alkina izstrādātā novērtējuma pieeju tipoloģija, kurā aprakstīti trīs novērtējuma pieejas: uz metodēm orientētās pieejas; uz vērtējumu orientētās pieejas; uz praktisko izmantošanu orientētās pieejas. Uz praktisko izmantošanu orientētās pieejas raksturīgas tagadējai novērtējuma attīstības fāzei, kas apliecina lietderības parametra nozīmīgumu un ar to saistītās problemātikas aktualitāti novērtējuma jomā. Promocijas darba ietvaros novērtējuma praktiskās nozīmes koncepta izpratne balstīta pieņēmumos, ka novērtējuma praktiskā nozīme ir saistīta ar vairākām

pazīmēm: centieniem novērtējuma rezultātu izmantošanu izdalīt kā atsevišķu soli novērtējuma loģiskajā struktūrā; priekšstatiem, ka novērtējuma rezultāti jāpakļauj īpašiem analīzes paņēmieniem, kas rezultātos fiksēto informāciju adaptē optimālākai izmantošanai lēmumos; centieniem precizēt koncepta “novērtējuma praktiskā nozīme” izpratni, to paplašinot; paplašinājums var tikt īstenots dažādi, piemēram, definējot divus novērtējuma rezultātu izmantošanas modeļus: instrumentālo un “apgaismojošo”; centieniem attīstīt praksi, kad agrīni tiek identificēti iespējamie novērtējuma rezultātu izmantotāji un tie tiek iesaistīti visās novērtējuma veikšanas fāzēs, tādējādi kļūstot par novērtējuma līdzīstenotājiem; mainot novērtējuma procesa ietvaros lomu sadalījumu, pārceļot novērtējuma sprieduma īstenošanas kompetenci no novērtētāja uz programmā iesaistītajiem, tādējādi cenšoties aktualizēt programmas dalībnieku motivāciju veikt objektīvu pašnovērtējumu un samazinot novērtētāja “ārējo” statusu.

Lai iegūtu izvērsta nepieciešamo pamatojumu promocijas darba empīriskajam pētījumam, teorētiskajā daļā novērtējuma pētījums tika analizēts arī kā viens no lietišķā sociālā pētījuma tipiem, kuram raksturīga īpaša metodoloģiska struktūra un statuss attiecībā uz šī pētījuma tipa rezultātu izmantojuma prasību. Analīzes rezultātā tika konstatēts, ka arī sociālo zinātņu metodoloģisko pieeju un datu vākšanas metožu un tehniku attīstības kontekstā notiek debates par sociālo pētījumu rezultātu izmantošanu praksē. Sociālo zinātņu 20. gadsimta vidus strīds starp kvantitatīvās un kvalitatīvās paradigmas piekritējiem par pozitīvisma un konstruktīvisma ideju piemērotību sociālā pētījuma īstenošanā sasaucas ar novērtējuma pētījuma attīstību un tā metodoloģiskā ideāltipa konstitūēšanos. Pozitīvismā balstītā metodoloģiskā rigorisma paradigma paredz datu ieguves ticamības un cietās argumentācijas akcentu, taču zaudē savu “ietekmi”, jo nesekmē iegūto datu izmantošanu un pielietojumu lēmumos, līdz ar to tiek vājināta novērtējuma pētījuma specifiski lietišķā būtība, tā saikne ar praksi. Arī vienas zinātniskās patiesības ideja, kas raksturīga šai paradigmai, sašaurina iespējas izmantot pētījumu rezultātus politiskos lēmumos, jo ignorē konsensa iespējas. Tas viss ietekmē novērtējuma pētījuma pieprasījumu. Konstruktivistiskā jeb interpretatīvā paradigma, atšķirīgi definējot subjektivitāti un objektivitāti, anulē vienas absolūtās patiesības ideju. Tas paplašina un padara elastīgākas iespējas integrēt novērtējuma pētījumu politikas veidošanas procesā, veidojot saikni ar visām novērtējumā iesaistītajām pusēm un sekmē novērtējuma pētījuma rezultātu izmantošanas praksi attīstību. Abu sociālzinātnisko paradigmu mijiedarbe ir pamatā mūsdienu novērtējuma pētījuma metodoloģiskajiem pamatprincipiem un kvalitātes standartiem. Novērtējuma pētījuma attīstības dinamika

ilustrē sociālo zinātņu lietišķā un pielietojuma aspekta izpausmi sabiedrībā (konkrēti – publiskās pārvaldes jomā) un atspoguļo tās pieprasījumu pēc zinātniskas argumentācijas. Zinātniskums un izmantojamība kļūst par divām būtiskākajām attiecību sistēmām, kurās norisinās novērtējuma darbības un attīstība.

Promocijas darba pielikumā raksturotas novērtējuma pētījuma funkcijas un metodoloģiskā specifika, lai sekmīgāk identificētu šī pētījuma empīrisko izpausmju indikatorus un praksē nošķirtu novērtējuma pētījumu no citu lietišķo pētījumu veidiem. Novērtējuma pētījuma funkciju apraksts un analīze ļauj precizēt izpratni par novērtējuma pētījuma dabu un tā permanento adaptāciju prakses vajadzībām. Lai gan novērtējuma pētījuma situatīvajam kontekstam ir liela ietekme uz novērtējuma īstenošanas gaitu, tomēr ir pamats runāt gan par novērtējuma pētījuma vienotu funkcionalitāti, gan tā vispārējo loģiku un norises specifisko gaitu, īstenojot konkrētas novērtējuma formas (piemēram, *ex-ante* novērtējumu jeb formatīvo novērtējumu vai *ex-post* novērtējumu jeb summatīvo novērtējumu).

Ir pētnieki, kuri akcentē novērtējuma formu daudzveidību un atturas no mēģinājumiem definēt novērtējuma kā tāda funkcijas. Šo pieeju pārstāvji identificē tipiskākās novērtējuma formas un atbilstoši to specifikai definē to funkcionalitāti. Daļa autoru piedāvā programmas attīstības posmu klasifikāciju, kur katram programmas attīstības posmam tiek definēta sava novērtējuma funkcija. Tomēr lielākā daļa novērtējuma pētījuma teorētiķu runā par četrām galvenajām funkcijām, kuras var papildināties, vai kāda no nosauktajām četrām – iegūt īpašu nozīmi kāda konkrēta novērtējuma pētījuma ietvaros. R. Stokmans min šādas novērtējuma pētījuma funkcijas: izziņas funkcija, kontroles funkcija, dialoga funkcija un leģitimitātes funkcija.

Novērtējuma pētījuma īstenošanas vispārējā loģiskā struktūra jeb novērtējuma procesa raksturojums integrē gan zinātniskās prasības pētījuma loģiskajai norisei, gan programmas novērtējuma prasības pamatprincipus. Vairāki pētnieki mēģinājuši veidot integrētu teorētisku pieeju novērtējuma procesa raksturojumam, atzīstot, ka šāds mēģinājums nenozīmē centienus izcelt kādu noteiktu novērtējuma teorētisko pieeju kā vadošo vai piemērotāko. Vienlaikus tiek uzsvērts, ka konkrēta novērtējuma īstenošanas gaitā jāizvēlas novērtējuma īstenošanas kontekstam atbilstošākās metodoloģiskās pieejas un izzinoši pētnieciskos paņēmienus. Neskatoties uz kontekstualitātes īpašo nozīmi, prasme izvēlēties labāko pētījuma dizainu konkrētā situācijā ir atkarīga no novērtētāja kopējās izpratnes par novērtējuma vispārējo jēgu un priekšstatu par abstraktu, pāri situācijas kontekstam stāvošu novērtējuma loģiku, tādēļ teorētiķu

centienus fiksēt novērtējuma procesa ideāltipu nevar novērtēt par zemu. Novērtējuma pētījuma ideāltipa identificēšanā tika izmantoti L. Balcera aprakstītie novērtējuma procesa 11 soļi, promocijas darba ietvaros piedāvājot to kā integrētu novērtējuma loģiskās norises ideāltipa atspoguļojumu. Katra novērtējuma pētījuma soļa praktiskais īstenojuma veids būtiski ietekmē tā gaitu un rezultātu. Novērtējuma pētījuma ideāltipa konstituēšana sekmē gan šī pētījuma tipa sekmīgu īstenošanas praksi, gan – un tas šī promocijas darba kontekstā ir īpaši nozīmīgi – palīdz identificēt un analītiski raksturot novērtējuma pētījuma gaitu konkrēta gadījuma un situācijas konteksta robežās.

Atbilstoši promocijas darba teorētiskajā daļā izstrādātajai problēmas konceptuālajai izpratnei tika īstenots promocijas darba **empīriskais pētījums**, kura rezultāti ļauj izdarīt sekojošus **secinājumus**.

I. Latvijas politikas veidošanas vidē īstenoto novērtējumu veidus un metodiku reglamentē LR normatīvo aktu kopums. To ietvaros novērtējuma jēdziens tiek definēts, izmantojot šaurākas nozīmes terminu *ietekmes novērtēšana*. Ar *ietekmes novērtēšanu saprot metožu un procedūru kopumu, kuru plānošanas dokumenta izstrādātājs izvēlas un veic, lai prognozētu plānoto lēmumu sociāli ekonomisko ietekmi un noteiktu pieņemto lēmumu radītās sekas*. Tiesību normatīvie akti nosaka noteiktu kārtību, kādā tiek īstenots *sākotnējais jeb ex-ante novērtējums, starpposma jeb vidējā termiņa novērtējums un gala ietekmes jeb ex-post novērtējums*. Novērtējuma prasības tiek reglamentētas politikas plānošanas dokumentu sagatavošanas un tiesību aktu izstrādes procedūras jomās. Savukārt gadījumus, kad novērtējuma procedūra tiek īstenota kā politikas plānošanas dokumenta vai tiesību akta sagatavotājinstitūcijas iekšējs novērtējuma pētījums vai kā ārējs (ārpakalpojums jeb pasūtīts novērtējuma pētījums) pētījums, LR Normatīvie akti nereglamentē. Praksē novērtējuma vajadzībām nepieciešamo pētījumu veikšanu būtiski ietekmē atbilstošās ministrijas rīcībā esošie finanšu resursi, kuri izmantojami pētījuma vajadzībām, kā arī vēsturiski izveidojusies ministrijas saikne ar pētnieciskām struktūrām gan Latvijā, gan ārpus tās. LR ministrijās ir pazīstami un tiek izmantoti visi LR normatīvajos aktos minētie novērtējuma veidi, kā arī piemērotas Eiropas Komisijas noteiktās prasības novērtējumam, taču informantu pieredze neuzrāda zināšanas un praksi, kur tiktu piemērotas konkrētas novērtējuma pieejas.

Radikāli atšķiras noteiktu novērtējumu veidu īstenošanas kvantitāte un kvalitāte jeb reālās novērtēšanas prakses dažādās ministrijās. Pētījuma rezultāti liecina, ka novērtēšanas prakses būtiski atšķiras

- ministrijās, kurām ir izteikti atšķirīgs sagatavojamo un darbībā esošo politikas plānošanas dokumentu skaits un šo dokumentu veids pēc satura;
- ministrijās, kuru kompetencē ir ES kopējā finansējuma instrumentu apguve, un ministrijās, kur novērtējuma vajadzībām pieejams galvenokārt nacionālā budžeta finansējums;
- ministrijās, kuru rīcībpolitika skar ekonomiski ietekmīgu sociālu grupu intereses, un ministrijās, kuru rīcībpolitika skar mazāk ietekmīgu sociālu grupu intereses.

Informantu pieredzes atspoguļojums intervijās neļauj konstatēt vienotas, noturīgas novērtējuma tipus un paņēmienus apzīmējošas terminoloģijas lietojumu ikdienas profesionālajā komunikācijā.

Dažādās ministrijās pastāv atšķirīgas metodoloģiskas un metodiskas pieejas novērtējumu veikšanai, darbiniekiem ir atšķirīgas zināšanas un pieredze novērtējuma jautājumos. Dati liecina, ka izteikti variablas un vāji reflektētas ir situācijas, kuras varētu definēt kā novērtējuma bāzes pamatojumu. Iegūtie dati neatklāj metodoloģisku praksi, ka novērtējuma uzsākšanas fāzē formāli vai neformāli tiktu noteikts, kāds ir galvenais novērtējuma metodoloģiskais mērķis: veikt *novērtējumu padziļinātu zināšanu ieguvei* kādā specifiskā jomā jeb nozarē; vai veikt *novērtējumu, lai atskaitītos* (rezultātu un efektivitātes mērījums) vai veikt *novērtējumu attīstībai* (novērtējuma atbalsts institūcijas stiprināšanai). Novērtējuma darba uzdevumā lielākajā daļā gadījumu netiek definēti iegūstamo datu tālāka izmantojuma konteksta nosacījumi. Kā tas pamatots promocijas darba teorētiskajā daļā, sākotnējais novērtējuma pētījuma informatīvo vajadzību kopums ietver arī ideju par datu derīgumu un relevanci konkrētajam politikas veidošanas kontekstam, kas lielā mērā izšķir novērtējumā izmantoto pieeju izvēli. Latvijas politikas veidošanas vidē rezultātu izmantojums tiek skatīts kā no novērtējuma metodoloģiskā procesa atrauts process, kas ir situācijas (politiski ekonomiskā konteksta) ietekmēts, jo pirms novērtējuma nav korekti fiksēts visu iesaistīto grupu informatīvo vajadzību precizējums.

Lai gan pastāv vienots novērtējuma tiesiski normatīvais regulējums, nav pamata runāt par vienotu novērtējuma pētījuma praksi Latvijas valsts pārvaldē.

Pētnieku vidū pastāv teorētiskajās zināšanās un praktiskajā pieredzē balstītas zināšanas par novērtējumu veidiem. Zināšanu līmenis ir diferencēts. Visi pētnieki tās apguvuši individuālās pašizglītības un/vai tālākizglītības ietvaros, kā arī ilgstošas novērtēšanas un novērtējuma pētījumu veikšanas praksē.

Ministru zināšanas gan par novērtējuma veidiem, gan par novērtējuma piemērošanas gadījumiem ir ļoti diferencētas: informanti apliecina gan augsti profesionālu izpratni par novērtējumu paņēmieni daudzveidību, gan galēju neorientēšanos novērtējuma paņēmieni klasifikācijas terminoloģijā, tāpat absolūti atšķirīgas ir interpretācijas par novērtēšanas jēgu un nozīmi.

II. Visas novērtējumā un novērtējuma pētījumā iesaistītās grupas – Valsts kancelejas darbinieki, LR ministriju darbinieki, pētnieki un ministri – atšķirīgi raksturo novērtējuma būtību un mērķus.

- Valsts kancelejas darbinieki akcentē novērtējumu kā politikas plānošanas sistēmas elementu un, izejot no tā, vērtē novērtējuma mērķus un funkcijas.
- LR ministriju darbinieku viedokļi ir diferencēti, taču kopējais ir priekšstats, ka novērtējums ir informatīvi atbalstošs politikas dokumenta tiesību akta vai cita lēmuma sagatavošanā, tātad tā galvenā funkcija ir izzinošā funkcija.
- Pētnieku viedokļi jautājumā par novērtējuma būtību nav viendabīgi, taču tie nav arī savstarpēji izslēdzoši. Par dominējošu var uzskatīt pētnieku viedokli, ka novērtējuma pētījuma galvenais mērķis ir atbildēt uz novērtējuma pasūtītāja definētajiem pētāmajiem jautājumiem.
- Ministru vidū dominē priekšstats, ka novērtējums ir ierēdņu sagatavota lēmumu projektu pavadoša informācija, kura bieži neatbilst lēmuma pieņemšanas kontekstam.

Apkopojot informantu priekšstatus par novērtējuma pētījuma būtības izpratni, var izdarīt secinājumu, ka priekšstats par novērtējuma un novērtējuma pētījuma metodoloģiskajiem pamatprincipiem ir cieši integrēts priekšstats par politikas plānošanas sistēmas darbības mērķiem un atspoguļo E. Guba un I. Linkolnas definētās novērtējuma 1., 2., un 3. paaudzes pazīmju dažādas kombinācijas, kur 1. paaudzes novērtējums tiek saistīts ar mērījumu un testēšanu; 2. paaudzes laikā novērtētāji apraksta novērtējuma priekšmeta vājās un stiprās puses; 3. paaudzes novērtētāji orientēti uz rezultātu novērtējumu un tam piemērotu metožu attīstību; 4. paaudzes novērtētāji mijiedarbībā ar ietekmētajām un iesaistītajām pusēm definē kopīgi redīgēto un iztirzāto problēmu un kopīgi meklē risinājumu. 4. paaudzes novērtējuma pazīmes praktiski nav identificējamās informantu priekšstats par novērtējuma būtību.

Visas informantu grupas, raksturojot novērtējuma procesu, atzīst, ka novērtējums īsteno izzinošo, kontroles, dialoga un lēmuma leģitimizācijas funkciju. Informantu viedokļi par katras funkcijas īpatsvaru novērtējuma raksturojumā ir dažādi:

- Valsts kancelejas informantu grupa par raksturīgākajām novērtējuma funkcijām uzskata izzinošo un dialoga funkciju;
- ministriju informantu viedokļi ir izteikti diferencēti, nevar konstatēt vienotu izpratnes tendenci;
- pētnieki par būtiskāko novērtējuma funkciju uzskata izzinošo;
- ministri par būtiskāko novērtējuma funkciju uzskata izzinošo un leģitimizējošo.

Īpašu skatījumu visās informantu grupās iegūst novērtējuma leģitimizējošā funkcija, jo visu grupu informanti norāda uz Latvijas politikas veidošanas videi raksturīgo praksi spekulatīvi izmantot novērtējuma atziņas politiski vēlamā lēmuma leģitimizēšanai; novērtējums faktiski nekalpo par argumentējošu pamatojumu optimālākā lēmuma alternatīvas izvēlei. Tātad novērtējums un tā rezultāti, viņuprāt, izriet no apriori politiski akceptētā lēmuma, nevis otrādi – politisks lēmums ir novērtējuma darbību loģisks turpinājums. Šāds skatījums un situācijas raksturojums rada priekšnoteikumus novērtējuma kā manipulatīva un dažādi interpretējama informācijas kopuma uztverei, kas samazina visu iesaistīto grupu uzticēšanos novērtējuma nozīmei.

Gan vienas informantu grupas ietvaros, gan starpgrupu salīdzinājumā pastāv izteikti atšķirīga izpratne par novērtējuma pētījuma būtību un tā mērķiem. Arī novērtējuma un novērtējuma pētījuma funkciju izpausme tiek interpretēta atšķirīgi, starpgrupu līmenī konstatēti pat savstarpēji izslēdzoši izteikumi.

III. Informanti kā būtiskākos identificē sekojošus novērtējuma īstenojuma priekšnosacījumus:

- 1) novērtējums tiek ieplānots savlaicīgi un tam tiek atvēlēts pietiekams laika daudzums;
- 2) novērtējumam tiek ieplānoti finanšu resursi, kas ir pietiekami nepieciešamā datu daudzuma iegūšanai;
- 3) gan ministriju darbinieki, gan pētnieki labi pārzina novērtējuma vajadzībām nepieciešamās datu vākšanas metodes;
- 4) pastāv loģiska atbilstība starp politikas plānošanas dokumentiem un valsts budžetu;

- 5) pastāv atbilstība starp politikas plānošanas dokumentos formulētajiem darbības mērķiem/prioritātēm un lēmumu alternatīvu izvēli konkrētās rīcībpolitikas lēmumu pieņemšanas situācijās.

Priekšstati par novērtējuma pētījuma praktiska izmantojuma priekšnosacījumiem informantu grupās diferencējas atbilstoši izpratnei par novērtējuma mērķiem. Tā kā novērtējuma īstenošanā iesaistītās grupas katra ar novērtējumu saista atšķirīgu mērķu sasniegšanu, tad nepastāv vienots vai sistematizējams priekšstats par novērtējuma praktiskā izmantojuma priekšnosacījumiem. Visi minētie priekšnosacījumi ir fiksēti kā praksē (Latvijas politikas veidošanas vidē) atsevišķos gadījumos pastāvoši, tomēr biežāk tik norādīts uz šo priekšnosacījumu trūkumu. Dominējoša respondentu daļa norāda uz faktu, ka tikai izņēmuma gadījumos var runāt par 1., 3., 4., 5. priekšnoteikuma pastāvēšanu.

IV. Novērtējuma pētījuma praktiskās nozīmes jēdzieniskā izpratne informantu vidē nosaka arī priekšstatus par šī fenomena praktiskās nozīmes izpausmēm Latvijas politikas veidošanas vidē. Informantu priekšstati tika kategorizēti atbilstoši novērtējuma izmantošanas *instrumentālajai* izpratnei un novērtējuma praktiskās izmantošanas *apgaismojošajai* izpratnei.

Novērtējot dažādās novērtējuma praktiskās nozīmes izpratnes informantu grupās, var secināt, ka dominē informantu novērtējuma praktiskās izmantošanas koncepta izpratne. Tās pamatā ir priekšstats par novērtējuma *instrumentālu* izmantošanu, kurš ietver ideju par politikas novērtējumā izstrādātās lēmuma alternatīvas “iestrādi” jeb izmantošanu politiskajā lēmumā. Šīs izpratnes ietvaros tiek lietots jēdziens “labs novērtējums”, ar ko galvenokārt tiek saprasta rūpīgi izstrādāta argumentācija kādam lēmuma variantam. No izteikumu konteksta izriet, ka šāds novērtējuma izmantošanas izpratnes veids asociatīvi ir saistīts ar novērtējumu kā pareizā, neatkarīgā objektīvā viedokļa paudēju par kādu alternatīvu, kuru kādā konkrētā kontekstā var pieņemt vai nepieņemt politiskais lēmējs. Ja novērtējuma rezultātā attīstītā politiskā iniciatīva netiek izmantota politiskajos lēmumos, tad tiek konstatēts, ka novērtējumam nav praktiskas nozīmes.

Informanti, kuri jēdzienam “novērtējuma izmantošana” piešķir instrumentālu nozīmi, norāda gan uz gadījumiem, kad novērtējums gan tiek, gan netiek izmantots lēmumos. Tomēr šajos izteikumos dominē priekšstats, ka tikai specifiskos gadījumos novērtējums kvalificējas kā “izmantojams”, jo novērtējums ir iesaistīts politiskajos

procesos, kuri atstāj ļoti lielu ietekmi uz novērtējuma rezultātu interpretāciju, pielietojamību un to izmantošanu.

Novērtējuma praktiskās izmantošanas *apgaismojošā* izpratne ir retāk identificējama informantu izteikumos. Šī izpratne asociatīvi ir saistīta ar dažādiem ieguvumiem novērtējumā iesaistītajām grupām. Apgaismojošās izpratnes ietvaros dominē viedoklis, ka gan ierēdņu, gan politiķu grupai novērtējuma praktiskā nozīme reducējas uz informatīviem ieguvumiem, paverot iespēju iegūt plašāku, kompleksu skatījumu uz analizējamo problēmu. Šajā kontekstā tiek pievērsta uzmanība komunikatīvajai pieredzei, kas attīstās politikas veidošanas praksē situācijās, kad vienas un tās pašas problēmsituācijas risināšanā dažādas interešu grupas un politiskās partijas piedāvā atšķirīgu risinājumus. Šādos gadījumos novērtējuma pētījumam var būt īpaša loma komunikācijas uzturēšanā. Kā netipisks vērtējams visās informantu grupās tomēr sastopamais viedoklis, ka novērtējums iegūst savu praktisko nozīmi ilgākā laika posmā, kad politikas veidošanas gaitā tā argumentus piemēro problēmsituācijas dziļākai izpratnei dažādu problēmai relevantu politikas dokumentu sagatavošanā. Šāds skatījums vairāk atbilst novērtējuma rezultātu *apgaismojošās* izmantošanas pazīmēm. Tikai atsevišķas informantu pieredzes iespējams klasificēt kā atbilstošas *apgaismojošās* novērtējuma rezultātu praktiskās izmantošanas izpratnei (ar to saprotot situāciju, kad novērtējuma rezultātā pasūtītājs tiek “apgaismots” attiecībā pret konkrētu problēmas uzstādījumu, tātad tas tiek izskaidrots un tādējādi tiek ierosināti pārmaiņu procesi), kas ļauj novērtējumu interpretēt kā noteiktām vērtībām un prioritātēm atbilstošu problēmu risinošu darbību, nevis formāli definētu mērķu sasniegšanas procesu. Informantu izteikumos par novērtējuma praktisko nozīmi reti kā relevanta tēma aktualizējas “problēmas risinājuma meklējumi”/ “problēmas atrisinājuma modeļi”.

Novērtējumā un novērtējuma pētījumā iesaistīto aktoru atšķirīgie priekšstatī par novērtējuma aktivitāšu mērķiem, pastāvot novērtējuma instrumentālās izmantošanas izpratnei, šo grupu komunikācijā rada priekšnoteikumus novērtējuma nozīmes samazinājumam.

Informantu pieredze nevienā novērtējuma procesā iesaistītajā grupā neatspoguļo centienus attīstīt praksi, kad agrīni būtu identificēti un iesaistīti visās novērtējuma veikšanas fāzēs iespējamie novērtējuma rezultātu izmantotāji, lai tādējādi viņi kļūtu par novērtējuma līdzīstenotājiem.

Informantu pieredze nevienā novērtējuma procesā iesaistītajā grupā neatspoguļo centienus novērtējuma rezultātu izmantošanu izdalīt kā atsevišķu soli novērtējuma

loģiskajā struktūrā. Neviena no novērtējuma procesā iesaistītajām aktoru grupām neatspoguļo pieredzi, ka novērtējuma rezultāti jāpakļauj īpašiem analīzes paņēmieniem, kas rezultātos fiksēto informāciju adaptē optimālākai izmantošanai lēmumos.

Uz praktisku izmantojumu orientētu novērtējuma pieeja Latvijas politikas veidošanas vidē nav raksturīga. Praksē, īstenojot iekšējo novērtējumu, dominē uz vērtējumu orientēta pieeja, bet gadījumos, kad novērtējums tiek īstenots kā novērtējuma pētījums (novērtējuma pētījums kā ārpalpojums), – uz metodēm orientēta pieeja.

V. Novērtējuma pētījuma īstenojuma procesā iespējams identificēt atšķirīgus tajā iesaistīto aktoru rīcības tipus. Visu informantu grupu pieredzes un intervijās paustās ievirzes attiecībā uz rīcības pašnovērtējumu novērtējuma un /vai novērtējuma pētījuma praksēs apliecina, ka pastāv racionālas rīcības pazīmes. Informantu izteikumi kā **dominējošo** racionālās rīcības modeli novērtējuma īstenojumā ļauj identificēt **mērķracionālu rīcību**, bet kā ļoti **vāji izteiktas** un tikai atsevišķos novērtējuma rīcību segmentos konstatējamas – **komunikatīvās rīcības izpausmes**. Mērķracionālas rīcības stratēģijas izpausmes ir konstatējamas visu informantu grupu (Valsts kancelejas darbinieku, LR ministriju darbinieku, pētnieku un ministru) ievirzēs. Visu grupu aktori novērtējuma veikšanas procesā ir orientēti uz panākumiem un vērsti uz konkrēta mērķa sasniegšanu. Taču būtiska šo aktoru mērķracionalitātes pazīme ir fakts, ka katra aktoru grupa saredz novērtējuma pētījuma īstenojumā citu mērķi.

- Valsts kancelejas darbinieku vērtējumā dominējošais novērtējuma mērķis ir politikas plānošanas sistēmas uzlabošana.
- LR ministriju darbinieki galvenokārt saskata iespēju paplašināt informatīvo bāzi, kas ļautu radīt kvalitatīvu politikas dokumentu.
- Ministri galvenokārt cer iegūt argumentus lēmuma pieņemšanai.
- Pētnieku izpratnē dominējošo novērtējuma mērķis ir iegūt metodoloģiski un metodiski precīzus datus, lai atbildētu uz pētījuma pasūtījuma jautājumiem.

Tātad katrai grupai raksturīga specifiska mērķracionalitātes virzība, kas ietver arī šai racionalitātes formai specifisku rīcības koordinācijas mehānismu – panākumu egocentrisko kalkulējumu. Līdz ar to katra aktoru grupa kā panākumus novērtējuma veikšanā interpretē atšķirīgas novērtējuma darbību konsekvences.

Tikai atsevišķos gadījumos novērtējuma un novērtējuma pētījuma praksēs iespējams identificēt komunikatīvas jeb uz saprašanas orientētas rīcības stratēģijas

pazīmes. Tad visiem novērtējumā iesaistītajiem aktoriem ir vienojošs mērķis attiecībā uz novērtējumu, dominē orientācija uz starpsubjektīvu saprašanos.

VI. Novērtējumā iesaistīto aktoru grupu rīcības racionalitātes modelis ir saistīts ar novērtējuma praktiskas izmantošanas iespējām un izpausmēm. Uz praktisku izmantojumu orientētā novērtējuma pieeja paredz visu novērtējumā iesaistīto pušu intensīvu sadarbību visu novērtējuma pētījuma metodoloģisko soļu ietvaros, tostarp novērtējuma agrīnajās fāzēs īstenotu vienošanos par novērtējuma un/vai novērtējuma pētījuma praktiska izmantojuma formām un galveno novērtējuma izmantotāju identificēšanu. Šāda sadarbība (kas sekmētu novērtējuma praktisko izmantošanu) iespējama, pastāvot komunikatīvās rīcības modelim, kam raksturīga sociālās rīcības subjektu orientācija uz saprašanos un savstarpēju rīcības koordināciju ar “saprāšanās aktu”. Latvijas politikas veidošanas vidē novērtējuma pētījuma praksē iesaistīto aktoru dominējošais mērķracionalitātes rīcības modelis būtiski apgrūtina iespēju panākt vienotu priekšstatu par novērtējuma pētījuma praktisku izmantošanu, jo katra aktoru grupa uztur spēkā savu priekšstatu par panākumiem jeb sekmīgiem rīcības rezultātiem. Arī novērtējuma procedūra ne formāli, ne neformāli neietver debates/vienošanos par novērtējuma rezultātu izmantošanas modeļiem un izmantošanas subjektiem. Lai gan LR tiesību aktos un katra novērtējuma pētījuma iepirkuma tehniskajā specifikācijā normatīvi un formāli definēti novērtējuma mērķi, katras aktoru grupas ekspektācijas attiecībā uz novērtējuma praktisko nozīmi ir atšķirīgas. Šāda Latvijas politikas veidošanas vidē tipiska novērtējumā iesaistīto aktoru diferencēta **mērķracionālas rīcības stratēģija nav savietojama ar uz praktisku izmantojumu orientētu novērtējuma pieeju.** Pastāvot novērtējumā iesaistīto aktoru mērķracionālas rīcības tipa dominantei, pašreizējo novērtējuma pētījuma praktiskā izmantojuma praksi raksturo izteikta atkarība no situācijas (politiskā, ekonomiskā) konteksta, novērtējuma rezultāti var kļūt un kļūst par varas resursu ziņā nozīmīgāko aktoru – ministru – argumentācijas manipulācijas instrumentu.

Komunikatīvās rīcības (racionalitātes) stratēģija novērtējuma praksē iesaistīto aktoru sadarbībā ir uz praktisku izmantojumu orientētas novērtējuma pieejas attīstību sekmējošs faktors, taču tā nav tipiska pašreizējai politikas vērtēšanas praksei Latvijas politikas veidošanas vidē.

VII. Latvijas politikas veidošanas vidē šobrīd dominējošajai novērtējuma/novērtējuma pētījuma īstenojuma praksei tipiskais mērķracionālās rīcības stratēģijas modelis apdraud uzticību novērtējuma pētījumam un var negatīvi ietekmēt

politikas veidotāju interesi par šo lietišķo pētījumu veidu, samazinot sociālo pētījumu un zinātniskās argumentācijas izmantojumu Latvijas sociālo problēmu risinājumu identificēšanā. Uz praktisku izmantojumu vērsta novērtējumu pētījumu prakse kalpotu par organisku pamatojumu visu iesaistīto un šobrīd separāti darbojošos aktoru komunikatīvās rīcības stratēģijas attīstībai un uz savstarpēju sapratni vērstam dialogam, kas sekmētu konsensa meklējumus un to panākšanu politiskajos lēmumos. Novērtējuma pētījuma “apgaismojošās” izmantošanas izpratne un prakse var sekmēt ne tikai politikas dienas kārtībā nonākušo sociālo problēmu cēloņu vispusīgāku analīzi un objektīvāku, no politiskās konjunktūras brīvu, politisko risinājumu modeļu identificēšanu, bet arī veidot strukturālu ietvaru komunikācijai starp pētniekiem, politiski risināmās problēmas skartajām sabiedrības grupām, politikas plānotājiem un politiskajiem lēmējiem. Informantu ilustrētie minētās prakses (sk. *“apgaismojošās” izmantošanas prakse*) gadījumi liecina, ka iesaistīto aktoru sadarbības formāts novērtējuma pētījuma ietvaros mērķtiecīgi un racionāli sekmē kopīgas situācijas izpratnes attīstību un konstituē efektīvu sociālo problēmu risinājumu izstrādi un īstenošanu politikas veidošanā.

Ieteikumi, kā sekmēt novērtējuma pētījuma praktiskās nozīmes nostiprināšanos Latvijas politikas veidošanas vidē.

- Nostiprināt un konkretizēt politikas plānošanas dokumentu normatīvo raksturu un attīstīt pēctecīgu to sasaisti ar rīcībpolitikas un budžeta plānošanas lēmumiem, tādējādi palielinot gan politikas plānošanas dokumentu praktisko nozīmi kopumā, gan novērtējuma kā to zinātniski analītiskā pamatojuma specifisko nozīmi. Ieteikums attiecas uz plašākām Latvijas politikas veidošanas normatīvām un kultūras izmaiņām un norāda uz sistēmisku izmaiņu nepieciešamību, kas sekmētu arī novērtējuma/novērtējuma pētījuma statusa un praktiskās nozīmes maiņu.
- Attīstīt uz praktisku izmantojumu vērstu pieeju novērtējuma/novērtējuma pētījuma īstenošanā: pirmkārt, pirms novērtējuma pētniecisko aktivitāšu uzsākšanas, precizējot novērtējuma pamatojumu, tā vispārējo virzību/mērķi un nosacījumus; otrkārt, mērķtiecīgi un agrīni identificējot iespējamās novērtējuma rezultātu izmantotājus un iesaistot tos visās novērtējuma veikšanas fāzēs.
- Novērtējuma/novērtējuma pētījuma plānošanā novērtējuma rezultātu izmantošanu izdalīt kā atsevišķu soli novērtējuma procesa struktūrā. Attīstīt novērtējuma rezultātu analīzes paņēmienus, kas ļautu iegūtos datus un fiksēto informāciju adaptēt optimālākai izmantošanai lēmumos.

- Attīstīt komunikācijas un sadarbības formas starp visām novērtējuma procesā iesaistītajām aktoru grupām – valsts pārvaldē strādājošajiem, pētniekiem un politiķiem – novērtējuma procesa kontekstā, sekmējot kopēju izpratni par novērtējuma/novērtējuma pētījuma mērķiem sistēmiskā nozīmē un katrā konkrētā gadījumā.
- Precizēt novērtējuma vajadzībām pasūtīto pētījumu iepirkuma procedūru, paplašinot pasūtītāja un pētnieku savstarpējās sadarbības iespējas un sekmējot abu pušu savstarpējo izpratni par novērtējuma kontekstu un mērķiem.
- Sekmēt valsts pārvaldes darbinieku izpratni par novērtējuma pieeju daudzveidību un metodoloģiskajām īpatnībām uz praktisku izmantojumu vērsta novērtējuma gadījumā.
- Nostiprināt novērtējuma/novērtējuma pētījuma dialoga funkciju, sekmēt tā praktiskās nozīmes apgaismojošo izpratni. Attīstīt un akcentēt novērtējuma/novērtējuma pētījuma kā problēmas risinājuma meklējumu diskursu.

Pateicība

Pateicos savam Skolotājam Pēterim Laķim, kurš izgaismoja man aizraujošo pētniecības un zinātniskās izziņas ceļu.

Vislielākā pateicība promocijas darba zinātniskajai vadītājai asociētajai profesorei Ritmai Rungulei par profesionāli un cilvēciski bagātinošo, pacietīgo un stingro, bet vienmēr iedvesmojošo sadarbību, nesavtīgo dalīšanos profesionālajā pieredzē un sirds inteliģenci.

Ar visdziļāko cieņu pateicos promocijas darba recenzentiem *Dr. sc. soc.*, vadošajam pētniekam Vladislavam Volkovam, *Dr. sc. soc.*, prof. Brigitai Zepai, *Dr. phil.*, asoc. prof. Voldemāram Barisam par ieinteresētību un akadēmisko diskusiju sekmēšanu promocijas darba pētnieciskajā laukā.

No visas sirds pateicos Jurim Goldmanim par atbalstu darba tapšanā un promocijas darba literārās redakcijas veikšanu.

Pateicos visiem informantiem, kuri atrada laiku intervijai, dalījās savā pieredzē un sniedza būtisku ieguldījumu pētījuma problēmas izpratnē un tēmas izpētes attīstībā.

Pateicos Latvijas Kultūras akadēmijas Kultūras socioloģijas un menedžmenta apakšprogrammas 2. kursa studentiem par dziļo interviju transkripciju veikšanu.

Sirsnīgi pateicos saviem LKA un RSU kolēģiem par uzmundrinošo atbalstu promocijas darba tapšanas laikā, it īpaši Taņai Lācei un Signei Dobelniecei.

Pateicos Valdai, Ingai un Silvai!

Vismīļākais paldies manai ģimenei – manam neizsīkstošajam enerģijas avotam: meitiņām Laurai un Elīzai, kā arī mātai Gunai.

IZMANTOTĀS LITERATŪRAS SARAKSTS

Normatīvie akti un dokumenti

1. LR "Attīstības plānošanas sistēmas likums". *Latvijas Vēstnesis*, 23.05.2008., Nr. 80 (3864); 31.03.2010., Nr. 51/52 (4243/4244); 10.11.2010., Nr. 178 (4370); 29.12.2010., Nr. 205 (4397); 06.07.2011., 103 (4501).
2. LR MK noteikumi Nr. 300 "Ministru kabineta kārtības rullis". 16.04.2009., *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 58 (4044); 31.07.2009., Nr. 121 (4107); 26.02.2010., Nr. 33 (4225); 09.09.2011., Nr. 143 (4541).
3. LR MK noteikumi Nr. 830 "Nacionālās attīstības padomes nolikums". *Latvijas Vēstnesis*, 10.09.2010., Nr. 144 (4336); 11.03.2011., Nr. 40 (4438).
4. LR MK noteikumi Nr. 707 "Noteikumi par dokumentu izstrādāšanu valsts attīstības mērķu aizstāvēšanai starptautiskajās organizācijās, to saskaņošanas, apstiprināšanas un aktualizācijas kārtību". *Latvijas Vēstnesis*, 06.08.2010., Nr. 124 (4316).
5. LR MK noteikumi Nr. 1178 "Attīstības plānošanas dokumentu izstrādes un ietekmes izvērtēšanas noteikumi". *Latvijas Vēstnesis*, 13.11.2009., Nr. 181 (4167); 01.12.2009., Nr. 188 (4174).
6. LR MK noteikumi Nr. 979 "Rezultātu un rezultatīvo rādītāju sistēmas darbības kārtība". *Latvijas Vēstnesis*, 04.09.2009., Nr. 141 (4127).
7. LR MK noteikumi Nr. 970 "Sabiedrības līdzdalības kārtība attīstības plānošanas procesā". *Latvijas Vēstnesis*, 04.09.2009., Nr. 141 (4127).
8. LR MK noteikumi Nr. 96 "Kārtība, kādā izstrādā, saskaņo, apstiprina un aktualizē Latvijas Republikas nacionālās pozīcijas Eiropas Savienības jautājumos". *Latvijas Vēstnesis*, 06.02.2009., Nr. 21 (4007).
9. LR MK instrukcija Nr. 16 "Ministriju un citu centrālo valsts iestāžu rezultātu un to rezultatīvo rādītāju izstrādes un novērtēšanas metodika". *Latvijas Vēstnesis*, 24.11.2009., Nr. 184 (4170); 13.08.2010., Nr. 128 (4320).
10. LR MK instrukcija Nr. 19 "Tiesību akta projekta sākotnējās ietekmes izvērtēšanas kārtība". *Latvijas Vēstnesis*, 30.12.2009., Nr. 205 (4191); 28.12.2010., Nr. 204 (4396).

11. LR MK instrukcija Nr. 1 "Kārtība, kādā izstrādā un aktualizē institūcijas darbības stratēģiju un novērtē tās ieviešanu". *Latvijas Vēstnesis*, 07.01.2011., Nr. 4 (4402).
12. LR MK rīkojums Nr. 310 "Par koncepciju "Valsts institūciju pasūtīto pētījumu koordinācijas sistēma"". *Latvijas Vēstnesis*, 06.06.2008., Nr. 88 (3872); 08.05.2009., Nr. 71 (4057).

Literatūra un informācijas avoti

13. Acham K. Über einige Rationalitätskonzeptionen in den Sozialwissenschaften. In: H. Schnädelbach (Hrsg.). *Rationalität: Philosophische Beiträge*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1984.
14. Alkin M. C. *Evaluation roots : tracing theorists' views and influences*. Thousand Oaks [etc.]: Sage, 2004.
15. American Evaluation Association: Guiding Principles for Evaluators. SAGE Publications. *American Journal of Evaluation*. 2009. N 2. 30, pp. 121–122.
16. Atalay Z. Rationalization. The Blackwell Encyclopedia of Sociology. Vol. VIII. Malden, MA [etc.]: 2007.
17. Atteslander P., Cromm J. *Methoden der empirischen Sozialforschung*. 10., neu bearb. und erw. Aufl. Berlin; New York: Walter de Gruyter GmbH & Co, 2003.
18. Austin J. L. How to do things with words : the William James lectures delivered at Harvard University in 1955. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press, 1962.
19. Austin J. L. *Zur Theorie der Sprechakte*. 2. Aufl. Stuttgart: Reclam, 2002.
20. Babbie E. *The practice of social research*. 9th ed. Belmont, Calif. [etc.]: Wadsworth Thomson Learning, 2001.
21. Balzer L. *Wie werden Evaluationsprojekte erfolgreich? Ein integrierender theoretischer Ansatz und eine empirische Studie zum Evaluationsprozess*. Landau: Verl. Empirische Pädagogik, 2005.
22. Balzer L., Frey A., Nenniger P. Was ist und wie funktioniert Evaluation? *Empirische Pädagogik*. Nr. 13, S. 393–410.
23. Bauman Z. *Modernity and the Holocaust*. Ithaca, NY [etc.]: Cornell Univ. Press, 1989.
24. Baumgärtner P. Evaluation mediengestützten Lernens : Theorie – Logik – Modelle. In: Kindt, M. (Hrsg.). *Projektelevaluation in der Lehre : Multimedia an Hochschulen zeigt Profil(e)*. Münster; New York [u. a.]: Waxmann, 1999.

25. Berger P. L., Luckmann Th. *The Social Construction of Reality : A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Garden City, NY: Anchor Books, 1990.
26. Bortz J., Döring N. *Forschungsmethoden und evaluation für Human- und Sozialwissenschaftler*. 3., überarb. Aufl. Berlin: Springer, 2003.
27. Bortz J., Döring N. *Forschungsmethoden und evaluation : für Human- und Sozialwissenschaftler*. 4., überarb. Aufl. Berlin, Heidelberg: Springer Medizin Verlag Heidelberg, 2006.
28. Brinkbaumers K., Fihlers U. Miljardu pātaga (*Der Spiegel*). *Ir*, 2010, 28. okt.–3. nov.
29. Bryman A. *Social research methods*. 2. ed. Oxford [etc.]: Oxford University Press, 2011.
30. Campbell D. T., Stanley J. C. *Experimental and quasi-experimental designs for research*. Chicago: Rand MacNally, 1963.
31. Chelimsky E. (ed.). *Evaluation for the 21st century : a handbook*. Thousand Oaks [etc.]: Sage: 1997.
32. Chelimsky E. The coming transformation in evaluations. In: Chelimsky E. (ed.). *Evaluation for the 21st century : a handbook*. Thousand Oaks [etc.]: Sage, 1997.
33. Chen H.-T. *Theory-driven evaluation*. Newbury Park, Calif. [etc.]: Sage, 1990.
34. Cohen P. S. Rationalität. In: J. Speck (Hrsg.). *Handbuch Wissenschaftstheoretische Begriffe*. 3 Bd. Göttingen, 1980.
35. Cohen P. S. Rationalität. In: J. Speck (Hrsg.). *Handbuch Wissenschaftstheoretische Begriffe*. 3 Bd. Göttingen, 1980.
36. Coleman J. S. *Foundations of Social Theory*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press.
37. Cousins J. Bredley. (ed.). *Participatory evaluation in education : studies in evaluation use and organizational learning*. London [etc.]: Falmer, 1995.
38. Creswell J. W. *Qualitative inquire and research design*. 2nd ed. Thousand Oaks: Sage, 2007.
39. Creswell J. W. *Research design: : qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. 2nd ed. Thousand Oaks: Sage, 2003.
40. Cronbach L. *Designing Evaluations of Educational and Social Programs*. San Francisco: Jossey-Bass. 1982.
41. Cronbach L. J. *Educational psychology*. 2.ed. London Hart-Davis, 1963.

42. Cronbach L. J. *Designing evaluations of educational and social programs*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 1982.
43. Dillmann D. A. *Mail and internet surveys : the tailored design method*. 2nd ed. New York: John Wiley&Sons, 2000.
44. Dunn W. N. *The experimenting society: essays in honor of Donald T. Campbell*. New Brunswick, [N.J.]: Transaction Publishers, 1998, p. 35–68.
45. Eisner E. W. *The enlightened eye : qualitative inquiry and the enhancement of educational practice*. New York [etc.]: Macmillan Publ. [etc.], 1994.
46. European Commission. *MEANS Collection*. Vol. 1: *Evaluating socio-economic programmes – evaluation design and management*. Luxemburg: The European Unions Publisher, 1999.
47. Evaluation Theory, Models, and Applications, by Daniel L. Stufflebeam and Anthony J. Shinkfield. San Francisco: Jossey-Bass, 2007. *American Journal of Evaluation*. December 2007, p. 573–576.
48. Fassman H. Forschungspraktische Probleme der Evaluation von Programmen im Bereich der Rehabilitation. *Socialwissenschaften und Berufspraxis*. 2001. N 2 (24).
49. Fetterman D. M. (ed). *Speaking the language of power : communication, collaboration, and advocacy (translating ethnography into action)*. Washington, D.C [etc.]: Falmer Press, 1993.
50. Fetterman D. M. *Foundations of empowerment evaluation*. Thousand Oaks, Calif.; London: Sage, 2001.
51. Fetterman D. M., Kaftarian S. J., Wandersman A. (ed.). *Empowerment evaluation principles in practice*. New York : Guilford Press, 2005.
52. Flick U. *Qualitative Forschung : ein Handbuch*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt-Taschenbuch-Verl.: 2000.
53. Friedrichs J. *Methoden empirischer Sozialforschung*. Westdeutscher Verlag GmbH, Opladen, 1990.
54. Gibbs G. *Analyzing qualitative data*. London: Sage, 2007.
55. Gray David E. *Doing Research in the real World*. London; Thousand Oaks; New Delhi: Sage, 2004.
56. Grobel-Steinbeach E. Jürgen Habermas: Theorie des kommunikativen Handelns. In: *Hauptwerk der Philosophie. 20. Jahrhundert*. Stuttgart: Reclam Interpretationen, 1992.

57. Guba E. G., Lincoln Y. S. *Effective evaluation : improving the usefulness of evaluation results through responsive and naturalistic approaches*. San Francisco [etc.]: Jossey-Bass Publ., 1981.
58. Guba E. G., Lincoln Y. S. *Fourth generation evaluation*. Newbury Park [etc.]: Sage, 1989.
59. Habermas J. Dialektik der Rationalisierung. In: *Die neue Unübersichtlichkeit*. Frankfurt a. Main: Suhrkamp, 1985.
60. Habermas J. *Nachmetaphysisches Denken. Philosophische Aufsätze*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1988.
61. Habermas J. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Bd. 1. Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung. 2. Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1997.
62. Hadley R. G., Mitchell L. K. *Counselling research and program evaluation*. Pacific Grove: Brooks/Cole Publishing Company, 1995.
63. Heckathorn D. Overview: The Paradoxical Relationship between Sociology and rational Choice. *The American Sociologist*. 28: 6.
64. Heckathorn D. D., Broadhead R. S. Rational Choice, Public Policy and AIDS. *Rationality and Society*. 8 (3). 1996, p.235–260.
65. Hellstern G.-M., Wollmann H. Reformexperimente, wissenschaftliche Begleitung und politische Realität. In: Hellstern G.-M. *Handbuch zur Evaluierungsforschung*. Bd. 1. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 1984, S. 61.
66. Hindess B. *Political choice and social structure. An Analysis of Actors, interests and Rationality*. Aldershot: Elgar, 1989.
67. Hoffe O. Sittlichkeit als Rationalität des Handelns? In: H. Schnädelbach (Hrsg.). *Rationalität: Philosophische Beiträge*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1984.
68. Hoffe O. *Sittlichkeit als Rationalität des Handelns? Rationalität*. Hrsg.von H. Schnadelbach. Frankfurt am Main: Suhrkamp. 1984.
69. Horkheimers M., Adorno T. *Apgaismības dialektika: filosofiski fragmenti* [tulkot. no vācu val. un zinātn. red. Ivars Ījabs]. Rīga: Laikmetīgās mākslas centrs, 2009.
70. House E. R., Howe K. R. *Values in evaluation and social research*. Thousand Oaks: Sage, 1999.
71. *Joint Comittee on Standards for Educational Evaluation & Sanders*. 2000.

72. Khandker S.R., Koolwal G.B., Samad H. A. *Handbook on Impact Evaluation. Quantitative Methods and Practices*. The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank: Washington. 2010.
73. Kirkpatrick D. L. *Evaluating training programs : the four levels*. 2. ed. San Francisco, Calif.: Berrett-Koehler,. 1998.
74. Kļaviņa S., Klapkalne U., Pētersone B. *Politikas ietekmes vērtēšana politikas veidošanas sistēmā*. Valsts kanceleja, 2005.
75. Knoblauch H. B. Wissen. In: *Handbuch Soziologie*. Hrsg. von N. Baur, H. Korte, M. Low, M. Schroer. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften / GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden, 2008.
76. Kroplis A., Rašcevska M. *Kvalitatīvās pētniecības metodes sociālajās zinātnēs*. Rīga: RaKa, 2004.
77. *Kommunikatives Handeln. Beiträge zu Jürgen Habermas "Theorie des kommunikativen Handelns"*. Hrsg. von A. Honneth und H. Joas. 2. Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1988.
78. König J. Wichtig und richtig! Aber: Ist nicht weniger mehr? Anmerkungen zu den Standards der Selbstevaluation. *Zeitschrift für Evaluation*. 2 (1).
79. Kromrey H. Evaluation in Wissenschaft und Gesellschaft. *Zeitschrift für Evaluation*. 2003. N. 2.
80. Kvale S., Brinkmann S. *Interviews. Learning the craft of Qualitative research Interviewing*. Thousand Oaks; London: Sage, 2009.
81. Lange E. Zur Entwicklung und Methodik der Evaluationsforschung in der Bundesrepublik Deutschland. *Zeitschrift für Soziologie*. 1983. H. 3, S. 253–270.
82. *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2008/2009: Atbildīgums*. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, 2009.
83. Lee B. Theories of evaluation. In: Stockmann, R. *Evaluationsforschung : Grundlagen und ausgewählte Forschungsfelder*. 2., überarb. und aktualisierte Aufl. Opladen: Leske + Budrich, 2004, S. 135–173.
84. Leviton L. C., Hughes E. F. Research on the utilization of evaluation : A review and synthesis. *Evaluation Review*. 5 (4), p. 525–548.
85. Liotārs Ž. F. *Postmodernais stāvoklis: pārskats par zināšanām*. Rīga: Laikmetīgās mākslas centrs. 2008.
86. Luhmann N. *Politische Soziologie*. Berlin: Suhrkamp, 2010.

87. Marcuse H. *Der eindimensionale Mensch. Studien zur Ideologie der fortgeschrittenen Industriegesellschaft*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH&Co. 6. Auflage. 2008. Pp 159–183.
88. Mertens D. M. *Research methods in education and psychology : integrating diversity with quantitative & qualitative approaches*. Thousand Oaks [etc.]: Sage, 1998.
89. O’Sullivan R. G. *Practicing evaluation : a collaborative approach*. Thousand Oaks: Sage, 2004.
90. O’Sullivan R. G., D’Agostino A. Promoting evaluation through collaboration. *Evaluation*, 8 (3), p. 372–387. Oakes G. Max Weber on Value Rationality and Value Spheres. Critical Remarks. *Journal of Classical Sociology*. March 2003 vol. 3, no. 1. 27–45.
91. Oppenheim A. N. *Questionnaire design, interviewing and attitude measurement*. London; New York: [etc.]: Pinter, 1992.
92. *Oxford Dictionary of Sociology*. Ed. by G. Marshall. Oxford .. [etc.]: Oxford University Press, 1994.
93. Ozoliņa Ž. “Pasūtījuma zinātne” un tās pārvaldība. Grām.: *Laba pārvaldība*. Ž. Ozoliņas un I. Reinholdes redakcijā. Rīga: Zinātne, 2009, 81.–82. lpp.
94. Patton M. Q. *Qualitative research & evaluation methods*. 2nd ed. Newbury Park: Sage: 1990.
95. Patton M. Q. *Qualitative research & evaluation methods*. 3rd ed. Newbury Park: Sage, 2002.
96. Patton M. Q. *Utilization-focused evaluation : the new century text*. 3. ed. Thousand Oaks: Sage, 1977.
97. Patton M. Q. *Utilization-focused evaluation*. 4. ed. Thousand Oaks: Sage, 2008.
98. Patton M. Q. *Utilization-focused evaluation*. Beverly Hills: Sage, 1978.
99. *Politikas instrumentu uzlabošana ar ietekmes novērtējumu*. ESAO, SIGMA ziņotājs Nr. 31. Izd. latv. val. sadarbībā ar ANO Attīstības programmas atbalstu un sadarbībā ar Valsts kancelejas Politikas koordinācijas departamentu projekta „Politikas ietekmes vērtēšanas sistēmas attīstība” ietvaros.
100. Power M. *The audit society: rituals of verification*. New York: Oxford Univ. Press, 1999.
101. Ritzer G. *The McDonaldization of Society*. Thousand Oaks, Califio: Pine Forge Press, 1996.

102. Ritzer G., Goodman D. J. *Modern sociological theory*. Boston [etc]: The McGraw-Hill, 2004. Appendix A 15.
103. Ritzi C., Schaal G. S. Politische Führung in der "Postdemokratie". *Aus Politik und Zeitgeschichte (APuZ)*, 2010.
104. Rossi P. H., Freeman H. E., Lipsey M. W. *Evaluation : a systematic approach*. 7th ed. Thousand Oaks, CA [etc.]: Sage, 2004.
105. Rossi P. H., Freeman H. E., Lipsey M. W. *Evaluation : a systematic approach*. 4th ed. Newbury Park: Sage, 1989.
106. Rossi P. H., Freeman H. E., Wright S. R. *Evaluation: A Systematic Approach*. Beverly Hills, Calif.: Sage, 1979.
107. Rossi P., Freeman H., Hoffmann G. *Programm-Evaluation : Einführung in die Methoden angewandter Sozialforschung*. Stuttgart: Enke, 1988.
108. Rossi P., Freeman H., Hoffmann G. *Programm-Evaluation : Einführung in die Methoden angewandter Sozialforschung*. Stuttgart: Enke, 1988.
109. Schnädelbach H. Einleitung. In: H. Schnädelbach (Hrsg.). *Rationalität: Philosophische Beiträge*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1984.
110. Schuler Ph. *Rationalität und Organisation – ein Vergleich zwischen Max Weber und Niklas Luhman*. München: GRIN Verlag GmbH, 2007.
111. Schwarz Chr. *Evaluation als modernes Ritual : zur Ambivalenz gesellschaftlicher Rationalisierung am Beispiel virtueller Universitätsprojekte*. Hamburg; Münster: Lit, 2006.
112. Schwarz Chr. *Evaluation als modernes Ritual: zur Ambivalenz gesellschaftlicher Rationalisierung am Beispiel virtueller Universitätsprojekte*. Hamburg; Münster: Lit, 2006.
113. Scott J. *Social Theory: Central Issues in Sociology*. London [etc.]: Sage, 2006.
114. Scriven M. *Evaluation : a study guide for educational administrators*. Fort Lauderdale, Fla.: National Ed. D. Program for Educational Leaders, Nova University, [1974].
115. Scriven M. *The logic of evaluation*. Inverness, Calif.: EdgePress, 1981.
116. Shadish W. R., Cook T. D., Leviton L. C. *Foundations of program evaluation : theories of practice*. Newbury Park [etc.]: Sage, 1991.
117. Stockmann R. *Evaluationsforschung : Grundlagen und ausgewählte Forschungsfelder*. 3. Aufl. Münster [etc.]: Waxmann, 2006.

118. Stockmann R. *Evaluationsforschung : Grundlagen und ausgewählte Forschungsfelder*. 2., überarb. und aktualisierte Aufl. Opladen: Leske + Budrich, 2004.
119. Stufflebeam D. L., Madaus G. F., Kellaghan T. (ed.). *Evaluation models : viewpoints on educational and human services evaluation*. 2nd. ed. Boston [etc.]: Kluwer, 2000.
120. Suchman E. A. *Evaluative research : principles and practice in public service & social action programs*. New York: Russell Sage Foundation, 1967.
121. *The Sage dictionary of social research methods*. Compiled and edited by V. Jupp. London [etc.]: Sage, 2006.
122. Thonhauser J., Patry J.-L. (Hrsg.). *Evaluation im Bildungsbereich : Wissenschaft und Praxis im Dialog*. Mit Beitr. von Roland Albert. Innsbruck; Wien: Studien-Verl., 1999.
123. Tisenkopfs T. Socioloģijas veidošanās un attīstība kopš 20. gs. 60. gadiem. Grām.: *Socioloģija Latvijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2010.
124. Turnbull N. Introduction: Postmodernism and Rationality. *Revue Internationale de Philosophie*. 64, no. 251 (2010), 5–8.
125. Vēbers M. *Reliģijas socioloģija*. [Darbu izlase; no vācu val. tulk. Rihards Kūlis]. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2004.
126. Vedung E. Evaluation research and fundamental research. In: Stockmann R. *Evaluationsforschung: Grundlagen und ausgewählte Forschungsfelder*. 2., überarb. und aktualisierte Aufl. Opladen: Leske + Budrich, 2004.
127. Wallerstein I. The vanishing guarantees of rationality. *International Sociology*. March 1996, vol. 11, 17–25.
128. Walliman N. *Social research methods*. London; Thousand Oaks, Calif.: Sage, 2007.
129. Weber M. *Wirtschaft und Gesellschaft*. Hrsg.von J. Winckelmann. Köln, 1994.
130. Weimer D. L., Vining A. R. *Policy analysis: Concepts and practice*. 3. ed. Upper Saddle River, N.J.: Prentice Hall, 1999.
131. Weiss C. H. *Evaluatin – methods for studying programs and policies*. 2nd ed. Upper Saddle River: Prentice Hall, 1998.
132. Weiss C. H. Evaluation research in the political context : sixteen years and four administrations later. In: Laughlin, M. W. Mc, Phillips D. C. (ed.). *Evaluation and*

- education : at quarter century*. Chicago, Ill: National Society for the Study of Education; Distributed by the University of Chicago Press, 1991, pp 211–231.
133. Weiss C. H. *Evaluation-methods for studying programs and policies*. 2en end. Upper Saddle River, NJ [etc.]: Prentice Hall. 1998.
 134. Weiss C. H. Introduction. In: C. H. Weiss (Ed.). *Using social research in public policy making*. Lexington, Mass.: Lexington Books, 1977.
 135. Weiss C. H. Policy research in the context of diffuse decision making. *Journal of Higher Education*, 53.
 136. Weiss J. Rationalität als Kommunikabilität. Überlegungen zur Rolle von Rationalitätsunterstellungen in der Soziologie. In: W.M. Sprondel, C. Seyfarth (Hrsg.). *Max Weber und die Rationalisierung sozialen Handelns*. Stuttgart: Enke, 1981.
 137. Wesseler M. *Evaluation und Evaluationsforschung*. In: Tippelt R.; Hippel A. von (Hrsg.). *Handbuch Erwachsenenbildung/Weiterbildung*. 3., überarb. und erw. Aufl. Wiesbaden: VS, Verl. für Sozialwiss, 2009.
 138. Worthen B. R., Sanders J. R. *Educational evaluation : alternative approaches and practical guidelines*. New York [etc.]: Longman, 1987.
 139. Wottawa H. Qualitätsmanagement durch Zielvereinbarung. In C. Spiel (Hrsg.). *Evaluation universitärer Lehre – zwischen Qualitätsmanagement und Selbstzweck*. Münster: Waxmann. 2001, S. 650.
 140. Wottawa H., Thierau H. *Lehrbuch Evaluation*. 2. Aufl. Bern [u. a.]: Huber, 1998, S. 14.
 141. Zinnecker J., Stickelmann B., Müller E., Heinze T. (Hrsg.). *Die Praxis von Handlungsforschung : Berichte aus einem Schulprojekt*. München: Juventa, 1975.
 142. Ритцер Дж. *Современные социологические теории*. 5-е изд. Москва [и др.]: Питер, 2002, с. 104.

Elektroniski pieejamie informācijas avoti

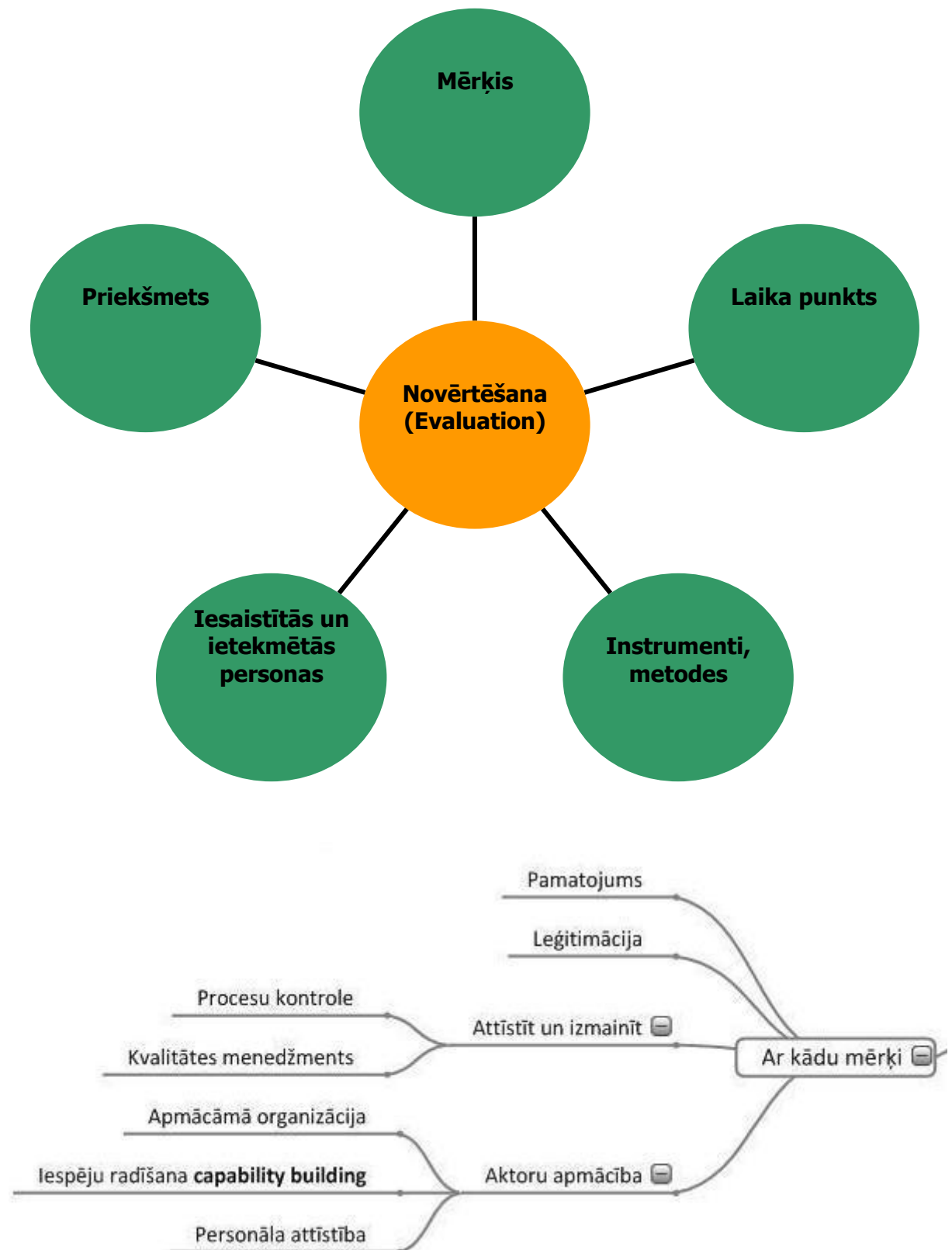
143. Akadēmiskā terminu datubāze *AkadTerm*. Pieejams:
<http://termini.lza.lv/term.php?term=stakeholder&list=&lang=EN>. Skat. 22.12.2010.
144. Chelimsky E. A. Clash of Cultures: Improving the “Fit” Between Evaluative Independence and the Political Requirements of a Democratic Society. *American Journal of Evaluation*. 2008. 29: 400 <http://aje.sagepub.com/content/29/4/400>. Die Hochschulrektorenkonferenz (HRK). Pieejams:

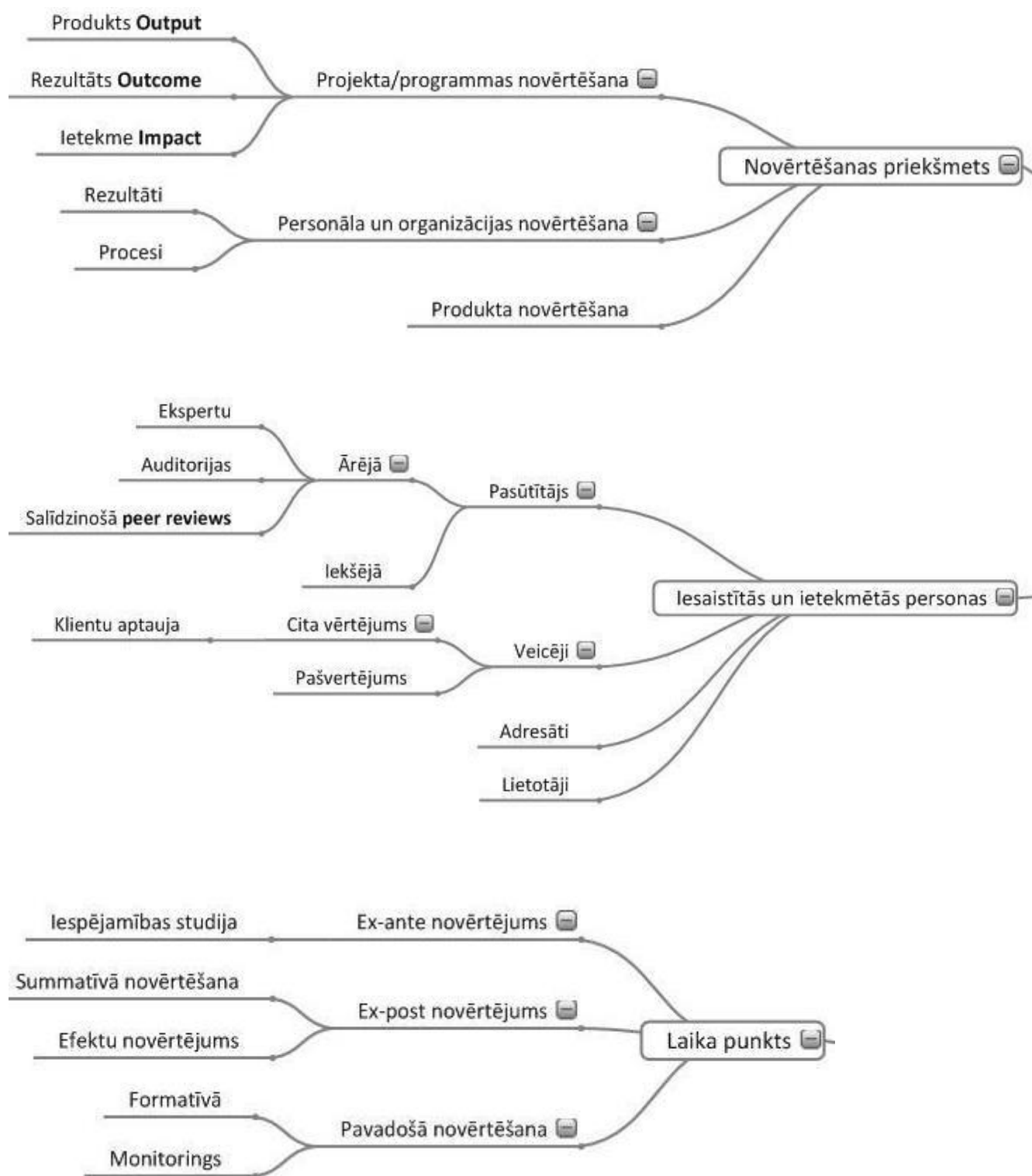
- http://www.hrk.de/de/download/dateien/06-2004_-_Evaluationsforschung_Ansatz_und_Methoden_-_Stockmann.pdf S.
145. Eidgenössische Technische Hochschule Zürich. *Online-Handbuch zur Evaluation von eLearning-Projekten und -Programmen*. Pieejams: http://www.evalguide.ethz.ch/eval_general/functions_of_evaluation. Skat. 12.12.2010.
146. *Fachbegriffe der Evaluation Überblick und Definitionen*. Pieejams: <http://www.proeval.com/downloads/Fachbegriffe-der-Evaluation.pdf>.
147. Gintis H. Rationality and common knowledge. *Rationality and Society*. 2010. 22: 259; P. 260. <http://rss.sagepub.com/content/22/3/259>
148. Heckathorn D. D., Broadhead R. S. Rational Choice, Public Policy and AIDS. *Rationality and Society*. 8 (3). 1996, p. 237, <http://www.respondentdrivensampling.org/reports/PolicyandHIVPrevention.pdf>
149. Hense J. *Textsammlung & Geschichte der Evaluation*. In: *evaluation.de – Evaluation und Qualitätssicherung im Bildungswesen*. Verfügbar unter <http://www.evaluation.de/taxonomy/page/and/116>.
150. Hense J. U. Selbstevaluation. Erfolgsfaktoren und Wirkungen eines Ansatzes zur selbstbestimmten Qualitätsentwicklung im schulischen Bereich. Frankfurt a. M.: Peter Lang, (2006). In: *Textsammlung & Geschichte der Evaluation*. *evaluation.de – Evaluation und Qualitätssicherung im Bildungswesen*. Pieejams: <http://www.evaluation.de/taxonomy/page/and/116,66>.
151. Kromrey H. Evaluation – ein vielsichtiges Konzept Begriff und Methodik von Evaluierung und Evaluationsforschung. Empfehlungen für die Praxis. 24 (2), 105–131. Pieejams: http://www.profkromrey.de/SuB_2001-2-kromrey.pdf.
152. LR Valsts kanceleja. Pētījumu un publikāciju datu bāze. Pieejams: <http://petijumi.mk.gov.lv/ui/>
153. Mermet L., Billé R., Leroy M. Concern-Focused Evaluation for Ambiguous and Conflicting Policies: An Approach From the Environmental Field. *American Journal of Evaluation*. 2010/31: 180 originally published online 11 may 2010 ; <http://aje.sagepub.com/content/31/2/180>.
154. Ruhr-Universität Bochum. Zusammenfassung verschiedener Texte zur Evaluationsforschung. Pieejams: <http://www.luebbert.net/uni/methoden/eval/index.php>.

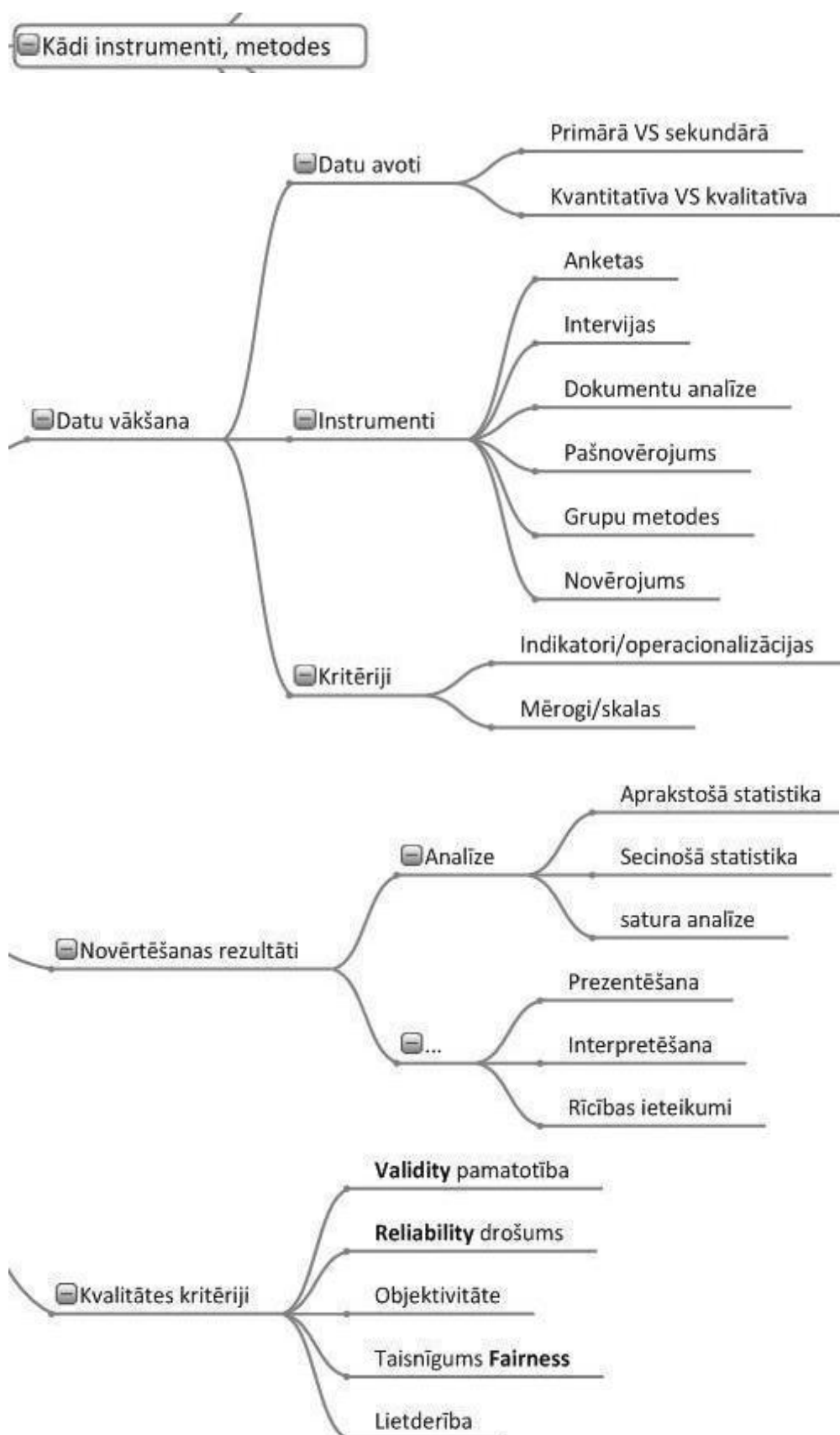
155. Stufflebeam D. The CIPP Model for Evaluation: An update, a review of the model's development, a checklist to guide implementation. 2003. Paper read at Oregon Program Evaluators Network Conference, at Portland, OR.
<http://www.wmich.edu/evalctr/pubs/CIPP-ModelOregon10-03.pdf>
156. Weesie J., Snijders C., Buske V. The Rationale of Rationality. *Rationality and Society*. 2009. 21 : 249. <http://rss.sagepub.com/content/21/2/249>
157. http://www.isa-sociology.org/congress2010/plenary_theme_2.htm
158. <http://www.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40176271&mode=mk&date=2010-05-25>
159. <http://www.mk.gov.lv/lv/aktuali/zinas/?page=20>
160. <http://www.businessballs.com/kirkpatricklearningevaluationmodel.htm>
161. <http://www.kirkpatrickpartners.com/OurPhilosophy/tabid/66/Default.aspx>
162. http://www.evalguide.ethz.ch/eval_general/functions_of_evaluation
163. <http://arhivs.db.lv/online/news.php?aid=26710>
164. <http://petijumi.mk.gov.lv/ui/DocumentContent.aspx?ID=2990>
165. <http://polsis.mk.gov.lv>
166. http://www.politika.lv/temas/politikas_process/3467/
167. http://europa.eu.int/eur-lex/lex/LexUriServ/site/en/com/2005/com2005_0097en01.pdf
168. <http://www.likumi.lv/doc.php?id=175748>
169. <http://www.worldbank.org/html/extdr/thematic.htm>
170. <http://www.undp.org/evaluation/>
171. http://www.ieo-imf.org/eval/complete/eval_05212008.html

PIELIKUMI

1. pielikums. Novērtējuma jēdzieni un veidi

Normatīvā akta projekta

Anotācija

I. Kādēļ normatīvais akts ir vajadzīgs	
1. Atsauce uz Deklarāciju par Ministru kabineta iecerēto darbību, politikas plānošanas dokumentu un citiem dokumentiem, kuros dots uzdevums izstrādāt normatīvā akta projektu.	
2. Pašreizējās situācijas raksturojums.	
3. Normatīvā akta projekta būtība.	
4. Cita informācija.	

II. Kāda var būt normatīvā akta ietekme uz sabiedrības un tautsaimniecības attīstību	
1. Vispārēja ietekme uz sabiedrības un tautsaimniecības pārmaiņām.	
2. Ekonomiskā ietekme: 2.1. makroekonomiskā vide; 2.2. preču un pakalpojumu ražošanas apjoms un kvalitāte; 2.3. cenas; 2.4. eksporta un importa apjoms; 2.5. konkurences apstākļi; 2.6. jauninājumi un pētījumi; 2.7. augstāka resursu izmantošanas efektivitāte.	
3. Ietekme uz uzņēmējdarbības vidi, administratīvajām procedūrām un administratīvo slogu komersantiem, pašnodarbinātajām personām, zemnieku un zvejnieku saimniecībām.	
4. Ietekme uz administratīvajām procedūrām un administratīvo slogu fiziskām personām.	
5. Sociālā ietekme: 5.1. sociālās situācijas izmaiņas; 5.2. nodarbinātība.	
6. Ietekme uz vidi:	

6.1. dabas resursu lietošana; 6.2. ietekme uz piesārņojošo vielu emisiju vidē; 6.3. darbības radītie atkritumi; 6.4. ķīmisko vielu produktu ražošana; 6.5. ietekme uz īpaši aizsargājamām sugām vai biotopiem; 6.6. ietekme uz īpaši aizsargājamām teritorijām; 6.7. cita veida piesārņojuma emisija vidē.	
7. Cita ietekme	

III. Kāda var būt normatīvā akta ietekme uz valsts budžetu un pašvaldību budžetiem				
	(tūkst. latu)			
Rādītāji	n-tais gads	Turpmākie trīs gadi		
		n+1	n+2	n+3
1	2	3	4	5
1. Izmaiņas budžeta ieņēmumos: 1.1. valsts pamatbudžets, tajā skaitā iestāžu ieņēmumi no maksas pakalpojumiem un citi pašu ieņēmumi; 1.2. speciālais budžets; 1.3. pašvaldību budžets.				
2. Izmaiņas budžeta izdevumos: 2.1. valsts pamatbudžets, tajā skaitā iestāžu ieņēmumi no maksas pakalpojumiem un citi pašu ieņēmumi; 2.2. speciālais budžets; 2.3. pašvaldību budžets.				
3. Finansiālā ietekme: 3.1. valsts pamatbudžets, tajā skaitā iestāžu ieņēmumi no maksas pakalpojumiem un citi pašu ieņēmumi; 3.2. speciālais budžets; 3.3. pašvaldību budžets.				
4. Prognozējamie kompensējošie pasākumi papildu izdevumu finansēšanai.				
5. Detalizēts ieņēmumu un izdevumu aprēķins (ja nepieciešams, detalizētu ieņēmumu un izdevumu				

aprēķinu var pievienot anotācijas pielikumā).	
6. Cita informācija.	

IV. Kāda var būt normatīvā akta ietekme uz spēkā esošo tiesību normu sistēmu	
1. Kādi normatīvie akti (likumi un Ministru kabineta noteikumi) papildus jāizdod un vai ir sagatavoti to projekti, to būtība, kā arī ministrija, kura ir atbildīga par tā sagatavošanu. Par Ministru kabineta noteikumiem (arī tiem, kuru izdošana ir paredzēta izstrādātajā likumprojektā) - norāda to izdošanas mērķi un galvenos satura punktus, kā arī termiņu, kādā paredzēts šos noteikumus izstrādāt.	
2. Cita informācija.	

V. Kādām Latvijas starptautiskajām saistībām atbilst normatīvais akts	
1. Saistības pret Eiropas Savienību.	
2. Saistības pret citām valstīm un starptautiskajām institūcijām un organizācijām.	
3. Saistības, kas izriet no Latvijai saistošajiem divpusējiem un daudzpusējiem starptautiskajiem līgumiem.	

4. Atbilstības izvērtējums		
1. tabula		
Attiecīgo Eiropas Savienības tiesību aktu veids (piemēram, Eiropas Kopienas dibināšanas līgums, direktīva, regula, lēmums, vadlīnijas, rekomendācijas), nosaukums, datums un numurs, kuru prasības tiek pārņemtas vai ieviestas ar normatīvo aktu		
2. tabula		
Eiropas Savienības tiesību akts un attiecīgā panta Nr. (uzskaitot katru direktīvas vienību - pantu, daļu, punktu, apakšpunktu).	Latvijas normatīvā akta projekta norma, kas pārņem katru šīs tabulas 1. ailē norādīto direktīvas vienību (uzskaitot visu normatīvā akta	Komentāri

	projekta vienību Nr.).	
5. Saistības sniegt paziņojumu Eiropas Savienības institūcijām atbilstoši normatīvajiem aktiem, kas regulē informācijas sniegšanu par tehnisko noteikumu, valsts atbalsta sniegšanas un finanšu noteikumu projektiem.		
6. Cita informācija.		

VI. Kādas konsultācijas notikušas, sagatavojot normatīvā akta projektu	
1. Ar kurām pilsoniskās sabiedrības un sociālo partneru organizācijām un citām iesaistītajām institūcijām konsultācijas ir notikušas.	
2. Kāda ir šo pilsoniskās sabiedrības un sociālo partneru organizāciju un citu iesaistīto institūciju pozīcija (atbalsta, iestrādāti to iesniegtie priekšlikumi, mainīts formulējums to interesēs, neatbalsta).	
3. Kāds konsultāciju veids un sabiedrības informēšanas pasākumi ir izmantoti.	
4. Konsultācijas ar ekspertiem.	
5. Cita informācija.	

VII. Kā tiks nodrošināta normatīvā akta izpilde	
1. Kā tiks nodrošināta normatīvā akta izpilde no valsts un pašvaldību puses - vai tiek radītas jaunas valsts institūcijas vai paplašinātas esošo institūciju funkcijas.	
2. Kā sabiedrība tiks informēta par normatīvā akta ieviešanu.	
3. Kā indivīds var aizstāvēt savas tiesības, ja normatīvais akts viņu ierobežo.	
4. Cita informācija.	

„Attīstības plānošanas sistēmas likumam” atbilstošie tiesību akti

Nr.p.k.	Tiesību akta tips	Tiesību akts	Izd. laiks
1.	Ministru kabineta noteikumi	MK noteikumi Nr.830 "Nacionālās attīstības padomes nolikums" (<i>Latvijas Vēstnesis</i> , 144 (4336), 10.09.2010.	07.09.2010.
2.	Ministru kabineta noteikumi	MK noteikumi Nr.707 "Noteikumi par dokumentu izstrādāšanu valsts attīstības mērķu aizstāvēšanai starptautiskajās organizācijās, to saskaņošanas, apstiprināšanas un aktualizācijas kārtību" (<i>Latvijas Vēstnesis</i> , 124 (4316), 06.08.2010.)	03.08.2010.
3.	Ministru kabineta noteikumi	MK noteikumi Nr.1178 "Attīstības plānošanas dokumentu izstrādes un ietekmes izvērtēšanas noteikumi" (<i>Latvijas Vēstnesis</i> , 181 (4167), 13.11.2009.)	13.10.2009.
4.	Ministru kabineta noteikumi	MK noteikumi Nr.979 "Rezultātu un rezultatīvo rādītāju sistēmas darbības kārtība" (<i>Latvijas Vēstnesis</i> , 141 (4127), 04.09.2009.)	01.09.2009.
5.	Ministru kabineta noteikumi	MK noteikumi Nr.970 "Sabiedrības līdzdalības kārtība attīstības plānošanas procesā" (<i>Latvijas Vēstnesis</i> , 141 (4127), 04.09.2009.)	25.08.2009.
6.	Ministru kabineta noteikumi	MK noteikumi Nr.300 "Ministru kabineta kārtības rullis”	07.04.2009.
7.	Ministru kabineta noteikumi	MK noteikumi Nr.96 "Kārtība, kādā izstrādā, saskaņo, apstiprina un aktualizē Latvijas Republikas nacionālās pozīcijas Eiropas Savienības jautājumos" (<i>Latvijas Vēstnesis</i> , 21 (4007), 06.02.2009.	03.02.2009.
8.	Ministru kabineta instrukcija	MK instrukcija Nr.16 "Ministriju un citu centrālo valsts iestāžu rezultātu un to rezultatīvo rādītāju izstrādes un novērtēšanas metodika" (<i>Latvijas Vēstnesis</i> , 184 (4170), 24.11.2009.) [stājas spēkā 25.11.2009.] ar grozījumiem: 10.08.2010. MK instrukcija Nr.11 ("LV", 128 (4320), 13.08.2010.) [stājas spēkā ar 14.08.2010.]	7.11.2009.
9.	Ministru kabineta instrukcija	MK instrukcija Nr.19 "Tiesību akta projekta sākotnējās ietekmes izvērtēšanas kārtība" (<i>Latvijas Vēstnesis</i> , 205 (4191), 30.12.2009.) [stājas spēkā 01.01.2010.] ar grozījumiem: 04.01.2011. MK instrukcija Nr.1 "Kārtība, kādā izstrādā un aktualizē institūcijas darbības stratēģiju un novērtē tās ieviešanu" (<i>Latvijas Vēstnesis</i> , 4 (4402), 07.01.2011.) [stājas spēkā 08.01.2011.]	15.12.2009.
10.	Ministru kabineta rīkojums (pastarpināta saistība ar likumu)	MK rīkojums Nr.310 "Par koncepciju "Valsts institūciju pasūtīto pētījumu koordinācijas sistēma"" (<i>Latvijas Vēstnesis</i> ", 88 (3872), 06.06.2008.) [stājas spēkā 04.06.2008.] ar grozījumiem: 06.05.2009. MK rīkojums Nr.285 ("LV", 71 (4057), 08.05.2009.) [stājas spēkā ar 06.05.2009.]	04.06.2008.

Promocijas darba empīriskā pētījuma pētnieciskie jautājumi

- I. Kādas prasības novērtējuma īstenojumam reglamentē Latvijas normatīvie dokumenti?
Kādi novērtējuma pētījuma veidi tiek piemēroti Latvijas politikas veidošanas vidē aktuālajā politikas veidošanas situācijā?
- II. Kā Latvijas politikas veidošanā un novērtējuma īstenošanā iesaistītās personas raksturo un izprot novērtējuma pētījuma būtību, mērķus un funkcijas? Kā tiek raksturotas novērtējuma pētījuma izziņas, kontroles, dialoga un leģitimitātes funkcijas izpausmes Latvijas politikas veidošanas kontekstā?
- III. Kādi ir novērtējuma pētījuma īstenojuma priekšnosacījumi Latvijas politikas veidošanas vidē?
- IV. Ko novērtējumā un novērtējuma pētījumā iesaistītās personas saprot ar novērtējuma pētījuma praktisko nozīmi? Vai ir konstatējamas novērtējuma pētījuma instrumentālās un apgaismojošās praktiskās nozīmes interpretācijas?
- V. Kādas sociālās rīcības racionalitātes formas uzrāda un apliecina novērtējuma pētījuma īstenojuma prakse? Vai Latvijas politikas veidošanas vidē novērtējuma un novērtējuma pētījuma īstenojuma kontekstā ir konstatējamas aktoru mērķracionāls un komunikatīvs sociālās rīcības modelis? Kā tas/tie izpaužas?
- VI. Vai un kā novērtējuma pētījuma īstenojumā piemērotās sociālās rīcības racionalitātes modelis Latvijas politikas veidošanas vidē ir saistīts ar novērtējuma praktiskās izmantošanas vai neizmantošanas konkrētām izpausmēm?

Dziļās intervijas vadlīnijas (atslēgas jautājumi)

Ievads	1. Iepazīstināšana ar intervētāju, dziļās intervijas mērķiem 2. Informācija par sarunas gaitu, konfidencialitāti, pētījuma datu izmantošanas kārtību.
1. Informanta profesionālā pieredze un ietekmes novērtējuma kompetences	1.Lūdzu īsi raksturojiet kā Jūs savā līdzšinējā profesionālajā darbībā esat bijis saistīts ar politikas, politikas dokumentu novērtējuma/ietekmes novērtējuma darbībām? 2.Kāds ir bijis Jūsu iesaistes veids? Kāda tipa novērtējuma veikšanā esiet bijis/esiet pašreiz iesaistīts: sākotnējā (<i>ex-ante</i>), starpposma, gala ietekmes novērtējumā (<i>ex-post</i>)? (<i>Nosaukt tikai tad, ja respondents pats nemin šos novērtējuma veidus</i>) 3.Pie kāda tipa politikas plānošanas dokumentiem esat strādājis (pamatnostādnes, programma, koncepcija vai citiem dokumentiem), kur to izstrādes vai ieviešanas stadijā tikusi piemērota politikas vērtēšana? 4.Ar kādām grūtībām esat sastapies šajā procesā?
2. Izpratne par novērtējuma tiptiem, priekšstatu un zināšanas par katra novērtējuma veida procedūras un metodiskajiem raksturojumiem	1. Raksturojiet, lūdzu, precīzāk savu priekšstatu par katru Jums zināmo novērtējuma veidu! (<i>Informants runā par tiem novērtējuma veidiem, kas viņam zināmi</i>) • Sākotnējais (<i>ex-ante</i>) novērtējums. • Starpposma novērtējums. • Gala ietekmes novērtējums (<i>ex-post</i>). • Cits (<i>ja informants nosauc citu novērtējuma modeli, piem. ES politiku un programmu novērtēšanas elementu</i>). 2.Kādu politikas plānošanas vai citu dokumentu sagatavošanā šos novērtējuma elementus izmanto? 3.Pastāstiet, lūdzu, kas, Jūsaprāt, visvairāk raksturo <i>ex-ante</i> novērtējuma procedūru? Kādos gadījumos un kā to izmanto? 4.Pastāstiet, lūdzu, kas, Jūsaprāt, visvairāk raksturo starpposma novērtējuma procedūru? Kādos gadījumos un kā to izmanto? 5.Pastāstiet, lūdzu, kas, Jūsaprāt, visvairāk raksturo <i>ex-post</i> novērtējuma procedūru? Kādos gadījumos un kā to izmanto? 6.Kādus citus novērtējuma veidus esiet iepazinis savā profesionālās darbības praksē? Lūdzu, raksturojiet tos .

3. ESA Political Sociology panels (Geneva 7th to 10th September 2011).	1. Īsi raksturojiet, kādi ir Jūsu un, cik Jums zināms, Jūsu kolēģu praksē izmantotie/ neizmantoti novērtējuma veidi? Kādi ir pēdējie trīs gadījumi, kur Jūs amata kompetenču ietvaros esiet bijis saistīts ar novērtējuma veikšanu? Vai šis novērtējums tika veikts kā „iekšējs” novērtējums vai tika īstenots “ārējais” jeb pasūtījuma novērtējums? 2. Kādas problēmas raksturīgas katra novērtējuma veida piemērošanai? Kas tās, Jūsaprāt, rada? Kā tās varētu atrisināt? 3. Kuri novērtējuma veidi, Jūsaprāt, pilda savas funkcijas, kuri nē? 4. Vai un, ja jā, tad kā novērtējuma izmantošanu ietekmē politikas veidošanas konteksts: tai skaitā politiskais, ekonomiskais u. c? 5. Vai un kā politikas veidošana krīzes apstākļos ietekmē novērtējuma izmantošanu?
4. Priekšstatī par sekmīga ietekmes novērtējuma īstenošanas priekšnosacījumiem	1. Kas, Jūsaprāt, ir galvenie sekmīga politikas novērtējuma īstenošanas priekšnosacījumi? 2. Kāda nozīme tā īstenošanā ir sekojošiem faktoriem? Raksturojiet šo faktoru nodrošinājumu reālajā politikas vērtēšanas praksē! • Pietiekami finanšu resursi. • Pietiekami laika resursi. • Pietiekami cilvēkresursi. • Atbildīgo ierēdņu/politiķu/pētnieku izpratne par novērtējuma jēgu un pamatprincipiem. • Atbildīgo ierēdņu zināšanas un prasmes par novērtējuma procedūru un metodēm/citām ar novērtējumu saistītām zināšanām un prasmēm. • Novērtējuma rezultātu izmantošana politikas veidošanā. 3. Kas, Jūsaprāt, varētu sekmēt novērtējuma izmantošanu Jūsu profesionālās darbības ietvaros?
Priekšstatī par novērtējuma praktisko izmantošanu	Vai, Jūsaprāt, novērtējuma pētnieciskie rezultāti tiek kaut kādā veidā izmantoti politikas veidošanā? Ja jā, tad kā tas izpaužas?

Promocijas darba empīriskā pētījuma izlasē iekļauto informantu saraksts**Valsts kancelejas darbinieki**

	Valsts pārvaldes institūcija	Vārds, uzvārds	Amats	Intervijas norises laiks
1.	Valsts kanceleja	Baiba Pētersone	Valsts kancelejas direktores vietniece valsts pārvaldes attīstības un politikas koordinācijas lietās	Intervija notika Valsts kancelejā
2.	Valsts kanceleja, Politikas koordinācijas departaments	Zanda Ozola	konsultante	Intervija notika Valsts kancelejā
3.	Valsts kanceleja, Politikas koordinācijas departaments	Jānis Andžāns	konsultants	Intervija notika Valsts kancelejā

Valsts pārvaldes darbinieki, kuru kompetencē ir politikas plānošanas un novērtēšanas jautājumi (ministriju darbinieki)

	LR ministrija	Vārds, uzvārds	Amats	Intervijas norises laiks
4.	Aizsardzības ministrija	Arnis Šnore	Aizsardzības plānošanas nodaļa, nodaļas vadītājs	NOTIKA Aizsardzības ministrijā
5.	Ārlietu ministrija	Daiga Krieva	Plānošanas grupas padomniece	NOTIKA Ārlietu ministrijā
6.	Ekonomikas ministrija	Ginta Ozola	Uzņēmējdarbības konkurētspējas departaments, vec. referente	Notika Ekonomikas ministrijā

7.	Finanšu ministrija	Pēteris Lībietis	Stratēģiskās plānošanas un attīstības departaments, departamenta direktors	NOTIKA. Finanšu ministrijā
8.	Iekšlietu ministrija	Jurijs Nikoļenko	Nozares politikas departaments, Politikas plānošanas nodaļa, nodaļas vadītājs	NOTIKA, Iekšlietu ministrijā
9.	Izglītības un zinātnes ministrija	Dmitrijs Kuļšs	Politikas koordinācijas departaments, direktores vietnieks - Mūžizglītības attīstības nodaļas vadītājs	NOTIKA, Izglītības un zinātnes ministrijā
10.	Kultūras ministrija	Jolanta Treile	Kultūrpolitikas plānošanas departaments, departamenta direktore	NOTIKA Kultūras ministrijā
11.	Labklājības ministrija	Zane Uzuliņa	Finanšu un attīstības departaments, Sociālās politikas plānošanas un attīstības nodaļa, eksperte plānošanas jautājumos	NOTIKA Labklājības ministrija
12.	RAPLM	Raivis Bremšmits	Valsts Stratēģiskās plānošanas departaments, Attīstības uzraudzības nodaļas vadītājs	NOTIKA RAPLM
13.	Satiksmes ministrija	Inta Rozenšteine	Nozaru koordinācijas un plānošanas nodaļa, nodaļas vadītāja	NOTIKA Satiksmes ministrija
14.	Tieslietu ministrija	Ingrīda Viša	Stratēģijas departaments, departamenta direktora vietniece	NOTIKA Tieslietu ministrijā

15.	Veselības ministrija	Inga Šmate	Veselības politikas plānošanas departaments, Veselības politikas plānošanas dokumentu izstrādes nodaļa, nodaļas vadītāja	NOTIKA Veselības ministrijā
16.	Vides ministrija	Māris Klismets	Politikas koordinācijas departaments, direktors	NOTIKA Vides ministrijā
17.	Zemkopības ministrija	Jānis Šnakšis	Stratēģijas analīzes nodaļas vadītājs	NOTIKA Zemkopības ministrijā

Sociālo zinātņu pētnieki, kuri īsteno novērtējuma pētījumus

	Pētnieki, organizācija	Vārds, uzvārds	Intervijas norises laiks
18.	Baltic Institute of Social Sciences, valdes priekšsēdētāja, Profesore, LU SZF Socioloģijas katedra	Brigita Zepa	Notika LU Sociālo zinātņu fak. 319a
19.	Akadēmiskās informācijas centrs, direktore	Baiba Ramiņa	Notika Akadēmiskās informācijas centrā
20.	SIA Konsorts, pētniece	Ināra Stalidzāne	Notika SIA Konsorts biroja telpās
21.	Eiropas Komisijas Neatkarīgo ekspertu tīkla pārstāve sociālās iekļaušanas jautājumos	Taņa Lāce	Notika RSU Komunikācijas fakultātes dekanātā
22.	Neatkarīgais pētnieks, Analītisko un stratēģisko pētījumu laboratorija	Gints Klāsons	Notika Valsts administrācijas skolas telpās

Politiki

	Politikis	Vārds, uzvārds	Intervijas norises laiks
23.	LR izglītības un zinātnes ministre (2007. g. dec.–2010. g. nov.)	Tatjana Koķe	Notika LU Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultātē
24.	LR zemkopības ministrs (2002. g. nov.–2009. g. febr.)	Mārtiņš Roze	Notika Valsts administrācijas skolā
25.	LR vides ministrs 2002.–	Raimonds Vējonis	Notika Vides ministrijā.
26.	LR ekonomikas ministrs 2010.–	Artis Kampars	Notika Ekonomikas ministrijā.
27.	XXX	XXX	Notika XXX ministrijā.

Informanta vārds, uzvārds:

Dziļās intervijas norises vieta: **Valsts kanceleja**

Dziļās intervijas norises laiks: **04. 09. 2010.**

Dziļās intervijas norises ilgums: **1:12**

Transkripcija

I: Anda Laķe

R: XXX

I: *Es esmu Anda Laķe un promocijas darba ietvaros veicu pētījumu par novērtējumu un novērtējuma pētījumu. Mana pētnieciskā interese ir saistīta ar minēto jēdzienu lietojumu politikas veidošanas vidē un ar atsevišķiem novērtējuma un novērtējuma pētījuma lietderības aspektiem un praktisko nozīmi. Vai jūs varētu, lūdzu, sniegt eksperta interviju šajā kontekstā?*

R: *Jā, mani sauc XXX un es esmu Valsts kancelejas direktores vietniece valsts pārvaldes un politikas koordinācijas lietās, un šī ir viena no mūsu darbības jomām, tā kā ar prieku atbildēšu.*

I: *Vai Jūs, lūdzu, tuvāk neraksturotu ne tikai savas kompetences tādas, kādas tās ir definētas darba aprakstā, bet tieši jūsu profesionālās kompetences saistībā ar politikas novērtēšanas lietām? Varbūt īsi raksturojiet savu profesionālo pieredzi novērtējuma jomā.*

R: *Nu, faktiski, uzsākot darbu Valsts kancelejā 2000. gada nogalē, izveidojot Politikas koordinācijas departamentu, viens no mūsu .., patiesībā nevis viens no, bet pats galvenais mūsu uzdevums, ko mums Valsts kancelejas direktore pateica, kas mums ir jādara – mums ir jāizveido sakarīga politikas veidošanas sistēma Latvijā, paredzot tajā skaitā ietekmes novērtējuma sistēmu. Tā kā tas, kas šobrīd ir mūsu valstī, ir zināmā mērā mūsu produkts, protams, kopā ar visiem valsts pārvaldes cilvēkiem, un ar to arī esam darbojušies. Tā kā mēs .. ar to, ka iezīmējam sistēmu, kā tam ir jābūt, kuros etapos ir veicami šie te politikas novērtējumi. Faktiski tad mēs konstruējam visu politikas plānošanu, tā, lai tas novērtējums iekomponētos iekšā, kur viņam ir jābūt. Tad, protams, ka mēs skatījāmies Lielbritānijas un Eiropas Savienības pieredzi, mums bija sadarbības projekti, kur mūs mācīja, un tad ar laiku pārgāja (smejas), ka mēs sākām citus mācīt par to visu. Ir bijušas vairākas situācijas visā tajā sistēmas attīstībā, jo faktiski visām tām lietām, visiem elementiem, kas tur tika izveidoti faktiski ir otrās paaudzes spekulējums, tā, piemēram, tā pati normatīvā aktu anotācija, kas faktiski ir regulējumu ietekmes novērtējums Latvijā. .. tai ir izvērsta instrukcija, jau pilnīgi jauna, jau otrā redakcijā uztaisīta, kur ir papildus elementi jau iekšā ar standart-cost modeli un tādām lietām, kas mums, teiksim, 2001., 2002. gadā likās par sarežģītu, lai viņas liktu iekšā. Nu, tā, ka es teiktu, ka kādus gadus mēs ar to esam strādājuši. Ar dažādām sekmēm un arī dažādi fokusi tajos periodos ir bijuši, bet tas visu laiku ir uzmanības lokā un, nu, patiesībā tā gluži praktiski mēs arī esam tie, kas caurskata šos te valsts pārvaldes gan politikas ietekmes novērtējumus, gan arī normatīvo aktu ietekmes novērtējumu. Mēs veidojam arī datu bāzi par pētījumiem, kur viena daļa ir novērtējumu pētījumi, tā kā faktiski – jā, nu, mēs ar to strādājam, un es varētu teikt, ka tā ir mūsu kompetence.*

I: *Novērtējuma jomas teorētiski ir veidojuši daudzveidīgas novērtējuma un novērtējuma pētījuma tipoloģijas. Cita starpā ir debatēts, vai novērtējums un novērtējuma pētījums ir*

lietojams kā sinonīmi, un te ir dažādas atbildes. Šie novērtējuma veidi ir ārkārtīgi daudzveidīgi. .. kā Jūs raksturotu situāciju Latvijas politikas veidošanas vidē? Vai ir iespējams runāt par vairākiem novērtējuma modeļiem? Vai ir iespējams raksturot, kādā veidā īsti tehniski tiek piemērots novērtējums?

R: Nu, ir kas ir klasificēts un tipoloģizēts, bet ir jāsaprot, ka tā mūsu sistēma ir tāda no prakses izaugusi, tā nav .. ar teorijas saistībām veidota. Un, ja mēs tā dziļi domātu par zinātnisku vai vismaz teorētisku piegājienu, tad, tad arī tās klasifikācijas veidotos un būtu savādākas. Mums ir apsaukts vārdos un terminos definēts tas, ko tiešām praksē lieto un kas ir atzīts par nepieciešamu. <nesaprotami>. Un tad ir normatīvi regulēti trīs novērtējuma veidi, tas ir ē ... nu, kā ... ex-ante novērtējums, kas ir priekšnovērtējums, faktiski iespējamās ietekmes novērtējums, tad ir pašnovērtējums, kas ir politikas ieviešanas gaitā, un ir beigu novērtējums jeb ex-post novērtējums. Nu, un tad attiecībā, ko Jūs minat, kas ir novērtējums, kas ir novērtējuma pētījums, samērā viegli varētu identificēt arī šos divus veidus, jo tas, kā mēs skatāmies ir, kad mēs runājam par vienkāršu novērtējumu jeb kvalitatīvu novērtējumu un padziļinātu novērtējumu. Un faktiski tad šie divi veidi tad arī atšķiras atkarībā no tā, kādas ir tās pielietojuma metodes, jo novērtējumu veikšana ir saistīta jau pirmām kārtām ar resursiem, kuri pārvaldē ir ļoti ierobežoti šobrīd, bet nekad nav arī bijuši bezgalīgi. Un mēs vienmēr esam teikuši, ka tas pirmais, kas ir jāizsver, lemjot un plānojot novērtējumus, ir, cik tas maksās un ka ir jābūt samēram starp to, cik liela ir tā politika vai normatīvais akts pēc savas ietekmes un cik mēs daudz naudas, laika un resursus tērējam uz to novērtējumu. Tā kā vēl pa daļai .. šie novērtējumi, kas nav pētījumi [uzsver], tiek veikti ar pašiem valsts spēkiem, ar ministrijas speciālistu spēkiem, izmantojot to statistisko informāciju, kas ir nozaru ministriju rīcībā. Lai kas ir vispār publiski pieejama, jā. Izmantojot kādreiz arī kādus pētījumus, kas vienkārši eksistē nozarē starptautiski, ja, bet nevēstot neko īpašu tieši tai savai politikai. Un faktiski tas novērtētāja pamatdarbs ir nepieciešamo datu sameklēšana un loģisku secinājumu izdarīšana, vairāk tāds informācijas analīzes un apstrādes darbs. Bet vienlaikus, protams, ir gadījumi, kad tiek iepirkti, pasūtīti speciāli padziļināti pētījumi par kaut kādām problēmām, uz kaut kādiem sektoriem, jeb arī tiek veikti šie te pēcnovērtējumi, kas ir biežāki, nekā ex-ante novērtējumi... <nesaprotami>

I: Tiešām pasaules praksē ir pazīstama šī situācija, ka novērtējums, protams, sāk savu dzīvi praksē. Bet, tas ko Jūs minējāt – ex-ante novērtējuma veidi – tie patiešām ir tipiskākie novērtējuma veidi. Kāda ir Jūsu pieredze, vai administrācijas līmenī, valsts pārvaldes līmenī, ierēdniecībā, lieto šos jēdzienus, piemēram, ex-ante novērtējums?

R: Nē.

I: Tātad tie tiek identificēti kā konkrēti novērtējumu veidi?

R: Jā, tātad viņi ir minēti instrukcijā un attīstības plānošanas un ietekmes novērtēšanas noteikumos. Viņi parādījās salīdzinoši nesen – tie noteikumi, man liekas 2008. gadā, manuprāt, apstiprināti pēc jaunā Attīstības plānošanas likuma.

I: Mhm. Un .. Jūs minējāt, ka ir iespējams izdalīt Latvijas politikas prakses veidošanas novērtējumu un novērtējuma pētījumu – kā padziļinātāku, nu, datu vākšanas gadījumu. Vai ir iespējams šajos novērtējuma tipos, ko Jūs minējāt ex-ante, vidējā termiņa un ex-post novērtējums, saskatīt vai identificēt, kurā no šiem novērtējuma tipiem biežāk tiek lietots novērtējums, kā tāds domāšanas modelis, gala pētījums, un, kurā novērtējums kā pētījums tiek izmantots kā konkrētā vākšanas metodē. Vai to ir tā grūti salīdzināt?

R: (klepo) Datu vākšanas metodes vairāk ex-post novērtējumos. It sevišķi tajos nolūkos, ja ir sajūta, ka sekos kāda jauna politikas izstrāde. Tomēr vairāk tad...

I: Reglamentēts?

R: Nav, nē, nē.

I: Kas pieņem lēmumu, kad novērtējums padziļinātāk veikts un, kad nē..?

R: Ministrija, atkarībā no resursiem. Vai arī, kā tas ir šobrīd, kad ir pieejami struktūrfondi un ir atjaunojusies kaut kāda iespēja veikt šos te pētījumus, tad savā ziņā, Valsts kanceleja vēl papildus ē..., par cik mums ir valsts pārvaldes projekts, ē... papildus uzreiz pasūtām kaut kādos sektoros, kur ir būtiskas reformas bijušas vai arī, mūsaprāt, izskatās, ka būs nepieciešamas. Nu, tā kā – gan, gan. Var būt centrāli ierosināti novērtējumi, gan no ministriem. Bet pamatā resursi ir ministrijās. Un pamatā nozares pašas arī veic šo te analīzi un pētījumu.

Es teiktu, ka vēl bez tā ir pastāvējusi tā saukto valsts pasūtīto pētījumu sistēma, kas beigās izbeidzās kā neefektīva, savā ziņā ar to koordinācijas mehānismu, kāds viņš bija un naudas sadali. Vienlaikus ministrijām ir paredzēta iespēja šādus pētījumus pasūtīt arī tagad. Un tur ir interesanta tā vēsture patiesībā, jo mēs bijām paredzējuši, ka jāsakārto valsts pasūtīto pētījumu sistēma un jāatrod vieta, regulējums un tamlīdzīgi. Mēs virzījāmies – ar visiem pētniekiem kopā bijām uztaisījuši – uz grozījumiem zinātniskās vērtības likumā, un tad beigās Saeimas diskusijās mēs sapratām, ka tas no turienes jāņem ārā, jo tas ko mēs darām, un tas, ko mums vajag, – tā nav gluži zinātne. Tā ne vienmēr ir zinātne. Daļēji ir un daļēji nav. Visādā ziņā mums absolūti nevajag, teiksim, pilnībā pakļaut šos te pētījumus visai tai reglamentācijai, kas ir zinātnes sfērai. Un... beigās tagad tas regulējums aizceļoja uz likumu par interešu konfliktu. Nē! Nevis par interešu konfliktu, bet valsts mantas izšķērdēšanas likumā ir šis te regulējums par valsts pētījumiem, un tas faktiski attiecās uz iepirkumiem: kā pētījumi ir jāiepērk un kā šie te iepirkumi tālāk ir deleģējami Ministru kabinetam, kā viņi ir jāvada. Tas deleģējums faktiski tur ir ielikts, lai uztaisītu kaut kādu klasifikāciju un kaut kā standartizētu to lietu. Ē... Kāds bija tas sākums? Aizrunājos...

I: Nē, tā bija tiešām atbilde. Vēl turpinot to. Jūs minējāt pētījumu iepirkumu situācijas. Vai, Jūsaprāt, tie pētījumi, kurus pasūta gan ministrijas, gan Valsts kanceleja, vai tie visi būtu klasificējami kā novērtējuma pētījumi? Vai tie tiek izmantoti pētījumu izmantošanas vajadzībām? Vai tur ir arī kādi citi pētījumi, kādām citām vajadzībām?

R: Tas akcents ir, nu... Akts pēc ievirzes ir divu veidu un, ja pašam novērtējumam ir dažādas izpratnes dažādās sistēmās un dažādās valstīs, un, ja mēs paskatāmies amerikāņus, tad tas novērtējums ir tik plašs, ka tā ir visa politikas izstrāde, visa politikas veidošana. Tur ir viss, viss. Jā. Jā? Latvijā ir daudz šaurāka izpratne tad, kad mēs runājam par novērtējumu. Mēs faktiski novērtējam kaut ko esošu, kaut ko esošu, kaut kādu priekšmetu, kas jau ir radies, ieplānots, mēs esam atraduši [zvana telefons] kaut kādus risinājuma variantus. Mēs novērtējam kāda varētu būt ietekme tiem risinājumu variantiem.

Nu, jā, un līdz ar to mums ir tāda tehniskāka un šaurāka izpratne par to novērtējumu. Un es teiktu, ka mums droši vien pēc ievirzes ir tie pētījumi, kas vairāk ir uz situāciju novērtējumu ... uz kaut kādu jaunu iespēju radīšanu, identifikēšanu. Kaut gan tur droši vien arī var figurēt tas pats vārds – novērtējums. Ja, tāpat arī mūsu veselības aprūpes sistēmas eksportspējas novērtējums vai augstākās izglītības eksportspējas novērtējums. Identificēt, teiksim, tās šaurās lietas, kas mums neiet kā eksports, kas ir tie šķēršļi, kāpēc tas neattīstās kā eksporta nozare, kaut gan potenciāli tā kā būtu – pēc izjūtas, ja. Varētu teikt, ka tas arī ir novērtējums...

I: Nu, un ja mēs iedomājamies, ka novērtējumu un novērtējuma pētījumu tomēr saprot kā noteiktu metodoloģiju, kā konkrētu pētījumu loģisko gaitu, kā konkrētu – soli pa solim – darbību?

R: Nu, kā jau jebkurā pētījumā, jo bez tā jau neko nevar...

I: ... Tas tiek izdalīts kā specifisks pētījumu tips. Tātad vairāk vai mazāk tie pētījumu elementi ir sastopami praktiski visos praktiski pasūtītajos pētījumos.

R: Mhm.

I: Un, Jūsaprāt, pētnieki, kuriem tiek pasūtīti šāda tipa pētījumi, – kāda ir viņu pieredze un zināšanas? Novērtējuma pētījumam, vismaz tādā akadēmiskā vidē, ir specifiska definēta metodoloģijas gaita, specifiska norise. Vai šīs zināšanas ir Latvijas pētniekiem? Vai pētījums izriet no tā, kā jūs definējat darba uzdevumu?

R: Nu – gan, gan. Es gribētu piemetināt, ka man ir šausmīgi neērti par to runāt, tāpēc, ka tiešām ir bijis trīs gadu pārtraukums. Un pašlaik es varu pastāstīt, cik grūti ir uzrakstīt specifiskāciju pētījumu iepirkumam un nedefinēt kritērijus, pēc kuriem tad piedāvātās metodoloģijas būs labākas vienā gadījumā un sliktākas – otrā gadījumā. [smejas] Es par to, kāds ir mūsu pakalpojuma tirgus – pētnieku .., man ir grūti spriest, es viņus neesmu lietojusi kādu laiku, un man tā kā ir ar bārdū tā pieredze, jā. Bet es, tā paskatoties uz pāris gadiem, tad es teiktu, ka tā situācija un kvalitāte tik ļoti uzlabojusies... Es atceros, kādi piedāvājumi nāca 90. gados un kādi ir tagad, tad tomēr tā strukturētība un metodoloģisko piegājienu skaidrība, ja tad viss ir standartizējies. Visi ir tik ilgi strādājuši, ka ir iestrādājies praksē. Tas, kas, teiksim, pietrūkst, nu, pirmkārt, pētnieki atšķiras savā starpā, otrkārt, ir kaut kādas stiprākas un vājākas puses, jā. Un tas, kas klibo, tās vēl projām ir tās ekonomiskās analīzes un, teiksim, monetarizācijas lietas, tas ir tas, ko ne visi prot.

R: Nu, teiksim tā, ka ir grūti atrast tos, it sevišķi skrupulozi izrēķināt, tāpēc, ka tas ir grūti, ja paskatās – informācija nav tā strukturēta, ja paskatās budžetos, tad tur nav tie kodi tā... un tad beigās faktiski tu to informāciju nevari identificēt, ko tev vajag.

I: Un vai ir iespējams raksturot vai identificēt nozares vai politiku jomas, kurās vairāk un sekmīgāk tiek pielietots politikas novērtējums un kurā – vājāk?

R: Nē, nu, tas ir atkarīgs no tā, kur ir bijuši fondi iepriekšējā programmēšanas periodā. Tā kā tas ir tīri no resursiem. Tur, kur resursi vairāk ir bijuši, tur viņš ir un tur, kur nav – tur švakāk.

I: Vai varētu tā būt, ka tie resursi ir vairāk tieši tām Eiropas politikām?

R: (uzsver) Jā, jā! Protams, tās ir bijušas iepriekšējā struktūrfonda programmēšanas perioda prioritātes. Tur viņas ir.

I: Vai šeit neveidojas pretruna, ka Jūs runājat, ka m.. tā ir bijusi pašiniciatīva no Valsts kancelejas puses – veidot politikas plānošanas sistēmu kvalitatīvu, ieskaitot arī novērtēšanas elementus. Un, no otras puses, novērtēšana tiek veikta politikās, kas ir ...

R: Nē, tā es neteicu! Tāpēc, ka pētījumi tiek veikti un novērtēšana tiek veikta visās politikās.

I: Bet tieši pētījumi!

R: Ir tādi padziļināti pētījumi kā ārpakalpojumi, kas maksā naudu. Tajā pat laikā tie ārpakalpojumi, kuri maksā naudu un kurus iepērk, viņi vienmēr pilda tādu blakus funkciju, jo tas gala ziņojums – kas tad ar to politiku ir noticis, tā jau ir ierēdņu atbildība, patiesībā un... tas modelis, kā mēs uzkonstruējam to sistēmu Latvijā ir tāds, ka tad, kad stiprina politiku, ir tāds politikas dokuments, kur ir obligātā sadaļa, kur paredz režīmu, kādā tev ir jāraportē. Tas ir standarts. Un respektīvi – liels vai mazs, bet kaut kāds novērtējums ir jāveic, tā ir obligātā prasība. Nu, es teiktu, ka šie.. Jūs varat pavērtēt, – datu bāzē stāv mūsu politikas dokumenti. Tur tos informatīvos ziņojumus var paskatīties. Man liekas, ka viņi tīri labi dot priekšstatu par to, kas ir noticis. Es domāju, ka arī tur, kur nekādu īpašo pētījumu nav, tur tomēr ir kaut kādi statistikas dati, ir salīdzinājums ar citām valstīm, nu, dažādi. Bet, jā, viņi tomēr diezgan dot priekšstatu.

I: Bet, ja mēs pievērštos padziļinātajiem pētījumiem ar konkrētām datu vākšanas metodēm... Par šo pētījumu vēlāku izmantošanu. Novērtējumu praktiski ir ļoti daudz rakstījuši par to, kādēļ novērtēšana daudz tiek veikta un ka tai tiek tērēts diezgan daudz finansējuma, bet problēmas ir ar izmantošanu lēmumos. [Iesmejas] Un tā ir ārkārtīgi debatēta tēma, un arī no Latvijas ierēdņiem ir informācija, ka novērtēšana vairāk kalpo kā birokrātiska procedūra, viņa ir obligāti jāveic, bet ārkārtīgi reti ir tie gadījumi, kad ir turpinājums šai te novērtēšanai, kur novērtēšanu izmanto lēmumos. Nu, nav mums tur kvantitatīvi jāidentificē, cik gadījumos izmanto, cik – nē, varbūt Jūs raksturotu, kad ir tie gadījumi, kad ir šis te pielietojums, kad ir tie gadījumi, kad nav, un kas varbūt sekmē to un kas – kavē?

R: Nu, zināmā mērā, es teiktu, ka tā ir tāda atrunāšanās, jo .. es nepiekrītu. Jo, ja tu zini, ka tavā politikas jomā viss ir kārtībā, nu, tu esi atbildīgs kā ministrijai, tā Valsts kancelejai. Ka tev vairāk vai mazāk viss ir kārtībā, ka tev ir izdevies sasniegt tos mērķus, kurus tu plānoji, nu, tad nevajag pasūtīt par miljoniem pētījumus un vajag uzrakstīt, ka mērķi ir sasniegti, un to, ka viņi ir sasniegti – pierādīt: ir tas un tas, un argumentācija ir tāda un tāda, un likties mierā. Piecas lapas nav nekas milzīgi birokrātisks, ne milzīgi kas...

Pētījums ir jāliek tad, ja ir neskaidrības, tad, ja ir kaut kas [nopūšas], ko tu meklē. Tad ir otrs variants, kur es teiktu, ka pētījums tomēr ir svētīga lieta, kuru tomēr izmanto, un...ē... ir argumentācija. Tu kā ierēdnis bieži vien neesi atzīts par pietiekamu autoritāti, lai vispār kaut ko pateiktu, lai gan – tu zini, kas tur ir jādara un kas ir par nekārtību, un tad tu griežies un pērc to neatkarīgo pētnieku, lai to tavu aizdomu, ka ir tā un tā [iesmejas], lai apstiprinātu arī otrs. Kā lai saka... lai būtu četras acis, jā.

Un tā argumentācija, kas nāk no neatkarīgā pētnieka, viņa šajos gadījumos ir svarīga mums pašiem. Funkciju audita tipisks piemērs, jo, kamēr mēs kuļamies vieni paši kā Valsts kanceleja, tas ir pilnīgi bezcerīgi. Tad, kad mēs esam kopā ar sociālajiem partneriem un to darām, kad mēs veicam izvērtējumu – ir jau labāk, kamēr neaizmirst mūsu sociālos partnerus, bet, kad to saka neatkarīgi pētnieki, kad to saka Ernsts un Janka, tad tomēr šim viedoklim ir cits svars. Un tam ir nozīme – politikai, sabiedrībai un arī pēc būtības, jo, nu, tomēr tas tad ir pārbaudījums.

I: Un tādu gadījumu ir daudz? Jo saka, ka tas arī ir tas tipiskākais šķērslis – novērtējums, kas ļoti labi palīdz veidot argumentētu pozīciju, nu, ierēdniecības administrācijas līmenī, gatavojot politisko dokumentu, un bieži vien ir tā, ka lēmumi tiek pieņemti politiski, un tur šis pētījums nedarbojas kā arguments. Vai ir iespējams ... Vai tas ir bieži vai reti, ka tas novērtējums darbojas kā arguments?

R: Man nav tādas teorijas...

I: Bet Jūsu viedoklis ...

R: Mans viedoklis ir tāds, ka tad, kad mēs izkrītam ar saviem priekšlikumiem, tad, kad mēs nepārliecinām politiķus, tad mēs neesam pietiekami gribējuši viņus pārliecināt, jo ne visas lietas ir būtiskas, un ne dēļ visām lietām ir jāmetas uz ambrazūras. Ir tāds, kurš var pagaidīt arī, un ierēdņi arī spēlē to spēli. Viņiem ir reformas, kuras stāv atvilktnēs un gaida un viņi izvērtē politisko situāciju – no konteksta, no lēmumu pieņemšanas realitātes.

Es teiktu, ka tad, kad galīgi nepieņem, iespējams, ka tā argumentācija nav bijusi izklāstīta pietiekami pārliecinoši, iespējams, ka mēs neesam pietiekami mobilizējuši sabiedrību, iespējams, ka mēs neesam skaidrojuši, kāpēc ir vajadzīgs tas lēmums, iespējams, ka mēs neesam paveikuši visu, lai iegūtu nepieciešamo atbalstu tam. Tas tā ir, jo mēs visi esam cilvēki un mēs nekad neizdarām līdz galam visus 100%, ko mēs varētu izdarīt. Tā kā tam ir dažādi iemesli, bet katrā ziņā es teiktu, ka ar pētījumu ir vieglāk iet uz priekšu un cīnīties par kaut ko. Tā ir viena daļa, lai tu izveidotu šo te pārliecinošo argumentāciju. Pārējās lietas arī ir jāizdara, lai tu tiktu līdz tam lēmumam.

I: Tur varbūt tā vaina ir pašos novērtējumos...

R: Arī var būt, tas gan var būt visādi. Arī novērtējumi mēdz būt dažādas kvalitātes.

I: Tad vēl viena tēma par ko debatē gan praktiķi, gan akadēmiķi, ir novērtējuma legitimizācijas funkcija. Dažkārt ar šo funkciju politiķi vai lēmuma pieņēmēji spekulē tādā nozīmē, ka izmanto novērtējuma rezultātus, lai jau faktiski pieņemtu lēmumu attaisnotu – ir zināms lēmums, un, lai argumentētu sev nepieciešamo lēmumu, atsaucas uz šim lēmumam labvēlīgiem novērtējuma datiem.

R: Nu, tas pavisam noteikti notiek. Vēl trakāk, jo sev vajadzīgam lēmumam to novērtējumu vispār var pasūtīt, tāpēc, ka tev vajag argumentu. Iespējams, ka tas nav man vajadzīgs, bet, ka tas ir nozarei vai sabiedrībai vajadzīgs. Man ir pietiekami ilga pieredze, kas liecina par to, ka tam lēmumam tādām ir jābūt. Es studēju argumentāciju [iesmejas], ja, kur

dabūt... , protams, ka es atlasu to, kas man pierādīs vai .. Es gan nevaru atcerēties nevienu gadījumu, kad tur diametrāli pretēji manipulētu. Drīzāk – nē.

I: Varētu būt, ka novērtējums ir veikts, balstoties uz vienu problēmu analīzi, bet lēmumu pieņemējam atkal ir citas ...

R: Jā, bet tas jau nav aizliegts. Faktus, datus un analīzes jau tu vari lietot krustām šķērsām, kā tev vajag. Es gan nekādu ļaunprātību tur nesaskatītu, vismaz es nevaru piemērus pateikt. Es varu praksē atrast piemērus, teiksim, ignorēšanai. Secinājumu datu piedāvājumu analīzē. Nu, kas stāv politikim svaru kausos, – vienā pusē viņam ir pareiza rīcība... tā, starp citu, ir krīzes pieredze, ka lēmumus nepieņem. Vienos svaru kausos stāv pareiza rīcība un, teiksim, kaut kāds ieguvums finansiāls, kas minimāli optimizējās, lai kaut ko varētu panākt. Viņš ne vienmēr ir ļoti liels. Un otrā pusē stāv problēmas ar koalīcijas partneriem, tad kad viņam tur kaut kādi ministri „leks pa gaisu” un tad, kad viņam izcelsies skandāls un ar to nevarēs tikt galā un to nevarēs menedžēt. Tas ir tas, ko sver. Tas arī ir taisnības apsvērums, krīzes apstākļos jau nevar arī ārdīties, tas arī ir saprotams. Tāpēc arī ir tās reformas, kuras gaida.

Ja mēs skatītos kaut kādā izglītības jomā. – Viņi nav ex-ante pētījumi, viņi ir izglītības pētījumi, viņi ir starptautiski, viņi ir salīdzināmi, viņi ir dziļi, viņi parāda tos faktorus, kuru dēļ ir labi vai slikti. Viņi ir izmantojami ļoti daudzās un dažādās politikās. Tā kā samērā ir ļoti reti, ka jums ir kāda konkrēta problēma un jūs variet pasūtīt ex-ante novērtējumu.

Tas izskatās tā klasiski, bet tas tā nav, jo..

I: Šādā aspektā ex-ante novērtējumu izmanto politiku dienas kārības veidošanai.. Bet Latvijas politikas ietvaros šāds novērtējums praktiski nepastāv.

R: Nu, ja meklē, tad jau var atrast. Bet ir vairāk izņēmumu, nekā likumsakarību, jo, ja tu esi ticis līdz politikas dokumentam, un tev tad tur ir izšķīlušās alternatīvas, kas tev ir jāvērtē, nu, tu esi jau pietiekami tālu ticis, lai varētu veikt iepirkumus un pat domāt par tiem... Labākajā gadījumā tu savāksi sociālos partnerus, uztaisīsi pats fokusgrupu, uzprasīsi, ko viņi par to domā, var paprasīt, lai pavērtē stiprās [un] vājās puses, – tas ir tas, kas darbojas. Uz tām alternatīvām, tas, ko tā pārvalde ir iemācījusies, – tas ir uzlikt plusiņus, mīnusīņus. [Sulīgi smieklī] To pirmo daļu... samērā argumentāciju tas parāda. Un, ja mēs izrēķinātu to cost-benefitu, tad es domāju, ka pa lielam tāpat nekas nemainītos.

I: Ir dzirdēti citi spriedumi, ka Latvijas politikas veidošanas un politikas dokumentu izstrāde, ir būvēta uz labiem novērtējuma pamatiem, taču tā ir atrauta no budžeta izstrādes un apstiprināšanas, un, lai tas novērtējums savu augstāko jēgu iegūtu, jābūt šīm novērojumiem saistītiem ar reālu politikas īstenošanu, izmantojot finanšu instrumentu. Varbūt ir iespējams komentēt šādu viedokli...?

R: Nu, es teiktu tā, ka patiesībā pārvalde ir ļoti liels ... spēks uz priekšu, patiesībā ļoti ietrenēta tos budžeta novērtējumus veikt, jo tas, kas mums ir ļoti vārgi, tā ir ekonomiskā izvērtēšana sabiedrībai, iedzīvotājiem, sociālām grupām, jā. Apskatīties trešās sadaļas anotāciju, pirmkārt, tas ir drausmīgā uzraudzībā, jo ne Finanšu ministrija, ne mēs vienkārši nelaižam cauri. Forma ir iedīdīta un izmācīta un visi viņu zina, kur meklēt, kas ir jāraksta – kas ir plus, kas ir mīnus. Politikas dokumentam tā pati anotācijas trešā sadaļa [smejas] – no tās nevar izvairīties. Bet šādā te ikdienas rutīnas līmeni es maz valstu stādos priekšā, kur tas tā ir.

I: Bet, pieņemsim, arī tagad – šajā krīzes situācijā: kā tad tas politikas veidošanas mehānisms darbojas?

R: Tas ir tas, ar ko es iepriekš nobeidzu, tas, kur es piekristu – vēl arvien vidējā atrautībā pastāv tāda augstā līmeņa plānošana, nu, teiksim, kur nekādas sasaistes ar budžetu nebija, tas bija Nacionālās attīstības plāns. Tam vispār nebija budžeta ietekmes izvērtējuma.

I: Nu jā, bet, pieņemsim, arī šajā, nu, tādā krīzes situācijā, teorētiski novērtējums būtu ļoti vajadzīgs, lai pieņemtu labāko lēmumu?

R: Tas, tas, kur es piekristu, nobeidzot to iepriekšējo, tas, kur es piekristu, vēl arvien atrautībā pastāv tāda vidējā termina, tāda augstā līmeņa plānošana, nu, teiksim, tas, kur nekādas sasaistes ar budžetu nebija, ir Nacionālās attīstības plāns – jā, tam vispār nebija budžeta ietekmes izvērtējuma, bija vienas pozitīvās vēlmes sarakstītas, ja, nu tur, tur, kas arī faktiski nu ir tas iemesls, kāpēc tas dokuments nestrādā un [ir] nereālistisks, jā, jā nu tai šai te līmenī, ko mēs varam [vai] nevaram atļauties ja, nu [apdomā] es teiktu, ka mazliet klibo Finanšu ministrijai pašai, piemēram, nodokļu pamatnostādnes, ar kurām visu vasaru tiek staigāts un teikts, ka tur taču ir piedāvājums; patiesībā tas piedāvājums ir neizvērtēts, viņš ir nekāds tur nav, ne uz sabiedrību, ne īsti uz budžetu, jā, viņš ir paviršs, ļoti, nu, tai pat laikā ir skaidrs, kad, nu jā .. [domā] es nezinu, kāpēc viņi visu vasaru nevarēja to darīt, tomēr ..

I: Tieši tas, ko es gribēju – tādu papildinošu jautājumu, ka šādās situācijās krīzes situācijās, kad ātri jāpieņem lēmumi un arī tieši par budžeta izmaiņām un reformām... kā tas Latvijā bija tai nesenajā vēsturē, tie lēmumi par budžeta izmaiņām? Vai nebija tā, ka vispirms bija lēmums par budžeta pozīcijas samazināšanu, un tikai pēc tam .. izvērtējums?

R: Ē.. n .. Nebija izvērtējuma vispār ..

I: [iestarpina] Vispār ..

R: Vispār nebija izvērtējuma, izvērtējums bija Satversmes tiesā; nebija, nu, vienas nakts laikā neveic izvērtējumus, tur .. Un arī, teiksim, arī tas, ko mēs esam darījuši, arī mūsu funkciju izvērtējums, ja, teiksim, nu, no tā viedokļa, cik kur var mazināt, viņš ir absolūti balstīts uz tikai, teiksim, uz kaut kādu tādu, nu .. [domā] uz kritēriju hierarhiju, jā, uz to, ko mēs subjektīvi esam atzinuši par nozīmīgāku, mazāk nozīmīgāku, un tā noteiktas vērtību skalas, ja, viņam nav nekāds seku izvērtējums, pilnībā, viņam vispār viņa nav un nevar būt, jo tu nevari par tūkstošs funkcijām to izdarīt, tu vari .. tas ir vispār, tā ir cita, cita vispār lēmumu modelēšana, tad tas ēē.. [nopūšas] tas, kas tajos [pauze] .. , nu, tajos nakts sēžu lēmumos, kas tur tika darīts, tur tika, ēē, nu tas, ko mēs izdarījāmies, izveidojām automatisku faktiski modelēšanas sistēmu, kas ļāva spriest par ietekmi – ne jau uz sabiedrību, bet tas, kas ļāva spriest par iespējamo lēmuma ietekmi uz pārējām budžeta pozīcijām, nu, tipa, mēs nesamazināsim veselības aprūpei nemaz, pilnīgi nemaz, mēs nevaram to atļauties, jā, un automatiski valdībai uz ekrāna palecās visi pārējie stabiņi – cik ir jānogriež kultūrai, izglītībai, zinātnei un visam citam, jā, nu tā tagad mēs šito iestādi neaiztiksim, tur neko mēs nevaram, ja nu atkal, jā, un, un visu laiku bija priekšā kustīgā tā bilde, ko maksā un kā pārējās sfēras ietekmē kaut kādu lēmumu par to, ka mēs te nevaram, ja, jo tas bija tas faktiski [smejas] galvenais, nu tas galvenais instruments, ar ko bija jāmotivē, lai ieraudzītu, ka nu nevar, nu, ka .. šaurā bezizeja ir priekšā, nu, tas, tas bij' tas, ko varēja izdarīt tajā brīdī, tāds, bet, pēc tām sekām..

I: [piekrīt] Mhm .. Bet Jūs esiet ilgi šajā amatā un Jūs varētu pateikt..

R: [pārtrauc] Nu, amatā nemaz tik ilgi.

I: Bet Valsts kancelejā?

R: Kancelejā – ilgi, jā.

I: lai nodrošinātu politikas pēctecību, teiksim, mainoties valdībām mainās ideoloģiskās prioritātes, mainās vērtību sistēmas, kā risināt konkrētas problēmas, bet, teiksim, šāds analītisks pētniecisks problēmu izvērtējums, politikas mērķu uzstādījums politikas dokumentos it kā varētu tikt skatīts kā, nu, tādas, iespējams, kaut cik pēctecīgas politikas pamats. Vai, mainoties valdībām, ir izdevies saglabāt kaut kādu politikas prioritāšu pēctecību? Vai novērtējums politikas veidošanā, Jūsaprāt, pilda šo funkciju Latvijas vidē?

R: [domā]

I: Novērtējums nodrošina šo pēctecību?

R: Es domāju, ka vispār plānošanas sistēma nav droša .. kopumā, kopumā, ne tikai novērtējums .. ne tas, bet tas, ka tūri pēctecība, nu, tas, ka atnāk jauns ministrs – viņš, viņš saņem informāciju, ja nu tur jau ir investēts, pie kam tur nav tikai, tā, politikas plāni, tur ir arī

starp-plānošanas sistēma, viņš saņem ministrijas stratēģisko plānus, viņš saka: "Man ir tādas, tādas budžeta programmas, par tām man tiek darītas tādas [un] tādas politikas, viņām tāds [un] tāds mērķis, rezultāts, rādītāji, viņas beigsies tad un tad, tad būs izvērtējums, tad būs jālemj, vai mēs turpinām, vai tur būs jauna politika, vai nē, nu, viņš it kā, nu, viņš nav tādā ..

I: [iestarpina] tukšā vietā ..

R: [turpina] tukšā vietā, jā, viņš redz visu to, tā vispār tā informācija ir sakārtota un viņa tādā procesā redzama, jā, es domāju, ka tam ir vērtība, ka tas noteiks arī .., un pie tam ir nodrošinās, arī tas, ka, ja viņš grib kaut ko mainīt, viņš var mainīt, viņš var mainīt gan tur tos politikas dokumentus, gan starpplānus – visu ko viņš var mainīt, bet tādā ziņā tas nenozīmē, ka visu laiku sākas kaut kas no jauna, ka to pamet nepabeigtu, atkal tā situācija, kāda ir iepriekš, ir krietni sakārtojusies un patiesībā ir ieviests arī mehānisms, ka tu tā [uzsvērti] nevari uzsākt kaut kādu jaunu plānošanu – ne no šā, ne no tā ārpus tās hierarhijas; ir noteiktas tās dokumentu hierarhijas, un viņiem ir savs loģisks sākums un gals un, ja viņos ir vajadzīgas izmaiņas, tad viņus gandrīz pat likumos izdara tomēr un izmaina tā, lai nebūtu spēkā kaut kas, kas ir pilnīgi nereāls. Varbūt patiesībā tas nav sakārtots, jā.

I: [piekrīt] Nu, jā ..

R: Kā tas tur, tā sistēma nav, jā, bet šitajā te apakšas daļā, es teiktu, ka ir.

I: [piekrīt] Aha.., nu no 2007., 2008., 2009. gada dažādu ministriju ierēdņu viedokļos klausoties, tomēr diezgan bieži tiek dzirdēti, nu, izmisuma pilni komentāri par to, ka daudzi dokumenti mainoties, politiskajā vadībā ministrijā guļ atvilktnēs un, un netiek piemēroti un ka diezgan, nu, salīdzinoši bieži ir šīs, nu, šīs – tā kā politiskas virziena revīzijas, tā kā kardinālas, bet tas varētu būt subjektīvi?

R: Nu, katram jau droši vien ir savs aizvainojums par to, ka viņam kaut kas atvilktnē ir palicis, un tos cilvēkus var saprast. Vispār, patiesībā, mums arī ir tādi aizvainojumi un, un, un dokumenti, ar kuriem mēs esam staigājuši pie visiem septiņiem ministriem .. [smejas], ar ko esam strādājuši un un tad viņi dīvainā kārtā kaut kur pazūd.

I: Bet tas nebūtu tipiski?

R: ... nē, bet tas, bet tas drīzāk .., nu, ir visādas kļūmes tur, šīs te politiskās kļūmes, ir kaut kas, kas, par ko tiešām kādu no politiķiem nevar pārliecināt, visādi piemēri ir, bet .. (domā), nu, kuriem vēl nav arī zvanīts, ka tas aizstāvamais viedoklis ir bijis tas pareizais un .. un pēc tam arī .. Jā arī, te vispār, jā, bet es visumā teiktu, ka, salīdzinot situāciju, kāda bija deviņdesmitajos gados, un kāda ir tagad, nu, pēctecība ir nodrošināta ļoti pieņemamā mērā.

I: Tas ir attīstījies?

R: Jā, tas ir attīstījies, tas, kas ir, teiksim, nu, kas ir tāda jauna lieta un pieredze ir, ir tiesām tāda krīze, kā mums iestājās, tāda nav bijusi, te gan ir, te gan ir politisks pārrāvums, viss tas, kas daudzās nozarēs bija plānots kā tāda normāla un loģiska attīstība, jā, un nu, nu, normālas valsts ietvarā utt., pēkšņi izrādījās pilnīgi neiespējams un pateikšu pat, ka tas vēl nav noregulēts, neteiksim, kā tur tagad, jā, jo es skaitu, ka daudz ko no tā, no tā labā, ko ierēdņi bija safantazējuši, ka viņi tagad varēs un..

I: [piekrīt] Aha...

R: Un būs tas viss .., protams, ka nebūs un nevarēs un vēl kādu diezgan ilgu laiku stabili plānot ilgtermiņā. Arī vidējā termiņa perspektīva .. viņa jāpārzīmē.

I: [piekrīt] Jā.

R: Viņa jāpārzīmē, viņai jābūt savādākai.

I: [piekrīt] Aha, tātad mēs pie tās ierēdņu pozīcijas pieskāramies. Man nav tādu sistemātisku datu par visām ministrijām, bet vienā ministrijā iezīmējās tāds skatījums uz novērtējumu, uz tām formām kas tur tieši tiek piemērotas, ka dominē viedoklis, ka novērtējumam ir kontroles funkcija, ja novērtējums kā audits, nu, kas kaut kādā veidā tas arī ir,

bet tas tā ļoti spilgti parādījās, ja tā tad šeit novērtē, ka katra novērtējuma pētījumu, novērtējuma pētījumu rezultātā, protams, kaut kādā veidā ierēdņa darbs arī tiek pārbaudīts – jo īpaši vidējā termiņa novērtējuma gadījumā; kā Jūs skatītos – novērtējums un tā kontroles funkcija, cik daudz tas ir būtiski, vai tas ir piemērojams, vai tas ir labi, vai tas netraucē novērtējuma, teiksim, tai substancionālajai idejai, teiksim, tur atrast labāko politiku vai tiešām izvērtēt, vai politika turpināma un vai tā tur risinās problēmu un, un tādējādi, vai, vai novērtējums kā tāds kontroles instruments politikas veidošanā? Uz to mums vajadzētu virzīties, vai tas ir tikai viens no?

R: Nē, viens, ko noteikti es nedomāju, ka tā ir galvenā funkcija, jo [domā]

I: [pārtrauc] Un, jā, un tur arī pieminēja kā argumentu, ka, nu, kāpēc lai mēs imitētu novērtējumu, mēs zinām, ka novērtējuma rezultātā varbūt izrādīsies mums nelabvēlīgs – nelabvēlīgi rādītāji. Un, šeit arī tālāk to domu attīstot, it kā veidojas pamats tai attieksmei pret novērtējumu kā pret birokrātiju, jo nereti novērtējuma veicējs pats arī ir tas, kas netīšā viedā tiek vērtēts, un tad, protams, to novērtējumu var dažādi veikt ..

R: [gara pauze] Jā, nē es saprotu, par ko Jūs runājat .. ir tāda, tāda, nu, tāda „pokazuha”.

I: [piekrīt] Jā, jā, jā..

R: Ja, noraportē, ka viss ir kārtībā, nu jā, un tādā ziņā nu viss ir baigi labi.. nē, nu ir iespējams un, protams, es varētu iedomāties, kaut kādus gadījumus, ka tas tā ir nu, protams, ka jebkura politika var uzzīmēt dažādās krāsās, uz ko fokusējas .. [domā], nu, protams, tas tā ir, un vēl vairāk es teiktu, ietekmēt var pat, arī nopērkot tos vērtētājus.

I: No pētniekiem ir dzirdēts, ka ministriju darbinieki cenzē pētījumu rezultātus, tāpēc dažkārt tiek lemts ”Ē, šo informāciju neliksim, tas ministrijai nav vēlams, tas nebūs komplimentāri”.

R: Nu, tur mēs nonākam ētikas sarunā, es neko citu es nevaru pateikt, jo viens ir, teiksim, ne tur arī ir jāizšķir, jo varbūt tā, kad, nu, pētnieks grib uzkasīties starp to, kas nav, un tad ir pienākums teikt, ka nē, un argumentēt, tad, tad viss ir jārāda un tur nav citas izejas, kā likt to atklātībā, jā.

I: Jā, jo novērtējuma rezultātam ir tā kā jābūt atklātībā.

R: Jā, bet es atkal runāju it kā baltos svārciņos, bet, kad es padomāju, cik es esmu ķemmējusi [pielabojusi, uzlabojusi] starptautiskos ziņojumus par Latviju, lai Latvija izskatītos tur labāk .. [smejas] tas viss ir saprotas .. [smejas], jā.

I: Nē, nu tas viss ir saprotams, jā.

R: Jā.

I: Un, un tas parāda it kā to, to novērtējuma, tas mazliet datē citu jēgu.

R: Nu ja, nu, mazliet citu jēgu, citu stāvokli, bet atkal otra puse ir tā, ka, nu, vienlaikus reizēm arī tu saduries arī .., nu, es, es neteiktu, ka es esmu tā ļaunprātīgi tonējusi, bet es ļoti bieži saduros ar to, nu, ka tā informācija ir ļoti nepareizi saprasta, ka ir kļūdas, kad ir visādas tādas kļūdas, jā .. [turpina] ka ārpus tas konteksts ir.

I: Jā, un ka tas ārējais novērtētais patiesībā vispār taisa kaut kādus secinājumus, tas īsti nav adekvāti, arī tas vēl, jā. Tas ir sarežģīti, jā .. tur viss, kas ir tur, jā..

R: Bet tās birokrātijas un kontroles – es īsti nepiekrītu, tāpēc ka patiesībā es vispār tik pat labi teiktu to otru pusi: jā, ka, ja tavā jomā vairāk nav nekādas problēmas, tad tu kā politikas veidotājs vispār vairs neesi vajadzīgs tad, jā, tevi var atlaist, jā ..

I: Viņš ir apstājies ..

R: (pārtrauc) .. tik pat labi, ja viss ir kārtībā, tad viss ir labi beidzot, jā. Tas ir viens, jā, un otrs – patiesībā tas kontroles mehānisms ir mazliet cits, viņš tiešām to ierēdņa darbu vērtē ar

speciālu metodi un vērtē ne jau to politiku par ko viņš atbild, vērtē viņa darba izpildi, jā, darba izpildi gada plānu ietvaros, tas ir tas, ko vērtē un par ko liek atzīmi, un naudu vajadzētu maksāt katrreiz, ee, nevis, nevis tur politiku. Nu tas ir gluži teorētiski, ja mēs komentētu, tā mēs varētu teikt tā, ka vispār jau neviena ministrija par sasniegtiem politikas rezultātiem nevar atbildēt, jā, jo viņi pēc definīcijas tiek ietekmēti no ārējiem faktoriem un viņu rādītāji būs, un tāpēc jo vēl vairāk ir svarīgi novērtēt to līmeni, kura mērķi ir sasniegti, ja, nu, lai kas, nu, tur ir palicis nesasniegts un, un, nu, analizēt tos cēloņus kāpēc, jā, jo tas, kas ir kontrole, tā ir tikai viena daļiņa par tiem darbības rezultātiem, ja, nu, tas tur tā nemaz nevar lietot kā kontroles instrumentu.

I: *Un tad vēl tāds pēdējais aspekts, varbūt mazlietiņ citā griezumā, ja mēs paskatītos uz novērtējumu. Dažkārt, par novērtējuma funkcijām runājot, saka, ka novērtējums īsteno arī tā saucamā dialoga funkciju starp šīm trim novērtējuma procesā iesaistītajiem lielajiem aktoriem – pētniekiem, politikas veidotājiem un politiskajiem lēmējiem politiķiem, vai tas, ka šīs jomas, kurās novērtējuma īstenošanas laikā saskaras pētnieks – tas ir tā kā akadēmiskā puse un zinātnieks –, politikas veidotājs – tā tad administratīvi direktoriskā vide – un politiķis – politiskā vide, vai tas, ka varbūt šajās jomās lieto dažādus jēdzienus, dažādus konceptus, vai šeit rodas .. vai nerodas kaut kādas problēmas tieši tāpēc, ka, nu, ka ir kādas komunikācijas problēmas starp šiem it kā trīs aktuāliem tipiem, kuriem ir, kuri ir ar savu valodu, ar savu skatījumu uz to situāciju: pētnieki, piemēram, domā par metodēm, par, par, izlašu izveidošanu, par datu analīzi, par to, kā laikā un teikumos izpildīt pasūtījumu, politikas veidotājam ir citi apsvērumi attiecībā uz novērtējumu, un politiķim – citi, vai tā, tā komunikācija starp šīm trim sfērām kaut kā nu netraucē tā novērtējuma attīstībai tur, tur, vai tur ne..*

R: *Nu, viņa traucē, es nezinu, domāju .. viņa varbūt vairāk traucē lēmumu pieņemšanai, es nezinu, es pat tā īsti neizjustu, bet tā ir mana personīgā pieredze, es nezinu, kā ir citur, bet es neizjustu, ka būtu šausmīga kaut kāda diskomunikācija, nesaprašanās ar pētniekiem .. tā kā – puslīdz nekas ..*

I: *Tur, tur var, tai, tai jomā, tur, teiksim, tur, Jūsprāt, tiek pietiekami precīzi un atbilstoši interpretēti gan tie pētījuma rezultāti, gan arī politiķi to tāpat saprot, nu pieņemsi, te tāds vēl piemērs – vēl viens no mūsu premjerministriem, teiksim, tā ļoti izvērstu plašu pētījumu, kas bija par darba tirgus tēmām, noklasificēja kā absolūti maznozīmīgu. Tas teikums bija apmēram tāds: es to, ko šajā pētījumā par samērā lielu finansējumu izpētīja, es jau to tāpat zināju, un, teiksim, nu šāda atziņa nu parāda premjerministra kompetenci par to, kā vispār ko nozīmē pētījums un, un, un, ar ko pētījums varbūt atšķiras no mūsu ikdienas atziņas priekšstatiem, nu tas it kā parādīja disonansi, ja tā tad pētnieki ir pa lielām naudām veikuši pētījumu un premjers pasaka, ka „pētījumam nav nekādas jēgas un es to tāpat zināju”. Tā nav tāda disonanse starp politiķiem un pētniekiem?*

R: *Nē, nu vispār disonances ir, un starp dažādiem pētījumiem un dažādas problēmas..*

I: *[iestarpina] Bet tas tā varēja gadīties..*

R: *[pārtrauc] bet es mazliet tā baidītos ģeneralizēt..*

I: *Bet tas, tāds gadījums, varētu būt?*

R: *Nu, bet bišķiņ, nu, es pat zinu gan to premjerministru, gan to darba tirgus pētījumu, nu ir mazliet, kas ir jau kļūme. Valstī tā ka, ka .. [domā] mēs neko īsti paši neplānojam, es nezinu, .. man būtu brīva iespēja noteikt prioritātes, es noteikti visu naudu neieliktu darba tirgus pētījumos, bet tā kā tie ir struktūrfondi un tas tā ir noteikts, un tur ir sadalīts, un viņš ir tur ir iekšā – nu tad ir liels jautājums valstij, ko tad to naudu neiztērēt, viņu nelietot, vai tomēr labāk lietot un pētīt, un, lai tas aiziet uz mūsu augstskolām un pētniekiem, nu tās ir tās dilemmas – ja tai privatizācijā, no kā vispār tas ir cēlies, kāpēc viņš ir, jo tas jau nav to pētnieku, ne arī patiesībā pat Labklājības ministrijas laime, ka tur šādas prioritātes beigās izveidojušās, ja zināmā mērā šī te pakļaušanās – tas, ka mēs esam tajā Eiropas sistēmā, tas rada ļoti daudz efektu reizē, nu, tā tas ir un tas rada vēl kaut ko, tas rāda, teiksim, jā, tādu pētījuma, tādu devalvāciju, ja, tādu, jā, teiksim, ja tev nav nekā un tad pēkšņi vienā gadā tev ir jau nezin cik*

pieejas un īsti nezini, kur to naudu likt un kam [dot] – nu, tās arī ir problēmas, un tās ir tieši Eiropas fondu apguves un plānošanas problēmas, ar ko vispār un cik tu tur vari ietekmēt un kā tur viss aizies, tas nav tik..

I: Šeit es gribētu uzdot kādu jautājumu, kas varbūt uzreiz ar ievirzi tai pašā vai arī, teiksim, nevarētu būt, ka tā attieksme pret novērtējumu kā pret tādu birokrātisku procedūru zināmā mērā nav veidojusies, balstoties uz tādu gadījumu pieredzi, kad, nu, novērtējums tiek veikts arī, arī pētījums tiek veikts Eiropas Komisijai ..

R: Jā, jā, ne tikai.

I: [turpina] un ierēdņiem.

R: Ne tikai, bet fondu, fondu projektu, visu fondu programmu projektu līmenī, un tur viņš ir obligāts un ar visu mašīnēriju, kāds ir bez izsvēruma par to, cik dziļi ko vajag no sākuma un ko turpināt, jā, jā es aizmiru tad, kad mēs par to runājām, ja, tas noteikti tur ir.

I: Tagad tiešām tas sistemātiski notiek ..

R: [pārtrauc] Un ir ļoti nokopēts, ja, ja..

I: [pārtrauc] kāds ierēdnis teica pirms pāris gadiem: tad es iesniedzu atskaiti par to, ko es esmu darījusi, un pēc tam Eiropas Komisijas ierēdnis uztaisa atskaiti no manas atskaites, par to, ko es esmu darījusi, un, un, vārdu sakot, notiek tāda informācijas kopēšana.

R: Nu ja, kā lai saka, tas nav vērtējums, nu, tur mēs vienkārši izpildām vingrinājumus, tur, tur ..

I: [pārtrauc] tā tad tiek dažādi ietekmēti..

R: [pārtrauc] uz to ietekmi attiecas, jā, tas ko, ko mēs paši esam darījuši un prasības, ko mēs esam izvirzījuši, ir, tās ir ļoti elastīgas patiesības un tas, kas ir noteikts fonda administrēšanā, tas nav mūsu prasības, tur, tur..

I: Un noslēgumā, kā Jūs redzat, varbūt – kas ir galvenās problēmas novērtējuma principu izmantošanā Latvijā un kas ir varbūt tās labās lietas, kas jau labi darbojas tādā novērtējuma aspektā?

R: Ai, nu par tām labām lietām mēs jau izrunājām diezgan daudz, un .. nu, jaunās lietas, es teiktu, jaunās lietas, ja teiksim to, to pirmā līmeņa visu to politikas plānošanu un novērtēšanu – nu to, to mēs nu .. , protams, arī ne par 100 %, samērā tomēr esam ieviesuši un ir sistemātisks piegājiens, nu galu galā 2000. gadā mums ne sapņos nerādījās, ka mums būs visa normatīvā sistēma, viss tas noregulēts un likumu salikts, un viss tas tā kārtībā. Nu, no tā viedokļa tā, un arī tās prasmes, cik viņas ministrijās, un tā nu tomēr tā dokumentu kvalitāte ir uzlabojusies un, un, ja salīdzina un atceras visus tos, tos .. [iesmejas] dīvainības pantu sākumos, kas parādās, tādu vairāk nav, faktiski tā nu un krīzes apstākļos arī tas, tas racionalitātes līmenis pieaudzis, un arī neražo bejēdzīgums dokumentus tik daudz, nu, tiesa gadās jau visādi, bet mazāk tomēr ..

I: Un pēc šī, kad tā krīze pāries, kā tad ar to racionalitāti?

R: Nu nezinu, tad, tad ļoti jāstāv klāt un jāsargā tas, lai pārvaldei nerodas lieki līdzekļi, kas spēj ģenerēt tādus dokumentus kā, piemēram, mednieku saimniecības attīstības politikas pamatnostādnes, nu .. frīku politika, mēs sakām, tā ir frīku politika, ja nu .. ne kauna un .. nav iespējams apturēt to dokumentu, tam jāaiziet līdz valdības sēdei un valdības sēdē tad, kad jau nu tūlīt ies jau pie mikroфона saka: "Jūs tiešām tagad publiski par to gribat parunāt? Nu labi, negribat". Un noņem .

I: Nu jā..

R: Tas ir pēdējā stadijā, bet agrāk nē. [iesmejas]

I: Mēs esam dziļi mežā iegājuši, tas jau nav tik vienkārši, kā 2000. gadā nekas nebūs, tagad ir sarežģīti, tas, kas ir lielie izaicinājumi, jā patiešām mm .. nu, no vienas puses, Eiropas mode un, no otras puses, ee .. nu kaut kādiem mehānismiem, kā tomēr rēķināties ar to ietekmi uz

sabiedrību un, teiksim, tādu regulējuma slogu un birokrātisko slogu, mēs esam ļoti sliktā situācijā, teiksim, tādu vājpētu, kādu var ieraudzīt Lielbritānijai vai Francijā, pie mums nevar atrast, tomēr var atrast pietiekami daudz arī visādus dīvainus gadījumus. Nu vai es pat īsti nemāku pateikt, vai tā ir monetarizācija un kāds tāds izmaksas ekonomiski, viņas droši vien, ja viņas sāk sistemātiski un metodiski pielietot, viņas arī standartizējas un, neejot aprītē, es domāju, ka viņas var iestarpināt, ja.

R: Var iestarpināt..

I: [pārtrauc] nu es īsti neredzu, nē, nu sarunas par budžetu ir viens, bet izmaksas sabiedrībai – cits.

R: Ja..

I: Ja ar budžetu tur tiek ierēdņi galā, tas ir iedresēts, ja, bet izmaksas sabiedrībai – tas mums neiet. Tā, šitas būtu viens virziens, kur tomēr tā kā gribētos .. jo es īsti neredzu citus instrumentus, kā likt domāt par to, ka nevajag katrā galā atļauju un licenci un uz katra stūra kaut ko kontrolēt, jo tāda kultūra mums ir vispār, ka mēs ļoti gribam kontrolēt, ja, nu tas viens tāds virziens, ja. Nu otrs, es domāju, ka ir neatrisināta problēma Latvijā un eee .. nu .. es uzskatu, ka mums Nacionālais attīstības plāns ir problēma patiesībā, viņš ir divreiz ir rakstīts un abas reizes ir bijis formāls dokuments, un tas tomēr nav pareizi ..

R: Bet kāpēc tas tā bija – formāls? Jo tur taču tika tērēti arī tāpat laika resursi, cilvēku resursi?

I: Nu šausmīgi .. tāpēc, ka, es nezinu .. tajā līmenī ..

R: Bet tā tad..

I: [pārtrauc] Bet tas nav, tas, tas Jums galīgi disertācijai neder, bet es īsti, mums iekšēji ilgi to mācot citās valstīs, un vispār mēs tiešām „esam suni apēduši”. Un ilgi diskutējot un ņemoties, mums pašiem ir izveidojies tāds, es zinu, ka Amerikā ir kaut kādas divas tās politikas analīzes kvotu un viņas savā starpā vispār nesarunājas, karo, un mums ir viena no tām, mēs esam šie te tie mikro plānotāji, mēs kaut kā, mēs gribam ieraudzīt, kur ir problēma un to mēs gribam izanalizēt, un tā mēs tās problēmas gribam bīdīt, viņas citreiz izdodas, citreiz neizdodas. Mēs sākam no šitā. Nu tas ir cits piegājiens, tā ir stratēģiskā plānošana no virsas, .. ja, bet tā vīzija patiesībā ir ar dzīvi vispār tik nesaistīta un abstrakta, ka patiesībā, no šīs te vīzijas misijas sākot un laižoties lejā no mākoņiem lejup, .. tā piezemēšanās notiek tādās negaidītās vietās [smejas] un man šitas piegājiens īsti nav saprotams, es patiesībā domāju, ka tur ir metodoloģiskas problēmas, kaut gan nevarētu teikt, ka NAPam nebija SVIDs, jums viss ir taisnība, tā kā vēl, no otras puses, nu arī vēl ir vēl ir tā, tur gan man liekas vēl ir iekšā kaut kādas tādas lietas, kad nu es, piedaloties tai procesā, nu, un mēģinot ierakstīt, nu, piemēram, ka mums ir politiskās sistēmas problēmas, ka mēs redzējām nekvalitatīvu pārstāvniecību, ka mums vajag mainīt vēlēšanu likumu, ka mums ir .. valdes ietekme uz vēlēšanām, četrus gadus atpakaļ NAP rakstīja, to var pierādīt, taču var argumentēt to, ka tas tā ir, bet mēs nevaram to ierakstīt NAPĀ, jo tas ir nepieklājīgi .. [iesmejas] un tas tad nu .. nu ja tas ir tāds parādīšanās dekoratīvs dokuments, nu tad, tad par viņu kā par dekoratīvu dokumentu var arī runāt, patiesībā, tad nevar runāt .. a kur tad vēl runāt par šīm lietām ja ne Nacionālajā attīstības plānā, vai ne?

R: Ja, tad, tad..

I: [pārtrauc] Un tad tā visa nopietnība un vis tas nu..

R: Nē es pat domāju, ka tas nav nesaistīti ar šo tēmu, tādēļ ka nu, ja mēs pieņemam, ka, nu, pieņemsim, ka nu ex-ante tā, tā nu metodoloģija sākas ar problēmas analīzi, un problēmas analīze un pamatproblēmas definēšana un politikas mērķa definēšana var būt ļoti atšķirīga un viņa mainās tieši atkarībā no tā kādas ir nu kādi ir vērtību modeļi, un šiem vērtību modeļiem būtu jābūt tai Nacionālajā attīstības plānā un, ja tie sasaucas, tad katru mazo tai mikro līmenī veikto novērtējumu, viņu jau tad varētu veidot tajā te stratēģiskajā ..

I: [pārtrauc] Tur vienkārši tagad tajā mikro līmenī, nu, mēs to veicam, bet viņš ir it kā pēc tā ģenerālās sasaistes, ja, un viņš, viņš arī tad var būt .. varbūt tas arī ir iemesls, kādēļ viņu dažkārt var izmantot, dažkārt – nē, jo viņam nav tās dziļākās argumentācijas, teiksim, tās ir mūsu vērtības, ja, kas ir fiksētas Nacionālās attīstības plānā un, teiksim, neviena no partijām, kas pretendē būt Saeimā, nevar iziet ārpus šīm vērtībām, ar savām problēmām.

R: Es nezinu, nē, nu droši vien, ka var neizmantot jebkurā gadījumā, tas vienkārši vien ir par tālu ..

I: [pārtrauc] Nē, nu ja, protams, tas ir, tas ir, tas nav tik ..

R: [pārtrauc] Nu ja, bet, vienu vārdu sakot, es domāju, ka ar šo te vidējo un ilgtermiņa perspektīvi mums ir problēmas arī Latvija 2030 – tas tāds dokuments..

I: Jo tas, tas arī varbūt tieši nav tikai no politikas veidotājiem atkarīgs, to, to sistemātiski ierēdņi .. visus šos gadus, cik es esmu strādājusi, saka, ka ļoti grūti strādāt, ja nejūt tās, nu, tās valsts, stratēģiskās prioritātes, un tās jau nav no jums atkarīgas, nu arī, arī varbūt, bet..

R: [pārtrauc] Nē, nu var, ja tā būtu tik ģeniāli, tik skaidrs visiem, bet .. nav tik skaidrs.

I: Nu, jā.

R: Jā, nu tad, jā, es domāju, ka jā..

I: [pārtrauc] Jā, es, piemēram, ..

R: [pārtrauc] un tad – jā, un tas ir tas, un vispār arī .. [domā] mēs jau paši sev esam rakstījuši, kad .. nezinu, tā ir mūsu nacionālā identitāte vai kā mēs esam pie zemes piesieti, mums ir grūti tā .. ieraudzīt to tālo perspektīvi, un tā prognozēšanas spēja un prognozēšanas vispār tehnikas – nu tā, tā būtu..

I: Tas, tas tā kā mentāli būtu?

R: Es nezinu, man liekās mēs zinātnisko fantastiku nerakstām vispār, ja, bet tā..

I: Nu, protams, tā politiskā kultūra, tā jau nav tā kā no ārienes izveidojusies, ja..

R: Un ļoti man liekas, ka mēs esam pie zemes piesieti, ja, un, un tā pie zemes piesietība, viņa traucē ieraudzīt nākotni un ieraudzīt kaut kādus ..

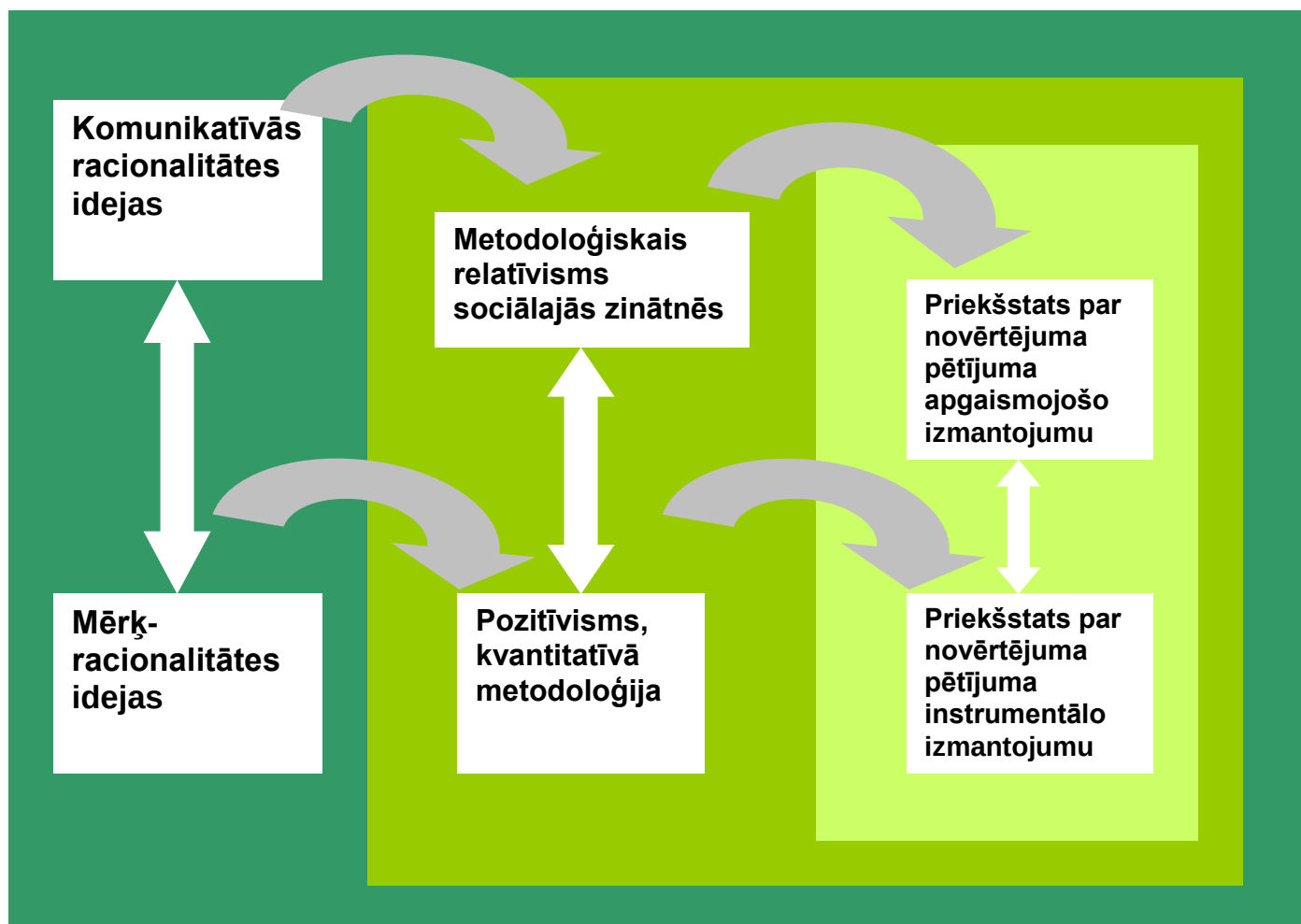
I: Un ja arī teiksim tiek uzmodelēts tai Nacionālās attīstības plānā kaut kāds projekts, tad tas vienalga kā mākslīgs veidojums.

R: Es nezinu, man jau liekas, ka mēs zinātnisko fantastiku nerakstām vispār, bet NAPs ir mākslīgs veidojums, un patiesībā tur, tur – nu, NAPam vēl tā, NAPs vēl nav tāds grēks, jo viņš vēl tomēr kaut cik strādā, bet, ja paskatās uz Latvija 2030 ... Nu jā, tās tādas dziļākas problēmas.

I: Nu, labi, paldies par sarunu, varbūt ir kaut kas būtisks, kas attiecas uz šo tēmu, bet, ko es neesmu pajautājusi?

R: Nē, viss jau izrunāts, bet vispār – šausmīgi interesanti, ka Jūs veicat šādas aptaujas! Tieši tāda disertācija, kas mums derētu darbā! .. [smejas]

**Racionalitātes, sociālo pētījumu metodoloģijas un novērtējuma
praktiskās nozīmes ideju attīstība**

Novērtējuma pētījuma funkcijas un metodoloģiskais raksturojums

Novērtējuma pētījuma būtība paredz konkrētus tā ierosinājuma apstākļus, specifiskus uzdevumus, īpašu metodoloģiju un dizaina risinājumus. Ne jebkurš pētījums, kuru pasūtījis politikas veidotājs, kvalificējams kā novērtējuma pētījums. Gan novērtējuma pētījuma teorētiskajās pieejās konstituētais novērtējuma pētījuma pamatojums, gan novērtējuma pētījuma prakse ļāvusi izstrādāt un precizēt novērtējuma pētījuma funkcijas. Novērtējuma pētījuma funkciju apraksts un analīze ļauj precizēt izpratni par novērtējuma pētījuma dabu un tā permanento adaptāciju prakses vajadzībām. Lai gan novērtējuma pētījuma situatīvajam kontekstam ir liela ietekme uz novērtējuma īstenošanas gaitu, tomēr ir pamats runāt gan par novērtējuma pētījuma procesa vispārējo loģiku, gan par tā norises specifisko gaitu īstenojot konkrētas novērtējuma formas (piemēram, *ex-ante* novērtējumu jeb formatīvo novērtējumu vai *ex-post* novērtējumu jeb summatīvo novērtējumu). Šīs nodaļas ietvaros novērtējuma pētījums tiks analītiski raksturots gan pamatojoties uz tā funkciju aprakstu, gan detalizētāk atspoguļojot tā norises gaitu.

Ir pētnieki, kuri definē novērtējuma pētījuma funkcijas, cenšoties tādējādi raksturot tā būtību un jēgu. Vācu zinātnieks Matias Veselers (*M. Wesseler*), kas pētījis novērtējuma un novērtējuma pētījuma specifiku, atzīst, ka “galvenā pazīme, kas novērtējumu un novērtējuma pētījumu atšķir no citām zinātniskām aktivitātēm, ir tam raksturīgā vērstība uz novērtējuma īstenojumu (nevis centieni izvairīties un atturēties no vērtējošiem spriedumiem) un tas ļauj pētniekam sistematizēt skatu uz novērtējumu un nosaukt sekojošas tā funkcijas:

- tiesiskuma sagatavošanas jeb leģitimizācijas funkcija, kas raksturo novērtējuma stratēģiski politisko aspektu un, kā atzīst M. Veselers, tā raksturo novērtējuma uz ārpusi, (ārēji), uz novērtējuma rezultātu izmantotājorganizācijām vērsto aspektu, kur kāds lēmums, pamatojoties uz novērtējumu tiek kvalificēts kā “labs” vai “slikts”;
- uzlabojuma, resp., optimizācijas funkcija darbojas kā izziņas vai pārbaudes funkcija un ilustrē novērtējuma iekšējo vērstību uz tādu zināšanu ieguvu par programmas efektiem, ar kuru palīdzību var pārbaudīt programmas iedarbīgumu un, ja nepieciešams to (programmu) paplašināt vai uzlabot;

- pārraudzības jeb kontroles funkcija, kura ļauj runāt par lēmuma pieņemšanas funkciju novērtējuma kontekstā, jo šeit ir runa par kādas programmas trūkumu likvidēšanu, balstoties uz novērtējuma rezultātiem, kuri ļauj izšķirties par labu kādai lēmuma alternatīvai²⁷²

Lai arī M. Veselers nosauc būtiskus novērtējuma pētījuma raksturojumus, katru funkciju saistot ar vērtējošo aspektu, tomēr šī pētnieka pieeju raksturo centieni sintezēt vairākas būtiskas novērtējuma pētījuma pazīmes, piemēram, programmas uzlabojumu tendenci, saistīt ar izziņas funkciju, kas var būt pretrunā ar novērtējuma praksi un radīt nedaudz sašaurinātu un vienkāršotu priekšstatu par novērtējuma fenomenu.

Lielākā daļa novērtējuma pētījuma teorētiķu runā par četrām galvenajām funkcijām, kuras var papildināties, vai kāda no nosauktajām četrām – iegūt īpašu nozīmi kāda konkrēta novērtējuma pētījuma ietvaros. R. Stokmans nosauc sekojošas novērtējuma pētījuma funkcijas: izziņas funkciju, kontroles funkciju, dialoga funkciju un leģitimitātes funkciju.²⁷³

1. Izziņas funkcija izpaužas faktā, ka ar novērtējuma palīdzību tiek savākti lēmuma pamatojumam nepieciešami dati, pēc kuriem cita starpā var atbildēt uz jautājumiem: Vai pasākumi sasnieguši mērķa grupu? Kādas prasības ir mērķa grupai? Kā šīs prasības tiek apmierinātas saskaņā ar īstenojamo programmu? Vai programmas ieviešējs ir spējīgs un gatavībā programmu efektīvi un eficienti ieviest? Kā iespējams izmainīt programmas nosacījumus? Kādas cēloņseku attiecības pastāv? Novērtējumā iegūtajām zināšanām un informācijai jātiek izmantotai vadības lēmumos.

2. Kontroles funkcija piemīt novērtējumam, jo programmas un tās ieviešanas pamatā, pirmkārt, ir interese konstatēt trūkumus un spēt iespējami ātri iejaukties. Tajā pašā laikā būtiski ir arī tas, ka iespējams iegūt informāciju, kura ļauj konstatēt, vai visi programmas dalībnieki izpilda savus uzdevumus, kas tiem ir saistoši programmas ietvaros; arī šajā aspektā novērtējums darbojas kā kontrole.

3. Dialoga funkcija izpaužas tā, ka ar novērtējuma pētījuma palīdzību tiek iegūta un atbilstoši sagatavota informācija, kura kalpo par labu pamatojumu dialogam starp visām ieinteresētajām pusēm: novērtējuma pētījuma finansējuma devējiem, novērtējuma īstenojuma organizāciju, mērķa grupām, citām ietekmētajām pusēm un iesaistītajām

²⁷² Wesseler M. *Evaluation und Evaluationsforschung*. In: Tippelt R.; Hippel A. von (Hrsg.). *Handbuch Erwachsenenbildung/Weiterbildung*. 3., überarb. und erw. Aufl. Wiesbaden: VS, Verl. für Sozialwiss, 2009.

²⁷³ Stockmann R. *Evaluationsforschung : Grundlagen und ausgewählte Forschungsfelder*. 2., überarb. und aktualisierte Aufl. Opladen: Leske + Budrich, 2004.

personām. Uz iegūto zināšanu bāzes iespējams kopīgi un visiem pārredzami konstatēt, to cik sekmīgi vai nesekmīgi norisinās sadarbība starp visām ietekmētajām pusēm, kā arī – sadarbības deficīta gadījumā – izdarīt secinājumus par sekmīgas turpmākās sadarbības iespējām.

4. Leģitimitātes funkcija, kuru dažkārt dēvē arī par taktisko funkciju, izpaužas tādējādi, ka novērtējuma pētījuma rezultāti tiek izmantoti, lai leģitimizētu noteiktus politiskos lēmumus (dažkārt tas notiek tā, ka lēmums ir sagatavots pirms novērtējuma atzinuma), piemēram, lēmumu par kādas programmas tālāku attīstību un atbalstu, vai, tieši otrādi, par tās pārtraukšanu.

Tādējādi R. Stokmans, definējot novērtējuma funkcijas, precizē aplūkojamā pētījuma veida būtību un daudzveidīgo dabu, ļauj priekšstatīties tā īstenošanas konteksta dimensijas (izziņas process, vadības procedūras, līdzdalības procesi, politikas veidošanas process) un projicēt iesaistīto pušu interešu specifiku.

Ir pētnieki, kuri akcentē novērtējuma formu daudzveidību un atturas no mēģinājumiem definēt novērtējuma kā tāda funkcijas. Šo pieeju pārstāvji identificē tipiskākās novērtējuma formas un, atbilstoši to specifikai, definē to funkcionalitāti.²⁷⁴ Tā, piemēram, iespējams definēt atšķirīgas funkcijas *ex-ante* un *ex-post* (tuvāk par šo novērtējumu veidiem – vēlāk) novērtējumam vai *formējošajam* un *summējošajam* novērtējumam. Kā formējošā novērtējuma galvenā funkcija tiek minēta kvalitātes nodrošinājuma un programmas attīstību pavadošā funkcija, kas saistīta ar šī novērtējuma mērķi: izzināt programmas ieviešanas stiprās un vājās puses. Savukārt, kā summējošā novērtējuma pamatfunkcija tiek minēta noslēdzošā kvalitātes, iedarbīguma un lietderības kontrole. Taču katrs no šiem novērtējuma veidiem ir ierobežots un darbojas nevienmērīgi dažādās programmas darbības fāzēs, tādēļ šāda novērtējuma funkciju analīze, skatot novērtējuma atšķirīgās formas, sniedz daļēju priekšstatu par novērtējuma un novērtējuma pētījuma sabiedriski politisko jēgu.

Citu pieeju novērtējuma funkciju identificēšanā īsteno ietekmīgā novērtējuma teorētiķu komanda P. Rossi, H. Frīmens, M. Lipsejs adaptējuši S. Pansera (S. Pancer) un Enas Vestheas (A. Westhues) programmu plānošanas un novērtēšanas sistematizēšanas paņēmieni un uz tā pamata piedāvā programmas attīstības posmu

²⁷⁴ http://www.evalguide.ethz.ch/eval_general/functions_of_evaluation

klasifikāciju, kur katram programmas attīstības posmam tiek definēta sava novērtējuma funkcija.²⁷⁵

Tabula 3.2. Programmas attīstības posmu novērtējuma funkcijas

Nr. p k.	Programmas attīstības posms	Jautājums, kas jāuzdod	Novērtējuma funkcija
1.	Sociālo problēmu un vajadzību novērtējums	<i>Cik lielā mērā iespējams saskatīt kopienas vajadzības un standartus?</i>	<i>Vajadzību novērtējums un problēmas apraksts</i>
2.	Mērķu noteikšana	<i>Kas vajadzīgs, lai apmierinātu šīs vajadzības un standartus?</i>	<i>Vajadzību novērtējums; vajadzību apmierinājums</i>
3.	Programmas alternatīvu dizainēšana	<i>Kādi pakalpojumi jāizmanto, lai iegūtu vēlamās izmaiņas?</i>	<i>Programmas loģikas vai teorijas novērtēšana</i>
4.	Alternatīvu atlase	<i>Kura no iespējamajām programmas pieejām ir labākā?</i>	<i>Priekšizpēte (Feasibility study)</i>
5.	Programmas īstenošana	<i>Kā īstenojas programmas ieviešanas darbības?</i>	<i>Ieviešanas novērtējums</i>
6.	Programmas darbība	<i>Vai programmas darbības rit kā plānots?</i>	<i>Procesa novērtējums, programmas monitorings</i>
7.	Programmas rezultāti	<i>Vai programma sasniegusi vēlamu iedarbību?</i>	<i>Rezultātu novērtējums</i>
8.	Programmas efektivitāte	<i>Vai programmas efekti ir sasniegti ar saprātīgām izmaksām?</i>	<i>Izmaksu un ieguvumu analīze, izmaksu efektivitātes analīze</i>

Novērtējuma funkcijas definētas atbilstoši programmas bāzes soļiem un visbiežāk šie soļi diferencē konkrētas novērtējuma formas. Šāds funkciju definējums palīdz ieraudzīt saikni starp novērtējumu un programmas plānošanas un īstenošanas

²⁷⁵ Rossi P. H., Freeman H. E., Lipsey M. W. *Evaluation : a systematic approach*. 7th ed. Thousand Oaks, CA [etc.]: Sage, 2004, p. 45.

loģiku. Var konstatēt, ka ir iespējams runāt gan par novērtējumu vārda plašākajā nozīmē un fiksēt tā būtību un jēgu, atklājot novērtējuma pamatfunkcijas, gan arī precizējoši raksturot konkrētas novērtējuma formas un definēt tām specifiskas funkcijas un raksturojumus. Jau 2. nodaļā sniegtais novērtējuma teorētisko pieeju daudzveidīgais spektrs rada ieskatu novērtējuma ietvaros iespējami izmantojamo metodoloģiju, metožu, datu vākšanas tehniku pluralitātē. Tomēr turpinājumā tiks sniegts gan sistematizējošs priekšstats par novērtējuma procesa norises vispārējiem metodoloģiskajiem pamatprincipiem, gan konkrētu, biežāk lietoto novērtējuma veidu norises metodoloģisko specifiku. Šāds raksturojums palīdz veidot izpratni par novērtējuma pētījuma specifiku, palīdz to identificēt starp citiem pētījumiem un precizēt šī darba izpētes jomu.

Novērtējuma pētījuma īstenošanas vispārējā loģiskā struktūra jeb novērtējuma procesa raksturojums integrē gan zinātniskās prasības pētījuma loģiskajai norisei, gan programmas novērtējuma prasības pamatprincipus. Novērtējuma teorētiķi aprakstījuši neskaitāmos avotos šo loģiku un pamatprincipus, kas specificējas atbilstoši teorētiķu analītiski pētnieciskās pieejas pamatprincipiem.

Vairāki pētnieki mēģinājuši veidot integrētu teorētisku pieeju novērtējuma procesa raksturojumam, atzīstot, ka šāds mēģinājums nenozīmē centienus kādu noteiktu novērtējuma teorētisko pieeju izcelt kā vadošo vai piemērotāko. Vienlaikus tiek uzsvērts, ka konkrēta novērtējuma īstenošanas gaitā jāizvēlas tādi izzinoši pētnieciski paņēmieni un metodoloģiskas pieejas, kas visvairāk atbilst novērtējuma īstenošanas kontekstam. Protams, pētniekiem nav novērtējuma pētījuma gaita par katru cenu jāsamēro ar noteiktām novērtējuma un pētnieciskajām paradigmām vai pētījuma dizains jāpakārto noteiktam fiksētam novērtējuma koncepta ideāltipam. Viena vai otra novērtējuma etapa nozīmes akcentējums vai metožu izvēle iespējama tikai pie izvērstiem novērtējuma pētījuma konteksta raksturojumiem, kas ļauj izvēlēties un noteikt novērtējuma procesa gaitu.²⁷⁶ Neskatoties uz kontekstuālītātes īpašo nozīmi, prasme izvēlēties labāko pētījuma dizainu konkrētā situācijā, tomēr ir atkarīga no novērtētāja kopējās izpratnes par novērtējuma vispārējo jēgu un priekšstatu par abstraktu, pāri situācijas kontekstam stāvošu novērtējuma loģiku, tādēļ nav maznozīmīgi teorētiķu centieni fiksēt novērtējuma procesa ideāltipu. L. Balcers apraksta

²⁷⁶ Balzer L. *Wie werden Evaluationsprojekte erfolgreich? : Ein integrierender theoretischer Ansatz und eine empirische Studie zum Evaluationsprozess*. Landau: Verl. Empirische Pädagogik, 2005, S. 169.

novērtējuma procesa 11 soļus, piedāvājot to kā integrētu novērtējuma loģiskās norises ideāltipa atspoguļojumu.

1. Vajadzība pēc novērtējuma.
2. Novērtējuma pasūtījuma līgums.
3. Novērtējuma pamatojums.
4. Novērtējuma nosacījumi.
5. Novērtējuma projekta metodiskais plānojums.
6. Novērtējuma īstenošana.
7. Datu analīze–izvērtējums.
8. Prezentācija un pārskata ziņojums.
9. Rezultātu izplatīšana.
10. Rezultātu izmantošana.
11. Novērtējuma izvērtēšana.

Katrs novērtējuma solis tādā vai citādā izteiksmē būtiski ietekmē turpmāk sekojošo novērtējuma gaitu un rezultātu. Īsi raksturosim katra L. Balcera definētā novērtējuma procesa soli, izmantojot arī citu pētnieku atziņas par noteiktajiem novērtējuma procesa etapiem.

1. Novērtējuma sākums, ko klasificēsim kā *vajadzība pēc novērtējuma*, ļoti būtiski ietekmē tā turpmāko attīstību, jo šeit veidojas pamatojums sistemātiska novērtējuma nepieciešamībai, tāda novērtējuma, kas pārsniedz tā sauktās ikdienas novērtēšanas praksi.

Ne vienmēr ir iespējams skaidri definēt, kas ir galvenais jeb bāzes pamatojums, lai atbildes uz novērtējuma jautājumiem tiktu meklētas sistemātiska novērtējuma vai novērtējuma pētījuma ietvaros, tam paredzētu plašākus resursus un uzsāktu novērtējuma projektu. Tomēr galvenie jautājumi, uz kuriem jāgūst atbildes šajā novērtējuma fāzē, ir: Kādi ir novērtējuma priekšmeta rezultāti? Cik efektīvs ir novērtējuma priekšmets? Cik efektīvas ir kādas lielākas programmas atsevišķas daļas vai posmi? Kas notiek īstenojot novērtējuma priekšmetu (programmu)? Kāda informācija spēj par programmu atbildīgos atbalstīt un sekmēt tās (programmas) tālāk attīstību? Vai pastāv noteiktas likumsakarības, kuras nosaka noteiktu pasākumu funkcionēšanu pie konkrētiem

nosacījumiem? Atbildes uz šiem jautājumiem veido pamatu novērtējuma gaitas plānošanai un tās noteiktam dizainam.

Pētnieki parasti norāda uz trim galvenajiem informatīvo vajadzību moduļiem, kuri ir saistīti arī ar novērtējuma teorētiskajām pieejām. Piemēram, E. Čelimskaja runā par *novērtējumu padziļinātu zināšanu ieguvei* kādā specifiskā jomā jeb nozarē; *novērtējumu, lai atskaitītos*, kas izpaužas kā rezultātu un efektivitātes mērījumi un – *novērtējumu attīstībai*, kas izpaužas kā novērtējuma atbalsts institūcijas stiprināšanai.²⁷⁷ Arī M. Patons aprakstot novērtējuma pamatojumā esošo informatīvo vajadzību tipus, runā par *uz zināšanām orientētu novērtējumu, uz spriedumu orientētu novērtējumu, uz uzlabojumu orientētu novērtējumu*²⁷⁸. Sākotnējais novērtējuma informatīvo vajadzību precizējums, lielā mērā izšķir ne tikai novērtējumā izmantoto pieeju izvēli, bet arī novērtējuma rezultātu izmantojuma modeli.

2. *Novērtējuma pasūtījuma līgums* ir otrais novērtējuma procesa solis, kur jēdzienu “novērtējuma līgums” var lietot vismaz divās nozīmēs: tiesiskā nozīmē līgums ir juridisks projekta sākums: novērtējuma pasūtītājs paraksta līgumu, kas ir pamats novērtējuma uzsākšanai saskaņā ar līgumā paredzēto novērtējuma gaitu; saturiskā nozīmē līgums lielā mērā nodrošina zinātniski korektu novērtējuma īstenošanu, ja pasūtītājs ir panācis konsensu ar izpildītāju. Tieši līguma nosacījumi un efektīva komunikatīvā sadarbība starp pasūtītāju un izpildītāju ir viens no būtiskākajiem sekmīga novērtējuma īstenošanas priekšnosacījumiem.

Novērtējuma pētījuma kontekstā ļoti lielu nozīmi iegūst tādi faktori, kas tiešā veidā nav saistīti ne ar pētījuma zinātnisko aspektu, ne ar tā specifisko metodoloģisko pieeju – tas ir novērtējuma pētījuma pasūtītāja spēja sagatavot konkursa/ iepirkuma pieprasījumu jeb nolikumu. Šis konkursa nolikums var būt detalizētāks vai vispārīgāks, taču pietiekami detalizētā darba uzdevuma aprakstā noteikti tiek iekļauti tādi raksturojumi kā: novērtējuma priekšmeta konteksts, paredzami novērtējuma rezultātu izmantotāji un izmantojuma modeļi, novērtējuma jautājumi un kritēriji, esošā informācija un dati, noteiktas metodiskas vadlīnijas, novērtējuma nosacījumi, laika grafiks, paredzamais budžets, nolīgto novērtētāju kvalifikācija, kā arī sagaidāmā piedāvājuma struktūra. Tādējādi novērtējuma efektivitāti lielā mērā nosaka pats pasūtītājs, radot konkrētus priekšnosacījumus novērtētāju atlases kārtībai. Tiesa, pastāv

²⁷⁷ Chelimsky E. The coming transformation in evaluations. In: Chelimsky E. (ed.). *Evaluation for the 21st century : a handbook*. Thousand Oaks [etc.]: Sage, 1997, p. 10.

²⁷⁸ Patton M. Q. *Utilization-focused evaluation : the new century text*. 3. ed. Thousand Oaks: Sage, 1977, p. 63.

arī gadījumi, kad mazāka apjoma novērtējuma darbībām tiek kontraktēti novērtētāji, kuru ekspertu kompetencēm ir neapstrīdami apliecinājumi.

3. *Novērtējuma pamatojuma* izstrādē turpinās novērtējuma pasūtītāja un novērtējuma īstenotāja sadarbība, debates un konsensa meklējumi vairākos novērtējuma tālākās virzības jautājumos. Pētījuma pasūtītāja un novērtētāja skatījums un priekšstati par novērtējuma būtiskākajām lietām: novērtējuma priekšmetu, dalībniekiem, mērķi, pētāmajiem jautājumiem, novērtējuma kritērijiem, datu vākšanas metodēm var būtiski atšķirties un to sabalansējums var prasīt garu dialoga procesu. Šeit ne vienmēr novērtētājam jāpamatojas tikai pasūtītāja priekšstatos un vēlmēs. Pētnieki norāda arī uz citiem informācijas avotiem, kas izmantojami, lai precizētu skatījumu uz augstākminētajiem pētījuma raksturojumiem²⁷⁹.

Ļoti būtisks un ne tik vienkāršs kā varētu šķist, ir nosacījums – precīzi definēt novērtējuma priekšmetu. Potenciālais novērtējuma priekšmets tiek definēts dažādu autoru skatījumā nedaudz atšķirīgi: gan “personas, vide, vides faktori, produkti, tehnikas/metodes, programmas, projekti, sistēmas/struktūras, pētījumu rezultāti”²⁸⁰; gan “pasākumi, intervences, programmas, produkti, metodes, sistēmas, plāni, vides faktori un personas.”²⁸¹ Protams, šādi vispārēji formulējumi gan atklāj novērtējuma un novērtējuma pētījuma jomas darbības lauka plašumu, taču nav pietiekami un ir pārāk nespēcificēti konkrēta novērtējuma īstenošanas gadījumā, kad novērtējuma priekšmets jāapraksta detalizēti. Tas šķiet vienkārši izdarāms, tomēr praksē tā nav. Pētījuma pasūtītājam dažkārt ir samērā vispārīgs un nekonkrēts priekšstats par novērtējuma priekšmetu (piemēram, novērtēt *pirmsskolas izglītību*), kas nav pietiekami, lai izprastu un precīzi definētu novērtējuma priekšmetu konkrētajā gadījumā. Pētījuma īstenošanai jāizmanto visi iespējamie informācijas avoti (valsts un pašvaldību politikas dokumenti, sociālo zinātņu pētījumi – teorētiskie un empīriskie, aktuālās publikācijas medijos u. tml.), kuros iegūto informāciju izmanto detalizēta novērtējuma priekšmeta apraksta veidošanai. Novērtējuma priekšmeta apraksts nozīmē precīzi noteikt tā galvenos mērķraksturojumus un ar tiem saistītās aktivitātes (to saturu, biežumu, intensitāti) un tām relevantu kontekstu (iniciatorus, atbildīgos, to rīcībā esošos resursus, vēsturi, lietotāji). Īpaša uzmanība šajā novērtējuma pētījuma fāzē jāpievērš tieši novērtējuma priekšmeta mērķa precizējošam aprakstam (ne novērtējuma mērķa), jo tieši novērtējuma

²⁷⁹ Wottawa H., Thierau H. *Lehrbuch Evaluation*. 2. Aufl. Bern [u. a.]: Huber, 1998, S. 114.

²⁸⁰ Wottawa H., Thierau H. *Lehrbuch Evaluation*. 2. Aufl. Bern [u. a.]: Huber, 1998, S. 59.

²⁸¹ Scriven M. *The logic of evaluation*. Inverness, Calif.: EdgePress, 1981, p. 4.

priekšmeta mērķa apraksts (piemēram, precīzs *pirmsskolas izglītības mērķa* apraksts) nosaka to, kas tieši būs jāpēta, jo visbiežāk novērtējuma pētījums nozīmē tieši šī mērķa sasniegšanas pārbaudi (R. Tailers aizsāktā tradīcija).

Novērtējuma priekšmeta pamatojuma sastāvdaļa ir arī visu novērtējuma projektā iesaistīto aktoru identificēšana. Angļu valodā ir īpašs jēdziens šo personu kopuma apzīmēšanai: “*stakeholder*”. Latvijas terminoloģijas speciālisti terminu “*stakeholder*” latviešu valodā iesaka tulkot kā “ieinteresētās puses.”²⁸² Dažkārt ar šo pašu nozīmi tiek lietots arī jēdziens “ieinteresētās personas”, ja tā lietojuma konteksts paredz attiecinājumu nevis uz abstraktu cilvēku kopumu ar konkrētām pazīmēm, kam konkrētajā kontekstā ir kopīgas intereses, bet gan uz konkrētām personām (amatpersonu, programmas dalībniekiem u.c.), kuras saista kopīgas intereses. Vācu valodas lietotāji angļu termina “*stakeholder*” vietā parasti lieto jēdzienu pāri “*Beteiligte und Betroffene*.”²⁸³

Runājot par ietekmēto pušu konstatēšanu konkrēta projekta ietvaros, R. Kēnigs (R. König) norāda, ka “ne vienmēr ir vienots priekšstats par to, kas vispār ir pieskaitāms šai ieinteresēto personu grupai.”²⁸⁴ Šī jēdziena plašākajā nozīmē ietekmētās puses ir visas personas, kuras, vai nu tiešā veidā piedalās novērtējuma pētījuma projektā, vai nu šis projekts tās kaut kādā veidā skar. Ietekmēto pušu identificēšana nav pašmērķis – ieinteresēto pušu identificēšanas gaitā jākonstatē to īpašā nozīme un loma gan novērtējuma priekšmeta, gan novērtējuma projekta kontekstā. Tradicionāli šeit ir runa par novērtējuma pētījuma pasūtītāju, lēmuma pieņēmēju, novērtētāju (sk. 2.3. nodaļu par to, kādu pozīciju var ieņemt novērtētājs un kādu lomu pilda novērtētājs), citiem iesaistītajiem un ietekmētajiem (tie, kurus skar novērtējuma rezultāti, tie, kuriem ir interese par novērtējumu un tā rezultātiem). Problemātisks ir fakts, ka šajā novērtējuma pētījuma fāzē ne vienmēr ir skaidri saskatāmas grupas, kuras kaut kādā veidā skar novērtējuma rezultāti. Piemēram, ja tiek īstenota kāda programma, tās iedarbības spektrs sociāli strukturālā rakursā ne vienmēr ir skaidri saskatāms un precīzi prognozējams, tāpēc arī nav iespējams konkretizēt personu grupas, kuras tiks konfrontētas ar novērtējuma rezultātiem.

²⁸² Akadēmiskā terminu datubāze *AkadTerm*. Pieejams: <http://termini.lza.lv/term.php?term=stakeholder&list=&lang=EN>. Skat. 22.12.2010.

²⁸³ *Joint Committee on Standards for Educational Evaluation & Sanders*. 2000, P. 26.

²⁸⁴ König J. Wichtig und richtig! Aber: Ist nicht weniger mehr? Anmerkungen zu den Standards der Selbstevaluation. *Zeitschrift für Evaluation*. 2 (1), S. 84.

Vairāki autori minējuši konkrētus argumentus par labu tam, ka šajā novērtējuma fāzē svarīgi ne tikai identificēt visas iesaistītās puses, bet arī nodrošināt to produktīvu mijiedarbību. Jau 2.3. nodaļā pievērsta uzmanība aktuālajai novērtējuma teorētiku diskusijai, kuras centrā ir ideja, ka daudzējādā ziņā ir ļoti lietderīgi ietekmētās personas iesaistīt visās novērtējuma procesa fāzēs, un šis fakts tiek uzskatīts par līdzdalības novērtējuma pieejas pamatideju. Galvenais arguments dažādu ietekmēto personu iekļaušanai novērtējuma pētījuma procesā ir tas, ka šī līdzdalība palielina iespēju, ka novērtējums noritēs netraucēti, ka tiks īstenota pamatota, mērķtiecīga un dziļa tematisko robežu konstatēšana, ka (savstarpēji) tiks saņemti noderīgi padomi, kā arī iegūts atbalsts noteiktai novērtējuma pētījuma rezultātu izmantošanai.²⁸⁵

Reālajā pētniecības praksē dominē gadījumi, ka iesaistītās puses, tiek identificētas daļēji, – parasti identificētas tiek tās, kuru pieredzes saikne ar novērtējumu ir formāli un normatīvi viegli konstatējama, taču latentas paliek grupas, kuru saikne ar novērtējuma pētījuma lauku ir pastarpināta, formāli nenoteikta, taču ne mazāk cieša. Lai gan aktualizēt visas grupas nav viegls uzdevums, būtiski ir īstenot tādu visu iespējamo iesaistīto pušu mijiedarbību, kur tās kļūst par ietekmētajām personām, paaugstinās šo personu grupu izpratne un kompetence novērtējuma skartajā problemātikā, kā arī attīstās šo grupu prasme un spēja izmantot novērtējuma zināšanas vēlākajā darbībā. Iesaistīto un ietekmēto personu grupu skatījuma un viedokļa identificēšana un “akumulēšana” novērtējuma pamatojumā sakņojas arī demokrātiskas sabiedrības un demokrātisku vērtību pamatprincipos, tādējādi iegūstot arī leģitimizācijas motivējumu.

Lai gan kopumā teorētiski ir vienisprātis attiecībā uz principiālo atziņu par nepieciešamību sadarboties ar visām iesaistītajām pusēm, tomēr priekšstati par to, kādai jābūt šai iesaistīšanas stratēģijai, visai daudzveidīgi. Vieni uzskata, šai taktikai jāreducējas uz iesaisti visā procesā (R. Stake, E. Guba, I. Linkolna), citi akcentē iesaisti atsevišķās novērtējuma pētījuma fāzēs – mērķa konstituēšanā, novērtējuma procesā (T. Kuks, V. Šadišs), bet, piemēram, M. Patons uzsvēra liek uz piesaistīšanu rezultātu izmantošanas fāzē. Tomēr par spīti šīm priekšstatu atšķirībām, lielākā daļa no minētajiem teorētiķiem atzīst, ka pētījuma pamatojuma izstrādē ļoti svarīgi ir konstatēt, kādas attiecības un mijiedarbības formas saista šīs dažādās personas un personu grupas, jo pētnieciski ir svarīgi virzīties no izteikti plaša heterogēnu skatījumu daudzveidības uz maksimālo iespējamo konsensu un interešu sabalansējumu.

²⁸⁵ O'Sullivan R. G., D'Agostino A. Promoting evaluation through collaboration. *Evaluation*, 8 (3), p. 372–387.

No metodiskā skatpunkta raugoties, ļoti būtisks sekmīga novērtējuma pētījuma priekšnosacījums ir skaidrs un – katrā konkrētajā gadījumā – reālistisks *novērtējuma mērķa* un *novērtējuma jautājumu loka* konstatējums. Kā izriet no iepriekš konstatētā, novērtētājs nav vienīgais, kas to veic, liela ietekme šeit ir pasūtītāja priekšstatiem, vēlmēm, interesēm un parasti, kaut arī vēl nekonkrēti un vispārīgi, tomēr šie jautājumi tiek formulēti jau novērtējuma pētījuma pasūtījuma līgumā. Arī novērtējuma īstenošanas politiskais konteksts šeit ir īpaši svarīgs. Ir daudz gadījumu, kur novērtējuma mērķi pasūtītājs definē pietiekami precīzi, tomēr novērtējuma īstenojuma gaitā tas nemitīgi tiek reflektēts, jo pētāmā joma tiek skatīta ar novērtētāja “acīm”, kas var izraisīt diskusijas it īpaši jautājumā par iegūstamo zināšanu nozīmi un jēgu. Attiecībā uz novērtējuma pētījuma jautājumu formulējumu, ideāltipiskais modelis būtu virzība no sākotnēji ļoti vispārīgi un reizēm pat globāli fiksētiem jautājumiem uz – praksē un pieredzē balstītu konkretizējumu, kas izriet no spējas uztvert situāciju no citu perspektīvu skata punkta. Novērtējuma pētījuma gaitā šie jautājumi tiek pārbaudīti praksē. L. Balcers apraksta četrus modeļus, kur atšķirīgi izpaužas novērtējuma mērķa formulēšana.

Uz lēmumu orientētā novērtējuma gadījumā, kur galvenais ir nepieciešamība par kaut ko izšķirties, galvenie jautājumi, uz ko jāatbild, ir: *Kāds ir novērtējuma priekšmeta mērķis un, vai tie tiek sasniegti? Vai novērtējuma priekšmets apmierina noteiktas vajadzības?* Šāds novērtējums ir saistīts ar tā saukto *outcomes* jeb novērtējuma priekšmeta rezultātu un tāpēc novērtētāju profesionālajā terminoloģijā bieži tā apzīmēšanai tiek lietoti jēdzieni “*outcome Evaluation*” – “rezultātu novērtējums” vai “*output evaluation*” – “produkta novērtējums”, vai vienkārši – “rezultātu novērtējums”. Bieži ar šāda novērtējuma palīdzību tiek sniegta atskaite vai norēķins par novērtējuma priekšmetu vai par jau pieņemtajiem vai nākotnē pieņemamajiem lēmumiem. Rezultāti, kuri jāpārbauda ar novērtējuma palīdzību, dažādos līmeņos var būt atšķirīgi jeb “kustīgi”. (rezultātus var pārbaudīt, reakciju, viedokļa, uzvedības u. c. līmeņos). Lēmuma pieņemšana šajā gadījumā nozīmē izvēlēšanos no vairākām alternatīvām, kad novērtējuma rezultāti palīdz pieņemt labāko lēmumu, ja tie ir bijuši sasaistīti ar vēlākā pielietojuma mērķi. Cits novērtējuma mērķa uzstādījums ir gadījumos, kad ir formulēts jautājums par tautsaimniecisko efektivitāti un novērtējuma pamatā ir izmaksu–ieguvumu apsvērumi. Tad uzmanība tiek pievērsta “karstajiem ekonomikas datiem”. Šajā gadījumā paveras vieta jaunai zinātnei, kura šobrīd izpaužas divējādi:

- ieguvumu–izmaksu un analīze (*benefit-cost analysis* – BCA);

- izmaksu efektivitātes analīze (*cost-effectiveness analysis* – CEA).²⁸⁶

BCA gadījumā tiek pārbaudīts, vai pasākumu mērķi tiek sasniegti ekonomiski lietderīgi. Lai to veiktu, jākonstatē aktuālās un nākotnes izmaksas, kā arī alternatīvu izmaksas, tādēļ novērtējumam jāatbild uz sekojošiem jautājumiem: Vai ieguvumi ir lielāki, kā izmaksas? Kurai no rīcības alternatīvām ir labākās izmaksu–ieguvumu attiecības? Kāda ir izmaksu neto vērtība un kura alternatīva ir piemērota? Eiropas Komisijas izpratnē BCA var īstenot arī bez rīcības alternatīvu salīdzinājuma²⁸⁷ CEA ir piemērojama gadījumos, kad rezultāti nav atspoguļojami tieši monetārā izteiksmē. Šajā gadījumā nav jāpārbauda, vai ir sasniegts mērķis, vai pasākuma mērķis ir ekonomiski attaisnojams. CEA balstās uz pamatpieņēmumu, ka kāda projekta rezultāti jebkurā gadījumā ir tā pūļu vērti, bet CEA pārbauda ar kādām metodēm un kādā veidā šādi rezultāti ir efektīvi sasniedzami, kādas izmaksas ar to ir saistāmas un vai šīs izmaksas ir attaisnotas.

Rezumējot var atzīt, ka šāda uz lēmumu orientēta novērtējuma gadījumā galvenie pētījuma jautājumi ir: Vai novērtējuma priekšmets ir jā saglabā vai nē? Kuras alternatīvas galu galā jāizvēlas? Šajā gadījuma vislielākās problēmas rada atšķirīgie priekšstati par novērtējuma priekšmeta definējuma iespējām.

Uz uzlabojumu orientētā novērtējuma gadījumā novērtējuma mērķis tiek formulēts uz pavisam citiem pamatiem, kā tas notiek iepriekš aprakstītajā pieejā. Šeit nav runa par noslēdzoša novērtējuma sniegšanu, bet par uzlabojumu procesu, kuru pavada un mēģina ietekmēt novērtējums. Šādu novērtējuma modeli pazīstam arī kā formējošo novērtējumu²⁸⁸. Uzlabojuma iespējas nav skatāmas atrauti no rezultātiem, turklāt ļoti svarīgi ir saskatīt, kā pie rezultātiem ir nonākts, ar kādu notikumu un darbību starpniecību. Turklāt novērtējums šajā gadījumā ir īstenojams dažādos laika punktos: tas ir nepieciešams pirms pasākumu ieviešanas, kad jānoskaidro vajadzības un vēlmes, un par novērtējuma priekšmetu vēl rit diskusijas. Tad nākamā jautājumu kopa ir saistīta ar novērtējuma priekšmeta ieviešanu: Kā tiks īstenoti pasākumi? kā izpaudīsies īstenošanas prakse? kā tiks risinātas aktualizējušās problēmas? Ir jāzina, kā “izskatās” reālā prakse un kā tā saskaņojas ar plānoto. Novērtējuma priekšmeta īstenojuma gaitā

²⁸⁶ Rossi P. H., Freeman H. E., Lipsey M. W. *Evaluation : a systematic approach*. 7th ed. Thousand Oaks, CA [etc.]: Sage, 2004, p. 331.

²⁸⁷ European Commission. *MEANS Collection*. Vol. 3: *Evaluating socio-economic programmes. Principal evaluation techniques and tools*. Luxemburg: The European Unions Publisher, 1999, p. 193.

²⁸⁸ Eidgenössische Technische Hochschule Zürich. *Online-Handbuch zur Evaluation von eLearning-Projekten und -Programmen*. Pieejams: http://www.evalguide.ethz.ch/eval_general/functions_of_evaluation. Skat. 12.12.2010.

tiek analizētas stiprās un vājās puses un šīs analīzes gaitā producētās idejas tiek izmantotas programmas vai citu novērtējuma priekšmetu uzlabošanai.

Gan uz lēmumu orientētā novērtējuma, gan uz uzlabojumu orientētā novērtējuma gadījumā ir kopējs novērtējuma mērķis: ieviest novērtējuma rezultātus tieši konkrētā projekta īstenošanas kontekstā. Laura Levitone (*L. Leviton*) un Edvards Hjūss (*E. Hughes*) jau 80. gadu sākumā nosauca šāda tipa novērtējuma izmantošanu par “instrumentālu.”²⁸⁹

Uz zināšanām orientēta novērtējuma gadījumā novērtējuma mērķis ir konceptuāla novērtējuma rezultātu izmantošana, kur novērtējums ir orientēts uz zināšanu ģenerēšanu. Tā rezultātiem netiek izvirzīta prasība – būt relevantiem un praktiski nozīmīgiem konkrētā projekta ietvaros, taču novērtējumā iegūtos rezultātus izmanto vispārēju stratēģiju, noteikumu un teoriju izstrādē.

Visas trīs iepriekš aprakstītās pieejas raksturo situācija, ka to ietvaros īstenotais novērtējuma mērķa uzstādījums ļauj formulēt konkrētus pētnieciskus jautājumus un veidot tam atbilstošu pētniecisku dizainu. Taču praksē ir virkne gadījumu, kad novērtējuma mērķi atšķiras no minētajiem un novērtējums nebūt nav vērsts uz zināšanu un informācijas iegūvi/izmantošanu. Novērtējuma motivācijas diapazons var būt ļoti plašs: motivācija var būt tīri politiska, kā arī tā var būt šauri saistīta ar pasākuma ieviešanu, tā var būt godīga izziņas interese, kā arī nekonsekventa vēlme iegūt “etiķeti” *mēs īstenojam zinātnisku pārvaldi*. Šī motivācija novērtētājam var arī nebūt zināma un tādos gadījumos tiek runāts par *slēpto mērķa uzstādījumu novērtējumam*. Novērtētājam tādā gadījumā nāktos nodrošināties pret viltus mērķu uzstādījumiem un rēķināties ar faktu, ka novērtējums īsteno taktisku funkciju un politisku vai citu mērķu vārdā tā rezultāti var tikt ļaunprātīgi izmantoti. L. Balcers min, ka novērtētājiem jāņem vērā, ka šajā gadījumā novērtējums īsteno tādu kā “zinātnisko pavadību” kādiem notikumiem un faktiem un līdz ar to novērtējuma saturam un rezultātiem ir otršķirīga loma²⁹⁰.

Novērtējuma pamatojuma izstrādes posma būtiska daļa ir *novērtējuma kritēriju izstrāde*. Novērtējuma kritēriju izstrāde īstenojas ciešā kopsakarā ar novērtējuma jautājumu izvirzījumu. Bez kritēriju noteikšanas vērtējuma īstenošana nav iespējama. Novērtējuma kritēriju konstatēšanas gaita var atšķirties dažādu teorētisko pieeju skatījumā. R. Stake, kurš jau 70. gadu vidū attīstīja priekšstatu par tā saukto reagējošo

²⁸⁹ Leviton L. C., Hughes E. F. Research on the utilization of evaluation : A review and synthesis. *Evaluation Review*. 5 (4), pp. 525–548.

²⁹⁰ Balzer L. *Wie werden Evaluationsprojekte erfolgreich? : Ein integrierender theoretischer Ansatz und eine empirische Studie zum Evaluationsprozess*. Landau: Verl. Empirische Pädagogik, 2005, S. 201.

(*responsive*) novērtējumu (sk. 2.3. nodaļu), atzīst, ka atbildība par novērtējuma kritēriju noteikšanu deleģējama iesaistītajām pusēm un ietekmētajām personām, jo tieši uz šo grupu vērtībām jābalsta vērtējums. Novērtētājs šajā gadījumā spēlē tikai tādu kā *informācijas brokera* lomu. M. Skrivenš, kurš attīstīja datus balstīta novērtējuma modeli, savukārt, “piešķir” šo uzdevumu novērtētājam, kurš formulē datus balstītu vērtējumu, kurā skaidri konstatējami konkrēti vērtību priekšstati. Tas nenozīmē, ka šajā gadījumā novērtētājs pauž subjektīvu vērtējuma spriedumu. Ir gadījumi, kad tiek noformulēts tehnoloģisks vērtējums, kas var tikt intersubjektīvi pārbaudīts. Ir iespējami gan gadījumi, kad novērtējuma pasūtītājs piedāvā vērtības, pēc kurām veikt novērtējumu, gan gadījumi, kad novērtējuma kritēriji tiek apspiesti līdzdalības kārtībā. Dažādie novērtējuma kritēriju definēšanas ceļi ir vienlīdz iespējami un pielietojami praksē, gan vienam, gan otram veidam ir savas priekšrocības un trūkumi, abos gadījumos iespējamās novērtējuma kļūdas²⁹¹. Tomēr jebkurā gadījumā, ir precīzi jāvienojas, kurai no novērtējuma pētījumā iesaistītajām pusēm tiks deleģēta atbildība – definēt novērtējuma kritērijus.

Bez minētajām darbībām, šajā novērtējuma posmā – tā pamatojuma izstrādē, jāvelta uzmanība arī konkrētā novērtējuma projekta teorētiskā pamatojuma izstrādei. Kaut arī novērtējuma pētījums ir kvalificējams kā lietišķā pētījuma tips, iepriekš analizētais liecina, ka arī novērtējuma pētījums īstenojams saskaņā ar konkrētu teorētisku pamatojumu un konceptualitāti, kura var katrā konkrētā gadījumā būt visai atšķirīga. Līdzīgi kā akadēmiskā sociālā pētījumā, arī novērtējuma pētījuma šajā posmā jāiepazīstas ar visiem iespējamajiem zināšanu un pieredžu avotiem, kuri ir saistībā ar konkrēto plānoto projektu un kuri satur informāciju par salīdzināmām aktivitātēm²⁹². Konkrēta zinātniska teorētiskā pamatojuma identificēšana sekmē precīzu, eksaktu pētniecisko jautājumu formulēšanu un tādu ietekmes kritēriju definēšanu, kurus iespējams operacionalizēt.

Īpašu nozīmi novērtējuma teorētiskā pamatojuma tematikā ieguvusi Alabamas štata universitātes Birmingemā profesora Hu Ci Čena savulaik formulētā atziņa, ka jebkura novērtējuma sākumā jānosaka, kāds iemesls, resp., pamatojums kādu efektu rada²⁹³. Lai šādu principu raksturotu, tiek lietots īpašs jēdziens “programmu teorija”, ar

²⁹¹ House E. R., Howe K. R. *Values in evaluation and social research*. Thousand Oaks: Sage, 1999, p. 14.

²⁹² Hadley R. G., Mitchell L. K. *Counselling research and program evaluation*. Pacific Grove: Brooks/Cole Publishing Company, 1995, p. 166.

²⁹³ Chen H.-T. *Theory-driven evaluation*. Newbury Park, Calif. [etc.]: Sage, 1990.

kuru tiek domāta tāda novērtējuma īstenošanas loģika, kad novērtējuma gaitā tiek pārbaudīta konkrēta ietekmes struktūra, kas ļauj nonākt pie pamatotiem izteikumiem par to, kāpēc un kā sasniegti konkrēti rezultāti. Šis domāšanas modelis ir plaši piemērots praksē, kas ļāvis tam attīstīties un integrēties arī citu teorētisko pieeju konceptualitātē. Tomēr šādas pieejas pašsaprotamība novērtējuma praksē nav tik izteikta kā teorijā. Bieži tieši tad, kad runa ir par rezultātu (*outcomes*) pārbaudi, daudzos novērtējumu gadījumos apstājas pie rezultātu konstatēšanas. Galvenais, saskaņā ar minēto programmu teoriju ir novērtējumā pārbaudīt, vai pasākumam ir vai nav panākumi/rezultāti un, kas ir šo panākumu pamats jeb, kādi notikumi, fakti u. tml. tos ir nodrošinājuši. Pasākumu panākumu trūkuma gadījumā tiek meklēts to īstenošanas uzlabojuma potenciāls.

Attiecībā uz novērtējuma teorētiskā pamatojuma izstrādes darbībām, redzam, ka šeit jēdziens “teorētiskais pamatojums” netiek lietots šī vārda stingri zinātniskā nozīmē, kas ietvertu sevī vispārēji derīgu noteikumu definēšanu pētījuma gaitai vai tādu hipotēžu noteikšanu, kur fiksēts, uz kādu aktivitāšu pamata, kādas ietekmes ir sagaidāmas vispārēji un visos gadījumos. Praktiska novērtējuma gadījumā ir runa par augstākminēto kopsakarību identificēšanu konkrētam pasākumam un tā konkrētām pazīmēm. Arī tad, kad runa ir par novērtējuma teorētisko pamatojumu, aktuāls ir jautājums, kurš konkrētā novērtējuma projekta ietvaros īstēnos teorētiskā pamatojuma izstrādes darbības.

4. *Nākamajā novērtējuma pētījuma fāzē* saskaņā ar novērtējuma pētījuma ideāltipisko modeli jāfiksē *novērtējuma nosacījumi* un konteksts, kura ietvarā norisināsies pētnieciskās darbības. Praksē šim jautājumam nereti pievērš nepietiekamu uzmanību, pieņemot, ka novērtējuma pētījuma plānošanā lielāka uzmanība pievēršama, piemēram, pētījuma pamatojuma izstrādei, kas vairāk nosaka novērtējuma saturisko un metodisko jautājumu loku. Taču, ja novērtējuma pētījuma procesu raksturo ar mērķi akcentēt tā praktiskās nozīmes aspektu, tad jāatzīst, ka ētiskajam un tiesiskajam novērtējuma normatīvajam ietvaram, resursiem, kas piešķirti novērtējuma projektam, novērtējuma uzsākšanas laika punkta raksturojumiem, novērtējuma projekta publicitātei un atklātībai un citiem faktoriem ir nozīmīga loma novērtējuma sekmīgas īstenošanas nodrošinājumā, tostarp arī tā praktiskās nozīmes un lietderības kontekstā.

Novērtējuma pētījumā iesaistīto personu grupu ētiskie standarti būtiski izšķir vairāku novērtējuma posmu galarezultātu, piemēram: datu vākšanā un rezultātu atspoguļošanā (ir iespējamās falsifikācijas), rezultātu un personiskā viedokļa

nošķiršanā, datu aizsardzības un privātās sfēras neaizskaramības nodrošinājumā, interešu konflikta pārvarēšanā un citos gadījumos. Arī tiesiskais ietvars ir būtisks vismaz divos aspektos: novērtētāja tiesiskais statuss un konkrētā novērtējuma īstenojuma juridiskais pamatojums. Runājot par resursiem un to nozīmi novērtējuma nosacījumu noteikšanā, tad šeit ir ļoti skaidra gan cilvēkresursu, gan finanšu resursu nozīme, jo šie faktori var izšķirt gan novērtējuma formas (iekšējais/ārējais novērtējums) izvēli, gan – galarezultātā novērtējuma praktisko nozīmi. Tieši resursu trūkums var būt par pamatu neobjektīvam, virspusējam, formālam novērtējumam. Novērtējuma uzsākšanas laika punktam ir ļoti būtiska nozīme, jo tas, kurā politikas cikla fāzē tiek uzsākts novērtējums, nosaka tā metodoloģisko specifiku un īstenojuma formu (Eiropas Komisijas definētie *ex-ante* un *ex-post* novērtējuma tipi izdalīti balstoties tieši uz novērtējuma uzsākšanas laika punktu abstraktajā politikas ciklā). No otras puses, laika faktoram ir liela nozīme jebkura novērtējuma gadījumā, jo vienmēr jāpiemēro princips: jo agrāk tiks uzsākta novērtējuma plānošana, jo pilnīgāks būs novērtējuma rezultāts. Novērtējuma publicitātes un atvērtības jautājums ir lielā mērā atkarīgs no novērtējuma teorētiskās pieejas. Ir iespējami novērtējumi, kad par to ir informēta ne tikai plaša iesaistīto pušu un ietekmēto personu daļa, bet arī – plašāka sabiedrības daļa. Turpretī, ir novērtējumi, kad pats novērtējuma process rit slēgti, par to zina neliels iesaistīto loks. Publicitātes intensitāte ir atkarīga arī no dažādu novērtējumā iesaistīto pušu attieksmes pret novērtējuma priekšmetu un eventuālo rezultātu.

5. *Novērtējuma projekta metodiskais plānojums* ietver sekojošas darbības: datu vākšanas metožu izvēli, novērtējuma dizaina izstrādi, metožu un dizaina savstarpējās mijiedarbības koncepta izstrāde. Ir teorētiķi, kas uzskata, ka arī šī fāze var tikt īstenota līdzdalības formātā (metožu izstrādē tiek integrēts maksimāli plašs iesaistīto pušu loks), tomēr, protams, galvenā atbildība par metožu izvēli ir novērtētājam, kurš ir eksperts šajos jautājumos. Datu vākšanas metožu izvēlē ļoti būtiska ir metožu piemērotība un atbilstība novērtējuma jautājumiem, resp., novērtētājam jāprot identificēt tās datu vākšanas metodes, ar kurām var iegūt tieši tādus datus un informāciju, kuras analīzes rezultātā iespējams gūt atbildes uz galvenajiem novērtējuma jautājumiem. Tādējādi datu vākšanas metodes nodrošina situāciju, ka empīriskie dati var sniegt atbildes uz novērtējuma pētījuma jautājumiem. Tomēr datu vākšanas metožu izvēlē nav iespējams sniegt patenta receptes. Pamatā datu vākšanas metožu izvēles taktika neatšķiras no tā, kā tas notiek jebkurā citā sociālā pētījumā, tai skaitā arī, akadēmiskā pētījumā. Protams, pirmā un galvenā izvēle šeit ir starp kvantitatīvajām un kvalitatīvajām datu vākšanas

metodēm un tā notiek samērojot kvantitatīvo un kvalitatīvi datu vākšanas metožu priekšrocības un trūkumus. Ir vairāki novērtējuma teorētiķi, kuri plaši aprakstījuši vienas un otras metožu grupas specifiku un izmantojuma iespējas. H. Kromrejs – vairāki darbi veltīti novērtējuma pētījuma un sociālā pētījuma vispār metodoloģijai un datu vākšanas metodēm. Kvantitatīvo datu lietojuma iespējas arī novērtējuma pētījuma kontekstā aprakstījis Abrahams Openheims (*A. Oppenheim*)²⁹⁴ un Dons Dilmans (*D. Dillmann*)²⁹⁵.

Kvalitatīvo datu vākšanas metožu raksturojumu un izmantošanas iespējas novērtējuma pētījumos savos darbos apraksta Ūve Fliks (*U. Flick*)²⁹⁶ un M. Patons²⁹⁷. Protams, arī novērtējuma pētījumā pēdējos 20–30. gados arvien “palielinās gadījumi, kad tiek piemērotas vairākas datu vākšanas metodes, ieskaitot kvantitatīvu un kvalitatīvu datu ieguves kombināciju.”²⁹⁸ Novērtētājam gan jāpārzina esošais metožu piedāvājuma “tirgus”, gan jāorientējas vispārējos sociāla pētījuma metodoloģiskajos pamatprincipos, lai, vajadzības gadījumā spētu radoši ģenerēt jaunas datu vākšanas tehnikas un instrumentus. Jebkurai teknikai un instrumentam, protams, jāatbilst visiem datu validitātes jeb derīguma, objektivitātes, uzticamības/drošības standartiem. Novērtējuma pētījuma gadījumā, izvēloties un attīstot datu vākšanas tehnikas un instrumentus, ļoti jārēķinās ar laika faktoru un projekta laika grafiku. Novērtējuma dizaina izstrādes jēdziens, lai arī mainīgi interpretēts ietver darbības, kuras palīdz atbildēt uz jautājumiem: kādi? cik daudz? un kāpēc tieši šie? novērtējuma objekti kādā mērķtiecīgi fiksētā laika momentā ar konkrētām metodēm tiek pētīti? “Dizains ir tas pētījuma projekta plāna aspekts, kas norāda 1) kādi jautājumi ir jāizmanto; 2) mainīgo skaitu un katra mainīgā lomu projektā; 3) vai un cik subjekti ir sadalīti grupās, kuras tiks pētītas; 4) subjektu mērījumu un laika grafika izvēli; 5) galveno analīzes veidu, kas tiks piemērots.”²⁹⁹

Dizaina jēdziens raksturo projekta struktūru, piemērota dizaina izvēle ir arī viens no nozīmīgākajiem un vienlaikus sarežģītākajiem novērtējuma pētījuma posmiem, jo

²⁹⁴ Oppenheim A. N. *Questionnaire design, interviewing and attitude measurement*. London; New York: [etc.]: Pinter, 1992.

²⁹⁵ Dillmann D. A. *Mail and internet surveys : the tailored design method*. 2nd ed. New York: John Wiley&Sons, 2000.

²⁹⁶ Flick U. *Qualitative Forschung : ein Handbuch*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt-Taschenbuch-Verl.: 2000.

²⁹⁷ Patton M. Q. *Qualitative research & evaluation methods*. 3rd ed. Newbury Park: Sage, 2002.

²⁹⁸ Patton M. Q. *Qualitative research & evaluation methods*. 2nd ed. Newbury Park: Sage. 1990, p. 10.

²⁹⁹ Hadley R. G., Mitchell L. K. *Counselling research and program evaluation*. Pacific Grove: Brooks/Cole Publishing Company, 1995, p. 185.

nav iespējams runāt par kādu “labāko dizainu” vai “labāko izpēti plānu”, jo, kā trāpīgi atzīmējis Lī Kronbahs, “nav iespējams runāt par kādu labāko plānu novērtējumam, pat ne par labāko plānu īpašam programmas tipam, īpašam laikam, konkrētam budžetam.”³⁰⁰

Piemērotākais dizains vienmēr tiek izvēlēts, ņemot vērā situāciju un kontekstu, kas noteikuši jautājumu formulējumu, kā arī visus iepriekšminētos novērtējuma nosacījumus. Arī pie dizaina izstrādes iespējams līdzdalības elementu izmantojums, tomēr par zinātniski korektu dizaina izvēli un tā ievērošanu novērtējuma pētījumā atbildību jāuzņemas novērtētājam, kuram piemīt šīm darbībām nepieciešamās kvalifikācijas un pieredze. Promocijas darbā nav izvirzīts mērķis detalizēti analizēt novērtējuma pētījuma dizainu konceptuālo izcelsmi un piemērošanas metodisko norisi, tādēļ tiks nosaukti pazīstamākie novērtējuma dizaina modeļi, kuri nav uzskatāmi par vienīgajiem ideāltipiskajiem paraugiem.

6. *Novērtējuma realizēšana* notiek pēc rūpīgi veiktā novērtējuma plānojuma un ar šo soli tiek uzsākta novērtējuma pētījuma empīriskā fāze, kuras gaitā ir īpaši svarīgi pēc būtības integrēties novērtējuma priekšmeta “īkdiēnā”. Tajā pašā laikā šī integrācija nedrīkst radīt novērtējuma un novērtējuma priekšmeta saplūšanas riskus. Kā tradicionāla mācību grāmatu patiesība būtu jāuztver princips, ka “programmas efektu mērījumam jābūt nošķirtam no programmas pašas.”³⁰¹ Novērtētājiem ir tradicionālas rūpes par to, ka jebkāda veida mērījums var ietekmēt rezultātu. Bieži ir grūti pietiekami skaidri nošķirt programmu no mērījuma, lai skaidri identificētu programmas efektus un sasniegtu augstu iekšējo validitāti. Tajā pašā laikā novērtējuma pētījuma specifika satur pamatojumu, kādēļ nevajadzētu šādu nošķīrumu veidot.

M. Patons, uz izmantojumu orientēta novērtējuma modeļa autors, uzskata, ka datu ieguves un pasākuma īstenošanas integrēšana varētu iekonomēt naudu un pūles: Programmas īstenošanas un rezultātu mērījumam nav jābūt neatkarīgam un nošķirtam no programmas aktivitātēm. Šāda neatkarība un nošķīrums ir viena no lietām, kas ceļ novērtējuma izmaksas. Izmaksu efektivitāti un augstāku lietderību nodrošina novērtējuma datu vākšanas un programmas integritāte tādā veidā, ka tās ir savstarpēji pastiprinošas un savstarpēji atkarīgas.³⁰² Īpaši svarīga šāda integritāte pētniekam šķiet

³⁰⁰ Cronbach L. J. *Designing evaluations of educational and social programs*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 1982, p. 321.

³⁰¹ Patton M. Q. *Qualitative research & evaluation methods*. 3rd ed. Thousand Oaks, Calif. [etc.]: Sage, 2002, p. 12.

³⁰² Ibid., p. 14.

formatīvajā novērtējumā, kur novērtējuma intervence pasākuma ikdienā ir viens no galvenajiem mērķiem un sekmē vēlāku novērtējuma rezultātu izmantošanu. M. Patons uzsver: “Mērījuma un programmas integrācija rada lielisku bāzi formatīvā novērtējuma mērķa sasniegšanai un dažu summatīvo novērtējumu dizaina nodrošinājumam.”³⁰³ Lai norādītu uz to, ka tikai līdzdalība novērtējuma procesā var nodrošināt pārmaiņas individuālā domāšanā un darbībā, kā arī organizācijas struktūrā un kultūrā, viņš izmanto jēdzienu “procesa pielietojums” (*process use*). Turklāt pētnieks atzīst, ka šāda novērtējuma forma dara jebkuru pasākumu vai programmu iespējami interesantu. Datu vākšanas laikā bieži konkurē trīs grūti saskaņojami jautājumi: objektivitāte, ekonomija, līdzdalība, starp kuriem nākas meklēt līdzsvaru. Neatkarīgi no tā, vai novērtējums ir vai nav integrēts pasākuma ieviešanā vai novērtējuma priekšmeta īstenošanā, jebkurā gadījumā novērtējuma objektu nedrīkst pakļaut nevajadzīgam stresam.

Novērtējuma projekta datu vākšanas posms rit sociāli saspringtā kontekstā, jo vienmēr tur, kur notiek personu savstarpēja mijiedarbība, potenciāli var izcelties konflikts un novērtējuma projekts nav izņēmums. Konflikta izcelsme novērtējuma projektā var īstenoties jebkura novērtējuma procesa posmā. Starp novērtējuma pasūtītāju un novērtētāju var izcelties konflikts gan jautājumā par lomu sadalījumu novērtējuma gaitā, gan tad, ja ir atšķirīgi priekšstati par novērtējuma mērķiem, par novērtējuma īstenojuma gaitu un tā rezultātiem, par vispārējām komunikācijas problēmām, par novērtējuma īstenojuma tehniskām lietām.

Taču novērtējuma pasūtītāja un novērtējuma īstenoāja attiecības ir balstītas līguma juridiskajos nosacījumos, kas kalpo par labu bāzi šī līmeņa konfliktu eventuālajam regulējumam. Daudz neparedzamāka ir interakciju norise starp datos ieinteresēto novērtētāju un novērtējuma procesā iesaistītajām un ietekmētajām personām. Šeit būtiska loma var būt bailēm tikt kontrolētam; aizdomām; informācijas deficītam par novērtējuma mērķiem, datu vākšanas mērķiem, iespējamajām izmaiņām darba slodzē, novērtējuma rezultātu izmantošanu; bailēm par novērtējuma un tā rezultātu konsekvencēm, kā arī vispārējas komunikācijas problēmām.³⁰⁴ Šie konfliktu riski liek īpašu uzmanību pievērst atklātības nodrošinājuma, visu iesaistīto pušu informēšanas un izskaidrošanas, kā arī to iekļaušanas pasākumiem. Turklāt, jo savlaicīgāk šie preventīvie pasākumi tiks veikti, jo drošāka iespēja izvairīties no

³⁰³ Patton M. Q. *Utilization-focused evaluation : the new century text*. 3. ed. Thousand Oaks: Sage, 1977, p. 64.

³⁰⁴ Fassman H. Forschungspraktische Probleme der Evaluation von Programmen im Bereich der Rehabilitation. *Socialwissenschaften und Berufspraxis*. 2001. N 2 (24) S. 134.

komunikatīvo konfliktu riskiem. Konflikta menedžmenta ietvaros īpaša uzmanība tiek pievērsta tieši novērtējuma projektos iespējamo konfliktu vadīšanas specifikai, taču šī darba ietvaros nepievērsīsimies detalizētākai šī jautājuma analīzei.

7. *Datu analīzes un izvērtēšanas* posmā notiek iegūto datu tālāka apstrāde, kurai jānodrošina iespēja sagatavot adekvātas atbildes uz novērtējuma jautājumiem. Pastāv ļoti dažādas datu novērtēšanas tehnikas, metodes un paņēmieni, kuri variējas atbilstoši datu ieguves veidam (metode, tehnika, u. tml.). Būtisku ieguldījumu novērtējuma pētījuma datu analīzes metožu un tehniku aprakstīšanā devuši Džoergs Dīls (*J. Diehl*), Heincs Kors (*H. Kohr*), Rolands Ārbingers (*R. Arbingers*), Karls Bakhausss (*K. Backhaus*), Bernds Ērihsons (*B. Erichson*), Vulfs Plinke (*W. Plinke*), R. Veibers (*R. Weiber*), Jirgens Borcs (*J. Bortz*), Marolds Vosnica (*M. Wosnitza*), Ronalds Džagers (*R. Jager*), Džeimss Stīvens (*J. Stevens*) – kvantitatīvās datu analīzes metodes novērtējuma pētījuma un sociālajās zinātnēs kopumā; Mišelīna T. Či (*M. Chi*), M. Patons, Filips Majrings (*P. Mayring*) – kvalitatīvo datu analīzes metodes. Šī darba ietvaros netiks apskatīta novērtējuma pētījuma datu analīzes metožu daudzveidība, jo darbā nav izvirzīts mērķis detaļās aprakstīt visas iespējamās šī novērtējuma posma metodiskās invariantes, kas būtiski neatšķiras no jebkura sociāla pētījuma ietvaros iespējamajām pielietojamajām datu analīzes metodēm un tehnikām.

Datu analīze, saprotams, ir atkarīga no novērtējuma pētījuma sākumā (3. posms) uzstādītajiem jautājumiem, uz kuriem novērtējumam jāsniedz atbildes, no pētījuma dizaina struktūrām, un reālajiem pētnieka rīcībā esošajiem datiem. Tomēr novērtējuma pētījuma teorētiski atzīst, ka datu analīzes posmā ir iespējams īstenot zināmu ideāltipisku analīzes shēmu, kas piemērojama, neatkarīgi no konkrētā novērtējuma īstenojuma moduļa. Viens no būtiskākajiem novērtējuma pētījuma datu analīzes īstenošanas priekšnosacījumiem ir raksturot, kādā veidā un – uz kādu pamatojumu balstoties, ir nonākts pie konkrētajiem rezultātiem. Ar “pamatojumu” šeit tiek saprastas vismaz divi pamatojuma argumentācijas aspekti:

- atbilde uz jautājumu, kā dati tiks izmantoti un kas ir sniedzis datus;
- to datu apraksts, kas raksturo novērtējamā priekšmeta (pasākums, programma u.c.) norisi.

Ļoti būtiski ir norādīt, vai iegūtie novērtējuma rezultāti ir vispārināmi vai attiecināmi uz ierobežotu objektu loku, piemēram, tikai uz konkrēto novērtējuma priekšmetu. Gan vienā, gan otrā gadījumā rezultāti var būt ļoti nozīmīgi, taču datu

analīzē ir jānorāda, cik plašā mērogā ir piemērojams novērtējuma datu analīzes rezultāts.

Tikpat svarīgi datu analīzes sākumā ir sniegt informāciju par to, kas pasākuma gaitā ir ticis izdarīts, vai, L. Balcera vārdiem sakot, “kas ko darīja kādos apstākļos un, – kas ir īpaši svarīgi –, vai šīs aktivitātes atbilst tam, kas ir sākotnēji plānots.”³⁰⁵ Datu analīzes saturiskā struktūra mainās dažādu novērtējuma veidu ietvaros (piemēram, *ex-ante* / *ex-post* novērtējumā, formatīvajā, saturiskajā novērtējumā un citās novērtējuma pētījuma modifikācijās), taču ir iespējams runāt par faktiski neatņemamiem novērtējuma datu analīzes tematiskajiem virzieniem. Jebkurā gadījumā, novērtējums satur atbildi uz jautājumiem: kādas ir novērtējamā pasākuma stiprās un vājās puses, vai dalībnieki ir pasākumu uzlabojuši (pasākuma sākuma, vidus un noslēguma salīdzinājums), ko šis uzlabojums (ne-uzlabojums) nozīmē, vai šis uzlabojuma (neuzlabojums) ir saistāms ar pasākumu (novērtējamā pasākuma grupas un salīdzināmās jeb pasākuma neskartās grupas salīdzinājums), kā var segmentēt atšķirīgas grupas (grupu salīdzinājums pasākuma iekšienē), vai grupu atšķirības ir statistiski pārliecinošas u.c.

Lai sniegtu atbildi uz šiem un citiem būtiskākajiem novērtējuma jautājumiem, K. Veisa rekomendē īstenot sekojošu 11 soļu analīzes stratēģiju, kuru rekomendē kā jebkura novērtējuma pētījuma datu analīzes bāzes stratēģiju³⁰⁶: datu aprakstīšana, saskaitīšana/uzskaitīšana (tipiskā/netipiskā; vairāk/mazāk konstatēšana), sadalīšana, grupēšana, salīdzināšana, kopsakarību meklēšana, noviržu izskatīšana, kovariāciju meklēšana, alternatīvu izskaidrojumu izslēgšana (vai mērītais programmas efekts tiešām ir programmas sekas), modeļu radīšana, pierakstīšana jeb atziņu formulēšana. Jāatzīst, ka pētniekam izdevies formulēt būtiskākos datu analīzes stratēģiskos punktus, kurus varam skatīt kā nepieciešamus un pietiekamus novērtējuma pētījuma datu analīzes ideāltipa raksturojumus.

Pēc šīm darbībām seko būtiskākais un noslēdzošais datu izvērtējuma posms, kurā jārod skaidrojums, ko iegūtie rezultāti nozīmē un kā tie ir novērtējami. Šis ir absolūti nepieciešams novērtējuma pētījuma etaps, jo bez novērtējuma nevar būt runas par novērtējuma pētījumu. Šajā etapā izšķiroši ir tas, pēc kādiem kritērijiem un noteikumiem tiek veikts novērtējums. Šī problemātika tiek joprojām debatēta

³⁰⁵ Balzer L. *Wie werden Evaluationsprojekte erfolgreich? : Ein integrierender theoretischer Ansatz und eine empirische Studie zum Evaluationsprozess*. Landau: Verl. Empirische Pädagogik, 2005, S. 239.

³⁰⁶ Weiss C. H. *Evaluation-methods for studying programs and policies*. 2en end. Upper Saddle River, NJ [etc.]: Prentice Hall. 1998, p. 285.

novērtētāju profesionālajās diskusijās, taču konsenss pastāv jautājumā, šiem kritērijiem jābūt empīriskos datos pamatojamiem.

8. *Novērtējuma pētījuma prezentācija un ziņojums* ir posms, kurš ir visa novērtējuma projekta formālais virzītājspēks. Nevienam novērtējuma projektam nav jēga, ja par tā rezultātiem netiek ziņots. Arī novērtējuma pētījuma ziņojuma saturs var tikt atšķirīgi strukturēts, taču vairāki pētnieki norāda uz optimālo ziņojuma satura izveidi un nepieciešamo informāciju, lai tāds taptu. Galvenie jautājumi, kas jānoskaidro pirms ziņojums top, ir sekojoši: Kas ir ziņojuma adresāts? Kādā laika punktā ziņojums tiek gatavots? Kāds ir atbildības sadalījums par dažādu ziņojuma daļu sagatavošanu? Kāds ir labākais prezentācijas veids un saturs?

Novērtējuma pētījuma ziņojuma adresāti var būt vairāki: pētījuma pasūtītājs, lēmuma pieņēmējs, novērtējuma projekta dalībnieki, tie, kurus tieši skar novērtējuma rezultāti, ieinteresētie publiskajā telpā, kolēģi – zinātnieki. Atkarībā no tā, kas ir šī ziņojuma galvenais adresāts, veidojas pētījuma ziņojuma satura atšķirības. Pētījuma pasūtītāju un lēmuma pieņēmēju parasti galvenokārt interesē tikai konkrēti izmantojamie rezultāti, kuri spēj kalpot kā palīgs lēmumu pieņemšanā. Iepazīties ar pārējo informāciju parasti šīm grupām neatliek laika, tādēļ ziņojuma autoriem vēlams pievērst uzmanību tam, kā sekmīgāk īstenot mērķtiecīgu informācijas “saspiešanu”. Pētījuma pasūtītājam ir svarīgs lēmuma pieņemšanai nepieciešamās informācijas īss atspoguļojums, kaut zinātniskas argumentācijas formas saglabāšanai nepieciešams ziņojumā ietvert plašākus pētījuma aspektus. Iesaistītās un ietekmētās personas lielākajā daļā gadījumu visvairāk interesē ietekmes, kas gaidāmas no novērtējuma rezultātiem.

Cita situācija veidojas tad, ja ziņojums jāuzrāda plašai sabiedrībai. Tādā gadījumā īpaša uzmanība jāpievērš ne tikai novērtējuma rezultātiem, bet arī novērtējuma mērķu un galvenās jēgas atspoguļojumam, it īpaši tad, ja novērtējuma rezultāti izrādās ne pārāk pārsteidzoši. Neatkarīgi no novērtējuma ziņojuma adresāta, vienmēr ir jādomā par to, ka lielākā daļa cilvēku nav pazīstami ar novērtējuma specifisko terminoloģiju, tāpēc, jebkurā gadījumā, novērtējuma ziņojuma valodai jābūt uz adresātu vērstai, saprotamai. Šo ieteikumu aktualizē novērtētāju praktiskajā pieredzē piedzīvotie gadījumi, kad pasūtītājs galarezultātā iepazīstas tikai ar dažām novērtējuma ziņojuma lapaspusēm, neskatoties uz to, ka ziņojums visbiežāk aptver pat līdz 100 lapaspusēs izvietotu informāciju.

Ja paredzams, ka ziņojums tiks skatīts arī akadēmiskā zinātnieku vidē, tad īpaša uzmanība jāpievērš pierādījumiem un iegūto rezultātu atbilstībai zinātniskiem

kritērijiem, jo šajā vidē ne tik liela interese būs par iegūtajiem novērtējuma rezultātiem, cik – par izpētes metodēm, instrumentiem un to pamatojumu. Iespējamo adresātu skaits ir ļoti liels, taču tas nenozīmē, ka praktiski visos gadījumos visas eventuālās adresātu grupas ir informētas par šāda ziņojuma esamību un tas būtu šo grupu rīcībā. Tikpat izplatīti ir gadījumi, kad novērtējumi ir visai “slēgti” un ar to rezultātiem iepazīstas tikai noteikts ierobežotu grupu skaits³⁰⁷.

Laika aspekts novērtējuma ziņojuma sagatavošanā ir saistīts ar faktu, ka atsevišķas novērtējuma formas iegūst īpašu izteiksmi un nozīmi tieši tāpēc, ka tiek īstenotas dažādās politiskā cikla fāzēs, kas nosaka ne tikai to mērķi, bet arī rezultātu atspoguļošanas laika grafiku. Ja ir runa par summatīvo novērtējumu, tad novērtējuma gala ziņojumam jābūt gatavam, protams, saskaņā novērtējuma projekta līguma termiņiem, bet, kas ir īpaši svarīgi – pirms relevanto lēmumu pieņemšanas. Ja ir runa par formatīvo novērtējumu, kura rezultātiem ir tieša ietekme uz pasākumu jau paša pasākuma ieviešanas gaitā, tad nozīmi iegūst arī starpziņojumu teksti.

Jautājums par to, kas ir atbildīgs par novērtējuma ziņojuma tapšanu, nav tikai jautājums par atbildības deleģēšanas problēmu konkrēta novērtējuma un konkrētu novērtējumā iesaistīto personu kontekstā. Šeit iespējamās dažādu novērtējuma teorētisko pieeju izpausmes, jo, kā tika aprakstīts promocijas darba 2. nodaļā, atbildība par galīgo novērtējumu var tikt dažādi deleģēta, tas ietekmē arī novērtējuma ziņojuma sagatavošanas atbildību sadalījumu. Tā kā novērtējumu teorētisko pieeju līmenī notiek diskusija par atbildības jautājumu, tad konkrēta pētījuma ietvaros nepieciešams vienoties, kurš konkrētajā projektā būs atbildīgs par vērtējumu galīgo formulējumu un, līdz ar to, par gala ziņojumu. Vēl asākas debates ir jautājumā par ieteikumu formulēšanu novērtējuma pētījumā, kas ir nākamais solis aiz vērtējuma spriedumu fiksēšanas. “Novērtētāji nevar vienmēr cerēt uz tādu ietekmi, ka rekomendācijās iestrādātie novērtējuma rezultāti tiks ieviesti. .. Lai gan, no otras puses, ir sagaidāms, ka novērtētājs piedāvās spriedumu, kas nosaka, kādi uzvedības tipi būtu īstenojami.”³⁰⁸

Ieteikumu izstrāde var būt gan novērtētāja, gan līguma pasūtītāja, gan citu personu atbildība, taču būtiski ir šo atbildību definēt novērtējuma pētījuma sākuma posmā. Kā uzsver R. Stokmans: “Svarīgi ir arī nesajaukt atbildību par novērtējuma veikšanu, atbildību par ieteikumu paušanu un atbildību par galējā lēmuma pieņemšanu.

³⁰⁷ Balzer L., Frey A., Nenniger P. Was ist und wie funktioniert Evaluation? *Empirische Pädagogik*. Nr. 13, S. 393–410.

³⁰⁸ Weiss C. H. *Evaluation-methods for studying programs and policies*. 2en end. Upper Saddle River, NJ [etc.]: Prentice Hall. 1998, p. 280.

Novērtētājam nepiemīt vara, pieņemt lēmumus un īstenot konkrētas pārmaiņas.”³⁰⁹ Tomēr vienā jautājumā teorētiķu skatījums sakrīt: neatkarīgi no tā, kam piešķirta atbildība izdarīt galējo vērtējuma spriedumu, atbildība par novērtējuma ziņojuma fināla formulējumiem pieder novērtētājiem: “Arī tajos gadījumos, ja novērtētāja un novērtējuma pētījuma pasūtītāja viedokļi novērtējuma jautājumā pilnīgi atšķiras, novērtētājs nedrīkstētu pasūtītāja viedokli uztvert kā savas rīcības maksimu.”³¹⁰ Kategoriski tiek atzīts, ka novērtētājs nedrīkst pielāgot savu viedokli pasūtītāja skatījumam, kaut arī tas var novest pie situācijas, kurā novērtējums, neatkarīgi no savas kvalitātes, tiks rūpīgi “noglabāts atvilktnē” vai arī tiek radikāli samazinātas konkrētās pētnieku komandas un pasūtītāja turpmākas sadarbības iespējas.

Vairākos avotos atbalstīta ideja, ka gadījumos, kad novērtētāja un pasūtītāja novērtējuma spriedums radikāli atšķiras, novērtējuma pētījuma ziņojumā iekļaujama papildus nodaļa, kurā izklāstīts pasūtītāja viedoklis. Ir ļoti būtiski nodrošināt efektīvu komunikāciju starp novērtētāju un pasūtītāju tieši šajā jūtīgajā novērtējuma ziņojuma sagatavošanas fāzē. Diskusijas par rezultātiem un to atspoguļojumu var kalpot par labu novērtējuma ziņojuma uzlabojumu impulsu, jo šajā posmā paustie viedokļi var palīdzēt visām pusēm izvairīties no pārsteidzīgiem un tendencioziem spriedumiem un gala rezultātā ziņojumu padarīt bezpartejiskāku un objektīvāku.

9. *Rezultātu izplatīšana* arī uztverama kā novērtējuma pētījuma neatņemama sastāvdaļa un īpaša uzmanība tiek pievērsta novērtējuma rezultātu izplatīšanas kanālu identifikācijai³¹¹. Mērķa grupas specifika nosaka arī divus galvenos rezultātu izplatīšanas veidus: “Primārā izplatīšana vērsta uz detalizētu rezultātu paziņošanu visām par novērtējumu atbildīgajām pusēm, sponsoriem un tehniskajai auditorijai. Sekundārā izplatīšana nozīmē noteikta rezultātu kopuma “pasniegšanu” iesaistītajām pusēm.”³¹² Lai arī novērtējuma rezultātu izplatīšanas modeļiem ir zināma nozīme novērtējuma rezultātu izmantošanas priekšnosacījumu sagatavē, tomēr nepievērsīsimies detalizētai šī novērtējuma posma analīzei, jo tas paredzētu jaunas tēmas: novērtējuma pētījums un medijanalīzi, kas nebūtu lietderīgi šī darba mērķu kontekstā.

³⁰⁹ Stockmann R. *Evaluationsforschung : Grundlagen und ausgewählte Forschungsfelder*. 2., überarb. und aktualisierte Aufl. Opladen: Leske + Budrich, 2004, S. 21.

³¹⁰ Balzer L. *Wie werden Evaluationsprojekte erfolgreich? : Ein integrierender theoretischer Ansatz und eine empirische Studie zum Evaluationsprozess*. Landau: Verl. Empirische Pädagogik, 2005, S. 239.

³¹¹ European Commission. *MEANS Collection*. Vol. 1: Evaluating socio-economic programmes – evaluation design and management. Luxemburg: The European Unions Publisher, 1999, p. 162.

³¹² Rossi P. H., Freeman H. E., Lipsey M. W. *Evaluation : a systematic approach*. 7th ed. Thousand Oaks, CA [etc.]: Sage, 2004, p. 418.

10. *Rezultātu izmantošana* ir galvenā prasība, kas tiek izvirzīta novērtējuma pētījuma projektam – to atzinusi praktiski visa plašā novērtējuma pētījuma teorētiķu saime un viskoncentrētāk to pauduši vispāratzītie novērtējuma un novērtējuma pētījuma teorētiķi un atbilstoša satura grāmatu autori P. Rossi un H. Frīmens: “Novērtējuma pētījums ir vērtīgs tikai tad, ja tas ir lietderīgs.”³¹³

Novērtējuma pētījuma izmantošanas un lietderības jautājumi 21. gadsimta pirmajā desmitgadē ir visplašāk apspriestie ar novērtējuma pētījumu saistītā tematikā. Tie apspriesti no visdažādākajiem skata punktiem. Būtiski šajā diskusijā bija jautājumi, kuros precizēts, kas tiek saprasts ar “*novērtējuma pētījuma rezultātu izmantošana*”. Ilgstoši ar novērtējuma pētījuma izmantošanu tika saprasta tieši novērtējuma pētījuma rezultātu izmantošana, taču pēdējā laikā (sk. 2. nodaļu) uzmanība ir pievērsta plašākiem novērtējuma procesa aspektiem. K. Veisa jau vairāk nekā pirms 10 gadiem rakstīja: “Ar *novērtējuma izmantošanu* tika saprasta tā *rezultātu* izmantošana ar programmu saistīto lēmumu pieņemšanā. Tagad mēs apzināmies šī jēdziena sarežģītāku un plašāku dimensiju. Var tikt izmantoti vairāki novērtējuma aspekti – idejas un atziņas; signāli, kas tiek sūtīti ar pašu novērtēšanas faktu; mācība, kas tiek gūta īstenojot kooperāciju novērtējuma procesā; rezultātu indikatoru izvēle kā katra pētījuma panākumu priekšnoteikums. Izmantošana aptver plašu efektu klāstu, kas nozīmē multiplu izmantošanas izpratni.”³¹⁴

Bez tam aktualizējās vēl vairāki saistītie jautājumi: Ko sapratīsim kā rezultātu izmantotāju? Kam jāpievērš uzmanība, lai rezultātu izmantošana funkcionētu praksē? Kāda veida “neizmantošanas” gadījumi ir tipiski? Kā var pārbaudīt rezultātu izmantošanu? Tomēr izšķirošā nozīme ir tieši atbildei uz sākotnējo jautājumu: Ko nozīmē novērtējuma rezultātu izmantošana? Novērtējuma teorētiķi sniedz dažādas interpretācijas novērtējuma rezultātu izmantošanas konceptam, taču vispazīstamākais ir priekšstats par diviem novērtējuma rezultātu izmantošanas veidiem: tiešā jeb instrumentālā izmantošana un konceptuālā izmantošana: “Tiešā (instrumentālā) izmantošana ir tad, kad lēmumu pieņēmēji un citas iesaistītās puses dokumentētā un specifiskā veidā izmanto novērtējuma secinājumus .. Konceptuālā izmantošana attiecināma uz novērtējuma izmantošanu, lai ietekmētu domāšanu par problēmām

³¹³ Rossi P. H., Freeman H. E., Lipsey M. W. *Evaluation : a systematic approach*. 4th ed. Newbury Park: Sage, 1989, p. 468.

³¹⁴ Weiss C. H. *Evaluation-methods for studying programs and policies*. 2en end. Upper Saddle River, NJ [etc.]: Prentice Hall. 1998, p. 21.

plašākā nozīmē, nevis tikai konkrētā projekta ietvaros.”³¹⁵ P. Rossi, M. Lipseja un H. Frīmena darbā pausts viedoklis, ka rezultātu radīšana un rezultātu izmantošana nav šķiramas darbības ³¹⁶, turklāt šo abu faktoru mijiedarbību sekmē vēl viens novērtējuma rezultātu izmantošanai relevants nosacījums – iesaistīto un ietekmēto personu dziļāka integrācija novērtējuma procesā.

Pētnieki nosauc arī vairākus citus priekšnosacījumus, kas sekmētu novērtējuma rezultātu izmantošanas prakses.

- Novērtējumam jābūt kvalitatīvi augstvērtīgam, datiem jābūt “lietojamiem” (Karolīna Sīgela (*K. Siegel*), Pīters Takels (*P. Tuckel*), Dž. Kuzēns (*J. Cousins*), Kenets Leitvuds (*K. Leithwood*)).
- Izmantojuma iespēja paaugstinās, ja novērtējuma rezultāti iekļaujas paredzamo un sagaidāmo rezultātu rāmjos (Dž. Kuzēns, K. Leitvuds).
- Ja novērtējuma rezultāti savlaicīgi un īstajā laikā ir nonākuši izmantotāju rīcībā (Džons Boiers (*J. Boyer*), Laura Lengbeina (*L. Langbein*)).
- Savstarpējā uzticēšanās starp novērtētāju un novērtējamo, lēmuma pieņemēja pozitīva ievirze vai aktīvs atbalsts veido pamatu vēlākajai rezultātu izmantošanai (Dž. Dosons (*J. Dawson*), Džozefs D’Amiko (*J. D. 'Amico*), B. Dikejs (*B. Dickey*)).

Novērtējuma rezultātu izmantošanas tēma tiek skatīta arī “no otras puses”, analizējot cēloņus kvalitatīva novērtējuma rezultātu “neizmantošanai”. M. Alkins vairākkārt minējis, ka ir iespējams runāt par dažādām “neizmantošanas” kvalitātēm – netīša/nejauša (*unintentional*) neizmantošana; mērķtiecīga neizmantošana; tīša neizmantošana.

Lai gan priekšstati par novērtējuma izmantošanas un neizmantošanas praksēm ir dažādi, dominē izteikta ievirze – novērtējuma rezultātu izmantošanai jāklūst par integrālu novērtējuma procesa daļu, jo tikai tad novērtējuma pētījums sniegs nozīmīgas zināšanas arī nākotnes novērtējumu kontekstā.

11. *Novērtējuma procesa izvērtējums* – novērtējuma pētījuma pēdējais posms tiek skatīts kā nepieciešams, lai attīstītu un uzlabotu novērtējuma projektu īstenošanu nākotnē. Ar šīm darbībām, kuras tiek dēvētas par metanovērtējumu, tiek noslēgts

³¹⁵ Rossi P. H., Freeman H. E., Lipsey M. W. *Evaluation : a systematic approach*. 7th ed. Thousand Oaks, CA [etc.]: Sage, 2004, p. 411.

³¹⁶ Ibid, p. 416.

novērtējuma process. Arī šajā metanovērtējuma fāzē būtiskākais ir novērtējuma kritēriju identificēšana, kas var mainīties, atkarībā no tā, cik praktiski nepieciešami ir šādi metanovērtējuma dati. Nav vienkārši arī vienoties par to, kurš būs šāda meta novērtējuma veicējs.

Kopsavilkums

Novērtējuma pētījuma funkciju apraksts un analīze ļauj precizēt izpratni par novērtējuma pētījuma dabu un tā permanento adaptāciju prakses vajadzībām. Lai gan novērtējuma pētījuma situatīvajam kontekstam ir liela ietekme uz novērtējuma īstenošanas gaitu, tomēr ir pamats runāt gan par novērtējuma pētījuma vienotu funkcionalitāti, gan novērtējuma pētījuma procesa vispārējo loģiku, gan par tā norises specifisko gaitu īstenojot konkrētas novērtējuma formas (piemēram, *ex-ante* novērtējumu jeb formatīvo novērtējumu vai *ex-post* novērtējumu jeb summatīvo novērtējumu).

Ir pētnieki, kuri akcentē novērtējuma formu daudzveidību un atturas no mēģinājumiem definēt novērtējuma kā tāda funkcijas. Šo pieeju pārstāvji identificē tipiskākās novērtējuma formas un, atbilstoši to specifikai, definē to funkcionalitāti. Daļa autoru piedāvā programmas attīstības posmu klasifikāciju, kur katram programmas attīstības posmam tiek definēta sava novērtējuma funkcija. Tomēr lielākā daļa novērtējuma pētījuma teorētiķu runā par četrām galvenajām funkcijām, kuras var papildināties, vai kāda no nosauktajām četrām – iegūst īpašu nozīmi kāda konkrēta novērtējuma pētījuma ietvaros. R. Stokmans nosauc sekojošas novērtējuma pētījuma funkcijas: izziņas funkciju, kontroles funkciju, dialoga funkciju un leģitimitātes funkciju.

Novērtējuma pētījuma īstenošanas vispārējā loģiskā struktūra jeb novērtējuma procesa raksturojums integrē gan zinātniskās prasības pētījuma loģiskajai norisei, gan programmas novērtējuma prasības pamatprincipus. Vairāki pētnieki mēģinājuši veidot integrētu teorētisku pieeju novērtējuma procesa raksturojumam, atzīstot, ka šāds mēģinājums nenozīmē centienus kādu noteiktu novērtējuma teorētisko pieeju izcelt kā vadošo vai piemērotāko. Vienlaikus tiek uzsvērts, ka konkrēta novērtējuma īstenošanas gaitā jāizvēlas tādi izzinoši pētnieciski paņēmieni un metodoloģiskas pieejas, kas visvairāk atbilst novērtējuma īstenošanas kontekstam. Neskatoties uz kontekstualitātes īpašo nozīmi, prasme izvēlēties labāko pētījuma dizainu konkrētā situācijā ir atkarīga no novērtētāja kopējās izpratnes par novērtējuma vispārējo jēgu un priekšstatu par

abstraktu, pāri situācijas kontekstam stāvošu novērtējuma loģiku, tādēļ nav maznozīmīgi teorētiķu centieni fiksēt novērtējuma procesa ideāltipu. L. Balcers apraksta novērtējuma procesa 11 soļus, piedāvājot to kā integrētu novērtējuma loģiskās norises ideāltipa atspoguļojumu. Katra novērtējuma pētījuma soļa faktiskā modalitāte būtiski ietekmē turpmāk sekojošo novērtējuma gaitu un rezultātu. Novērtējuma pētījuma ideāltipa konstituēšana sekmē gan šī pētījuma tipa sekmīgu īstenošanas praksi, gan – un kas ir īpaši nozīmīgi šī promocijas darba kontekstā – palīdz identificēt un analītiski raksturot novērtējuma pētījuma gaitu konkrēta gadījuma un situācijas konteksta robežās.